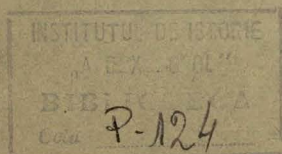

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
FILIALA IAȘI

ANUARUL
INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE
„A. D. XENOPOL“

V
1968

IAȘI

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

COMITETUL DE REDACȚIE :

Redactor responsabil :

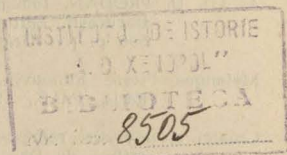
M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA

Membri :

**CONST. C. ANGELESCU, J. BENDITER, D. BERLESCU,
L. BOICU, C. CIHODARU, N. CORIVAN**

Secretar științific de redacție :

I. CAPROȘU

S U M A R

UNIREA CEA MARE 5

STUDII

- C. CIHODARU, Tradiția letopisetelor și informația documentară despre luptele politice din Moldova în a doua jumătate a secolului al XIV-lea 11
- N. GRIGORAȘ, Robia în Moldova (De la întemeierea statului până la mijlocul secolului al XVIII-lea) (II) 43
- IULIU C. CIUBOTARU, Așezămintele agrare moldovenesti (1766—1832) (I) 87
- L. BOICU, Căile de comunicație terestre în Moldova între 1834—1848 (II) 121
- GH. BUZATU, Problema petrolului românesc și naționalizarea subsolului minier în 1923 145
- D. ȘANDRU, Contribuții la cunoașterea legislației românești din perioada stabilizării relative a capitalismului 161

COMUNICĂRI ȘI NOTE

- TAHSIN GEMIL, Două documente tătărești referitoare la campania din 1476 a sultanului Mehmed al II-lea în Moldova 185
- N. CORIVAN, Informații inedite din Arhiva Ministerului de Externe de la Viena cu privire la răscoala lui Tudor Vladimirescu 195
- GH. PLATON, Informații noi privind teritoriul și populația Dobrogei în prima jumătate a secolului al XIX-lea 203

STUDII DOCUMENTARE

- ILIE CORFUS, Pagini de istorie românească în noi publicații poloneze 217

DISCUȚII

Cu privire la „Orașul București — reședință și capitală a Țării Românești, 1459—1862”	233
---	-----

RECENZII ȘI NOTE BIBLIOGRAFICE

ACAD. D. PRODAN, <i>Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea, vol. I, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1967, 596 p. (N. Grigoraș)</i>	243
Mélanges Pierre Renouvin, <i>Études d'histoire de relations internationales, Paris, P.U.F., 1966, 241 p. (V. Cristian)</i>	246
Cronici și povestiri românești versificate (sec. XVII—XVIII). Studiu și ediție critică de Dan Simonescu, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1967, 349 p. (V. Ciobanu)	249
OVIDIU PAPADIMA, Cezar Boliac, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1966, 349, p. (Constantin C. Angelescu)	250
VASILE NETEA, George Barițiu. <i>Viața și activitatea sa, București, Editura Științifică, 1966, 364 p. (St. Marieș-Agapi)</i>	254
MIHAIL KOGĂLNICEANU, <i>Scrisori. Note de călătorie. Texte îngrijite, adnotate și prezentate de Augustin Z. N. Pop și Dan Simonescu, București, Editura pentru literatură, 1967, 311 p. (D. Vitcu)</i>	257
MIHAIL KOGĂLNICEANU, <i>Texte social-politice alese. Volum alcătuit de Dan Berindei (coordonator) Leonid Boicu, Nicolae Ciachir, Matei Ionescu și Dan Simonescu, București, Editura Politică, 1967, 423 p. (D. Vitcu)</i>	261
N. COPOIU, <i>Refacerea Partidului Social-Democrat din România (1900—1916), București, Editura Științifică, 1966, 299 p. (Gh. Florescu)</i>	262
Prima monografie a răscoalei țaranilor din 1907 (A. Macovei)	263
Colonel ION CUPȘA, <i>Armata română în campaniile din 1916, 1917, București, Editura Militară, 1967, 342 p.+18 hărți (Gh. Florescu)</i>	265
NICOLAE TITULESCU, <i>Discursuri, București, Editura Științifică, 1967, 622 p. (I. Agrigoroaie)</i>	266
ION M. OPREA, Nicolae Titulescu, București, Editura Științifică, 1967, 406 p. (I. Ciupercă).	267

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Simpozionul „25 de ani de la moartea profesorului Ilie Minea” (V. Ciobanu).	271
Sărbătorirea a 120 de ani de la revoluția din anul 1848 în Țările Române (D. Vitcu).	274
Valerian Popovici (1908—1967) (necrolog)	279

S O M M A I R E

LA GRANDE UNION DE ROUMAINS	5
-----------------------------	---

ÉTUDES

C. CIHODARU, Les luttes politiques en Moldavie pendant la deuxième moitié du XIV ^e siècle	11
N. GRIGORAŞ, L'esclavage en Moldavie (De la fondation de l'État à la fin du XVIII ^e siècle) (II)	43
JULES C. CIUBOTARU, Les établissements agraires moldaves (1766--1832) (I)	87
L. BOICU, Les voies de communication terrestre en Moldavie de 1834 à 1848 (II)	121
G. BUZATU, Le problème du pétrole roumain et la nationalisation du sous-sol minier en 1923	145
D. ŞANDRU, Bref aperçu sur la législation roumaine de la période de relative stabilisation du capitalisme.	161

COMMUNICATIONS ET NOTES

TAHSIN GEMIL, Deux documents tartares concernant la campagne de 1476 en Moldavie du sultan Mehmed II	185
N.CORIVAN, Informations inédites puisées dans les Archives du Ministère des Affaires Étrangères de Vienne concernant l'insurrection de Tudor Vladimirescu	195
G. PLATON, Nouvelles informations concernant le territoire et la population de la Dobroudja pendant la première moitié du XIX ^e siècle.	203

ÉTUDES DOCUMENTAIRES

ÉLIE CORFUS, Pages d'histoire roumaine dans de récentes publications polonaises	217
---	-----

DISCUSSIONS

A propos de „La ville de Bucarest, résidence et capitale de la Valachie 1459—1862”	233
--	-----

COMPTES—RENDUS ET NOTES BIBLIOGRAPHIQUES

D. PRODAN, membre de l'Académie de la R. S. de Roumanie, Le servage en Transylvanie au XVI-e siècle, Tome I, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1967, 596 pages (N. Grigoraş)	243
MÉLANGES PIERRE RENOUVIN, Etudes d'histoire des relations internationales, Paris, P.U.F., 1966, 241 pages (V. Cristian)	246
DAN SIMONESCO, Chroniques et récits en vers (XVII-e—XVIII-e siècles), Etude et édition critique, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1967, 349 pages (V. Ciobanu).	249
OVIDE PAPADİMA, César Boliac, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1966, 349 pages (Constantin C. Angelescu)	250
BASILE NETEA, Georges Barițiu, Sa vie et son oeuvre, Bucarest, Editions Scientifiques 1966, 364 pages (St. Mărieș-Agapi)	254
MICHEL KOGĂLNICEANU, Lettres et notes de voyages, publiées avec des notes par Augustin Z. N. Pop et Dan Simonesco, Bucarest, Editions Littéraires, 1967, 311 pages (D. Vițcu).	257
MICHEL KOGĂLNICEANU, Textes choisis sociaux-politiques, publiés par D. Berindei, L. Boicu, N. Ciachir, M. Ionesco et Dan Simonesco, Bucarest, Editions Politiques, 1967, 423 pages (D. Vițcu)	261
N. COPOIU, Le redressement du Parti Social-Démocrate de Roumanie (1900—1916), Bucarest, Editions Scientifiques, 1966, 299 pages (G. Floresco)	262
La première monographie sur la révolte des paysans de 1907 (A. Macovei).	263
Colonel JEAN CUPȘA, L'armée roumaine dans les campagnes de 1916 et 1917, Bucarest, Editions Militaires, 1967, 342 pages+18 cartes (G. Floresco).	265
NICOLAS TITULESCO, Discours, Bucarest, Editions Scientifiques, 1967, 622 pages (t. Agrigoroaie).	266
JEAN M. OPREA, Nicolas Titulesco, Bucarest, Editions Scientifiques, 1967, 406 pages (J. Ciupercă)	267

LA VIE SCIENTIFIQUE

Symposium consacré à la vie et à l'oeuvre du professeur Elie Minca (1881—1943).	271
La Commémoration de la Révolution de 1848 dans les pays roumains à l'occasion de son 120 ^e anniversaire	274
VALÉRIEN POPOVICI (1908—1967) (nécrologie)	279

UNIREA CEA MARE

1918—1968

Anul 1918 reprezintă în istoria patriei noastre momentul culminant al unui îndelungat și glorios proces istoric : procesul creării și desăvârșirii statului național.

Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, sfârșitul războiului, prăbușirea imperiilor reacționare și hrăpărețe din centrul și răsăritul Europei au oferit popoarelor din această parte a continentului, și printre ele și poporului român, condiții care au favorizat întrunirea lor firească în entități naționale, în forme ale conviețuirii de natură să le îlesnească propășirea.

Pentru noi românii, una din zilele aceluia an a devenit o dată memorabilă, simbolică. Este ziua de 1 decembrie 1918, când, la Alba Iulia, o adunare a poporului dintre cele mai reprezentative din istoria noastră, alcătuită din 100.000 de luptători, de conștiințe, a dat glas și putere de lege unei dorințe de veacuri : Unirea Transilvaniei cu patria mamă.

Acest act istoric nu este nici opera unui concurs favorabil de împrejurări, nici fructul victoriei asupra puterilor centrale și cu atât mai puțin al platformei-proclamație în 14 puncte a lui Wilson, deși liecare din acești factori, într-o măsură diferită, a jucat un rol bine stabilit. Rodul unei combinații de factori externi, oricât de puternici și importanți ar fi ei, nu poate fi viabil. Unirea Transilvaniei cu patria mamă este rezultatul unei lupte de secole pentru eliberarea socială și națională a întregului popor român, luptă la care s-au alăturat reprezentanții cei mai luminați ai naționalităților pe care soarta le-a așezat pe pământ românesc.

Împrejurări istorice obiective, ca și vitregia vremurilor au făcut ca românii să viețuiască timp îndelungat în unități statale separate. Unirea lor a fost inevitabilă, dictată de cursul istoriei. Ea s-a produs atunci când condițiile economice, sociale, politice și conștiința națională au devenit apte pentru înfăptuirea unui act istoric firesc. Premi-sele unirii au existat însă dintotdeauna.

În primul rînd, românii au viețuit și viețuiesc pe un teritoriu care formează o unitate geografică perfectă.

În al doilea rînd, unitatea etnică a poporului român a fost o premisă temeinică și permanentă, o garanție a unirii politice. Și tocmai Transilvania a fost leagănul statului dac și al romanității noastre.

În al treilea rînd, românii au beneficiat de o unitate de limbă cu care puține țări din Europa se pot compara.

Unitatea, specificul și particularitățile evoluției istorice a poporului român au fost atât de vii și pregnante, încît încercările străinilor de asimilare au sfîrșit prin a eșua. Un exemplu remarcabil în această privință ni-l oferă Transilvania.

De la cucerirea maghiară pînă la unirea cu provinciile surori, Transilvania a rămas, în ciuda dominațiilor străine (ungară, austriacă, turcă), o țară cu o organizare specifică, distinctă, asemănătoare cu cea a Moldovei și Țării Românești, păstrîndu-și timp de secole autonomia. Acesta este un alt factor istoric care a înlesnit, a favorizat menținerea și întărirea legăturii între provinciile locuite de români.

Cercetări istorice mai vechi, și îndeosebi cele recente, au demonstrat cu lux de amănunte că relațiile economice între Transilvania, pe de o parte, Moldova și Țara Românească, pe de altă parte, au fost permanente și în continuă creștere. Paralel, s-a desfășurat și procesul dezvoltării conștiinței unității românilor. În evul mediu nu se poate vorbi, firește, decît de o creștere a spiritului de solidaritate. Dar, secolul al XV-lea ne oferă deja prima dovadă scrisă a conștiinței unității de limbă. Conștiința comunității de origine o are Nicolae Olachus (Românul) și este vădită la Grigore Ureche („Rumânii cîți se află lăcuiitori în Țara Ungurească și la Ardeal și la Maramureșu, de la un loc sîntu cu moldovenii și toți de la Rîm se trag“) și Miron Costin (nauteni, moldoveni, transilvăneni „toți un neam și o dată discălecați sîntu“).

În secolul al XVII-lea, biserica ortodoxă din cele trei provincii a dus o luptă comună împotriva propagandei protestante și catolice, limba română a luat locul celei slavone, cărțile bisericești scrise în românește au circulat pe tot teritoriul locuit de români, iar un Coresi își înscrisa numele în istorie.

Conștiința existenței unei comunități a provinciilor locuite de români este dezvoltată în chip remarcabil de încercările de întrunire a lor în tot cursul evului mediu. La Varna (1444), armata lui Iancu de Hunedoara era numită „oastea valahilor“ și el însuși a și fost recunoscut într-o vreme ca suveran al celor trei țări române. Pericolul otoman a contribuit la o „strîngere a rîndurilor“, la apropierea celor amenințați. Ștefan cel Mare a continuat, din acest punct de vedere, politica lui Iancu de Hunedoara. El, ca și domnii care i-au urmat, au pătruns adeseori în Transilvania, iar străinii au remarcat ușurința cu care se instalau acolo „din cauza comunității de limbă“. Mihai Viteazul a înscris o filă de aur în istoria unificării românilor,

reuşind, fie şi vremelnice, să adune sub acelaşi sceptru cele trei ţări. Un cronicar ungar a notat că atunci când Mihai Viteazul a pătruns în Transilvania, „poporul... a făcut o conspiraţie şi s-a unit cu cei de acelaşi neam veniţi de dincolo”. Politica lui Mihai Viteazul a fost urmată, cu mai puţin succes, de Radu Mihnea, Constantin Şerban, Gheorghe Ştefan, Mihnea al III-lea ş.a. Mai mult, înşişi principii maghiari, calvini, în lupta lor contra catolicismului, habsburgilor şi turcilor, s-au străduit să strângă legăturile dintre ţările române invocând, adeseori, deviză „Daciei”.

Progresele vieţii materiale şi spirituale, ivirea „zorilor epocii moderne”, aveau să lărgescă, să adâncească perspectivele, să pregătească calea luptei conştiinţei pentru eliberarea naţională. Structura social-demografică a Transilvaniei (jobagi — în majoritate covârşitoare români, nobilii — maghiari) a jucat, în această privinţă, un rol hotărîtor: luptele sociale, de clasă, îmbrăcau într-o măsură tot mai mare şi un caracter naţional.

Secolul al XVIII-lea a fost nu numai epoca marilor răscoale de eliberare socială, ci şi cea a începuturilor luptei pentru emancipare naţională. Programul conceput de Inochentie Micu, Şcoala Ardeleană, răscoala condusă de Horia, Supplex Libellus Valachorum formează pedestalul pe care se va întruchipa minunata înfăţişare a unei naţiuni viguroase, hotărîită să-şi apere drepturile şi să meargă în pas cu vremea marilor zguduirii pe care le trăia Europa.

Dincoace de Carpaţi, conştiinţa unităţii politice a românilor, care apare pentru prima dată la Dimitrie Cantemir, îşi croia drum în pofida vitregiei împrejurărilor istorice. Între cele două versante ale Carpaţilor a început procesul de simbioză. Transilvăneanul Gh. Lazăr a inaugurat la Bucureşti învăţămîntul în limba maternă, dascăli (Gherman Vida), profesori, jurişti transilvăneni au profesat în Moldova şi Ţara Românească. Cuvîntul „Dacia” îşi făcea loc în titlurile revistelor editate de M. Kogălniceanu, N. Bălcescu şi transilvăneanul August Treboniu Laurian ş.a.

Aşa cum pe bună dreptate s-a remarcat, în deceniile IV—V ale secolului trecut Transilvania a fost cuprinsă în mişcarea naţională comună: o societate secretă înfiinţată la Cluj, în 1834, îşi propunea drept ţel o „republică unitară română”, bănăţeanul E. Murgu făcea parte, la Bucureşti, din aceeaşi conspiraţie cu N. Bălcescu. Pe această cale, anul 1848 marchează o nouă etapă.

Condiţiile istorice n-au îngăduit revoluţionarilor de la 1848 să pună deschis şi manifest problema unirii. Ea a rămas însă o dorinţă vie şi un ţel constant, transpuse în proiecte ce au îmbrăcat forme variate. Glasul poporului adunat la Blaj („Noi vrem să ne unim cu Ţara”), acţiunea comună a patrioţilor în revoluţia de la 1848—1849 şi apoi în emigraţie sînt alte dovezi peremptorii ale faptului că unitatea naţională trecea din stadiul de pură conştiinţă şi proiect în cel de practică şi acţiune.

Vitregia împrejurărilor istorice a impus înfăptuirea unității în etape și într-un timp îndelungat. Dar, în vreme ce dincoace de Carpați se realiza prima etapă a Unirii în 1859 și se cucerea independența în 1877—1878, Transilvania era alipită forțat de Ungaria și supusă asprului regim rezultat din dualismul proclamat în 1867.

Românii au răspuns prin rezistență, care s-a transformat curînd în luptă activă. Ei au protestat prin Pronunciamentul de la Blaj (1868) și prin alte manifestări contra alipirii Transilvaniei la Ungaria, au intensificat activitatea Astrei, au format partide naționale, apărîndu-și drepturile cu atîta tărie încît, în cele din urmă, prin celebrul proces al Memorandumului (1894) au făcut din aspirarea transilvănenilor o chestiune europeană.

Reprezentanții noii generații, în frunte cu Vasile Lucaciu, Octavian Goga, Gh. Coșbuc, Ion Agîrbiceanu, Ilarie Chendi, Emil Isac ș.a., grupați în jurul revistelor „Tribuna”, „Românul”, „Lucafărul”, la care se adaugă I. L. Caragiale, M. Sadoveanu, Al. Vlahuță etc. au renunțat la „calculele bătrînești”, pornind deschis, hotărît, pe calea luptei pentru unirea cu provinciile surori. Lupta a fost sprijinită de cei de dincoace de Carpați (Academia română, Asociația „Transilvania”, „Liga pentru unitatea culturală a românilor” etc.).

Paralel, în Transilvania s-a dezvoltat și s-a organizat o puternică mișcare muncitorească și socialistă, care a jucat un rol hotărîtor în dezagregarea Imperiului Habsburgic și în desprinderea naționalităților din acest conglomerat hibrid.

Luptele muncitorești din anii 1905—1907 și 1909—1913, cele ale țăranilor și ale naționalităților asupraite au zdruncinat din temelii Imperiul Austro-Ungar și l-au apropiat la un pas de prăbușire.

Dezlănțuind primul război mondial, pe care l-a purtat cu deznădejdea muribundului, Imperiul Habsburgic a făcut și acel ultim pas. A urmat degringolada. Izbucnirea Marii Revoluții Socialiste din Octombrie a fost semnalul loviturii finale. La 11 noiembrie 1918, revoluția burghezo-democratică a semnat actul de deces al unei monarhii milenare.

În înfăptuirea acestui act istoric, Transilvania, alături de celelalte provincii ale Imperiului, a avut o contribuție importantă. În vara anului 1917 și în tot cursul anului 1918 grevele muncitorești și mișcările țăărănești s-au ținut lanț dincolo de Carpați. Numărul ostașilor români dezertori din armata austro-ungară a atins în acea vreme cifra de 80.000. Intrarea României în război a anunțat inevitabilitatea Unirii.

Ea s-a produs ca urmare a luptei revoluționare a popoarelor din Imperiu și, nemijlocit, a poporului român de pe ambele versante ale Carpaților. Trimișii Transilvaniei și ai guvernului de la Iași au acționat la Paris, la Londra, la Roma ca și în S.U.A.

Partidul Național Român a intrat în contact cu Comitetul Central Român al Partidului Social Democrat din Ungaria. Ambele partide au cerut în octombrie 1918 autodeterminarea și separarea Transilvaniei de Imperiu. La 31 octombrie 1918 ele au format Consiliul Național Român Central compus dintr-un număr egal de membri ai celor două părți. În noiembrie 1918, în întreaga Transilvanie s-au alcătuit consilii naționale locale și gărzi naționale care au înlocuit vechile autorități. La 12 noiembrie 1918 a fost publicată convocarea Adunării Naționale de la Alba Iulia.

Marea Adunare de la Alba Iulia a făcut bilanțul suferințelor și a luptelor trecute, a formulat cereri de reformă, a proclamat Unirea Transilvaniei cu patria mamă, pecetluind, în felul acesta, înfăptuirea aspirațiilor de veacuri ale poporului român.

I. Boicu

TRADIȚIA LETOPISEȚELOR ȘI INFORMAȚIA
DOCUMENTARĂ DESPRE LUPTELE POLITICE
DIN MOLDOVA ÎN A DOUA JUMĂTATE
A SECOLULUI AL XIV-lea

DE

C. CIHODARU

În lupta pentru consolidarea statului, boierimea din Moldova din a doua jumătate a secolului al XIV-lea nu au avut o atitudine consecventă. Ea a sprijinit organizarea și întărirea puterii centrale numai în măsura în care aceasta îi asigura mijloacele pentru dominarea țărânimii și pentru a face față agresiunii feudalilor străini, dar a lucrat împotriva ei ori de câte ori a constatat că o domnie puternică poate întreprinde acțiuni în dauna privilegiilor sale de clasă.

Dezvoltarea producției în Moldova, în perioada imediat următoare formării statului feudal, nu atinsese nivelul necesar consolidării acelor forțe sociale care ar fi putut susține domnia în lupta împotriva tendințelor centrifuge ale boierimii.

Reglementarea succesiunii la tron a constituit în acea vreme unul din principalele mijloace prin care clasa dominantă și-a manifestat cele două laturi ale atitudinii ei față de organul suprem al puterii în stat. În această privință societatea feudală din Moldova era dominată în mentalitatea ei de anumite concepții. Domnia mai era considerată ca o instituție care continua pe alt plan voievodatul din perioada când statul nu se suprapusese obștiilor teritoriale. Tradiția alegerii voievozilor de către cneji și întreaga comunitate (*kenesii et tota comunitas*)¹ se păstra încă destul de puternică. Dacă în vechime, alegerea voievodului se făcea de către cneji, iar membrii obștii

---

¹ A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, vol. III, ed. a 3-a, p. 163, nota 48. Cele două sate menționate în documentul citat formează o *craină*, adică o obște teritorială, având același înțeles ca și *marca germană*.

erau chemați să aprobe prin aclamații sau să respingă printr-o manifestare opusă acest act, în noua situație atribuțiile cnejilor trecuseră asupra marilor proprietari de pământ, iar rolul comunității revenea acum „țării”, adică celorlalți proprietari, mijlocii și mărunții, a căror proprietate era grevată de îndeplinirea unor obligații militare.

Desigur, domnia era considerată drept creația și apanajul familiei lui Bogdan întemeietorul, dar familia în a doua jumătate a secolului al XIV-lea nu avea structura familiei moderne. Ea unea în sinul ei un mare număr de rude apropiate, conducătorul fiind ales dintre cei mai în vîrstă, pe baza criteriului experienței și a capacității de a conduce².

Ca rezultată a celor două concepții s-a impus principiul transmiterii puterii suverane pe calea ereditaro-electivă. Domnia s-a menținut în cadrul aceleiași familii, însă boierimea mult timp a avut dreptul de a-și alege suveranul.

Dreptul boierimii de a alege, dreptul fraților domnului defunct sau înlăturat în alt mod de a pretinde scaunul devenit vacant, chiar atunci cînd li se opuneau moștenitori în linie directă, drepturile egale ale acestora la moștenirea părintească au provocat destule tulburări în succesiunea la tronul Moldovei. Sistemul acesta ereditaro-electiv a contribuit la menținerea atotputerniciei boierești și la slăbirea periodică a puterii centrale.

Modul cum s-a transmis domnia în Moldova în cadrul luptelor politice din a doua jumătate a secolului al XIV-lea a constituit o intensă preocupare a istoriografiei noastre mai vechi, deși în multe lucrări problemele acestei perioade au căpătat o soluționare tot atît de simplistă ca și la cronicarii din secolul al XVII-lea³. În afară de materialul cuprins în tratatele de istorie și lucrările cu caracter general⁴, s-au publicat un mare număr de studii și articole, adeseori cu un violent caracter polemic, asupra unor probleme cum ar fi lupta dintre Ștefan și Petru, pretendenți la tronul Moldovei în anul 1359, descrisă

² În a doua jumătate a sec. al XIV-lea și începutul sec. al XV-lea se menține încă în Moldova regimul obștilor familiale, nu numai în rîndul țărănimii, ci și în sinul boierimii. În unele documente, boierii din sfatul domnesc menționați împreună cu „frații lor” apar ca reprezentanți ai unor astfel de obști. În alte documente, întilnim danii făcute unor boierii și „fraților lor”. Vezi *Documente privind Istoria României*, A. Moldova, sec. XIV—XV, I, p. 8, 10, 11, 13, 16, 23, 29 etc.

³ A se compara modul cum încearcă să pună de acord informația din cronică lui Jan Dlugosz cu datele letopisetelor moldovenești, Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei pînă la Aron Vodă*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1957, p. 72—74 și expunerile din unele tratate de istorie mai vechi.

⁴ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a III-a, vol. III, p. 109 și urm.; N. Iorğa, *Istoria românilor*, vol. III, București, 1937, p. 225, 280, 309; C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. I, p. a II-a, ed. a IV-a, București, 1942, p. 457; B. P. Hasdeu, *Istoria critică*, București, 1874, p. 83 și urm.; I. Minea, *Principatele române și politica orientală a împăratului Sigismund*, București, 1919, p. 19 și urm.; P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1946, p. 227 și urm.

de cronicarul polon Dlugosz⁵, domnia lui Iurg Coriatovici⁶, domnia lui Iuga vodă⁷ și altele.

Pe măsura publicării materialului documentar și a izvoarelor narative s-au rezolvat multe din probleme legate de această perioadă. Nu se poate totuși afirma că toate laturile acestui capitol din istoria Moldovei au fost pe deplin clarificate. Unele din ele vor fi mai bine cunoscute numai după terminarea săpăturilor arheologice întreprinse în vechile capitale ale Moldovei. Până atunci, o încercare de a prezenta unele evenimente și de a elimina contradicțiile înregistrate în lucrările mai vechi cu privire la succesiunea urmașilor lui Bogdan I până la anul 1400, nu poate fi lipsită de interes pentru medievistii noștri.

În primul rînd se impune să fie reluată discuția cu privire la expunerea din cronică a lui Jan Dlugosz asupra luptelor care au avut loc pentru tronul Moldovei în anul 1359. Pasajul în cauză a fost deseori

⁵ A se vedea printre altele I. Bogdan, *Două disertații despre începuturile Moldovei și Țării Românești*, în „Convorbiri literare”, XXIV (1890), p. 538—555; I. Minea, *Informații românești ale cronicii lui Jan Dlugosz*, Iași, 1926, p. 13 și urm.; I. Nistor, *Lucius Aprobianus erou al Țării Sipișului*, în „An. Acad. Rom., Mem. sec. ist.”, s. III-a, tom. XXIII, mem. 8, p. 153 și urm.; C. Racoviță, *Începuturile suzeranității polone asupra Moldovei*, în „Revista istorică română”, X (1940), p. 237—332.

⁶ R. Rosetti, *Despre succesiunea domnilor Moldovei dintre Lațcu și Alexandru cel Bun*, în „Viața Românească”, XV (1923), nr. 3, p. 363 și urm.; P. P. Panaitescu, *Diploma birlădeană din 1384 și hrîsovolul lui Iurg Coriatovici din 1374*, în „Revista istorică română”, vol. III, fasc. I, p. 53—55; Gh. I. Moisescu, *Catolicismul în Moldova pînă la sfîrșitul veacului al XIV-lea*, București, 1942, p. 61 și urm. La p. 61, nota 1 și p. 62, nota 2, bibliografie în limba polonă. Mai vezi G. Popovici, *Starostia sepenicensă*, în „Omăgiu lui T. Maiorescu”, București, 1900, p. 476—482; Idem, *Post scriptum la „Starostia Sepeinicensă”*, în „Conv. lit.” XXXIV (1900), p. 432 și T. Balan, *Tara Sepeinicului*, Cernăuți, 1926.

⁷ D. Onciul, *Opere complete*, ed. A. Sacerdoțeanu, tom. I, București, 1946 (*În cheștiunea lui Iuga vodă*, p. 41 și urm.; *Originile Principatului Moldovei*, p. 308 și notele de la p. 369—374, 381); Idem, *Datele cronicilor moldovenesti asupra anilor de domnie ai lui Alexandru cel Bun*, în „An. Acad. Rom., Mem. sec. ist.”, s.a. 3-a, tom. XXVI, p. 10 și urm.; A. D. Xenopol, *Iuga și Mircea după istoria critică a d-lui Hasdeu*, în „Conv. lit.”, XVII, nr. 10, p. 398—399; Idem, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, an. II, vol. IV, p. 714 și urm.; Gh. Duzinhevici, *Precizări în legătură cu Ștefan I Mușat și Iuga Ologul*, în *Insemnări ieșene*, an. IV, vol. IX, nr. 2, p. 291—303; D. P. Bogdan, *Despre domniile moldoveni Ștefan I și Iuga*, în „Revista istorică română”, IX (1939), p. 165 și urm.; M. Costăchescu, *Observări cu privire la uricile lui Iuga vodă*, în „Ion Neculce”, fasc. V (1925), p. 331—341; A. Sacerdoțeanu, *În jurul luptei din anul 1377 între moldoveni și lituanieni*, în „Omăgiu fraților Alexandru și Ion Lapedatul”, București, 1936, p. 373—378 etc. Alte lucrări se vor cita mai jos în legătură cu alte probleme discutate. C. Kogălniceanu, *Tabloul genealogic și cronologic al Dragoșeștilor, Bogdăneștilor, Koriatoviceștilor și Mușăteștilor, domni ai Moldovei*, București, 1913, p. 9 și urm. A se vedea și A. Sacerdoțeanu, *Succesiunea domnilor Moldovei pînă la Alexandru cel Bun*, în „Romanoslavica”, XI (istorie), București, 1965, p. 219 și urm. „Aserțiunile” d-sale rămîn însă neconvingătoare.

reprodus în lucrările istoricilor din trecut. Totuși pentru o mai bună înțelegere a discuției care urmează ne vom permite să-l redăm în rezumat. La moartea voievodului moldovean Ștefan — spune cronicarul polon — a izbucnit o luptă cîrncenă pentru domnia acestei țări între fiii săi Ștefan și Petru. Cel din urmă reușise să-și atragă simpatia moldovenilor și obținînd pe de altă parte ajutorul „provincia-lilor unguri” a răsturnat pe fratele său și i-a luat locul. Ștefan cu partizanii săi, luînd cu el visteria, a fugit la regele Cazimir al Poloniei, s-a declarat vasalul acestuia și i-a cerut sprijinul pentru a recupa tronul Moldovei. Cazimir a trimis în această țară o oștire puternică recrutată din provinciile Cracovia, Sandomir, Lublin și Rusia. Expediția a început a doua zi după sărbătoarea sfinților apostoli Petru și Pavel, adică la 30 iunie. După ce au pătruns în Moldova, ostașii poloni au cîștigat mai multe succese ușoare, fără a reuși să obțină o victorie decisivă asupra adversarilor. Petru a recurs totuși la un viclesug și a atras pe feudații poloni în niște codri mari numiți Plo-nini, situați în țara Șipinților (in terra sepeniciensis). De o parte și de alta a drumului care străbătea această pădure, copacii fuseseră tăiați incomplet, iar în momentul cînd oștirea polonă a pătruns în adîncul codrului, ostașii moldoveni i-au prăbușit peste ea. O pradă bogată și un mare număr de prizonieri au rămas în mîinile învingătorilor. Printre captivi se află și Sbigneus de Olesnica, bunicul cardinalului Sbignew, episcop al Cracoviei. De pe urma rănii căpătate în această luptă, el a șchiopătat pînă la moarte. Navoj, fiul lui Andrei de Tencin, palatin al Cracoviei, a reușit să scape din mîinile moldovenilor și ferindu-se să mai dea ochii cu tatăl său, a mers la Roma. Intorcîndu-se mai tîrziu în patrie, a ajuns decan al Cracoviei. Douăsprezece steaguri, trei regale și nouă ale nobililor, au fost distruse în această înfrîngere⁸.

Recent informația dată de cronicarul polon a fost din nou supusă unei cercetări critice⁹ de pe urma căreia s-a ajuns la concluzia că evenimentele descrise de el nu au putut avea loc la data arătată, ci puțin mai tîrziu, în anul 1377. Totuși în legătură cu datarea propusă se pot ridica obiecțiuni destul de serioase. Dacă, în adevăr, lupta dintre voievozii Ștefan și Petru, fiii unui Ștefan voievod, luptă a cărei amintire se mai păstra în tradiția familiei nobililor poloni Olesnicki, nu a putut avea loc în anul 1359, așa cum o plasează Długosz din cauza împrejurărilor de pe atunci, e tot atît de puțin probabil că acest eveniment s-a produs în anul 1377.

⁸ J. Długosz, *Historiae Poloniae, libri*, XIII, Lipsca, 1711, I, col. 1122—1124. Tradus în limba română, este redat în art. lui P. P. Panaitescu, *Din istoria luptei pentru independența Moldovei în veacul al XIV-lea. Primele lupte pentru independența ale țărilor române*, în „Studii”, IX (1956), nr. 4, p. 97—98. Tot aici și alte cronici polone care descriu evenimentul, p. 99 și urm. Textul tradus la Ion I. Nistor, *op. cit.*, p. 145—147. Textul latin extras din Długosz, tot aici în anexă.

⁹ P. P. Panaitescu, *Din istoria luptei pentru independența Moldovei*, p. 95.

Ca argumente noi pentru susținerea tezei că lupta amintită a avut loc în acest an, pe lângă cele aduse de istoricii mai vechi ¹⁰ s-au luat în considerație legăturile existente între Ungaria și Polonia în timpul domniei lui Cazimir al III-lea, aliat și rudă a regelui maghiar Ludovic de Anjou, vârsta pe care ar fi avut-o în anul 1350 Sbignew de Olesnica, bunicul cardinalului Sbignew de Cracovia, protectorul lui Dlugosz, o invazie a lituanilor în Moldova, menționarea în documentele galițiene a unui voievod moldovean Giurgiu și mai ales faptul că în 1359, stăpânirea feudalilor poloni nu se consolidase în Galiția ¹¹.

Argumentul ultim rămâne valabil. El poate fi întărit prin constatarea că în anul 1359 în Moldova domnea Dragoș din Giulești iar voievozii Ștefan și Petru apar menționați în izvoare la o dată mai târzie. Pe de altă parte, nu se poate accepta nici ipoteza propusă de D. Onciul, că în 1359 cei doi frați rivali se luptau pentru domnia Țării Șipinților (Terra Sepeniensis) ¹² întrucât Dlugosz arată precis că stăpânirea asupra Moldovei constituia cauza vrajbei. Prin urmare, examinarea critică a evenimentelor din anul 1359 duce la concluzia că Dlugosz a înregistrat o dată greșită și că evenimentul descris de dinsul nu a avut loc la data arătată, ci ceva mai târziu, celelalte elemente ale narațiunii păstrându-și caracterul lor veridic.

Rămâne de văzut dacă expediția întreprinsă de feudații poloni în sprijinul fratelui mai mare Ștefan se poate plasa în 1377 sau nu.

De la început este necesar să se ia în considerație faptul că Moldova, după moartea lui Bogdan I, a reluat vechile legături cu Ungaria și că domnii ei s-au considerat cel puțin pînă la moartea lui Ludovic de Anjou, vasali ai regelui maghiar ¹³. Pe de altă parte trebuie să se țină seama că Petru a respins invazia feudalilor străini în țară nu numai cu ostașii săi ci și cu ajutorul „provincialilor unguri”. În latina medievală folosită în Ungaria, termenul „provinciales” avea sensul de „populus castris” ¹⁴, adică oameni legați în ceea ce privește obligațiile lor de o cetate regală. P.P. Panaitescu a încercat să dea o nouă interpretare acestui termen, considerându-i orășeni și anume orășeni din târgurile și orașele Moldovei, formate în jurul cetăților și curților domnești ¹⁵.

¹⁰ C. Racoviță, *op. cit.*, p. 238—245.

¹¹ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 102.

¹² I. Onciul, *Din trecutul Bucovinei*, în „Convorbiri literare”, XLIX (1915), nr. 6, p. 597—598. Tot astfel la Ion I. Nistor, *op. cit.*, p. 153 și urm.

¹³ Johannes de Küküllö (Ioan de Tîrnave), cap. 49 în cronica lui Thurocz, ed. Schwandtner. „Wayvode vero, qui per Olachos ipsius regni (Moldaviae) eliguntur se esse vasallos regis Hungariae profitentur”. În tratatul încheiat în 1370 de regele Ludovic de Anjou cu împăratul Germaniei, Carol al IV-lea, Moldova este menționată ca o țară vasală Ungariei. Dobner, *Monumenta historica Bohemiae*, II, p. 385.

¹⁴ A. Bartal, *Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae*, Leipzig, 1901, p. 539.

¹⁵ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 115.

La aceasta se poate obiecta însă că domnia pe la 1377 dispunea de puține cetăți și curți în țară în jurul cărora să se fi format orașe sau târguri. Pe de altă parte trebuie să se țină seamă că în orașele moldovenești se așezaseră coloniști sași sau maghiari veniți din Transilvania, însă numărul lor era destul de mic față de marea masă a orășenilor băștinași. Este indoielnic deci că Petru a obținut ajutor de la coloniștii străini din orașele Moldovei. E cu mult mai sigur că Dlugosz avea în vedere un sprijin dat lui Petru de dregătorii regali din Transilvania. De altfel, oamenii cu obligații militare față de casele regale de acolo nu ar fi putut pleca de capul lor în ajutorul vecinilor, cu atât mai mult cu cât certurile dintre feudații din Moldova îi interesau prea puțin.

Intervenția „provincialilor unguri” în luptele feudaților din Moldova pune în discuție problema relațiilor maghiaro-polone între cele două date luate în considerație, 1359 și 1377. Trebuie să se descopere, din analiza împrejurărilor istorice, momentul când aceste legături au devenit de așa natură, încât au permis uneia din țările arătate să încerce o schimbare politică în Moldova în detrimentul intereselor celeilalte. Desigur, este greu de admis o expediție a feudaților poloni în Moldova în timpul domniei regelui Cazimir al III-lea, dată fiind alianța dintre acesta și nepotul său Ludovic de Anjou din Ungaria, alianță consolidată mai ales după anul 1350, când s-a încheiat înțelegerea cu privire la cotropirea statului galițian. Totuși, acțiunile politice ale suveranilor din evul mediu nu trebuiesc privite numai sub aspectul acesta subiectiv. Atunci când interesele lor erau în joc, legăturile de rudenie și de prietenie își pierdeau orice valoare. Pe de altă parte, rezolvarea problemelor politice nu depindea numai de suveranii țărilor respective, ci și de nobilimea lor.

Unii din cercetătorii acestor evenimente au fost dispuși să pună acțiunea descrisă de Dlugosz pe seama lui Vladislav de Opolia¹⁶ în 1377. Se înțelege însă de la sine că dacă regele Cazimir, suveran independent, nu și-a putut permite să jignească pe ruda și pe aliatul său din Ungaria, cu atât mai puțin în 1377 un simplu vasal și supus al regelui Ludovic, cum era Vladislav de Opolia, nu putea întreprinde o astfel de acțiune fără încuviințarea suzeranului său.

Se pune deci întrebarea: pentru ce Ștefan, dacă lupta a avut loc în adevăr la această dată, nu a cerut sprijinul regelui Ungariei și a recurs la ajutorul feudaților din Halici și Polonia Mică, vasalii și supușii acestuia. Dacă regele Ludovic a încuviințat atacarea Moldovei de vasalii și supușii săi din țările arătate, nu se mai poate explica în nici un fel intervenția provincialilor unguri în favoarea lui Petru.

¹⁶ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 111; C. Racoviță, *op. cit.*, p. 238—245. Aceeași teză se susține de O. Gorka, *Zagadnienie Czarnomorskie w polityce polskiego sredniowiecza*, în „Przegled Historyczny”, X, p. 341—345; N. Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 263.

Nici considerațiile asupra vârstei pe care ar fi putut-o avea Sbignew de Olesnica în momentul luptei, nu pot fi luate drept criteriu pentru a o fixa în 1377. Atît în „Vita Sbignei cardinalis et episcopi Cracoviensis”¹⁷, biografie alcătuită în secolul al XV-lea de un anonim pe baza datelor cuprinse în cronica lui Długosz sau chiar de însuși acesta¹⁸, cit și într-un poem al lui Callimachus¹⁹ se arată din motive patriotice sau din lingușire că Sbignew ar fi murit în lupta din codrii Plonini cu moldovenii și se exagerează rolul său de conducător al expediției. În schimb J. Długosz în cronica sa nu-l prezintă ca pe un simplu participant. E mai veridică afirmația acestuia că bunicul protectorului său a fost numai rănit cu acea ocazie și că din această cauză a schiopătat pînă la moarte.

Sbignew ca tînăr dornic de aventuri și de bogăție ar fi putut participa la o luptă care ar fi avut loc prin 1359. Unii din cei 12 copii ai săi care participau de la începutul secolului al XV-lea la evenimente importante, s-au putut naște și după această dată²⁰.

Mai există și alte motive care împiedică plasarea acestui eveniment în 1377. Długosz arată că expediția feudalilor poloni în Moldova a început a doua zi după sărbătoarea sfinților apostoli Petru și Pavel (29 iunie)²¹. Prin urmare, ea s-a desfășurat în cursul lunii iulie. Dar în aceeași lună, în anul 1377 a avut loc expediția regelui Ludovic de Anjou în Galiția împotriva litvanilor cneazului Cheorghe Narimuntovicz. Războiul a fost destul de greu și nu s-a putut termina cu o totală înfrîngere a vrăjmașilor politiciii maghiaro-polone în această țară, ci cu o pacc mediată de Keistut, un alt cneaz litvan²². E greu de admis deci că regele maghiar s-a putut dispensa de o parte a vasalilor săi din Polonia Mică și din Halici pentru a-i lăsa să ajute, în împrejurări atît de grele pentru dînsul, pe un pretendent al tronului Moldovei. Nici Vladislav de Opolia, chemat să participe la aceste lupte cu toate forțele sale, nu și-ar fi putut permite un asemenea gest.

În vederea confirmării ipotezei că lupta pentru tron dintre voievozii Petru și Ștefan ar fi avut loc în 1377 s-a mai adus în discuție o invazie

¹⁷ J. Długosz, *Opera omnia*, ed. Al. Przedziecki, I, p. 551--557.

¹⁸ Discuții în legătură cu paternitatea acestei opere la P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 99 și urm.

¹⁹ *Vita et mores Sbignei cardinalis*, ed. A. Bielovschi, în *Monumenta Poloniae Historica*, VI, p. 235—256. Pasajul privitor la luptă este reprodus în traducere românească paralel cu cel din cronica lui Długosz în I. Bogdan, *Două disertații despre începuturile Moldovei și Țării Românești*, în „Convorbiri Literare”, XXIV (1890), p. 545—549.

²⁰ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 104 în aprecierile cu privire la vîrsta lui Sbignew se lasă înșelat de primele două izvoare în care se afirmă că el ar fi murit în luptă.

²¹ J. Długosz, *op. cit.*, ed. Leipzig, 1711, vol. I, col. 1122.

²² A. Sacerdoțeanu, *Lupta moldovenilor cu litvanii în anul 1377*, în *Omagiu trațiilor Alexandru și Ion Lapedatu*, București, 1936, p. 775.

a feudalilor litvani în același an în Moldova²³. Izvoarele arată că evenimentul în cauză s-a produs în luna decembrie²⁴ și nu există nici o posibilitate de a stabili o concordanță între cele două acțiuni. E cu mult mai plauzibilă explicația că în vara anului 1377 domnul Moldovei în calitate de vasal al regelui maghiar și-a trimis oștile să participe la luptele împotriva litvanilor. După încheierea armistițiului amintit, aceștia vor fi căutați să se răzbune asupra unora dintre cei care au contribuit la împedirea realizării planului lor.

Rezultă deci din analiza informației cuprinsă în cronică la Dlugosz argumente destul de serioase pentru a respinge anul 1359 ca dată a luptei pentru tronul Moldovei dintre Petru și Ștefan, dar în același timp și propunerea de a se accepta anul 1377. Se poate constata că întreaga povestire a cronicarului amintit își păstrează autenticitatea, cu excepția datei unde o cifră a fost transcrisă greșit. Ideea că lupta descrisă de cronicarul polon ar fi avut loc după moartea voievodului Lațcu, trebuie, de asemenea, să fie părăsită. Întrucât lupta în cauză nu a putut avea loc decît în timpul domniei regelui Cazimir și anume atunci cînd Moldova a fost vecină cu Polonia, trebuie să se ia în considerație spațiul de timp cuprins între 29 iunie 1367 și 29 iunie 1370, plasat între compromisul încheiat cu feudații litvani (1366) pentru împărțirea statului galițian și moartea regelui amintit (5 noiembrie 1370). De altfel, anul 1370 trebuie să fie scos în întregime din cauză, deoarece în acel timp domn al Moldovei era Lațcu²⁵.

La fixarea datei exacte a evenimentului cercetat trebuie să se ia în considerație cronologia primelor domnii din Moldova. În această privință nu dispunem decît de o însușire a domniilor din această vreme în pomelnice și letopisețe cu notarea duratei fiecăreia. Materialul acesta sărăcăcios și puțin sigur se poate însă confrunta cu informația cuprinsă în câteva documente interne sau externe.

Anul 1359, considerat ca dată de început a statului feudal moldovenesc, constituie punctul de plecare al cronologiei dată de letopisețe pentru domniile anterioare lui Alexandru cel Bun. După modul cum înregistrează durata acestor domnii, vechile letopisețe se împart în două grupe. Prima cuprinde Letopisețul anonim, Cronică moldo-rusă și versiunea urmata de Grigore Ureche. Ultimele două atribuie în mod greșit domniilor dintre 1359 și 1399 o durată de 48 ani. Letopisețul anonim are mai puțin căci după el domnia lui Petru I numără numai 12 ani. Eronat, de asemenea, domnia lui Lațcu se plasează înaintea aceleia a lui Bogdan I. În cealaltă grupă, compusă din Letopisețele de la Putna (1 și 2), Cronică moldo-polonă și Cronică scurtă,

²³ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 112.

²⁴ A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 373—376.

²⁵ În luna iulie 1370, călugării minorii Nicolai de Mehlsack și Paul de Swidenitz mergeau la Roma și acolo informau pe papa Urban al V-lea asupra dorinței manifestată de Lațcu de a se converti la catolicism, Hurmuzachi, *Documente*, I₂, p. 160—161.

datele sînt mai apropiate de realitate²⁶. Eroarea aici se reduce numai la o depășire de cinci ani. Ordinea domniilor este aceeași ca și în *Pomelnicul mănăstirii Bistrița*²⁷, sau în documentul din 7 ianuarie 1403²⁸. Autorii versiunilor rusă și polonă s-au preocupat de altfel să elimine eroarea amintită, primul²⁹ punînd începutul domniei lui Alexandru cel Bun în 1407, iar al doilea³⁰, împingînd data de început a statului feudal moldovenesc în anul 1352.

Pentru o mai bună evidență a acestor date se dă tabloul următor :

	Ureche	Let. anonim	Cr. moldo-rusă	Putna 1 și 2	Cr. moldo-polonă	Cr. scurtă
Dragoș	2	2	2	2	2	2
Sas	4	4	4	4	—	4
Bogdan	6	6	6	4	4	4
Lațcu 13	8	8	8	8	8	—
Petru	16	12	16	16	—	16
Roman	3	3	3	3	8	3
Ștefan	7	7 1/2	7	7	7	—
Juga	2	2	2	2	2	2
Total	48	44	48	46	—	—

Pentru eliminarea erorii de 5 sau 7 ani strecurată în calcularea duratei atribuită de vechile letopisețe domniilor dintre anii 1359 și 1399, istoricii noștri au emis diferite ipoteze. În general, ei nu au acceptat anul 1359 ca dată sigură a trecerii lui Dragoș din Maramureș în Moldova și au plasat, cum de altfel este just, domnia acestuia și a fiului său Sas în perioada anterioară³². S-a admis însă ca în anul 1359 s-ar fi produs acțiunea lui Bogdan împotriva Dragoșeștilor din Moldova.

Punctul acesta de vedere nu poate să fie acceptat. Dacă în adevăr domniile lui Dragoș întemeietorul și a fiului său Sas s-au plasat după toate aparențele înainte de 1359, acțiunea întreprinsă de Bogdan a

²⁶ P. P. Panaitescu, *Cronicele slavo-române*, București, 1959, p. 14, 39—40, 48, 60—61, 69, 160, 177.

²⁷ Damian P. Bogdan, *Pomelnicul mănăstirii Bistrița*, București, 1941, p. 50—86.

²⁸ *Doc. privind Istoria României*, A, Moldova, XIV, XV, vol. 1, p. 13.

²⁹ P. P. Panaitescu, *Cronicele slavo-române...*, p. 160.

³⁰ *Ibidem*, p. 177.

³¹ În *Cronica* lui Ureche, *Letopisețul anonim* și *Cronica moldo-rusă*, Lațcu este plasat înaintea lui Bogdan.

³² În această privință, vezi mai ales D. Onciul, *Opere complete*, ed. cit. (*Dragoș și Bogdan*, p. 52 și urm., *Originile Principatelor Române*, p. 206 și urm.); Idem, *Din istoria României*, București, 1913, p. 184. La fel s-a procedat recent la întocmirea listei cronologice a domnilor din Moldova în *Documente privind Istoria României*, Introducere, vol. I, p. 485—486, unde s-au folosit listele publicate anterior de N. Iorga, C. C. Giurescu și A. Sacerdoțeanu.

avut loc de asemenea înainte de această dată³³. În 1359 s-a produs intervenția feudalilor din Transilvania și Maramureș, conduși de Dragoș din Giulești în Moldova. La 20 martie 1360, el era răsplătit cu donații de moșii de către regele Ludovic de Anjou pentru meritele cîștigate „prin multe feluri de acte de credință și totală supunere... și mai cu seamă în restaurarea țării noastre moldovene, unde pe mai mulți români porniți spre abatere de la calea cuvenitei credințe, prin necontenința lui strădanie... i-a readus la păstrarea neclintitei credințe față de coroana regelui”³⁴.

Dintr-un alt document dat de același rege la 2 februarie 1365 se poate de asemenea constata că după „restaurarea” amintită ca domn al Moldovei în calitate de vasal al regelui maghiar a rămas Balc, fiul lui Sas. La data amintită el era un simplu fugar în Transilvania și regele răsplătea credința lui cu donarea tuturor proprietăților confiscate de la Bogdan³⁵. Din tonul iritat al regelui se constată că oștirile sale suferiseră, și nu cu mult timp înainte, înfringeri grele în Moldova. Putem presupune că protejatul regilor maghiari a fost izgonit din Moldova cu puțin timp mai înainte de data de 2 februarie 1365. Ar rezulta de aici că autorul vechilor însemnări despre durata primelor domnii în Moldova confunda pe Dragoș din Giulești, restauratorul suzeranității regelui maghiar în Moldova, cu Dragoș întemeitorul, iar pe Balc, cu tatăl său Sas. În orice caz, Bogdan nu a reluat domnia în 1359, ci cu vreo cinci ani mai târziu. Prin urmare, diferența în plus calculată la durata domniilor dintre 1359 și 1399 nurezultă de aici, cum au crezut istoricii mai vechi.

Documentele emise din cancelaria domnilor moldoveni în ultimul deceniu al secolului al XIV-lea ne arată că eroarea s-a produs la înregistrarea duratei domniilor din această parte și anume la domnia lui Ștefan I și Juga. Primul a deținut puterea cel mult din vara anului 1394 pînă în vara anului 1399, iar luga nu a domnit singur, fără a fi asociatul lui Ștefan, decît doar cîteva luni. Prin urmare, dacă se suprimă domnia lui Juga, se scad doi ani din durata domniei lui Ștefan³⁶ și se mai adaugă un an rezultat din rotunjirea domniilor care nu împlineau exact durata atribuită de letopisețe, obținem, cu mici modificări, valorile înscrise în Letopisețele de la Putna: Dragoș, 2 ani (considerat ca protector al lui Balc), Balc fiul lui Sas, 4 ani, Bogdan, a doua oară, 4 ani; Lațcu, 8 ani; Petru, 16 ani; Roman, 3 ani; Ștefan,

³³ În această privință, vezi C. Cihodaru, *Constituirea statului feudal moldovenesc și lupta pentru realizarea independenței lui*, în „Studii și cercetări științifice, Istorie”, Iași, XI (1960), I, p. 61 și urm.

³⁴ I. Mihali, *Diplome maramureșene din sec. XIV–XV*, Sighet, 1900, p. 37–40.

³⁵ *Ibidem*, p. 56–57.

³⁶ Vechile însemnări privind durata domniilor nu s-au păstrat nealterate. Din această cauză, îndeosebi cifrele s-au citit cu greutate și au fost confundate. Așa se explică durata de 6 ani atribuită domniei lui Bogdan de letopisețele din prima grupă, durata domniei lui Petru I, de 12 ani, din *Letopisețul anonim* și cea de 8 ani a domniei lui Roman I, dată de *Cronica moldo-polonă*.

5 ani; Juga, la început asociat al lui Ștefan, domnește singur doar câteva luni. De altfel, însăși domnia lui Ștefan depășește începutul anului 1399. Împreună cu acesta se obțin în total 42 ani cum e și firesc. Ținând seama de tabloul de mai sus, se poate stabili următoarea cronologie pentru primele domnii din Moldova: Dragoș, 1359—1360, Balç, 1361—1364, Bogdan I, 1364—1368.

Ar fi interesant de știut ce s-a petrecut la moartea lui Bogdan I. E normal să se presupună că într-o vreme cînd domnia era departe de a fi consolidată și cînd nu există norme precise pentru transmiterea puterii, s-au produs ca și mai tirziu frămîntări și lupte între pretenzenții la tron susținuți de diferite grupări boierești.

Bogdan, așa cum arată documentul regelui Ludovic de Anjou din 2 februarie 1365, avea mai mulți fii. Se acceptă în mod obișnuit că unul din aceștia a fost Lațcu. Nu era însă nici cel mai în vîrstă și nici singurul care va fi pretins puterea la moartea lui Bogdan. P.P. Panaitescu a încercat să identifice în Ștefan, înscris pe o piatră de mormînt de la mănăstirea Probota ca tată al lui Petru I, un alt fiu al lui Bogdan³⁷. Nu ne îndoim că voievodul Ștefan menționat de Dlugosz ca tată al lui Petru și Ștefan a fost fiul lui Bogdan I, dar inscripția în cauză a fost rău citită. De altfel, nu se poate descifra decît partea de la început. Se arată acolo în limba slavă că piatra a fost făcută de Roxanda, fiica lui Petru voievod, fiul lui Ștefan voievod cel Bătrîn. E vorba deci de Ruxanda Lăpușeanu, fiica lui Petru Rareș, fiul lui Ștefan cel Mare. Mai mult nu se poate citi, dar întrucît piatra are dimensiuni destul de mici, tragem concluzia că Ruxanda a pus-o pe mormîntul unui alt frate al ei, Ioan, mort la vîrsta de 10—12 ani și înmormîntat la Probota în anul 1532. Vrejul de pe această piatră se aseamănă cu cel de pe lespedea de marmoră pusă de aceeași doamnă pe mormîntul fratelui său Ștefan Rareș din aceeași biserică. Mormîntul lui Ioan Rareș se află lingă peretele de sud al bisericii. Pe zid în dreptul lui s-a descoperit portretul acestui fiu necunoscut al lui Rareș. Peste acest mormînt s-a plasat piatra funerară a doamnei Oltea, mama lui Ștefan cel Mare, piatră adusă de la vechea biserică a Probotei, ruinată, din vale^{37 bis}.

Existența acestui Ștefan era bănuită și de unii cărturari din secolul al XVI-lea. Unul din aceștia, încercînd să rectifice lista de domni cunoscută sub denumirea de „Cronica scurtă a Moldovei”, nota un domn cu numele Ștefan, între Sas și Bogdan³⁸. Evident, i se cunoștea existența, însă autorul însemnărilor nu avea destulă siguranță în ceea ce privește plasarea domniei lui. Întrucît nu figurează în documentul lui Alexandru

³⁷ P. P. Panaitescu, *Din istoria luptei pentru independența Moldovei*, p. 106—107.

^{37 bis} Vezi Sorin Ulea, *Portretul funerar al lui Ion, un fiu necunoscut al lui Petru Rareș, și datarea ansamblului de pictură de la Probota*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, VI (1959), I, p. 61—70.

³⁸ P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române din sec. XIV—XV*, p. 40.

cel Bun din 7 ianuarie 1403, s-a tras concluzia că el nu a domnit³⁹. Acest Ștefan este tatăl voievozilor Ștefan și Petru prezentați de cronică lui Dlugosz ca înverșunați adversari în anul 1359.

Din analiza datelor acestui prețios izvor a rezultat mai sus că evenimentul descris acolo nu a putut avea loc decît între anii 1367 și 1369. Pe de altă parte, dacă luăm în considerație cronologia stabilită mai sus, intervalul acesta de timp se poate restrînge la anul 1368, data morții lui Bogdan I, și ultimele luni ale anului 1369, cînd a început domnia lui Lațcu. Prin urmare, credem că nu este greșit să se fixeze luna iulie 1369 ca dată a expediției feudalilor poloni în Moldova. În manuscrisul sau în informația lui Dlugosz s-a strecurat numai o simplă eroare la transcrierea sau reținerea unei cifre: 1359 în loc de 1369.

Ar rezulta, prin urmare, că la moartea lui Bogdan, în 1368, a izbucnit lupta pentru tron între nepoții săi, Ștefan și Petru, fiii voievodului Ștefan, mort mai înainte. Atrăgînd în jurul său partizani mai numeroși, Petru a reușit să învingă și să izgonească din țară pe fratele său. Acesta s-a întors însă în vara anului următor cu ajutorul feudalilor poloni și galițieni. Modul dezastruos în care s-a sfîrșit expediția acestora în Moldova este cunoscut.

Întrebarea dacă nu cumva raporturile polono-maghiare ar fi constituit o piedică în calea unei astfel de întreprinderi aventuroase este necesar să capete răspuns. Se pare că relațiile dintre cele două state au suferit o ușoară răcire după 1365, cînd în loc de a sprijini planul polon de cîmpire a Haliciului, Ludovic de Anjou s-a angajat puternic în cunoscuta sa aventură balcanică. În timp ce oștile acesteia sufereau, după unele succese efemere, grele și răsunătoare înfringeri, regele polon Cazimir al III-lea încheia în 1366 pacea cu litvanii, curmînd astfel îndelungatul conflict pentru Haliciu. Partea de răsărit a acestui stat intra în stăpînirea cnezilor litvani. Podolia era dată lui Alexandru Coriatovici, unul din aceștia, în calitate de vasal al regelui polon. Profitînd de încurcăturile balcanice ale lui Ludovic, feudații poloni au încercat desigur să schimbe și situația din Moldova în favoarea lor⁴⁰.

A doua întrebare care se pune în mod normal în această problemă e pentru ce Petru a refuzat să recunoască drepturile fratelui său mai mare Ștefan. Cauza luptelor pentru tron în Moldova pînă la jumătatea secolului al XV-lea trebuie căutată în caracterul închis al economiei feudale, în lipsa unor strînse legături economice între diferitele regiuni ale țării, în fărâmițarea politică și în apariția unor grupări boierești

³⁹ P. P. Panaitescu, *Croniclele slavo-române din sec. XIV—XV*, p. 107.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 106, susține însă că din cauza caracterului provizoriu ar fi fost politicește imposibil să se încerce o expansiune peste granițele noii provincii poloneze spre sud, cu atît mai mult cu cît suzeranitatea lui Ludovic de Anjou asupra Moldovei era recunoscută. Dacă s-ar putea pretinde că regele Cazimir nu se gîdea să transforme stăpînirea sa provizorie în una definitivă, nu tot aceleași gînduri se pot atribui și nobililor poloni.

dispuse să-și apere interesele lor regionale. Taberele boierești rivale sfișiindu-se pentru interese meschine și egoiste, găseau ușor motivele pentru a se încăiera între ele cu ocazia deschiderii succesiunii la tron, negînd sau susținînd drepturile unor candidați născuți din părinți a căror căsătorie nu era recunoscută de biserică drept valabil sau probată cu o suficientă mărturie. Probabil Petru considera pe fratele său drept fiu natural.

Nu se pot cunoaște împrejurările în care Petru a fost nevoit să cedeze locul unchiului său Lațcu. Asocierea la tron era o formă prin care se putea împăca multe ambiții. În orice caz, în ultimele luni ale anului 1369 domn al Moldovei era Lațcu. Din activitatea desfășurată de dînsul se cunosc numai tratativele duse cu biserica romano-catolică în vederea convertirii sale la catolicism și a înființării unei episcopii de acest rit în orașul Siret⁴¹. Actele păstrate dau însă numai cîteva informații pentru anii 1370—1372. Totuși, domnia acestui al doilea fiu al lui Bogdan, dacă ținem seama de durata de 8 ani ce i se acordă unanim în vechile letopisețe din secolul al XV-lea a continuat și după această dată⁴². Sfirșitul trebuie căutat prin 1377.

Este cazul să bănuim că și de data aceasta s-au repetat într-o măsură mai mică sau mai mare tulburările care au urmat după moartea lui Bogdan. Dintr-o scrisoare a papei Grigore al IX-lea, din 25 ianuarie 1372, se poate constata că Lațcu nu avea la acea dată fii⁴³. Chiar dacă domnul ar fi avut în cele din urmă un fiu, acesta nu putea fi decît un minor cu puțini sorți de izbîndă. De pe urma lui Ștefan, fiul lui Bogdan, rămăseseră însă trei fii, Ștefan, Petru și Roman, precum și o fică, al cărui nume nu-l cunoaștem. Ea este mama lui Ștefan I, și a starostelui Mihul⁴⁴. Bogdan se pare că a avut și fii din căsătorii considerate ca nerecunoscute de biserică. Unul din aceștia a pretins și, probabil a ocupat pentru cîteva luni tronul în 1377, fiind în cele din urmă izgonit de gruparea de boieri ce susținea pe Petru I. Această constatare rezultă din următoarele dovezi:

1. Documentul din 28 noiembrie 1399, prin care Jușa voievod dăruia împreună cu frații săi Alexandru și Bogdan două sate boierului Tiban⁴⁵. În cuprinsul acestui interesant act al cărui text original s-a păstrat numai în parte, iar restul într-o traducere cu unele lipsuri,

⁴¹ Hurmuzaki, *Documente*, I, p. 160—161, 162—163, 168—171, 174—175, 197. *Magazinul istoric pentru Dacia*, III, p. 140; C. Auner, *Episcopia de Siret*, în „*Revista Catolică*”, II, (1913), p. 242—243 și anexe. Gh. Moisescu, *op. cit.*, p. 79.

⁴² În listele cronologice ale domnilor din Moldova, domnia lui Lațcu se punea între 1365—1373 sau 1374. Vezi *Documente privind istoria României*, Introducere, vol. I, p. 485.

⁴³ Hurmuzaki, *Documente*, I, p. 197; *Magazinul istoric pentru Dacia*, III, p. 140. C. Auner, *op. cit.*, anexe.

⁴⁴ *Documente privind istoria României*, A, Moldova, sec. XIV, XV, p. 3.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 6.

apare motivarea că Țiban „a slujit mai înainte intru sfinți odihniților părintelui nostru... lui Petru voievod și lui Roman voievod... și lui Ștefan voievod, iar acum ne slujește și nouă cu dreaptă și credincioasă slujbă”. I-a prima vedere, acestui text nu-i lipsește nimic și în felul acesta a fost acceptat de istoricii din trecut. În cazul acesta, introducerea punctelor de suspensie în textul tradus devine enigmatică și fără rost. Totuși la o analiză mai atentă a acestui pasaj se poate constata că din cauza unei lacune traducătorul nu a putut reda numele tatălui lui Juga și, de asemenea, expresia care arată legătura de rudenie dintre Juga și Ștefan. Domniile fiind înregistrate în ordine cronologică, urmează că tatăl lui Juga a precedat pe Petru I. Vom vedea mai jos cum se pot restabili lipsurile din text semnalate.

Documentul, în cazul când este luat drept complet, mai prezintă contradicția dintre calitatea lui Juga de fiu al lui Petru și aceea de frate al lui Alexandru și Bogdan care erau fiii lui Roman I. Neîncercând să rezolve această contradicție, unii dintre istorici au considerat pe Juga drept fiu al lui Petru I,⁴⁶ alții al lui Roman, iar o altă parte, pentru a scăpa din încurcătură, au declarat documentul fals.

2. Într-un alt document dat de Roman I la 30 martie 1392, printre membrii sfatului domnesc apare un dregător cu numele de Juga Giurgevici, adică Juga fiul lui Giurgiu⁴⁷. Față de ceilalți boieri al căror nume sînt însoțite de titlul *pan*, Juga ca și Bogdan, fratele lui Alexandru cel Bun, sau Ștefan, nepot de soră a lui Roman I, este calificat drept jupan. Titlul acesta, după cum se vede, era rezervat rudelor domnești⁴⁸. Sub urmașii lui Ștefan I, Juga nu mai apare în documente. Moartea sau o altă cauză la împiedicat să mai facă parte din sfatul domnesc.

3. Istoricii noștri au cunoscut un alt document, purtînd data de 10 noiembrie 1377, document prin care Vladislav „duce al Opoliei și al Rusiei”, dăruia credinciosului său Giurgiu (Jurg), voievod valah, adică moldovean, răsplată pentru grija binevoitoare manifestată față de dînsul, două sate, anume Novosilcze și Stupnicza, ambele situate

⁴⁶ Faptul acesta a fost observat de C. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 9, dar el crede că domnul al cărui nume s-a pierdut prin deteriorarea documentului este Juga Koriatovici, soțul Margaretei, fiica lui Bogdan I. Juga ar fi fost deci văr cu Alexandru cel Bun. Termenul de „frate”, întrebuintat în documente pentru a arăta legăturile de rudenie dintre ei, ar avea, după el, sensul de „văr”. În sensul de asociat se întîlnește și în unele documente. Astfel, Petru al II-lea numește frate pe nepotul său Roman al II-lea. Vezi *Doc. privind istoria României*, A, veacul XIV, XV, vol. I, p. 6—7.

⁴⁷ *Documente privind istoria României*, A, Moldova, sec. XIV, XV, 1, p. 3; Gh. Popovici, *Ocoalele iugaene*, în „Convorbiri literare”, XXIV (1891), nr. 12, p. 1009—1010, nota 1, observă acest lucru, dar crede că Iuga ar putea să fie fiul lui Iuga Koriatovici, dacă nu e un frate uterin al lui Alexandru cel Bun.

⁴⁸ Astfel, în „Revista istorică română”, X (1940), p. 388.

⁴⁹ N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. III, București, 1937, p. 264; P. P. Panaitescu, *Din istoria luptei pentru independența Moldovei*, p. 113.

în apropiere de orașul Sambor⁵⁰. Giurgiu (în alt act apare ca Dzurdziu) fusese obligat să se așeze în țara Rusiei (Galiția Orientală), împreună cu soția și copiii, din cauza „defecțiunii neașteptate a poporului său (propter defectum gentis urgentem).

S-a arătat în analiza făcută acestui document că avem de a face cu un domn pribeag, cu un refugiat din motive politice și că nu poate fi vorba de un voievod maramureșean, pentru că Vladislav de Opolia, ca vasal al regelui Ludovic, nu ar fi sprijinit pe față pe unul din supușii acestuia⁵¹. Ultimul argument însă nu poate să fie invocat. Vladislav l-ar fi putut desigur sprijini căci voievodul nu se refugiase în Galiția ca un răzvrătit împotriva regelui, ci fiindcă supușii săi îl izgoniseră. Totuși, dacă el ar fi fost maramureșean, ar fi cerut concursul regelui pentru a-și aduce supușii la ascultare sau i-ar fi solicitat un domeniu în altă parte a țării și nu ar fi trecut în Galiția. S-a subînțeles de altfel, că în actele maramureșene din acest timp nu figurează un voievod cu numele amintit⁵².

Prin urmare, rămâne bine stabilit că nu avem de a face cu un voievod colonizator, ci cu un domn pribeag izgonit din Moldova în urma luptelor politice pentru tron dezlănțate de moartea lui Iațcu. Voievodul acesta e una și aceeași persoană cu părintele lui Iuga vodă, al cărui nume nu a putut fi descifrat de traducătorul uricului din 28 noiembrie 1399. Numele purtat de fiul său (Juga Giurgevici) ca boier în Moldova ne dă posibilitatea de a-l cunoaște. Textul corupt al actului amintit ar putea fi deci reconstituit în felul următor: „ce au slujit mai înainte întru sfinți odihniților părintelui nostru (Giurgiu voievod și) lui Petru voievod și lui Roman voievod (și fratelui nostru) Ștefan voievod, iar acum ne slujește și nouă cu dreaptă și credincioasă slujbă”. Calitatea de frați, atribuită lui Alexandru și Bogdan, a rezultat de pe urma asocierii la domnie, așa cum se va arăta mai jos.

După fuga sa din Moldova, Giurgiu a trăit pînă mai tirziu pe teritoriul Galiției. Ca „Giurgiu (Dziurdziu) de Stupnicza wayewoda Walachorum” figurează printre martorii unui act din 13 decembrie 1390, prin care Spytek de Melsztyn, voievodul Cracoviei, acorda orașului Sambor libertatea municipală cu dreptul de Magdeburg⁵³.

Nu se poate spune cu precizie cine era acest Giurgiu. Pretențiile sale la tron, apoi coincidența dintre numele dat fiului său și cel purtat de fratele lui Bogdan I, dau oarecare indicii că el făcea parte din familia acestuia. Apartine generației lui Petru și Roman. Putea deci să fie un alt nepot al bătrînului Bogdan. Faptul că nu este menționat

⁵⁰ Al. Jablonowski, *Sprawie woloskie za Jugellonow*, în „Zrodla dziejowe”, X (1878), Varșovia, p. 155—156 (anex). Citat la P. P. Panaitescu, *Din istoria luptei pentru independența Moldovei*, p. 113.

⁵¹ P. P. Panaitescu, *Din istoria luptei pentru independența Moldovei*, p. 113.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Acta drodzkie i zemskie*, VI, Liov, 1874, la P. P. Panaitescu, *Din istoria luptei pentru independența Moldovei*, p. 113.

în documentul lui Alexandru cel Bun din 7 ianuarie 1403 poate fi luat drept indiciu⁵⁴ că el, ca și Ștefan, se născuseră din legături matrimoniale nerecunoscute de cei doi fii ai Margaretei-Mușata și erau considerați drept impostori. Juga, fiul lui Giurgiu, apare totuși în pomelnicul mănăstirii Bistrița ale cărei înregistrări au început din anul 1407. Urmașii lui Bogdan sînt înșirați aici în ordine cronologică. Deși unele domnii mărunte începuseră acum să se șteargă din amintirea contemporanilor lui Alexandru cel Bun, totuși între Lațcu și Petru se interpune în acest pomelnic domnia unui Costea voievod⁵⁵, care, probabil, va fi încercat și va fi reușit să pună, timp de cîteva luni, în acest an, 1377, mina pe putere. O astfel de domnie prea scurtă era repede uitată. Ca și în cazul lui Giurgiu, nu se poate determina precis locul ocupat de acest domn în spița urmașilor lui Bogdan.

În legătură cu Giurgiu voievod este necesar să se mai ia în discuție o problemă dificilă și anume a confuziei ce s-a făcut între acest personaj și cneazul litvan Jurq Coriatovici din Podolia.

Nimeni nu se mai îndoiește în prezent că documentul din 3 iulie 1374 dat de Jurq Coriatovici din Birlad este un fals incontestabil. El a fost făurit pe baza unor date culese din cronicile lituaniene și polone. Existența unui domn cu numele de Jurq Coriatovici ales de boierii Moldovei dintre cnejii litvani nu se mai poate susține în prezent pe baza acestui act. Totuși unele afirmații ale cronicilor litvane și polone trebuie să fie luate în considerație și să capete o lămurire satisfăcătoare. Numai cine voiește să scape din impas fără a da o explicație clară acestor știri, poate să declare pasajele respective drept interpolări tîrzii sau informații eronate, provenind de la niște oameni care nu au cunoscut împrejurările de la noi. Pentru a ușura urmărirea și analizarea lor, se vor reda mai jos, în traducere românească, pasajele care interesează. Iată, de pildă, că în cea mai veche cronică lituaniană se afirmă că „fratele marelui cneaz Olgerd, cneazul litvan Coriat, a stăpînit Novgorodul și a avut patru fii: cneazul Jurie, cneazul Alexandru, cneazul Constantin, cneazul Teodor... Pe cneazul Jurie valahii l-au luat ca să le fie voievod și l-au otrăvit acolo”⁵⁶. Această informație a fost cunoscută mai tîrziu de cronicarul polon Matei Strykowski, care ne spune că *analele litvane și rusești* (s.n.) adevărate că Jurie Coriatovici a fost, pentru faptele sale vitejești, ales de valahi la domnia Moldovei și l-au încoronat după obiceiul lor în capitala lor Suceava, dar fiind din fire oameni nestatornici și iubitori de a-și schimba domnul, în curînd l-au otrăvit în Suceava. E îngropat într-o

⁵⁴ Damian P. Bogdan, *Pomelnicul mănăstirii Bistrița*, București, 1941, p. 25—26, crede că în acest document publicat numai într-o traducere polonă s-au strecurat unele omisiuni.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 25 și 26.

⁵⁶ *Letopisiec Litwy i kronika ruska staraniem i prasa*, ed. Iq. Danilowicz, Vilna, 1827, p. 50.

mănăstire de piatră la Vaslui, la o jumătate de zi în sus de Birlad, unde eu însumi am fost în anul 1575⁵⁷.

Prin urmare, informația privind domnia lui Jurg Coriatovici în Moldova există în cronicile lituaniene din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, atunci când scria Strykowski. Ea era cunoscută de iezuitul Albert Wünk Kojalowicz și a servit lui Basilovitz pentru a amplifica datele culese de el relativ la activitatea desfășurată de frații Coriatovici în Podolia. Ambii afirmă că Gheorghe (Jurg) Coriatovici, chemat să domnească în Moldova, ar fi murit otrăvit la Suceava⁵⁸.

Totuși, Jurg Coriatovici mai trăia pe la anul 1401 în Podolia⁵⁹. Nu există, în afară de informația citată mai sus, nici o altă dovadă pe baza căreia să se poată susține că el va fi deținut un timp oarecare domnia în Moldova. Pasajul despre alegerea lui Jurg Coriatovici ca domn al Moldovei și otrăvirea sa de către boierii de aici își are originea într-o știre despre domnia lui Giurgiu voievod în această țară, știre care parvenise la cunoștința autorului vechii cronici litvane. Din cine știe ce considerație el confunda pe pretendentul la domnia Moldovei cu cneazul litvan.

Nu se poate ști dacă Giurgiu s-a întors în țară după moartea lui Petru I. În 1392, fiul său făcea însă parte din sfatul lui Roman I.

De asemenea nu se poate ști nici dacă mormîntul văzut de M. Strykowski în biserica din Vaslui a aparținut acestui pribeag reintors în țară sau fiului său Juğa. Biserica a fost refăcută în mai multe rînduri, iar mormintele distruse din neglijență. Totuși mărturia lui Strykowski în această privință pare să se confirme.

Se pot face, desigur, multe supoziții greu de verificat. E cazul totuși să se amintească faptul că în apropiere de Vaslui există două pîrae, care în problema care ne preocupă poartă un nume foarte sugestiv, anume Horiata⁶⁰. În cazul cînd Giurgiu ar fi avut curtea pe o astfel de vale, el ar fi purtat un nume care ar fi îndemnat, fără îndoială, pe un cronicar litvan să comită confuzia arătată.

La începutul anului 1378, frămîntările și luptele pentru tron luaseră sfîrșit în Moldova. Invasia feudalilor litvani fusese respinsă și noua domnie intrase într-o fază de consolidare. Schimbările politice întimplute la această margine a lumii catolice erau urmărite cu o deo-

⁵⁷ M. Strykowski, *Cronika polska*, Königsberg, 1582, p. 418. Pasajul a fost reprodus cu oarecare omisiuni de B. P. Hasdeu în „Arhiva istorică”, II, p. 7; vezi și Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XV, p. 1—2; R. Rosetti, *op. cit.*, p. 364.

⁵⁸ Albert W. Kojalowicz, *Historiae Litvae pars prior*, Dantesci, 1630, p. 303 și urm. Se dă greșit anul 1339 și Olgerd în loc de Vitold.

⁵⁹ D. Onciul, *Opere complete*, ed. cit., p. 42.

⁶⁰ Unul din acestea izvorăște la 10 km sud-vest de Vaslui și se varsă în Birlad în fața gării Banca. Este menționat și în documente. Vezi M. Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 195, 322, 592. Celălalt curge, de asemenea, în apropiere de Vaslui, pe lângă satul Minjăști.

sebită atenție de curia papală, ale cărei speranțe legate de convertirea lui Lațcu la catolicism se pare că nu au dat roadele așteptate. Din 1372, corespondența acestuia cu Roma și Avignonul încetase. Totuși, odată cu schimbarea domniei în 1377, propaganda catolică reușise să ciștige aici din nou sprijinitor în persoana Margaretei-Mușata, mama noului domn. Curia papală îi acorda favoruri excepționale, numind-o în scrisoarea din 1378 „domina Valachiae Minoris”⁶¹. Titlul acesta a îndemnat pe unii din istoricii noștri să-și formeze convingerea că ea a deținut o bucată de timp puterea efectiv în Moldova, domnind în locul fiilor ei minori⁶². Titlul de mai sus nu o arată însă în calitate de cap al statului. El se dă obișnuit mamei sau soției domnului.

Mai sînt și alte amănunte de adăugat în legătură cu familia lui Petru I. Într-un document dat mănăstirii catolice Sf. Ioan Botezătorul din orașul Siret, el numește pe mama sa Margareta⁶³. În scrisoarea prin care cere un împrumut de bani, Vladislav Iagello, regele Poloniei, se angajează să răspundă de restituirea lor și față de fratele lui Petru, Roman⁶⁴. Acesta ca domn, trece în actul de danie făcut la 18 noiembrie 1393 fiilor lui Dragomir Albul ca martoră pe mama sa Mușata. De aici s-ar putea trage următoarele concluzii: 1) cei doi domni erau frați vitregi; 2) Mușata și Margareta sînt nume ale uneia și aceleiași persoane⁶⁵. Totuși, în Letopisețul Anonim al Moldovei îi spune lui Petru „fiul Mușatei” (Петръ Мъшатин)⁶⁶, ceea ce înseamnă că mama lui Roman, Mușata, este aceeași persoană cu Mușata mama lui Petru I, iar numele de Margareta este o simplă traducere a primului. Că așa stau lucrurile se poate vedea din faptul că mama celor doi domni primise la naștere un nume de floare. Floarea aceasta care poate fi văzută prin grădinile noastre, poartă în prezent numele de „margaretă” împrumutat evident de la grădinarii apuseni. În trecut, floarea în cauză se numea în limba română „mușată”, dovadă la aceasta fiind denumirea de „romaniță” sau „mușețel” dată margaretei de cîmp. Prin urmare, numele din actul latinesc al lui Petru I din 1384 este traducerea numelui românesc și între Margareta și Mușata trebuie să se pună definitiv semnul egalității

⁶¹ Ștefan Pascu, *Contribuții documentare la istoria românilor în sec. XIII și XIV*, în „Anuarul Institutului de istorie națională”, Sibiu, X (1945), p. 191 și urm. Cu privire la Margareta, în același volum, recenzia la P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 430 și urm.

⁶² *Ibidem*, p. 195.

⁶³ M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. I, p. 4-6.

⁶⁴ *Ibidem*, vol. II, p. 606.

⁶⁵ A. Sacerdoțeanu, *Sucesiunea domnilor Moldovei*, citat p. 230-231, face deosebire între Mușata și Margareta.

⁶⁶ P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, București, 1959, p. 6-14.

Mai rămîne de lămurit încă un semn de întrebare în legătură cu mama celor doi domni. În 1384 se afirma că dania lui Petru I față de călugării dominicani de la Sf. Ioan Botezătorul din Siret, a fost făcută, *in villa Horleganoio, in curia matris nostrae carissimae*⁶⁷. M. Costăchescu traduce „în tîrgul Hirlău (?), în adunarea mamei noastre prea iubite”. În *Documente privind istoria României*⁶⁸ s-au făcut unele mici modificări : „în orașul Hirlău, în curtea mamei noastrei prea iubite”. S-a șters semnul întrebării și s-a făcut în notă observația că lectura corectă pentru Horleganovo ar fi trebuit să fie *Horleyanovo*. Emendarea este ingenioasă, dar și fantezistă. Identificarea lui Horleganoio cu Hirlăul⁶⁹ trebuie să fie părăsită.

În document se arată că biserica Sf. Ioan Botezătorul e ctitoria Margaretei și că ea și-a ales acolo locul pentru îngropare. E cazul să ne punem întrebarea : dacă ea locuia în orașul Hirlău pentru ce nu a construit dominicanilor o mănăstire în acest oraș, unde putea să asiste, fără greutățile unui drum lung la slujbă ? Pentru ce papa în scrisoarea pe care i-o trimitea în 1377 îi spunea Margaretha de Ceret (Siret) și nu Margaretha de Hirlău ? Surprinde apoi faptul că se dă în textul latin acestui „oraș” Horleganoio calificativul de *villa* și nu acela de *opidum* sau de *civitas*. Prin urmare, avem de a face cu un simplu sat și nu cu un oraș cum pompos îl numesc editorii de documente. Cred că e mai plauzibil să revenim la identificarea făcută de P. P. Panaitescu cu cîteva decenii în urmă : Horloganoio - satul Horlăceni⁷⁰, situat între Dorohoi și Siret nu departe de acesta. Mușata avea reședința în Siret, iar satul Horlăceni făcea parte din domeniile ei. Pentru a arăta că niște oameni au venit dintr-un sat, să zicem, Horlog⁷¹, întrebuițăm sufixele *ani* sau *eni*. Deci oameni de la Horlog sînt Horlăgani sau Horlăceni.

Alte amănunte în legătură cu domnia lui Petru I nu interesează aici. Trebuie să reținem însă că în vechile letopisețe, cu excepția Letopisețului anonim al Moldovei și cronica moldo-polonă, unde, evident, s-a strecurat o eroare, îi acordă lui Petru I o domnie de 16 ani⁷². În 1392, documentele arată ca domn pe fratele său Roman. Probabil, Petru a încetat din viață în 1391. De la această dată pînă la 1377, retrospectiv, sînt aproape 15 ani, dar dacă adăugăm la aceștia anul

⁶⁷ M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. I, p. 5--6.

⁶⁸ *Documente privind istoria României*, A. Moldova, veacul XIV, XV, vol. I, p. 2.

⁶⁹ A fost admisă recent la Const. C. Giurescu, în *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene*, București, 1967, p. 228.

⁷⁰ P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn, București*, 1946, p. 228, nota 21. La A. Sacerdoțeanu, *Succesiunea domnilor Moldovei*, p. 230, greșit *Corlăteni*.

⁷¹ Sufixul *-og* în loc de *-ov*, are o rezonanță care trimite la Maramureș sau Transilvania.

⁷² *Croniclele slavo-române din sec. XV--XVI*, ed. P. P. Panaitescu, p. 14, 39, 48, 61, 69, 160, 177.

cit Petru a deținut puterea în 1368—1369, obținem cifra exactă: 16. Durata de 3 ani acordată domniei lui Roman I nu contrazice de asemenea informația documentară. În vara anului 1394 noul domn a încetat din viață în împrejurări grele pentru țară.

Războiul declanșat împotriva Poloniei de coaliția maghiaro-moldo-podoliană urmărea printru alteie sprijinirea planurilor separatiste ale lui Teodor Coriatovici, cneazul litvan al Podoliei și ale nobilimii feudale ucrainene de aici. O oștire moldovenească, trimisă peste Nistru, va cucerit Braclawul, dar, cu toate acestea, acțiunea, nefiind serios sprijinită de aliați, s-a prăbușit. Vladislav Jagello, regele Poloniei și Vitold, marele cneaz al Lituaniei, au rămas învingători. Teodor Coriatovici a fost silit să se refugieze în Ungaria, în timp ce resturi din oștirea sa înfrintă găseau adăpost în Moldova⁷³.

În astfel de împrejurări s-a terminat domnia lui Roman I în anul 1394. El a murit în țară căci mormîntul său se află la Rădăuți. Trebuie să se facă deosebire între Roman I și omonimul, pentru care, spre a-l scăpa din închisoare, garanta pe la 1400 în Polonia Ivașco, fiul lui Petru I⁷⁴.

Odată cu moartea lui Roman I, problema succesiunii la tron se deschidea din nou în Moldova. Boierimea precum și puterea suzerană erau chemate să decidă iarăși lupta care se angaja între pretendenții la tron. Printre aceștia, dacă ținem seamă de modul cum s-a soluționat problema în cursul acestor evenimente, fii lui Roman, anume Alexandru și Bogdan, nu aveau, se pare, vîrsta cerută pentru a înfrunta greutățile conducerii unei țări. În aceeași situație se găsea, de asemenea, fiul lui Petru I, Ivașco, dus la moartea tatălui său de boierii rămași credincioși în Polonia. Alegerea acestuia ca domn avea puțini sorți de izbîndă, întrucît boierimea nu avea siguranță că regele polon îi va permite să se întorcă în țară fără a-i impune, așa cum s-a întimplat mai tîrziu, grele obligații pentru țară. În aceeași situație cădea orice pretendent care se afla în afară de granițele țării. Din această cauză, majoritatea boierilor s-a grupat, probabil, în jurul celor doi fii ai lui Roman⁷⁵. Totuși niciunul din ei, nu avea posibilitatea să se impună imediat. Pînă la majoratul lor, puterea putea fi luată ca regent cu titlul de domn de un coborîtor în linie feminină din Bogdan I.

În unanimitate, letopisețele, ca și puținele documente și resturi de documente ce s-au mai păstrat prezintă ca domn al Moldovei după moartea lui Roman I pe Ștefan I. După letopisețe el apare ca frate al lui Petru și Roman.

⁷³ C. Racoviță, *op. cit.*, p. 298; N. Iorga, *Istoria Românilor*, București, 1937, vol. III, p. 280.

⁷⁴ Actul dat de Ivașcu în anul 1400 pentru Roman, la M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 617—618.

⁷⁵ Ei sînt menționați de tatăl lor în cele două documente interne păstrate de la el. *Doc. privind ist. Rom.*, A, Moldova, sec. XIV, XV, 1, p. 2—3.

E greu de stabilit cine este acest Ștefan și ce loc ocupă el în genealogia descendenților din Bogdan I. În actul de omagiu făcută față de regele polon la 6 ianuarie 1395, el afirmă că „a ocupat” și „s-a așezat în voievodatul țării Moldovei” cu sprijinul „mărețului crai Vladislav al Poloniei”⁷⁶. În cazul când noul domn ar fi aceeași persoană cu pretendentul din 1369, găzduirea sa pe teritoriul polon în continuare după 1387 rămîne foarte îndoielnică. Vladislav Jagello era rudă apropiată⁷⁷ lui Petru I. Împrumutate apoi de la acesta o mare sumă de bani⁷⁸. Nu ar fi putut-o obține dacă s-ar fi transformat în ocrotitorul dușmanilor domnului. Petru nu ar fi depus jurămîntul de omagiu din 1387 și ar fi devenit un aliat al Ungariei sau Ștefan ar fi căutat în această țară reazimul speranțelor sale. În cronici și în documentele vremii nu se înregistrează totuși conflicte provocate de pretențiile sale.

Dacă feudații poloni ar fi instalat în vara anului 1394 ca domn în Moldova pe Ștefan, pretendentul din 1369, devine curios faptul că el nu a izgonit din țară resturile oștirii înfrînte a lui Teodor Coriatovici⁷⁹.

Cercetînd atitudinea acestui domn față de ceilalți membri ai dinastiei, descoperim alte fapte care nu s-ar putea atribui lui Ștefan, potrivit lui Petru I. Nu s-ar înțelege în primul rînd pentru ce în loc de a nimici pe urmașii Margaretei-Mușata, el i-a ocrotit și i-a asociat la domnie, așa cum se va constata în continuare. Nu a încercat să asigure tronul fratelui său Mihail⁸⁰ sau fiilor săi⁸¹. Se pare că a cedat înainte de moarte locul de prim deținător al puterii lui Jușă⁸². În actele sale de danie către mănăstiri, Alexandru cel Bun pune să fie pomenit alături de străbunicul, unchiul și tatăl său. Era deci prezentat ca un domn care ar fi deținut puterea în mod legal, în timp ce Jușă ca un impostor este lăsat la o parte⁸³.

⁷⁶ M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 613.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 605–606.

⁷⁸ *Ibidem*.

⁷⁹ Acești ostași se mai aflau în Moldova atunci cînd Ștefan voievod, la începutul anului 1397, acorda lui Spytko de Melsztyn, palatinul Podoliei, un salv-conduct spre a veni în Moldova în vederea unor tratative. M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 616–617.

⁸⁰ Mihail este menționat atît în actul din 6 ian. 1395 prin care boierii întăresc omagiul depus de Ștefan regelui polon, precum și în cel dat de boierii cu ocazia tratativelor duse în Polonia după această dată. El este fratele domnului și nu al doamnei. *Frater voievodae*, „fratele voievodului”, din textul latin traduce corect expresia slavă брат воєводи́на, terminația -ина întrebunțîndu-se pentru a forma genitivul unor substantive masculine de formă feminină ca воєвода. De ex. nom. Перпика gen. Перпичина. Vezi însă C. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 21–22.

⁸¹ Ștefan este menționat împreună cu fiii și ca asociat al lui Jușă în actul dat de acesta boierului Brae pentru un loc pe Strahotin. *Doc. privind ist. Rom.*, A, Moldova, XIV, XV, 1, p. 5.

⁸² *Doc. privind ist. Rom.*, A, Moldova, XIV, XV, 1, p. 5. Documentul este dat de Jușă, iar Ștefan este menționat numai în lista martorilor.

⁸³ *Ibidem*, doc. din 3 ianuarie 1403, p. 13.

Cu cît aprofundăm mai mult aceste împrejurări, cu atît Ștefan apare ca un ocrotitor al intereselor fiilor lui Roman I, ca un tutore al acestora. El nu se mai poate identifica nicidecum cu Ștefan, fratele nerecunoscut al lui Petru I, ci cu Ștefan nepotul de soră al acestuia și al lui Roman⁸⁴.

Probabil la moartea acestuia s-au produs tulburări în Moldova. Nu putem ști cine a încercat să înlăture pe fiii lui Roman de la putere. Bănuielile pot să cadă asupra lui Iuga. În acele împrejurări grele, Ștefan a mers în Polonia și s-a întîlnit la Chelm cu regele Vladislav Jagello care i-a dăruit un coif și o platoșă⁸⁵. A obținut, probabil, un mic ajutor cu care a venit în țară și a înlăturat pe dușmanii descendenților din Margareta-Mușata. În actul de omagiu din 6 ianuarie 1395 el afirmă că „a ocupat” și „s-a așezat în voievodatul țării Moldovei” (nu întrebuițează expresia „domnia”), cu ajutorul mărețului crai Vladislav al Poloniei⁸⁶. În actul menționat mai sus, Ștefan nu poartă titlul de *domn* (господаръ). Se intitulează simplu numai *voievod*⁸⁷.

În schimb, boierii în actul dat în continuarea celui de mai sus, spre întărirea omagiului depus de domn, promiteau că vor fi credincioși împreună cu „domnii noștri, voievozii țării Moldovei, cei de față și cei care vor fi după”⁸⁸. Expresia „domnii noștri... cei de față” arată clar că boierii se angajau în numele mai multor domni, care în acea vreme împărțeau puterea între dinșii sau așteptau să ajungă la vîrsta legiuită pentru a o prelua. Se vede că boierimea acceptase domnia lui Ștefan I mai mult sub forma unei regente pînă la majoratul fiilor lui Roman I.

Împărțirea puterii domnești după moartea lui Roman I s-a reflectat și în actele interne. Acestea însă nu s-au mai păstrat în original sau rămîn încă necunoscute. În prezent dispunem numai de două scurte rezumate care nu sînt de nici un folos în rezolvarea problemei⁸⁹. Unul din acestea s-a făcut după un document al mănăstirii Probota din 2 iulie, 1398, document care a apărut la judecăți și a izbit pe unii din cărturarii de altă dată prin particularitățile lui pe care aceștia nu le-au putut explica în mod just. Unul dintre aceștia a fost mitropolitul

⁸⁴ Este menționat printre membrii sfatului în cele două documente ale lui Roman I. *Ibidem*, p. 3, „Jupan Stefco cu frații lui”..., „Jupan Ștefan, nepotul nostru de soră”.

⁸⁵ Gh. Popovici, *Anul de la martie în Moldova*, p. 211 și nota 1.

⁸⁶ M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 613.

⁸⁷ Presiunea poloneză din a doua parte a anului 1394 nu s-a mărginit, probabil, numai la Moldova. Ea a cuprins și Țara Românească, făcîndu-se vinovată, alături de agresiunea otomană, de înlăturarea lui Mircea. Vlad, rivalul acestuia afirmă că a obținut domnia în Țara Românească, avînd ajutorul regelui polon. Hurmuzaki, *Documente*, I₂, p. 374.

⁸⁸ M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 614.

⁸⁹ *Doc. privind istoria României*, A, Moldova, XIV, XV, 1, p. 4.

Dosoftei, care în anul 1667 a reprodus subscripția și o parte din textul slav. După notele luate de Dosoftei documentul suna în felul următor : ... „Ștefan voievod și cu fratele domniei mele Alexandru voievod”... „am dat acestei adevărate mănăstiri a noastre din Poiană care este între Șomuze pe pirăul Probota două sate, unul anume Budinții, iar altul mai sus de acesta, Tatarii”... *дадохъ томъ истинномъ нашемъ монастырю въ Полани иже ест между Шисмъсъ Побратовкѣмъ потокомъ дѣкъ селѣ, едно на имѣ Бѣдинци, а дрѣгоу къше тогѣ, Татарен*⁹⁰.

Uricul acesta a mai apărut apoi la un proces din 1804. În anaforaaua redactată cu acea ocazie și întărită de domnul Moruz apare ca emitent al actului „Ștefan voievod, fiul lui Roman voievod”. Confuzia provenea, probabil, din faptul că în document Alexandru era înregistrat ca frate al lui Ștefan și se știa că Alexandru a fost fiul lui Roman⁹¹. Menționarea lui Alexandru în documente ca asociat al lui Ștefan putea să provoace nedumerirea celor care cunoșteau conținutul cronicilor în care domnia fiului lui Roman era înregistrată după aceea a lui Ștefan și Juga. Constatând această nepotrivire, mitropolitul Dosoftei, spre a evita orice bănuială, afirma categoric că „așa dzice la uric”.

Alte elemente existente în partea finală a documentului au fost scoase în evidență de Axinte Uricarul și de secretarul lui Constantin Mavrocordat⁹².

Cunoscând acest uric, Axinte Uricarul făcea următoarea însemnare într-o compilație de cronică moldo-muntene, alcătuită de dînsul : „Avut-au Roman voievod șase feciori, anume : Alexandru, Bogdan, Ștefan, Mihail, Juga și alt Alexandru”. În continuare, adaugă că „de acest Ștefan voievod nici un istoric n-au știut să-l scrie că au fost leciur lui Roman vodă, iar noi am adiverit dintr-u acel uric al său, carele s-au aflat iarăși la mănăstirea Probota, în care uric a pus credință tuturor fraților săi (ce se însemnează mai sus la domnia părintelui său, Roman vodă) și credința lui Iosif vlădicăi”⁹³. Aceiași succesorii se atribuie lui Roman I și de secretarul lui Constantin Mavro-

⁹⁰ M. Costăchescu, *op. cit.*, I, p. 16.

⁹¹ *Ibidem*.

⁹² Unii istorici dau acestui secretar numele de Scarlatti, dar Scarlatti este însuși numele sub care Constantin Mavrocordat era cunoscut în străinătate. Secretarul amintit de Pray poate fi Axinte Uricarul însuși sau Chezarie Daponte.

⁹³ Copilația aceasta a fost publicată într-un mod care lasă de dorit în gazeta „Trompeta Carpaților”. Damian P. Bogdan, *Despre domni moldoveni Ștefan I și Juga*, în „Revista istorică română”, IX (1989), p. 165 și urm., a stabilit că autorul ei este Axinte Uricarul și nu Ștefan logofătul cum s-a crezut pînă atunci. Acesta nu are altă contribuție decît aceea de a fi copiat Manuscrisul lui Axinte Uricarul. Textul citat e dat de Damian P. Bogdan la p. 170—174. Vezi și M. Costăchescu, *op. cit.*, I, p. 16—17.

cordat. Lista întocmită de acesta, care poate fi una și aceeași persoană cu Axinte Uricarul, a intrat în analele lui Pray⁹⁴.

Luînd în considerație referințele prezentate mai sus, sîntem puși în situația de a admite că uricul mănăstirii Probota din 2 iulie 1398 prezenta ca emitenți în protocol pe Ștefan voievod și pe „fratele” său Alexandru voievod, iar în lista martorilor se menționa „credința” lui Ștefan voievod și a fraților săi „Alexandru voievod Bogdan voievod, Mihail voievod, Juga voievod și credința Vlădicăi Iosif. În total apar aici cinci persoane. Axinte Uricarul artibuaia lui Roman șase fii, făcînd greșeala de a considera pe Alexandru din protocol ca o persoană deosebită de Alexandru inclus în lista martorilor⁹⁵. Prin urmare, al doilea Alexandru trebuie eliminat din rîndul fiilor atribuiți lui Roman voievod.

Axinte Uricarul a interpretat mecanic termenul *irate* din documentul Probotei și a prezentat în mod eronat legăturile de rudenie dintre domnii din această vreme. Ca și alți cercetători de mai târziu⁹⁶, el nu și-a dat seama că în documentul citat termenul „frate” are sensul de „asociat la domnie” sau de persoană cu care se împarte puterea. În realitate, nu toți cei cinci voievozi erau frați. Ei formau după rudenie mai multe grupe. Alexandru și Bogdan erau fiii lui Roman, verii lor Ștefan și Mihail erau fiii unei surori a lui Roman, iar Juga era fiul lui Giurgiu, fiu natural al unuia din urmașii imediați ai lui Bogdan. Se formaseră deci trei grupe de veri care își disputau puterea sau se înțeleseseră s-o împartă.

Nu numai Ștefan, ci și Juga menționa ca frați pe Alexandru și Bogdan⁹⁷. În schimb, Roman, în cele două documente care ne-au parvenit de la dînsul, arată ca fii și pune de-i trece alături de dînsul chiar în suscripție, numai pe Alexandru și Bogdan. Nepotul său de soră, Ștefan, ca și Juga Giurgevici, sînt menționați numai printre membrii sfatului cu titlul deosebit de jupani.

Prin urmare, dacă luăm în considerație datele pe care ni le oferă analiza documentelor externe, precum și uricul mănăstirii Probota din 2 iulie 1398, ajungem la concluzia că la moartea lui Roman boierii

⁹⁴ *Dissertationes historico-criticae in annales veteres Hungarum, Avarum, Hungarorum auctore Georgio Pray, Viena, 1774, p. 140*: „Romanus Ps. M. pr. an. 3 et iste Romanus habuit uxorem Anastasiam filiam Pr. Laczko et peperit VI filios, ex quibus Alexandar senex est ultimus filius ejus...” Înșiră apoi în ordine și cu specificările următoare: „I, Alexander, Ps. M. pr. an. 2, II, Stephanus, 1391, Ps. M. an. 7, III, Bogdanus, IV, Michael, V, Jurgas, 1399 et Alexander senex Ps. M. pr. an. 32”.

⁹⁵ Aceeași greșală se repetă și la Pray. Și la acesta ca și la uricularul moldovean în loc de Juga se înregistrează Jurga. Se vede deci că acest secretar cunoscut pînă în prezent sub numele de Scarlatii nu este altă persoană decît Axinte Uricarul.

⁹⁶ M. Costăchescu, *op. cit.*, I, p. 17; Gh. Duzinchevici, *Precizări în legătură cu Ștefan I Mușat și Juga Ologul*, în „Însemnări ieșene”, an IV, vol. II, nr. 2, p. 291–303; Damian P. Bogdan, *op. cit.*, p. 165 și urm. La N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. III, p. 309. Juga apare ca fiu natural al lui Roman.

⁹⁷ *Doc. privind istoria României*, A, Moldova, XIV, XV, 1, p. 6.

au ales ca domn pe Alexandru, fiul său. Acesta era însă minor⁹⁸ și răspunderea guvernării a căzut în sarcina vărului său Ștefan, care a mers în Polonia, a încheiat pacea cu regele Vladislav și cu ajutorul acestuia a înfrînt opoziția ce se crease în Moldova. A fost totuși silit să accepte ca părtaș la domnia luată sub această formă pe Juga Giurgevici. S-a adăugat apoi grupului instalat la putere Mihal, fratele lui Ștefan, care la început deținea înalta funcție de staroste sau, cum i se spunea în documentele latine, „capitaneus moldoviensis”), ceea ce înseamnă comandant suprem al întregii oștiri moldovenești.

Sigismud de Luxemburg, care pînă la această dată manifestase destulă șovăială în sprijinirea aliaților săi împotriva Poloniei, s-a hotărît acum să intervină spre a readuce întregul spațiu carpato-dunărean în sfera dominației politice a feudalilor maghiari. Prezența sa în Transilvania și pregătirile sale de război au produs îngrijorare în Moldova. Voievodul Ștefan s-a grăbit să depună la 6 ianuarie 1395 omagiul regelui polon⁹⁹. În cele două acte, al domnului și al boierilor, scrise în continuare, nu se iau alte obligații în afara celor relative la păstrarea credinței și la ajutorul militar nelimitat.

Împreună cu solii regelui, care primiseră la Suceava jurămintul de omagiu al domnului, a plecat în Polonia o delegație de patru boieri pentru a prezenta actul și a determina pe rege să grăbească trimiterea ajutoarelor. La data de 8 februarie 1395 boierii se aflau la curtea polonă¹⁰⁰, și informau pe Vladislav despre grava primejdie care amenința Moldova. Ei primeau acolo, probabil pentru întreținere, 100 grivne.

Regele Vladislav Jagello a profitat de situația grea în care se afla Moldova în acel timp și a constrins pe boieri să-i dea o declarație prin care promiteau că vor sili pe domn să răspundă oricînd la chemarea regelui și să meargă în Polonia, spre a-i depune jurămintul de omagiu. Prin același act ei declarau că domnul lor va renunța la stăpînirea Pocuției, precum și la sumele de bani împrumutate mai înainte de Petru voievod regelui. Acesta mai ridicase pretenții și asupra Țării Șpinilor, dar a admis ca o astfel de problemă litigioasă să fie rezolvată mai tîrziu.

Moldovenii urmau să cumpere prea scump ajutorul polon. Evenimentele s-au desfășurat însă cu repeziune și lacomul suzeran nu

⁹⁸ În anul 1407, Alexandru, atunci cînd punea să i se menționeze în documente pe primii săi fii, Roman și Vasilisa, avea cel mult 25 de ani. Căsătoria sa era de dată recentă. Prin urmare, la moartea tatălui său avea vreo 12 ani. N. Iorga, *Istoria românilor*, IV, p. 6, apreciază că în anul 1418, atunci cînd a murit Mircea cel Bătrîn, Alexandru „putea să aibă doar vreo patruzeci de ani, cel mult”.

⁹⁹ P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944, p. 250 și nota 45.

¹⁰⁰ M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 609—610. Data atribuită documentului de editor este greșită. El a fost redactat în jurul datei de 8 februarie. Altfel nu se poate înțelege pentru ce s-a tratat numai cu patru boieri și pentru ce condițiile impuse în acest act nu apar și în documentele lui Ștefan din 6 ianuarie 1395.

a mai dispus de timpul necesar spre a-și trimite oștile în Moldova. Ștefan a reușit totuși cu forțe proprii să înfrângă pe feudații invadatori la Hindău, mai sus de Cetatea Neamțului¹⁰¹, și să-i izgonească din țară.

E greu de urmărit evoluția relațiilor politice dintre Moldova și Polonia în anii care au urmat după această luptă. După cum se vede din actele următoare, moldovenii au păstrat mai departe Țara Șpinților și nu au renunțat la sumele de bani împrumutate de Petru I regelui Vladislav. Nefiind plătiți, ridicau pretenții de stăpânire asupra Pocuției¹⁰². Nu se cunoaște natura tratatelor care au avut loc în ianuarie 1397 între domn și palatinul Podoliei Spytko de Melsztyn¹⁰³.

În anul următor, în relațiile dintre feudații poloni și lituanieni s-a produs o criză care a provocat desfacerea temporară a uniunii dintre țările lor. Vitold, marele duce al Lituaniei, a confirmat, la 12 octombrie, pe insula Salin, înțelegerea încheiată mai înainte cu ordinul teutonic și s-a lăsat atras în aventuroasele planuri urzite de acesta în vederea cuceririi pământurilor ruse din est. Pentru realizarea unor astfel de combinații politice, Vitold avea nevoie de colaboratori devotați. Printre aceștia se puteau număra și domnii din Moldova, îndeosebi Ștefan. Ca și feudații poloni ei și-au trimis oștile în 1399 să participe alături de litvani la lupta de la Vorskla.

Înfrângerea suferită de Vitold acolo a șubrezit nu numai poziția sa, ci și pe a aliaților săi din Moldova. Boierimea nemulțumită a găsit acum momentul prielnic de a se răzvrăti. Ecolul acestor tulburări, care s-au produs după data de 12 august 1399 în Moldova, s-a păstrat în unele izvoare tirzii. Evenimentele sînt prezentate însă destul de confuz. Astfel, Leunclavius afirmă că Ștefan ar fi fost detronat de un oarecare Roman în urma răscoalei unor boieri la Hirliu. Cronicarul polon M. Styjkowski știa, de asemenea, că Roman Petrilovicz ar fi detronat pe Ștefan, dar cînd a voit să se proclame domn, ar fi fost făcut prizonier de fratele lui Vladislav Jagello, Svidrigaillo, care obținuse acum Podolia ca feudă¹⁰⁴.

E dificil de controlat veridicitatea acestor informații. Se știe totuși că Svidrigaillo a făcut prizonier pe un oarecare Roman, care ar putea să fie un fiu natural al lui Petru I. În anul 1400, Ivașcu, alt fiu al lui

¹⁰¹ E. Kozak, *Die Inschriften aus der Bukovina*, Viena, 1903, p. 105. *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, ediția P. P. Panaitescu, p. 48. Satul Hindău este menționat ca existent în prima parte a sec. al XV-lea. Se afla pe pîrîul cu același nume, un afluent al Topoliței, lângă actualul sat Ghindăuani în preajma căruia se găsește un loc numit Jindău. În apropiere, satul Solomonesti stă pe același Hindău (Vindău). *Vezi, Documente privind istoria României*, A, Moldova, sec. XIV, XV, 1, p. 6, 67; *ibidem*, sec. XVII, 4, p. 455.

¹⁰² Astfel se explică revenirea asupra acestor pretenții în actele date de Ivașcu regelui polon. *Vezi* M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 617—620.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 616.

¹⁰⁴ I. Minea, *Politica orientală a împăratului Sigismund*, p. 95.

Petru I, intervenea pe lângă regele polon în favoarea unui Roman și cerea eliberarea lui din închisoare. Făgăduia că acesta nu se va plînge nimănui pentru deținerea sa și „nici împotriva cneazului Svidrigaillo”¹⁰⁵. Personajul în cauză nu se poate indentifica, așa cum s-a încercat cu Roman I, căci în acest caz s-ar fi specificat faptul că a fost voievod al Moldovei.

În legătura cu intervenția lui Svidrigaillo în Moldova se pot pune domeniile cîștigate de el în această țară pe care i le confirma regele polon o dată cu cele din Polonia¹⁰⁶.

S-ar putea trage de aici concluzia că în toamna anului 1399, înainte de 28 noiembrie 1399, s-a produs această intervenție a lui Svidrigaillo în Moldova în vederea restabilirii situației politice în favoarea uniunii polono-litvane. Cei care l-au invitat să-i ajute l-au dăruit cu moșii. În urma intervenției sale, Roman, pretendentul la tron, a fost făcut prizonier și dus în Podolia¹⁰⁷. Ștefan a fost restabilit în domnie, însă cu un rol scăzut și în poziție de subordonat față de Iuga. În felul acesta s-ar explica modul în care este formulată mărturia unui document din anul 1399, probabil din ultimile luni, păstrat numai în copie slavă. La întărirea unei proprietăți a boierului Brae, Iuga invocă și credința lui Ștefan voievod și a fraților săi Alexandru și Bogdan¹⁰⁸. Nu după mult timp Ștefan a murit. La 28 noiembrie 1399 era trecut în rîndul domnilor răposați¹⁰⁹.

Nu s-a păstrat un document prin care să se constate că Iuga a depus omagiul regelui polon și nu cunoaștem nici ce atitudine a adoptat față de el în anii 1398—1399. A continuat să păstreze bune relații cu Vitold. Se pare că acesta plănuia să provoace cu sprijinul lui o schimbare politică în Țara Românească. În vremea aceasta maștrii transilvăneni Mihan și Ioan din Gorubov știau că emisarii săi veneau la niște boieri valahi, probabil refugiați din Țara Românească în Transilvania, anume Vlad, Lucaci banul și Grozea (Gruza), cu care ducea tratative. Acești boieri se numărau printre partizanii lui Vlad Uzurpatorul. Se presupune deci că marel cneaz al Lituaniei plănuia cu dînșii și cu domnul Moldovei înlocuirea lui Mircea din Țara Românească prin Vlad¹¹⁰.

¹⁰⁵ M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 617—618. Pasajul: **А ТОГО НАТЕКА РОМАНЪ НЕ НАДЕТЬ ОУСПОМНИАТЪ, А НИ ЖАЛОЖАТИ, НИ ПРЕД ОДНЫМЪ ЧЕЛОВѢКОМЪ, А НИ НА КНАЗЪ ШКИТРИГАИ...** a fost aici tradus greșit în felul următor: „Iar despre această captivitate Roman nu va pomeni și nici nu se va jălui nici unui om și nu se va jălui nici cneazului Svitrigail. Corect: „nici asupra cneazului Svitrigail”.

¹⁰⁶ *Scriptores rerum prusicarum*, III, Leipzig, 1866, p. 244; Cf. E. Picot et Georges Bengesco, *Alexandre le Bon, prince de Moldavie*, Viena, 1884, p. 2.

¹⁰⁷ El nu se poate identifica nici cu Roman de Siret, care apare la 28 noiembrie 1399 în sfatul lui Iuga vodă. *Doc. privind ist. României*, A, XIV, XV, 1, p. 7.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 5.

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 6.

¹¹⁰ I. Minea, *op. cit.*, p. 97.

Planurile politice ale lui Vitold au dat greș. În urma campaniei întreprinse de Mircea în Moldova spre sfârșitul anului 1399, Iuga a fost făcut prizonier și dus spre Țara Românească¹¹¹. Domnia a revenit lui Alexandru cel Bun, având ca asociat pe fratele său Bogdan. Noul domn a intrat repede în legătură cu Vitold. În ianuarie 1400, marele magistrul al Ordinului teutonic aflase de la însuși Vitold că acesta trimisese o solie în Moldova și că primise de la domnul acestei țări răspuns favorabil și ofertă de supunere¹¹². Se reluau deci tratativele obișnuite la începutul oricărei domnii. La data de 11 februarie 1400 din cancelaria noului domn se emitea primul document din cele cîte ne-au parvenit¹¹³.

Toluși, în legătură cu începutul domniei lui Alexandru cel Bun există unele contradicții. Letopisețul de la Bistrița fixează acest eveniment la data de 23 aprilie 1399¹¹⁴. În continuare se arată că această domnie a durat 32 ani și 8 luni. După același izvor, moartea lui Alexandru s-ar fi întimplat la 1 ianuarie 1432. Dacă facem legătura cu documentul dat de Iliș vodă în ziua de 2 ianuarie 1432 la Gura Cracăului, se va putea rectifica ultima dată în sensul că în ziua de 1 ianuarie 1432 Alexandru a fost înmormîntat la mănăstirea Bistrița și că moartea lui s-a produs cu cel puțin trei, patru zile mai înainte. Trebuie să avem în vedere timpul necesar pregătirilor pentru înmormîntare și pentru transportarea rămășiților defunctului de la Suceava la Bistrița. Dacă purcedem de la aceste ultime zile ale anului 1431 și numărăm cei 32 de ani și opt luni, ajungem în preajma zilei de 23 aprilie 1399. Prin urmare, data de început a domniei, așa cum este consemnată în letopisețul anonim al Moldovei nu este greșită, cum consideră P. P. Panaitescu¹¹⁵. Faptul că în anul 1399, cel puțin în ultima sa parte, Iuga dă documente ca domn, trebuie explicată în alt mod. Într-o lucrare mai veche, domnia aceasta a fost caracterizată ca o locotenență¹¹⁶. Atît Ștefan cît și Iuga s-au considerat și s-au impus ca tutori ai fiilor lui Roman I, dar Alexandru, atunci cînd a juns la majorat la data de 23 aprilie 1399, a refuzat să mai recunoască această calitate, pe care o pretindea acum numai Iuga. În actele emise în cancelaria sa, Alexandru nu-l menționează, ceea ce înseamnă că îl privea ca uzurpator al drepturilor sale. Altă atitudine adoptă față de

¹¹¹ Probabil a murit în timpul reîntoarcerii oștilor muntene și a fost îngropat la Vaslui.

¹¹² I. Minea, *op. cit.*, p. 97—98.

¹¹³ *Doc. privind ist. Rom.*, A, XIV, XV, 1, p. 7—8.

¹¹⁴ *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, ediția P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 6, 14.

¹¹⁵ *Ibidem*.

¹¹⁶ I. Minea, *Principatele române și politica orientală a împăratului Sigismund*, p. 93.

Ștefan I¹¹⁷. Putem deci considera data de 23 aprilie 1399 ca o dată când Alexandru cel Bun, care domnise de la moartea tatălui său pînă acum sub tutela lui Ștefan I și a lui Iuga, s-a considerat major și capabil de a prelua puterea.

În conflictul care s-a produs între Alexandru și tutorele său, cea mai mare parte dintre boieri s-au declarat de partea fiilor lui Roman I. Din sfatul noului domn nu mai fac parte Bratul Netedul, Roman de Siret și Costea Viteazul. Acesta din urmă apare prin 1402 în Polonia nu ca un trimis al domnului, spre a mijloci o împăcare, așa cum s-a crezut, ci ca un fugar compromis în tulburările care au avut loc în Moldova spre sfîrșitul anului 1399. Înainte de 12 martie 1402 el jura regelui polon credință și promitea să atragă de partea sa și pe alți boieri din Moldova. Se mai obliga să constrîngă pe voievodul acestei țări să-și păstreze credința față de suzeranul său¹¹⁸.

Intrebuințarea lui Costea ca instrument al intrișurilor politice ale feudalilor poloni are loc, desigur, înainte de data de 12 martie 1402, cînd depunea Alexandru în Suceava jurămîntul de omagiu regelui polon¹¹⁹. În orice caz, Costea se compromisese mai rău decît Vilcea, sprijinitorul lui Ivașcu. Vilcea prin 1407 s-a reîntors în țară, a fost iertat de Alexandru și pus în dregătorii înalte, pe cînd celuilalt i se pierde urma în Polonia.

Răsturnarea lui Iuga contrazicea planurile politice polono-litvane în legătură cu Moldova. Din cauza neînțelegerilor dintre dînșii, Vladislav Jagello și Vitold nu au putut interveni imediat. Îndată ce au reluat între ei discuțiile care au dus la înțelegerea ratificată la Radom în 1401, s-a pus și problema unei schimbări politice în Moldova. La Brest, pe teritoriul aparținînd pe atunci Lituaniei, se afla Ivașcu, fiul lui Petru I, împreună cu sprijinitorul său Vilcea. El a depus la 9 decembrie 1400, în calitate de moștenitor (АКАНУ) al Moldovei, jurămîntul de omagiu regelui polon și marelui cneaz al Lituaniei. În actul dat cu această ocazie promitea suzeranului său polon să-i cedeze țara Șpintilor și să nu-i mai ceară sumele împrumutate de tatăl său¹²⁰.

Speranțele sale însă nu s-au împlinit. Vladislav nu a găsit mijloacele spre a interveni imediat. În anul următor, atît Vladislav cît și Vitold s-au încurcat într-un război cu Ordinul teutonic, iar Svidri-

¹¹⁷ *Doc. privind ist. Rom.*, A, XIV, XV, 1, p. 13. Actul din 7 ianuarie 1403. Iuga este prezentat ca un uzurpator și de D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, trad. cit., p. 101.

¹¹⁸ M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 619—620.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 621—622.

¹²⁰ M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 619—620. Data de 25 martie 1400 atribuită aici documentului în cauză este greșită și nu corespunde cu aceea pe care el o poartă: „în orașul Brest, joi în ziua concepțiunii Maicii Domnului, în anii de la nașterea lui Hristos 1400”. „Concepțiunea Maicii Domnului” nu cade la 25 martie, cum crede autorul, ci la 8 decembrie în calendarul catolic și la 9 decembrie în cel ortodox. În anul 1400, ziua de 9 dec. a căzut în adevăr într-o joi.

gaillo din Podolia a făcut defecțiune, fugind în tabăra teutonă. Alexandru cel Bun se găsea deci față de pretențiile feudalilor poloni într-o situație avantajoasă. Totuși, el a ținut seama de situația tulbură din Ungaria, unde Sigismud de Luxemburg fusese făcut prizonier de feudații ostili politicii sale. A căutat deci o apropiere de vecinii săi de la nord. Privilegiul dat de el pentru înființarea episcopiei armene reflectă această schimbare a poziției sale politice față de Vitold¹²¹. În anul următor, la 12 martie, Alexandru recunoștea ca suzeran al său pe Vladislav și promitea depunerea jurământului de omagiu¹²².

Cu lungă domnie a lui Alexandru cel Bun se încheie primul capitol din istoria luptelor pentru tron în Moldova. Concentrând rezultatele obținute de pe urma acestei analize a puținelor date ce ne-au păstrat izvoarele, se poate ajunge la constatarea că tendințele centrifuge ale unei părți din boierime nu au găsit sprijin în masele largi ale poporului și, cu toate împrejurările grele în care s-au manifestat, ele au fost înfrinte de acele forțe care sprijineau consolidarea domniei. Necesitatea organizării rezistenței în fața încercărilor de cotopire din afară a avut drept urmare concentrarea unei mari părți din boierime în jurul lui Petru I, a fratelui său Roman și apoi în jurul fiului acestuia, Alexandru.

Pe de altă parte, cercetarea acestui capitol din istoria politică a Moldovei lasă posibilitatea unor ușoare rectificări în modul cum a fost prezentată cronologia domnilor din Moldova din a doua jumătate a secolului al XIV-lea și genealogia urmașilor lui Bogdan I. În ceea ce privește prima problemă, ar rezulta următorul tablou, anii de domnie fiind puși de acord cu durata atribuită de letopisețul de pe Putna:

1. Restaurarea suzeranității maghiare prin Dragoș din Giulești ¹²³	2 ani	1359—1360
2. Balc (confundat în cronici cu tatăl său Sas)	4 „	1361—1364
3. Bogdan I (a doua domnie) ¹²⁴	4 „	1364—1368
4. Petru I (fiul lui Ștefan și al Margaretei)	1 „	1368—1369
5. Lațcu (fiul lui Bogdan)	8 „	1369—1377

¹²¹ *Doc. privind ist. Rom.*, A, XIV, XV, 1, p. 12. Considerații pe marginea acestui act privind relațiile cu Polonia și Lituania, la P. P. Panaitescu, *Hrisovul lui Alexandru cel Bun pentru episcopia armeană din Suceava*, în „Revista istoria română”, IV, p. 53 și urm.

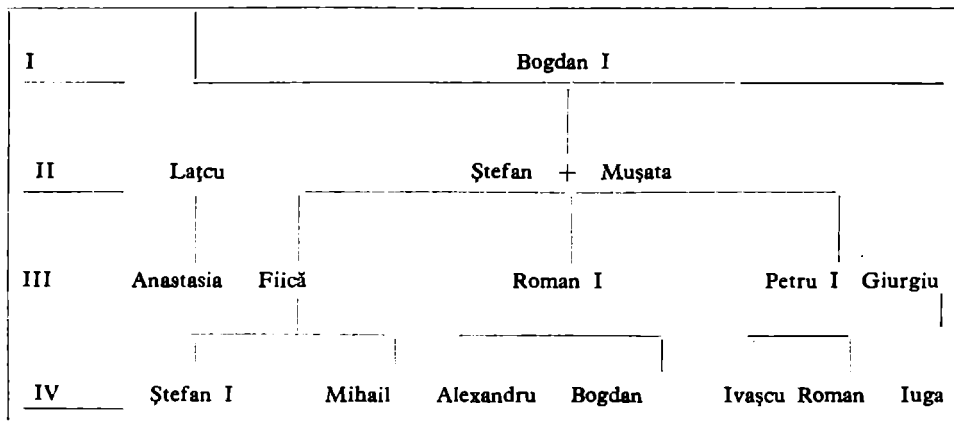
¹²² M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 621—622.

¹²³ Întemeietorul este Dragoș din Bedeu. A venit în Moldova înainte de 1347. Vezi Augustin Bunea, *Încercare de istoria Românilor pînă la 1382*, București, 1912, p. 164; C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 75—76.

¹²⁴ Prima domnie a lui Bogdan a început, probabil, în 1342 (vezi C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 76).

6. Giurgiu (probabil nepot al lui Bogdan) —	1377
7. <i>Petru I</i> (a doua domnie) . . . . . 15 ani	1377—1391
8. <i>Roman I</i> (fiul lui Ștefan și al Margaretei) ¹²⁵ . . . . . 3 „	1392—1394
9. Ștefan I (nepot de fiică al lui Ștefan fiul lui Bogdan I. Domnește asociat cu Iuga, Alexandru, Bogdan și Mihail) 5 „	1394—1399
10. Iuga (fiul lui Giurgiu) asociat . . . —	1399
Total . . . . . 42 ani	

Aceeași rectificare se impune și la genealogia urmașilor lui Bogdan. În urma constatărilor de mai sus ea trebuie să apară în forma următoare :

Cu toată nesiguranța care domnește în privința modului cum se leagă de familia lui Bogdan unele personaje ca Giurgiu de la Frătăuți, Costea, Mihail de la Dorohoi, Olga și soția boierului Vilcea, genealogia de mai sus oferă o mai bună înțelegere a evenimentelor din a doua jumătate a secolului al XIV-lea. Trebuie să se noteze, de asemenea, că expresia de „dinastie a Mușatinilor” nu poate găsi un loc în istoria Moldovei.

¹²⁵ Anii pînă la domnia lui Ștefan sînt cei dați de Letopisețul de la Putna. Petru I domnește 16 ani, însă în două rînduri. Domnia lui Roman este de doi ani și jumătate. Începe de prin ianuarie 1392 și sfîrșește în vara anului 1394. Autorul vechiului letopiseț a neglijat lunile, rotunjind datele. În domnia lui Ștefan se înregistrează în letopiseț o eroare de 2 ani, iar domnia lui Iuga, ca asociat, coincide cu a sa.

LES LUTTES POLITIQUES EN MOLDAVIE PENDANT LA DEUXIÈME
MOITIÉ DU XIVe SIÈCLE.

RÉSUMÉ

La pénurie de documents a imprimé à l'histoire de la Moldavie de la deuxième moitié du XIVe siècle un caractère extrêmement controversé. Certaines données puisées dans les documents ont été interprétées de manière erronée; d'autres ont été négligées en faveur de sources littéraires. C'est ce qui a déterminé l'auteur à reprendre les recherches dont il présente ici les résultats qui consistent surtout à rectifier la chronologie des règnes de cette période.

L'auteur s'est efforcé à mettre d'accord les données des documents avec celles des chroniques. Ainsi, l'intervention de Dragoș de Giulești (1359—1360), envoyé par le roi magyar Louis d'Anjou pour soumettre les Moldaves révoltés, a été suivie par le règne de Balç, fils de Sas (1360—1364) et ensuite par celui de Bogdan (1365—1368). Bogdan a eu plusieurs fils. On connaît seulement le règne de l'un d'eux, Lațcu, (1369—1377). Il semble que les autres fils n'ont pas régné, mais ils ont laissé des successeurs qui se sont disputés le trône. L'une de ces luttes, à savoir celle entre Etienne et Pierre, fils d'Etienne et neveu de Bogdan, est décrite avec profusion de détails par le chroniqueur polonais Dlugosz. En corrigeant la date mentionnée par celui-ci (1359 en 1369), les contradictions entre ses affirmations et celles d'autres documents sont écartées.

Le voïevode Giurgiu fut un autre descendant de Bogdan, prétendant au trône de la Moldavie aux environs de 1377. Les chroniques lituaniennes l'ont confondu avec Jurg Coriatovici. Juga Giurgievici, prince de Moldavie en 1399, a été son fils. De 1377 à 1391 ce fut le règne de Pierre I-er, suivi par celui de son frère, Roman (1392—1394). Ce dernier laissa deux fils mineurs, Alexandre et Bogdan. Leur tuteur, Etienne I-er, neveu du côté maternel de Roman, régna de 1394 à 1399. Ensuite il s'associa son frère, Michel, ainsi que Iuga, le fils de Giurgiu. Les princes associés sont cités comme frères dans les documents, quoiqu'ils fussent en réalité des cousins.

En 1399 Alexandre devint majeur et, à la mort d'Etienne qui eut lieu la même année il écarta du trône les autres associés, sauf son frère Bogdan. Le long règne de Bogdan qui suivit mit fin durant une certaine période, aux luttes politiques en Moldavie.

ROBIA ÎN MOLDOVA (DE LA ÎNTEMEIEREA STATULUI PÎNĂ LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XVIII-lea) (II) *

DE

N. GRIGORAȘ

V. INSTANȚELE JUDICIARE ȘI PROCEDURA DE JUDECATĂ PENTRU ROBI

S-ar părea că inițial autoritățile de stat feudale, atât centrale cât și locale, n-au intervenit în raporturile dintre stăpîni și robi. Potrivit informațiilor pe care le avem, în Moldova, încă din secolul al XV-lea, exista un „drept al robilor”¹, adică un număr de norme care se refereau, în primul rînd la obligațiile pe care le aveau robii față de stăpîni și de stat, la pedepsele de care erau pasibili, cînd nu le-ar fi îndeplinit sau cînd s-ar fi făcut vinovați de orice infracțiuni, precum și instanțele care trebuiau să-i judece. De asemenea, existau și norme care reglementau raporturile dintre robi și persoanele libere, precum și instanțele chemate să observe respectarea lor.

Primul judecător al robului a fost stăpînul său², fie el boier, călușar sau domn. Evident că robii puteau fi judecați de instanțele obișnuite competente, cînd erau acuzați de crime, furturi etc.

Stăpîni de robi din Țările Române nu au avut dreptul să-și pedepsească robii cu moartea³ și dacă totuși abuzau în acest sens, ei erau pasibili chiar de pedeapsa capitală. Astfel, boieroica Maria Greceanu, care în anul 1634 a omorît cu mîna ei „doi feciori de țigani”, a fost condamnată la moarte de instanța supremă de judecată a Țării Românești. Pentru a fi absolvită de această pedeapsă conform practicii feudale, după care orice crimă putea fi răscumpărată, a fost nevoită să

* Prima parte a acestei lucrări s-a publicat în tomul al IV-lea (1967) al acestui „Anuar”, p. 31—79.

¹ *Documente privind istoria României*, A, Moldova, (în continuare se va cita D.I.R., A), sec. XIV, XV, vol. I, nr. 439.

² *Ibidem*, nr. 325 (1454 august 25).

³ I. Peretz, *Curs de istoria dreptului românesc*, vol. II, București, 1922, p. 100—101; B. Scurtulencu, *Situația juridico-economică a Țiganilor din Principatele Române*, f.a., p. 14.

plătească „deşugubina”⁴. Înainte de 27 septembrie 1660 un boiernaş moldovean a ucis un rob. Fiind trimis în judecată şi condamnat, ca să se poată răscumpăra de la pedeapsa capitală a trebuit să plătească suma de 30 lei⁵. Aceste exemple ne arată clar că stăpînii sau orice persoană liberă, care omorau, cu premeditare, robi erau pasibili de pedeapsa cu moartea. Asemenea procese se judecau de instanţa judecătorească supremă a ţării prezidată de domn. Obişnuit, asemenea criminali erau absolviţi de pedeapsă dacă plăteau sumele de bani fixate de instanţă.

Robii nu puteau fi făcuţi răspunzători, în justiţie, pentru daunele provocate persoanelor libere, care trebuiau suportate de stăpîni. Aceştia însă puteau renunţa la robii infractori, în favoarea părţii lezate, cînd suma pretinsă ca despăgubire o considerau exagerată. Dacă un rob omora un rob al altei persoane, obişnuit, deşi era condamnat la moarte nu se executa sentinţa, fiindcă era dat în locul celui ucis. Asemenea procese, la început, se judecau de sfatul domnesc, prezidat de domni⁶, ceea ce arată, încă o dată, interesul deosebit acordat robilor de către membrii clasei exploatoare.

Stăpînii robilor criminali plăteau sume mari de bani, ca daune interese pentru a şi-i putea păstra sau salva de la pedeapsa capitală. Astfel, un rob al postelnicului Iani Hadîmbul, care înainte de 25 aprilie 1665 omorise un rob al vornicului Solomon, a fost condamnat la moarte de instanţa prezidată de Eustratie Dabija. Hotărîrea instanţei preciza ca ucigaşul „să piaie, să fie moarte dreptu moarte”. Dar stăpînul robului criminal s-a înţeles cu al celui ucis, plătindu-i 70 lei, „toată cheltuiala temniţei”, „ciubotele”, „gloaba armaşilor”, precum şi 70 de lei părinţilor robului omorît⁷. Instanţa a aprobat înţelegerea dintre cei doi stăpîni, absolvindu-l de pedeapsă pe criminal.

Anularea pedepsei capitale s-a făcut însă numai cu consimţămîntul familiei celui ucis. Stăpînul criminalului rob a trebuit să prezinte în instanţă declaraţia părţilor victimei, prin care-l iertau şi numai după aceea s-a dat hotărîrea de anulare a pedepsei⁸. Membrii familiilor victimelor, cărora li se solicitau asemenea declaraţii, pretindeau pe lîngă despăgubirile în bani, şi plata datoriilor, lăsînd la latitudinea domnului pedeapsa care urma să se aplice ucigaşului⁹, în afară de cea capitală. Chiar dacă victima ar fi fost un om liber, dacă familia declara că-l iartă pe robul criminal, instanţa îl putea absolvi de pedeapsa capitală

⁴ V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viaţa leudată în Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV—XVII)*, Bucureşti, 1957, p. 158.

⁵ Biblioteca Centrală de Stat, 1/57.

⁶ D.I.R., A, sec. XV, vol. II, nr. 75; sec. XVII, vol. III, nr. 27; Arh. St. Bucureşti, M-rea Sf. Sava, XVIII/2; XXXII/9—10 etc.

⁷ Arh. St. Bucureşti, M-rea Sf. Sava, XXXV/21.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*, XXVI/4 (1665 august 25); M-rea Secul, I/29.

la care-l condamnase¹⁰. Tòtuși, domnul, cercetînd antecedentele criminalului, și dacã mai fusese condamnat, îi putea menține pedeapsa hotãritã de instanțã¹¹.

Neînțelegerile dintre stãpini în legãturã cu robii se judecau de sfatul domnesc prezidat de domn, dupã procedura obișnuitã. Partea care nu putuse produce probe concludente pierdea procesul¹².

În judecata sfatului domnesc, pe lîngã robii criminali, se trimiteau și cei acuzați de furturi și falsificãri de monede. La 11 septembrie 1622, înaintea sfatului domnesc prezidat de Ștefan Tomșa, un preot a reclamat pe un țigan cãruia îi dãduse o sumã de bani pe care i-a schimbat-o cu „bani rãi”, fãcuți de dînsul și pentru cã dintr-un guler de fir „de cele bãtrîne” și din „alte mãrunțisuri”, din care trebuia sã scoatã argintul, i-a dat aramã. Ștefan Tomșa, apreciînd paguba adusã reclamantului a hotãrit ca țiganul sã fie închis în temnițã, voind „sã-i facã pre deala lui”, adicã sã-l condamne la moarte, pentru ca alții ca el sã nu mai facã pagubã și altor locuitori¹³. Vina țiganului a fost rãscumpãratã de un boier, care a prezentat instanței probele din care s-a constatat cã inculpatul îi era rob „de moșie” și cã îi mai plătise „capul de cîteva rãutãți”. Deci, voind sã și-l pãstreze a plãtit și acuma daunele și cheltuielile de judecatã¹⁴. Din acest caz se înțelege cã veniturile pe care le aducea acest rob stãpinului — probabil cã era un meseriaș foarte bun — depășeau tot ce plătise el și de aceea a cãutat și acuma sã-l scape de pedeapsa capitalã.

Aproape în toate cazurile stãpinii robilor infractori cãutau sã-i absolve de închisoare sau pedeapsa capitalã plãtind daunele provocate de ei, care se ridicau la sume mari, sau cel puțin o parte din ele, dupã o prealabilã înțelegere cu cei pãgubiți și cu membrii completului de judecatã¹⁵.

În foarte rare cazuri robii condamnați la moarte¹⁶ erau executați. Fiîndcã numeroșirobi infractori puteau fi pasibili de pedepse privative de libertate sau chiar capitale și deoarece mulți boieri erau amenințați sã rãmînã fãrãrobi, în Pravila lui Vasile Lupu s-au prevãzut urmãtoarele: „Țiganul (se înțelege robul) sau țigancã lui, sau copilul, de va fura o datã, sau de douã ori, sau și de trei ori, gãinã, gîscã, sau

¹⁰ N. Iorga, *Studii și documente*, tom. V, p. 106, nr. 123. Printr-o declarație datã înainte de 10 martie 1736, un armean ierta pe un rob al mănãstirii Slatina, care-i ucisese un frate. În declarația sa a scris urmãtoarele: „cãci am socotit cã cu moartea ce i sã va face lui, moartea frãține-meu nu oi întoarce”. Instanța a dat pe criminal ca rob Mitropoliei din Iași.

¹¹ D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, trad. G. Adamescu, București, f.a., p. 104.

¹² *D.I.R.*, A, sec. XVI, vol. IV, nr. 286.

¹³ Gh. Ghibãnescu, *Surele și izvoade*, tom. XXIII, p. 149—150.

¹⁴ *Ibidem*, p. 150.

¹⁵ *D.I.R.*, A, sec. XVII, vol. IV, nr. 303 (1618 martie 13); Arh. St. București, M-rea Rãchitoasa, VII/16—17; Bibl. Acad. IX/30.

¹⁶ Arh. St. București, Schitul Brazi, XXXIII/7.

alt lucru micșor să se iarte, iară de va fi lucru mai mare furat, să se certe ca și fiecă fur" ¹⁷.

Apreciem ca foarte interesant și din cele mai rare procesul unui rob numit Leontie, judecat de Mihai Racoviță, la 1 octombrie 1717, care, după cum preciza hotărîrea instanței, se făcuse „cătană” și împreună cu alți „vicleni” se ridicase împotriva domnului, dedîndu-se la „jacuri și prăzi”. Pentru aceasta a fost condamnat „la pierzare... după fapta lui, cu moarte groaznică”, dar fiindcă și Episcopia Romanului fusese „prădată” de el împreună cu alți „făcători de rele”, i l-a dat rob, împreună cu toată familia. În hotărîre se menționa că altcineva, probabil fostul stăpîn, nu mai putea avea nici o pretenție, deoarece robul fusese „orînduit de moarte și n-ar hi avut parte de dînsul” ¹⁸.

Dacă daunele provocate de robi unor terțe persoane erau prea mari, stăpînii lor puteau renunța la ei în folosul celor păgubiți. Asemenea litigiilor se judecau de sfatul domnesc, care hotăra dacă era sau nu cazul ca robul infractor să fie cedat persoanei căreia îi adusese prejudicii ¹⁹.

Robii care-și însușeau din bunurile stăpînilor și apoi fugeau, cînd erau prinși, puteau fi judecați și de sfatul domnesc și condamnați la pedeapsa capitală ²⁰. Dacă un rob era grav rănit sau omorît din imprudență de o persoană liberă, aceasta, potrivit hotărîrii unei instanțe judecătorești trebuia să-l despăgubească pe stăpîn în bani, sau dîndu-i în schimb un alt rob ²¹.

Sfatul domnesc prezidat de domn, putea, la cerere, să dispună cercetări în legătură cu pierderea documentelor de proprietate a robilor. Cei care cereau reconstituirea unor asemenea documente, urmîndu-se o procedură relativ complicată, trebuiau să producă în instanță probele de care dispuneau. Un mare număr de asemenea acte s-au pierdut din cauza jafului tătărăsc din vara anului 1574 ²², altele au fost distruse intenționat prin abuz de autoritate ²³, multe pierdute din cauza unor accidente ²⁴, din cauza războaielor ²⁵ etc ²⁶.

Din cauza marelui număr de robi și a numeroaselor delictе și infracțiuni comise de ei, domnii, fiind în imposibilitate de a le rezolva pe toate, au început să dea delegație de a judeca unor dregători. Dar, încă din secolul al XV-lea, deci mai înainte ca autoritățile centrale

¹⁷ *Carte românească de învățătură*, Editura Academiei, București, 1961, p. 68.

¹⁸ *Bibl. Acad.*, LXV/145.

¹⁹ *Ibidem*, CXXXIII/56 (1694 iunie 13).

²⁰ N. Iorğa, *op. cit.*, p. 109, nr. 140.

²¹ Th. Codrescu, *Uricarul*, tom. VII, p. 5.

²² *D.I.R.*, A, sec. XVI, vol. III, nr. 143, p. 265.

²³ *Ibidem*, nr. 335.

²⁴ *Ibidem*, sec. XVII, vol. IV, nr. 48.

²⁵ *Bibl. Acad.*, Mss. nr. 90, p. 31—32; *Arh. St. Iași*, CDXXVII/23.

²⁶ *D.I.R.*, A, sec. XVI, vol. IV, nr. 286.

de stat să fi luat o asemenea măsură, o parte din slujbașii administrației locale sau centrale, ca vornicii și ilișarii, urmăreau să judece neînțelegerile dintre robi²⁷, deși domnii se opuneau²⁸.

Asemenea delegații au primit marii vornici²⁹, hatmanul, marele logofăt³⁰, alți membrii ai statului domnesc³¹ și diferiți dregători³². Totuși, la cererea expresă a stăpînilor, pentru crimele deosebite, ieșite din comun, robii au continuat să fie judecați de sfatul domnesc. Un asemenea caz, relatat la 12 martie 1670, se referea la un rob care violase o minoră și apoi o asasinase. Dar și un asemenea criminal, în loc să fie executat, cum prevedea pravila, a avut posibilitatea să-și salveze viața, acceptîndu-se ca un boier să plătească pentru el „gloaba”, cheltuielile de judecată, cheltuielile de deplasare (ciubotele) celor care-l urmăriseră și astfel să-l ia în proprietatea sa³³.

Considerîndu-i pe mitropolit și pe episcopi ca fiind cei mai în măsură să judece litigiile pentru robi dintre mănăstiri și membrii clerului, domnii obișnuiau să le dea lor asemenea delegații. Aceste „pricini” se refereau la omucideri³⁴, împărțiri de robi³⁵, pretenții de stăpînire nejustificate³⁶, despăgubiri pentru daunele săvîrșite de robi³⁷, preluări abuzive de robi³⁸ și chiar reclamațiile robilor împotriva egumenilor³⁹. Hotărîrile mitropolitului sau episcopilor în asemenea procese se aduceau la cunoștința domnului, care da dispoziții de executare. Cînd un număr de robi au reclamat pe un egumen ca fiind vinovat de acte imorale, instanța l-a găsit nevinovat. Aducîndu-se hotărîrea judecătorului la cunoștința domnului, acesta a poruncit ca reclamanții să fie pedepsiți cu cîte 100 de toiage și să plătească cheltuielile de judecată⁴⁰.

În special, începînd cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea, un rol deosebit, poate cel mai de seamă, în rezolvarea și judecarea litigiilor dintre stăpîni pentru robi, ca și a infracțiunilor săvîrșite de aceștia, au avut hatmanul și subalternii săi. Boierii, știînd că acest mare dregător controla slujitorii însărcinați cu supravegherea prestării muncilor și a perceperii veniturilor de la robii domnești și judecarea neînțelegerilor și infracțiunilor comise de ei, pentru a obține o rezol-

²⁷ *D.I.R.*, A, sec. XIV, XV, vol. I, nr. 325.

²⁸ *Ibidem*, nr. 309; sec. XVI, vol. II, nr. 125; vol. IV, nr. 323.

²⁹ *Ibidem*, sec. XVII, vol. II, nr. 419; vol. IV, nr. 526.

³⁰ *Ibidem*, vol. III, nr. 320; Arh. St. București, Achiziții Noi, MDCCCLXI/3.

³¹ Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, XXVI/5.

³² *Ibidem*, XXVII/1.

³³ Idem, Achiziții Noi, MMDCXLI/4.

³⁴ *D.I.R.*, A, sec. XVII, vol. III, nr. 227.

³⁵ Arh. St. București, M-rea Neamț, LXVI/3.

³⁶ Idem, Mss. nr. 578, f. 381.

³⁷ N. Iorța, *op. cit.*, tom. XVI, p. 325—326, nr. 81.

³⁸ Arh. St. București, M-rea Secul, II/90.

³⁹ Idem, M-rea Sf. Sava, XXXII/37.

⁴⁰ *Ibidem*, (1754 mai 10).

vare mai rapidă a litigiilor pentru robi, ca și judecarea celor vinovați, au început să i se adreseze, cind considerau că este cazul. În aceeași timp, urmărindu-se descongestionarea rolurilor sfatului domnesc de procesele de mică însemnătate, s-a dat hatmanului și o asemenea atribuție. Astfel, el a fost delegat să confirme în proprietatea oricărei persoane libere țiganii veniți din alte țări, care cereau în mod expres aceasta⁴¹. Actele hatmanului fiind provizorii, serveau drept probe principale cind se cerea eliberarea documentelor domnești de proprietate⁴². Hatmanul atesta, în prima instanță, daniile, vinderile și cumpărările de robi⁴³ și judeca diferite neînțelegeri în legătură cu proprietatea robilor⁴⁴. De asemenea, cind robii voiau să scape de situația lor, stăpînii, pentru a-și dovedi dreptul de proprietate asupra lor, prezentau hatmanului probele de care dispuneau⁴⁵. Astfel, hatmanul putea judeca și pedepsi robii domnești și particulari, care, în cete, se dedau la jafuri, la drumul mare, ziua sau noaptea, săvîrșind și crime împotriva persoanelor libere. În asemenea cazuri, mai ales dacă făptașii principali nu fuseseră prinși, evident că pentru ei răspundeau stăpînii. Aceștia, nemulțumiți de daunele pe care trebuiau să le suporte, și de hotărîrea hatmanului, se puteau adresa instanței supreme. Hotărîrea acesteia trebuia aplicată însă de hatman⁴⁶.

Și hotărîrile altor instanțe, în procese similare, arată că în mod obișnuit instrucția robilor, care omoriseră și jefuiseră persoane libere, se făcea de către hatman, dar fiindcă daunele interese pe care urmau să le plătească stăpînii se urcau la sume mari, se judecau de sfatul domnesc. Totuși și asemenea robi, potrivit obiceiului pămîntului, puteau fi răscumpărați de la pedeapsa capitală de oricine voia să-i aibă în proprietate⁴⁷.

Hatmanul judeca singur robii care omoriseră persoane de aceeași condiție cu ei. Dacă stăpînul condamnatului nu voia să plătească

⁴¹ Arh. St. Iași, CDXXV/11.

⁴² Bibl. Acad., XXI/193; „Arhiva istorică”, I, p. 108; Arh. St. Iași, CDXII/39.

⁴³ Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, XXX/19; M-rea Neamț, I/7.

⁴⁴ Dimitrie Dan, *Mănăstirea și comuna Putna*, București, 1905, p. 233.

⁴⁵ Th. Codrescu *op. cit.* p. 388-390.

⁴⁶ D.I.R., A, sec. XVII, vol. IV, nr. 608 și 629. Înainte de 14 aprilie 1620 hatmanul Vasile Șeptelici, în urma reclamației fostului vornic Băseanul, judecase procesul unui rob particular și al citorva robi domnești, care intraseră în satul Băloșești și ținînd „în timpul nopții drumul mare” au lovit și omorît un fiu al lui Toma din Oșești, după care l-au jefuit. Pentru că vornicul Băseanul nu a putut aduce făptașul principal în fața instanței, domnul a hotărît ca să i se ia 50 de boi. Vornicul Băseanul reușind ulterior să predea instanței o parte din robii care participaseră la acest jaf, a primit înapoi 46 de boi, ceilalți 4 luîndu-i-se „pentru ciubote”. În plus, a mai dat și 20 taleri armașilor. Pentru acești bani Gaspar Grațiani a hotărît ca șeful bandei, deși fusese condamnat la moarte, să fie dat ca rob lui Băseanul.

⁴⁷ Bibl. Acad., LXXXVI/19. La 23 noiembrie 1633, un grup de robi vinovați de crimă și tilhărie, deși condamnați la pedeapsa capitală, au fost răscumpărați de un mare armaș, care a plătit 50 de galbeni.

cheltuielile de judecată, hatmanul putea prelua în proprietate personală robul vinovat. La reclamația stăpînului păgubit domnul putea porunci hatmanului să renunțe la o asemenea „gloabă”⁴⁸.

Tot în competența hatmanului s-a trecut și judecarea proceselor robilor mănăstirești, care singuri sau în grupe omoriseră robi din aceeași categorie. Cunoscînd instanța competentă, slujbașii publici trimiteau hatmanului asemenea robi, pe care avea dreptul să-i condamne la moarte și să-i execute dacă stăpînii sau alte persoane nu ar fi „voit să le plătească capetele”⁴⁹. Prin „plata capetelor” trebuie să se înțeleagă valoarea în bani a despăgubirilor, cheltuielile de judecată, urmărirea și amenda.

Paralel cu îndeplinirea atribuției de judecător al proceselor în care erau implicați robii, hatmanul și subalternii săi s-au dedat la numeroase și grave abuzuri, care au făcut obiectul a numeroase plîngerii din partea stăpînilor de robi⁵⁰. La cererea stăpînilor hatmanul porunca unor dregători subalterni ca să predea celor în drept robii ținuți de ei⁵¹, sau să despăgubească pe cei cărora le vinduseră robii peste granițe⁵². Totodată, slujitorii care prindeau robi fugiți de la stăpîni, înainte de a-i preda celor în drept, îl anunțau pe hatman⁵³.

Pe lângă sfatul domnesc, hatman și dregătorii amintiți⁵⁴, procese dintre stăpîni și robi, sau datorate anumitor acțiuni ale acestora din urmă, se mai judecau și de către diferiți slujitori ai administrației locale, cărora li se delega de către domn atribuții judecătorești ca: marii vătavi⁵⁵, pircălabii⁵⁶, staroștii⁵⁷, ispravnicii⁵⁸, ureadnicii, șoltuzii cu

⁴⁸ Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, XXXV/10; XXXII/9; XVIII/5; XVII/32.

⁴⁹ „Ion Neculce. Buletinul Muzeului Municipal din Iași” (în continuare se va cita „Buletinul Ion Neculce”), fasc. 5 (1925), p. 218—219.

⁵⁰ Bibl. Acad., LXXXIV/199; LXXXV/25; „Arhiva istorică”, I, p. 175; Gh. Ghibănescu, *Surele și izvoade*, tom. XV, p. 66; Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, XXXI/4.

⁵¹ Th. Codrescu, *op. cit.*, tom. XXI, p. 385.

⁵² Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, XXXII/95.

⁵³ Idem, M-rea Doljestei, XX bis/135.

⁵⁴ *D.I.R.*, A, sec. XVII, vol. II, nr. 419. Orăș mare vornic al lării de jos scria, la 8 august 1610, lui Tițul țiganul, împotriva căruia i se plînsese postelnicul Pinteia, că plătise pentru el, ca să-l scape de la „ștreang”, valoarea a două iepe foarte bune. Marele vornic a poruncit țiganului să plătească numai de cît, în caz contrar îl va spinzura. Ne întrebăm dacă nu cumva acest țigan era liber și nu rob? Vezi și vol. IV, nr. 526 (27 noiembrie 1619); vol. III, nr. 320. Marele logofăt Beldiman a judecat la 26 iunie 1615 un litigiu, pentru o roabă, dintre egumenii mănăstirilor Humor și Probota.

⁵⁵ Bibl. Acad., LXXXIV/203. Un rob al lui Ion Pisoschi, care omorise doi cai ai unui vistiernic a fost dat în judecată, la 29 mai 1671, „înaintea boierilor celor mari”. Acestia „au dat țiganul platnic”. Stăpînul lui a trebuit să plătească 50 lei, păgubitorului și 4 galbeni aprozilor care l-au prins și predat instanței (Gh. Ghibănescu, *Surele și izvoade*, tom. IV, p. 209—210).

⁵⁶ Arh. St. București, M-rea Secul. I/10, 13; M-rea Neamț, XLV/3 etc.

⁵⁷ Th. Codrescu, *op. cit.*, tom. XVII, p. 39—40.

⁵⁸ N. Iorğa, *op. cit.*, p. 329—330, nr. 105; Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, XVIII/30; XXVIII/32; M-rea Secul. II/62; M-rea Precista Răducanu, XVII/31 și 46.

pirgarii⁵⁹, vornicii de tirg⁶⁰, deșugubinarilor⁶¹, globnicilor⁶², judecătorii de ținut⁶³ și foști dregători⁶⁴. Dregătorii sau foștii dregători, care nu aveau delegație de a judeca, la cererea părților, puteau arbitra.

Se înțelege de la sine că și în fața acestor instanțe se prezentau stăpînii, care-și pirau robii infractori. Șoltuzul și pirgarii din Baia, care formau instanța judecătorească a orașului, pe la 1660, au judecat un rob al mănăstirii Putna, reclamat de proegumenul mănăstirii Moldovița, pentru că furase un cal, după care faptă fugise în Transilvania. Reîntorcîndu-se în țară a fost prins de oamenii mănăstirii și predat instanței, care a hotărît ca să-i plătească daunele. Stăpînii robului n-au admis, propunînd soluția ca cine va plăti pagubele să-l ia, dar călugării nu au acceptat. Evident că într-o asemenea situație robul a fost „scos la pierzare” potrivit prevederilor legii țării, urmînd a fi executat „cum se cade furului”. S-a găsit însă un boier care a plătit pentru el, ca despăgubiri, 40 lei și 30 de lei gîoaba șoltuzului și pirgarilor, care-l judecaseră⁶⁵. Trebuie subliniat aici faptul că o instanță locală, ca cea din Baia, putea aplica robilor și pedeapsa capitală ca și alte instanțe superioare.

Un caz deosebit de interesant ne relevă o scrisoare din 9 decembrie 1629 a unui vătav de țigani, care era și el rob. Acest vătav reclamate — nu ne informează cărei instanțe — pe un țigan care-i furase, din casa proprie, 20 de taleri și o cupă de argint. După ce l-a găsit i l-a „dat legea” și el l-a dus „la pierzare”. Înainte ca țiganul fur să fie spînzurat, soția unui mare logofăt a dat păgubașul banii și cupa și ca atare a preluat țiganul condamnat ca rob^{65 bis}.

Deci, ca procedură, stăpînii sau păgubașii sesizau instanțele competente cerînd judecarea robilor infractori, prezentînd în prealabil și probele pe care își bazau cererea de deschidere a acțiunii. Dacă instanța condamna robul vinovat la pedeapsa capitală și stăpinul refuza să suporte despăgubirile pretinse de partea lezată, amenda și cheltuielile de judecată, se găseau persoane care să plătească totul, în schimbul preluării în proprietate a robului infractor. Noii stăpîni aveau posibilitatea, datorită cererii mari, ca să vîndă asemenea robi, realizînd chiar și cîștiguri⁶⁶. Majoritatea boierilor plăteau daunele cauzate de robi pentru a și-i putea păstra. Astfel, se cunosc cazuri, în care stă-

⁵⁹ Th. Codrescu, *op. cit.*, tom. XX, p. 336—337; Th. Balan, *Documente bucovinene*, tom. II, p. 163—164.

⁶⁰ „Th. Codrescu”, an. VI (1936), p. 35—36.

⁶¹ Dimitrie Dan, *Mănăstirea și comuna Putna*, București, 1905, p. 231.

⁶² Arh. St. București, Mss. nr. 572, f. 164 v.

⁶³ N. Iorga, *op. cit.*, tom. XVI, p. 329, nr. 90.

⁶⁴ Bibl. Acad., CXXIV/118.

⁶⁵ Th. Balan, *op. cit.*, p. 163—164.

^{65 bis} Arh. St. Iași, MXXI/5.

⁶⁶ N. Iorga, *Studii și documente*, tom. V, p. 102—103, nr. 108 (1720 august 28).

pinii deși fuseseră păgubiți de robi, care de teama pedepsei fugiseră, îi iertau după ce reușiseră să-i găsească și aducă la urmă. Robii însă, pentru a obține absolvirea de pedeapsă, trebuiau să promită că nu vor mai fugi și că vor munci, în continuare, la ce avea să-i pună stăpînul. Evident că stăpînii urmau să plătească slujbașilor care-i prinseseră și ținuseră sub supraveghere sau în închisoare pe robii fugari sau infractori. Asemenea robi, pentru a fi crezuți și iertați, trebuiau să-și caute chezași ⁶⁷.

Pentru găsirea robilor fugari, stăpînii, cu avizul domnului, puteau apela la sprijinul întregului aparat administrativ, din orice localitate a țării. Astfel, în sate, vornicii și sătenii erau obligați să prindă și să predea, la cererea stăpînilor sau a oamenilor acestora, robii fugari ⁶⁸. De asemenea, din porunca hatmanului, sesizat de stăpîni, subalternii acestuia trebuiau să caute, să prindă și să predea celor în drept, robii fugiți sau ascunși — dintre care unii erau infractori — printre cei dîmnești ⁶⁹.

Egumenii mănăstirilor, alți membri ai clerului și poate că și diferiți boieri, care aveau robi în proprietate, au avut dreptul să-i judece și să-i pedepsească pe cei vinovați de anumite delictе și infracțiuni, în afară de furturi și morți de om ⁷⁰. Delictеle și infracțiunile judecate de stăpîni erau denumite „pricini mici, țigănești”, pentru care dregătorii puterii centrale sau locale de stat, fără avizul stăpînilor nu aveau dreptul să-i „bage” pe robii vinovați în „grosuri și închisori” ⁷¹. Stăpînii dispuneau deci nu numai de libertatea, dar și de bunurile robilor, fiindcă, la rîndul lor, răspundeau material de daunele provocate de ei unor terțe persoane ⁷².

În concluzie, pentru delictеle și crimele comise, robii puteau fi judecați de stăpînii lor, în primă instanță, avînd dreptul de a le aplica anumite pedepse, de către un număr de slujitori ai puterii centrale sau locale de stat, dintre care, începînd din a doua jumătate al secolului al XVI-lea, hatmanul a avut un rol deosebit și, în sfîrșit, de către domn, singur sau împreună cu sfatul domnesc. Orice infracțiune sau crimă ar fi săvîrșit robii, fiind pasibili chiar de pedeapsa capitală, puteau fi răscumpărați de stăpîni sau de alte persoane, dacă se plăteau despăgubirile fixate de instanțe, precum și cheltuielile de judecată și urmărire. Totodată, trebuie subliniat că variatele și nenumăratele litigii dintre membrii clasei exploatatoare pentru robi, ajunse în fața instan-

⁶⁷ Arh. St. București, M-rea Precista Răducanu, XVII/6; M-rea Doljești, XX/11, 16, 50, 51; Mss. nr. 572, f. 158.

⁶⁸ Idem, M-rea Doljești, XX/11.

⁶⁹ Idem, M-rea Sf. Sava, XVIII/32.

⁷⁰ *Ibidem*, XXIX/38.

⁷¹ N. Iorga, *Studii și documente*, tom. V, p. 109, nr. 140.

⁷² *D.I.R.*, A, sec. XIV, XV, vol. I, nr. 309.

ței judiciare supreme a țării precum și sumele mari de bani plătite de ei pentru despăgubirile persoanelor lezate, arată importanța deosebită dată muncii și veniturilor aduse de persoanele nelibere.

VI. CNEZII, VATAMANII ȘI JUZII DE ȚIGANI ROBI

În raporturile lor cu stăpînii, fie domni, mănăstiri sau boieri, robii grupați în sălașe erau conduși de către unii dintre ei, care s-au numit juzi, cnezi sau vatamani. Pînă la începutul secolului al XVI-lea se cunosc prea puține date despre atribuțiile lor. La 8 iulie 1428, între cele 31 sălașe de robi țigani dăruiti mănăstirii Bistrița se afla și cneazul Coman⁷³. Documentul nu precizează vreuna din atribuțiile acestui cneaz. Fiind primul amintit în document s-ar înțelege că el era șeful acestor sălașe. Între cei 9 robi „tătari” dăruiti mănăstirii Probota la 7 mai 1443, se afla și robul Tulea, căruia i se zice vătaman (ТУЛЕА ВАТАМАН И СЪ ОУСНИИ ЧЕЛЪДАНИ СВОИИ⁷⁴). Izvorul nu indică atribuțiile acestui vătaman. La 27 iulie 1448, între robii boierului Ioan Porcul este amintit și judele Necula (НЕКУЛА ЖУДЕ)⁷⁵.

Oarecare indicații despre atribuțiile cnejilor de robi din Țara Românească ne dă un document din 5 martie 1458 în care se preciza că robii mănăstirii Tismana nu aveau să fie tulburați de judecători, globnici, vameși sau cneji de țigani⁷⁶. Din conținutul acestui document s-ar putea presupune că toți cnejii de țigani, ca și juzii sau vatamanii, aveau în primul rînd atribuții fiscale, fiind poate obligați să strîngă și să predea stăpînilor sumele de bani plătite de robi. Cneazul amintit, deși rob țigan, pare a fi fost un dregător domnesc. Evident că avea și atribuția de a supraveghea executarea prestațiilor la care erau supuși atît robii domnești cit și cei particulari⁷⁷. Față de cneazul, judele sau vatamanul de robi, răspundea șeful familiei, în cele mai numeroase cazuri, sau al citorva familii înrudite.

În secolul al XVII-lea șefii grupelor de țigani robi sînt numiți juzi sau vătamani⁷⁸; ei făceau parte din „slugile domnești”, sau hătmănești⁷⁹. Obișnuit, fiindcă în documente vătavii sînt amintiți înaintea juzilor, s-ar părea că erau superiori acestora, deși un număr de documente din secolul al XVII-lea și din prima jumătate a secolului

⁷³ D.I.R., A, sec. XIV, XV, vol. I, nr. 40. Poate că Lie și Țigănești (sic), menționați în documentul din 2 august 1414, să fi fost cneji de robi țigani. (*Ibidem*, nr. 39).

⁷⁴ M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, 1932, p. 129.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 342—343.

⁷⁶ P. P. Panaitescu și Damaschin Mioc, *Documenta Romaniae Historica. B., Țara Românească*, vol. I, București, 1966, nr. 201—202.

⁷⁷ P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944, p. 81.

⁷⁸ D.I.R., A, sec. XVI, vol. III, nr. 119; Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, tom. XX, p. 12—13 (1598 iunie 4).

⁷⁹ *Ibidem*.

al XVIII-lea îi indică mai întâi pe vătavi și apoi pe juzi⁸⁰. În prima jumătate al secolului al XVIII-lea, totuși, într-un mare număr de documente sînt indicați singuri vătavii de robi țigani⁸¹, iar în altele numai juzii⁸². S-ar părea că denumirea de jude tindea să înlocuiască pe aceea de vataman.

Juzii și vătavii de țigani „gospod” se recrutau sau se alegeau dintre robi și puteau fi donați, schimbați sau vînduți boierilor sau mănăstirilor doar în mod excepțional⁸³. Asemenea danii se puteau anula, susținîndu-se că sînt „împotriva obiceiului”. Dacă totuși dania rămînea definitivă numele celui jude se scotea din „ispisoc” și se da un alt rob în loc⁸⁴. În primul rînd acești dregători se îngrijeau ca să nu fugă robii din cetele lor⁸⁵. De asemenea, cînd se întăreau sau se dăruiau robi particulari se făcea cunoscut vătavilor și juzilor ca „să nu aibă nici o treabă cu dinșii”, nici să-i învăluiască, ci să-i stăpînească și să se bucure de munca lor numai noul proprietar⁸⁶. În afară de ordinele domnești, concludente în acest sens, sînt și o serie de porunci date de hatmani, din care se confirmă că vătavii și juzii de robi aveau asemenea atribuții⁸⁷.

Vătamanii și juzii de robi erau grupați pe ținuturi și activau în cadrul acestor unități administrative⁸⁸. Cînd robii particulari erau acuzați de furturi, vătavii sau juzii aveau dreptul să-i ducă în fața oricărei instanțe pentru a fi judecați și pedepsiți după vina lor⁸⁹. Hatmanii insistau, în dispozițiunile lor, ca vătavii și juzii să nu ducă la lucru domnesc robii particulari⁹⁰, cum făceau cu cei domnești, ceea ce arată că aceasta era una din principalele lor atribuții.

O parte din robii particulari umblau prin țară „pentru a se hrăni”. Vătavii și juzii aflați în căutarea robilor domnești, inprăstiați, fugiți, sau după cei fără stăpîni, pe care voiau să-i ia pe seama domniei, abu-

⁸⁰ D.I.R., A, sec. XVII, vol. I, nr. 85; vol. IV, nr. 395, 421; N. Iorga, *op. cit.*, vol. XVI, p. 298, nr. 13; Bibl. Acad., LXXXVI/19; LXXXIV/161; Arh. St. București, M-rea Secul, I/7 (1754 iunie 14); M-rea Sf. Sava, XXVIII/7.

⁸¹ D.I.R., A, sec. XVII, vol. IV, nr. 560, 649; N. Iorga, *op. cit.*, p. 307, nr. 34; I. Antonovici, *Documente birlădene*, tom. II, p. 25--26.

⁸² N. Iorga, *op. cit.*, tom. V, p. 109, nr. 140; tom. VI, p. 301, nr. 19; Melchisedec, *Cronica Hușilor*, p. 80 etc.

⁸³ D.I.R., A, vol. cit., nr. 575; N. Iorga, *op. cit.*, tom. XVI, p. 302--303, p. 319 (1725 mai 15).

⁸⁴ Bibl. Acad., CLXXXVIII/227.

⁸⁵ D.I.R., A, sec. XVII, vol. I, nr. 85 (1608 iulie 2).

⁸⁶ *Ibidem*, vol. IV, nr. 395.

⁸⁷ *Ibidem*, nr. 421; Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, XXXI/87.

⁸⁸ Bibl. Acad., LXXXIV/68; Arh. St. București, M-rea Secul, I/6.

⁸⁹ Arh. St. București, M-rea Secul, I/10; Mss. nr. 572, f. 164 v. (18 mai 1658), ligani vinovali de furtașaguri certați de pîrcălabi, după „dela” lor.

⁹⁰ *Idem*, M-rea Secul, I/7 (1754 iunie 14) „voi feciorii noștri și vătăși țigănești și giuzi”.

zau încadrându-i în această categorie și pe unii din cei particulari. Urmău, în asemenea cazuri, reclamații din partea stăpînilor, iar organele superioare le trimiteau ordine în acest sens⁹¹. Pentru ca robii fuși să se reîntorcă li se făcea cunoscut pe diferite căi că de acum înainte vor lucra numai proprietarului, iar subalternii hatmanului, juzii și vătavii aveau să-i lase în pace de lucrul domnesc⁹².

Subalternii hatmanului sînt denumiți feciori sau slugi⁹³, vătavi de țigani și juzi țigănești⁹⁴ sau giudeci⁹⁵. Pe lingă aceștia sînt amintiți și aprozii care băteau robii țigani⁹⁶. Cu toții se comportau abuziv, prădau, globeau, ciuboteau și duceau la Iași robi particulari fără să fi avut o asemenea „învățătură”, fiindcă ei trebuiau numai să supravegheze „țigani domnești și hătmănești”. Numai dacă ar fi aflat țigani robi domnești sau hătmănești între cei particulari, aveau dreptul să se amestece⁹⁷. Pentru comportarea lor abuzivă asemenea slujitori erau amenințați că vor „plăti cu capul”, obligația lor principală fiind aceea de a controla ca „să nu se amistuiască niscăi țigani domnești între țigani” mănăstirilor⁹⁸.

Fiind repartizați pe ținut, după cum atestă un număr apreciabil de cărți domnești, activitatea acestor slujitori era supusă controlului pircălabilor. Aprozii și vătavii de țigani robi aveau sarcina principală de a căuta robii fuși și de a-i preda stăpînilor cu toate bunurile pe care le-ar fi avut. „În orice sate se va prileji a trece pre acei țigani să aibă a-i petrece din sat în sat că nu cumva să scape”⁹⁹. Subalternii hatmanului împreună cu juzii de țigani stringeau și dijmele de la robii care lucrau pămînt¹⁰⁰, precum și așa numita „cheltuială a mesei domnești pre tot anul”¹⁰¹.

În urma unor dispozițiuni date de domni sau hatmani, juzii căutau robii împrăștiati, care fuseseră împărțiți între diferiți boieri sau între succesorii stăpînilor decedați¹⁰². Pentru a-și putea îndeplini sarcina, juzii trebuiau să-i înștiințeze pe pircălabi, de la care, în anumite cazuri, trebuiau să obțină forța necesară. Pentru robii considerați periculoși se

⁹¹ Arh. St. Iași, CDXXV/6, 8.

⁹² Arh. St. București, M-rea Secul, 1/4.

⁹³ D.I.R., A, sec. XVII, vol. II, nr. 269; vol. IV, nr. 389; Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, XXX/7.

⁹⁴ D.I.R., A, sec. XVII, vol. I, nr. 85; vol. IV, nr. 395.

⁹⁵ *Ibidem*, vol. IV, nr. 421.

⁹⁶ Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, XXXI/87 (1658 mai 26).

⁹⁷ Bibl. Acad., LXXXIV/161.

⁹⁸ *Ibidem*, LXXXIV/68; Arh. St. București, M-rea Secul, I/6; ordinea enumerării acestor dregători e aceeași; Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, tom. VIII, p. 308–309.

⁹⁹ Bibl. Acad., LXXXIV/202.

¹⁰⁰ Paul Mihailovici, *Documente*, publicate în „Arh. Bas.”, an. V (1933), nr. 3, iulie-septembrie, p. 271–272.

¹⁰¹ Vartolomei Măzăreanu, *Condica Mănăstirii Voroneț*, publ. de Sim. Fl. Marian, Suceava, 1900, p. 96–97.

¹⁰² Arh. St. Iași, CCCXXI/15 (1659 aprilie 30).

luau măsuri speciale, adică erau predați stăpînilor „cu ștreangul de grumazi”¹⁰³. Acești juzi mai trebuiau să încadreze pe țiganii care nu puteau dovedi că au un stăpîn între robii domnești, înscriindu-i, „la izvodul” acestora¹⁰⁴. Pe lângă „giuzii gospod” sînt amintiți și „giuzii de toiag”¹⁰⁵, care precepeau „venitul hatmanului”, adică sumele de bani plătite de robi acestuia.

Juzii domnești aveau și dreptul de a judeca „pricini mici țigănești”, putînd pedepsi pe infractori cu privațiunea de libertate, trimițîndu-i la „grosuri” și închisori¹⁰⁶.

Pe lângă juzii domnești existau juzi mănăstirești și boierești. Prima obligație a acestora era de a supraveghea și a căuta prin țară robii fugiți de la stăpîni, iar cînd îi aflau, aveau dreptul să-i ia de „grumazi” și să-i ducă unde le poruncise stăpînii¹⁰⁷. Acești juzi, înarmați cu ordine domnești, „făceau gilceavă” cînd nu li se predau imediat robii reclamați¹⁰⁸. Totuși, boierii și mănăstirile care aveau documente de proprietate pentru asemenea robi, nu erau obligați să-i predea, ci doar trebuiau ca în fața instanței de judecată să facă dovada că sînt ai lor¹⁰⁹.

La 4 martie 1735, Mitropolia Moldovei avea un jude care o slujise timp de treizeci de ani¹¹⁰.

Juzii trebuiau să fie față cînd se făceau dani, împărțiri, schimburi sau vînzări de robi din cetele lor, pentru a-i putea preda noilor stăpîni¹¹¹. Cînd acești juzi nu respectau înțelegerea dintre stăpîni sau ordinele lor, puteau fi pedepsiți imediat sau dați în judecată. În asemenea cazuri se trimiteau și porunci prin armași ca juzii să predea robii stăpînului căruia i se cuveneau¹¹². Sigur că atitudinea juzilor, în asemenea cazuri, era impusă de stăpîni. Un vornic scria următoarele lui Ghiuță Judele: „mai mult nu voi a-ți scrie fără cit pentru Cristea țiganul, carele a fost dat dumisale șetrarului Hrisoverghi, că il știi din ce ciată iaste, ci iată că-ți poruncim să cauți, viînd omul dumisale șătrariul la tine să mergi să-l cauți prin toale sălașele și numai să-l găsești și să-l pui în butuci și împreună cu omul dumisale să-l aduci pînă la casa dumisali... alte meșesuguri să nu faci, că neaducîndu-l,

¹⁰³ Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, XVIII/5; Arh. St. Iași, CDXII/37; Melchisedec, *Cronica Hușilor*, p. 80.

¹⁰⁴ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, tom. VIII, p. 323—324.

¹⁰⁵ Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, XXVII/17.

¹⁰⁶ N. Iorga, *Studii și documente*, tom. V, p. 109, nr. 140.

¹⁰⁷ Arh. St. București, Mss. nr. 578, f. 379 v.

¹⁰⁸ N. Iorga, *op. cit.*, tom. XVI, p. 301, nr. 19.

¹⁰⁹ Bibl. Acad., IX/68; Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, XXVIII/21.

¹¹⁰ N. Iorga, *op. cit.*, tom. V, p. 104—105, nr. 119; Arh. St. București, M-rea Doljjești, XX, bis/128.

¹¹¹ *Ibidem*, XX bis/105, 108.

¹¹² *Ibidem*, XX bis/70.

vom trimite și te vom aduce pe tine legat pe lingă cal, și-ți voi face mare certare" ¹¹³.

Cînd boierii și egumenii erau informați că între robii lor au venit robi străini, dacă nu voiau să-i rețină, porunceau juzilor să-i predea adevăraților stăpîni ¹¹⁴. Adeseori juzii trimiși să preia robi care se aflau în cetele altor boieri, însoțiți fiind chiar de „om domnesc”, puteau fi maltratați de către dregătorii ținuturilor ¹¹⁵. Ca să-și poată îndeplini misiunea, juzii boierești și mănăstirești, trimiși să caute robii fugari, erau însoțiți uneori chiar de armăși, care inspirau mai multă autoritate ¹¹⁶. Cînd găseau țiganii căutați, dacă se iveau discuții, mai ales referitoare la împărțirea copiilor rezultați din căsătorii în timpul în care lipsiseră de la stăpînii lor, juzii trebuiau să se adreseze dregătorului de ținut ca „să facă împărțeala pe dreptate” ¹¹⁷.

Cercetarea așezărilor de robi. În special a celor mănăstirești, de către agenții de stat sau juzii marilor boieri, însoțiți de dregătorii domnești, pentru a se găsi robii fugari, da naștere la numeroase abuzuri. Mănăstirile reclamau că din această cauză le fugeau robii. Pentru curmarea unor asemenea situații, mănăstirile și juzii lor primeau din partea domnilor împuterniciri speciale („volnicie”), ca „să-și apere țiganii” ca nimeni „să nu puie mîna pe dinșii, să-i tragă fără giudecată, măcar cu cărți domnești de ar mergi, sau și oameni domnești”. Mănăstirile primeau dreptul de a nu preda asemenea robi pînă ce nu ar fi venit la divan „și stîndu de față, cum va alege divanul așe vor urma” ¹¹⁸.

În procesele de împărțire, de recunoaștere a unor robi fugiți etc. mărturia juzilor și a vătavilor e consemnată și se pare că reprezenta una din probele de bază ¹¹⁹. De asemenea, juzii și vătavii luau în chează-

¹¹³ Bibl. Acad., CXXXII/172; Arh. St. București, M-rea Doljești, XX/41. Poruncă trimisă unui jude să predea un rob donat. În caz de refuz era avertizat că avea să primească 300 loviturii la tălpi (1759 ianuarie 14).

¹¹⁴ Arh. St. București, Achiziții noi, CDXXII/52.

¹¹⁵ Idem, M-rea Sf. Sava, XXVI/5. Scrisoare din 26 august 1677 adresată de cîțiva mari boieri pîrcălabului de Roman Pîrvu împotriva căruia se jeluise egumenul de Bistrița. În reclamație se arată că egumenul trimisese un jude de țigani și pe „un copil cu cartea mărici sale lui Vodă, să caute țiganii de la mănăstire, și unde-î vor găsi să-i ia. Găsit-au acolo niște țigani, iar alții cineva de lături să-ți fi zis ceva ai prinsu pre giudele și pre copil și i-ai bătut și i-ai închis și ai slobozit țiganii de au fugit”. Scrisoarea continuă astfel: „Mai apoi nu-ș cum îi-ai băgat de seamă și ai slobozit pre giude și pre copil și îi-ai pus zi în două săptămîni să găsești țiganii, ce pînă acum nu-i mai gășiși. Pentr-acesta lucru iată că-ți scriem, ori să găsești țiganii din pămîntu, dacă i-ai slobozit, ori să vii să dai samă, iar de nu vei vini, vom trimite de te vom aduce cu ciubote”.

¹¹⁶ Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, XVIII/28.

¹¹⁷ Th. Codrescu, *Uricarul*, tom. XXI, p. 388 (1754 mai 27).

¹¹⁸ Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, XXVIII/39.

¹¹⁹ Idem, Achiziții noi, MCCXCII/1; Arh. St. Iași, CCCL sub dată; Bibl. Acad., LXXXVI/19; N. Iorga, *op. cit.*, tom. V, p. 107, nr. 133; tom. XVI, p. 307, 318, nr. 60.

șie pe unii robi, în fața stăpînitorilor, că nu vor mai fugi și că-și vor face tot lucrul cu care se angajaseră¹²⁰.

Unii vătavi de țigani, datorită funcției pe care o îndeplineau, reușiseră să agonisească averi. O scrisoare din 9 decembrie 1629 relatează că luî Maftei, vătăful de țigani, i se furase de către un țigan 20 de taleri și o cupă de argint^{120 bis}.

Nu știm dacă ceata de robi se numea și „oardi”, adică hoardă, sau dacă nu cumva mai multe cete alcătuiau o „oardi”. Grupări de robi astfel denumite găsim în documentele din a doua jumătate a secolului al XVII-lea¹²¹. Ruxanda Racoviță, la 22 iulie 1754, dăruind lui Dediul Codreanul biv vel armaș doi băieți și două fete de țigan, arăta că aceștia făceau parte din „țigănia” de la Căliani¹²². Prin această „țigănie” credem că ar trebui să se înțeleagă o grupare de robi boierești de pe o anumită moșie sau dintr-un anumit sat.

Juzii și vătavii domnești erau subordonați unui așa numit bulucbaș. După un document din 3 iulie 1753 sitem informați că domnul a făcut pe un oarecare Iancul bulucbaș „peste giuzii de țigani domnești lingu-rari”, care erau în Țara de Jos. Acest bulucbaș avea autoritatea să țină „toți giuzii cu cetele lor”, după izvoadele domnești, iar aceștia erau datori să-l asculte. Bulucbașa, împreună cu juzii, trebuiau să caute robii fugiți și să-i readucă în cetele din care plecaseră, să ia robii domnești, amestecați prin cetele de robi boierești sau mănăstirești, să-i ducă la cămărași, care urmau să-i înscrie în „tab'la gospod”. Ispravnicii, căpitanii, pircălabii, slujitorii lor sau vornicii nu aveau dreptul să globească sau să judece robii domnești care umblau prin țară în afară de „bulucbașa lor și gloabili ce s-ar faci prin cetili lor să le ia bulucbașa și să le aducă aici la dumnealui numitul vtorî camaraș”¹²³.

Cercetători mai vechi au afirmat că mai multe sălașe de robi își alegeau un „bulibașă” sau „voievod”, pe care îl întărea în funcție marele spatar sau marele armaș¹²⁴. G. Potra a scris că „peste un număr oarecare de juzi, probabil după ținuturi, exista șefia unui bulucbașă, care în afară de incasarea dijmei, judeca toate diferendele dintre sălașele unei cete, sau chiar neînțelegerile membrilor aceluiași sălaș”¹²⁵. Același cercetător a mai adăugat că bulucbașii „judecau adulterele, înșelăciunile, bătăile și tot felul de abateri”. Deoarece nu aveau dreptul să condamne pe vinovați la pedeapsa cu moartea sau închisoarea, le

¹²⁰ Arh. St. București, M-rea Doljestei, XX/12 (1745 octombrie 22). Gavril Coca judele și alți țigani au luat în chezășie pe Lupul, țiganul lui Dumitrachi Hudici medelnicer, că va sta pînă în primăvară cu ei și va lucra la fierărie.

^{120 bis} Arh. St. Iași, MXXI/5.

¹²¹ *Ibidem*, CDLIX/67 (1669 august 12); Arh. St. Bacău, XXIII/7 (1671 august 30).

¹²² Th. Codrescu, *op. cit.*, tom. XXIII, p. 377.

¹²³ „Revista istorică”, an. III (1917), p. 15—16; N. Iorğa, *Anciens documents de droit roumain*, tom. II, p. 524—525.

¹²⁴ Dimitrie Dan, *Țiganii din Bucovina*, Cernăuți, 1892, p. 11, nota 33.

¹²⁵ *Contribuțiuni la istoricul țiganilor din România*, București, 1939, p. 71—72.

aplicau pedepse corporale ¹²⁶. Și M. Kogălniceanu a afirmat că juzii depindeau de un bulibașă, care în Ungaria și Transilvania se numea voievod. Pentru ca un rob să fi fost eligibil în această funcție trebuia să descindă dintr-o familie în care mai fusese un bulibașă, să fi avut o anumită vîrstă, să fi fost mai bine îmbrăcat și să fi avut o talie și o figură impozantă. Alegerea se făcea în aer liber, cel ales fiind ridicat de trei ori pe umerii celorlalți robi, iar adunarea scotea strigăte de bucurie.

Bulibașa, ca și judele, era confirmat în funcție de marele armaș, căruia îi plătea un impozit. Tot lui i se comunicau dispozițiile guvernamentale, și ar fi fost chiar judecătorul lor, în ultimă instanță ¹²⁷. După Dimitrie Dan, voievodul care era tot un bulibașă, aduna „cu ajutorul juzilor birul pentru cap, din care 2% erau ai lui. Voievodul era judecător de primă instanță, pedepsea pe cei vinovați și da guvernului de știre unde se află țiganii” ¹²⁸. Majoritatea acestor constatări se referă la situația organizării robilor din prima jumătate a secolului al XIX-lea și nu la cea anterioară mijlocului secolului al XVIII-lea. Totuși, în această organizare s-au păstrat elemente din cea veche.

În ultimele două decenii ale secolului al XVIII-lea este menționat în acte un nou dregător al robilor domnești numit „vornicul de țigani gospod”, care însă nu era țigan. El se ocupa în special cu regruparea robilor fugiți, cu împărțirea și înscrierea la „tabla gospod” a celor care nu erau înscriși ¹²⁹.

VII. LUPTA ROBILOR ÎMPOTRIVA STĂPÎNILOR ȘI A EXPLOATĂRII

Principala armă de luptă folosită de robi împotriva exploatatorilor a fost fuga sau pribegia din loc în loc, jaful bunurilor stăpînilor, atacarea lor directă și participarea la răscoale. Din cauza aceasta robia a pus statului feudal moldovenesc o problemă serioasă de poliție și administrație, care se referea în primul rînd la apărarea exploatato-

¹²⁶ *Contribuțiuni la istoricul țiganilor din România*, București, 1939, p. 73. Gh. Potra afirmă (*ibidem*, p. 71) că vătavul sau bulibașa erau unul și același dregător, ceea ce nu pare a fi exact. I. C. Panaitescu, în lucrarea *Robii. Aspecte țigănești*, București, 1928, p. 13, a scris că „fiecăre șatră își avea mai marele ei, un fel de polițist, care se numea bulibașă, ales de ei, dintre cei mai chipeși”.

¹²⁷ M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 574; Oct. Leca, *Asupra originii țiganilor*, în „Viața românească”, an. III (X), 1908, p. 187--188.

¹²⁸ *Țiganii din Bucovina*, loc. cit.

¹²⁹ Th. Codrescu, *op. cit.*, tom. XX, p. 400--403 (1780 iulie 3), p. 414--415 (1783 martie 20); Th. Balan, *Documente bucovinene*, tom. VI, p. 106 (1782 septembrie 4).

rilor de acțiunile de revoltă ale robilor. Fuga robilor de pe moșiile sau de la curțile boierilor, mănăstirilor, sau de la cele domnești, se datora în primul rând tratamentului neuman la care erau supuși.

Robii care încercau să atenteze la stabilitatea regimului și căutau să-și însușească bunurile stăpînilor erau pasibili de sancțiuni grave și își atrăgeau oprobriul și condamnarea întregii clase dominante și chiar blestemul bisericii. Statul feudal a fost nevoit să intervină des, cu forța, pentru a garanta și apăra bunurile stăpînilor de distrugeri, fiindcă robii se pretau la orice acțiuni în acest sens. Din cauza aceasta autoritatea de stat feudală supraveghea atent regiunile în care se concentră un număr mare de robi, fiindcă aceștia se puteau deda la tulburări grave și puteau amenința serios viața și bunurile stăpînilor.

Cea mai des întâlnită formă de rezistență a robilor împotriva exploatării a fost fuga de la un stăpîn la altul, de la o mănăstire la alta¹³⁰, în cetele de robi domnești, cei particulari în orașe și în slobozii¹⁰¹. Fuga robilor de la stăpîni, de la locul de muncă, le cauza acestora pierderi serioase. Robii fugiți nu numai că-i lipseau pe stăpîni de produsul muncii lor, dar și de sumele de bani pe care trebuiau să le plătească.

Fuga robilor punea imediat problema găsirii și readucerii lor, care cauza stăpînilor multe griji, umblătură și cheltuieli. În primul rând stăpînul robilor fugarii trebuia să se deplaseze în capitală pentru a solicita „cărți domnești” cu care să-i poată căuta. Obținerea unor asemenea documente costa bani. Apoi, boierul sau egumenul ai căror robi fugiseră, trebuiau să se intereseze, să facă cercetări pe cont propriu, pentru a putea afla unde se găseau fugarii. Unele dispoziții domnești precizau că acolo unde s-ar fi găsit robi fugari căutați, în orașe sau în sate, orășenii, sătenii, precum și dregătorii locali trebuiau să intervină, să-i lege și să-i dea în mâinile stăpînilor¹³². Totuși, dispozițiile acestea nu se executau dacă stăpînii nu plăteau. După relatarea unui document din 11 iulie 1662, pentru căutarea și aducerea la urmă a șase sălașe de țigani robi, stăpînul a fost nevoit să dea slujitorilor domnești un rob¹³³. Alți stăpîni de robi promiteau, încă de la început, recompense bănești celor care le-ar fi găsit fugarii¹³⁴. Pentru găsirea și aducerea la urmă a unui rob fugar, un stăpîn a trebuit să cheltuiască suma de 20 lei, dînd 5 lei unui armaș, 3 lei pentru un car cu care s-au

¹³⁰ *D.I.R.*, A, sec. XVI, vol. 2, nr. 182; vol. III, nr. 119; vol. IV, nr. 64, 148; *Bibl. Acad.*, LXXVII/93; LXXXIV/198 etc.

¹³¹ *D.I.R.*, A, sec. XVI, vol. IV, nr. 64, 148; *Bibl. Acad.*, LXXVII/93.

¹³² *D.I.R.*, A, sec. XVII, vol. II, nr. 172 și 188; *Bibl. Acad.*, LXXXIX/132.

¹³³ *Arh. St. Iași*, CCCXXIV/2.

¹³⁴ *Arh. St. Buc.*, M-rea Doljești, XX bis/81. Ilinca Antioh promitea 20 lei celui care avea să-i prindă un rob fugit (1737—1740); *Th. Codrescu, op. cit.*, tom. XXI, p. 414—415.

transportat lucrurile robului, un leu „colac” altui slujbaş și 11 lei pentru zilele de muncă ale celor pe care i-a trimis în căutarea fugarului¹³⁵.

Mulți dintre robii fugari nu erau găsiți decît după un timp destul de îndelungat, după ani de zile, și atunci boierii la care se stabiliseră nu-i restituiau atît de ușor, ba chiar se opuneau, mai ales dacă acești robi se căsătoriseră cu roabe de ale lor. Pentru lămurirea unor asemenea situații, urneau procese îndelungate, pînă în fața divanului domnesc, care îi costau bani grei pe stăpîni¹³⁶. Dacă reușeau să-și ia robii fugari înapoi, aceștia nu se acomodau ușor cu noua situație, mai ales dacă fuseseră despărțiți de familiile lor. La prima ocazie care li se oferea ei căutau să fugă din nou¹³⁷.

Problema găsirii robilor fugari era și mai greu de rezolvat cînd boierii la care fugiseră îi vînduseră altora¹³⁸. Procesele se complicau, mai ales dacă robii căutați plecaseră de la noii stăpîni. Este însă interesant de relevat faptul că boierii nu renunțau niciodată la robii fugiți și îi căutau permanent, iar aceștia nu voiau să renunțe atît de ușor la noua situație și plecau în altă parte, iar cînd erau prinși opuneau o rezistență îndîrjită. De aceea, s-a ajuns ca cei care-i căutau să fie însoțiți de armași sau alți dregători domnești¹³⁹. În felul acesta cheltuielile suportate de boieri cu căutarea robilor fugari creșteau.

Oricum le-ar fi fost predați, de slujbașii statului, cu ștreangul de grumaz¹⁴⁰, sau puși în butuci¹⁴¹, robii cînd voiau să fugă tot fugeau. Un document de la mijlocul secolului al XVII-lea arată că niște robi au fugit de la stăpîni cu „lanțugul” de gît și cu „fierăle” la picioare¹⁴². La fel procedau și robii mănăstirilor. Arma de luptă preferată și a acestora era tot fuga. Aducerea la urmă a robilor fugiți cauza multă alergătură și cheltuială pentru călugării care nu credeau că aveau ceva mai bun de făcut. Mai întîi ei pierdeau destul timp cu scoaterea „cărților domnești”, cu cercetările personale, pentru a afla unde le plecaseră robii fugari, cu procesele intentate boierilor sau mănăstirilor, care nu voiau să le restituie robii, cu reclamațiile pentru robii fugari căsătorii cu femei roabe de la alte mănăstiri sau de la diferiți boieri¹⁴³.

¹³⁵ Arh. St. București, M-rea Doljești, XX bis/17 (1737 aprilie 17).

¹³⁶ Arh. St. Iași, CDXII/28; Bibl. Acad., IX/68; N. Iorğa, *Studii și documente*, tom. XVI, p. 313—314, nr. 49.

¹³⁷ N. Iorğa, *op. cit.*, p. 327, nr. 85.

¹³⁸ Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, XXIX/15.

¹³⁹ Idem, M-rea Doljești, X/5.

¹⁴⁰ Idem, M-rea Sf. Sava, XXXII/14. Bibl. Acad., CXXLI/27; LII/72; IX/52; LXXXIX/183; Arh. St. Iași, CDXII/6, 36.

¹⁴¹ Bibl. Acad., CXXXII/172.

¹⁴² Arh. St. București, M-rea Doljești, XX/145. Document fără dată.

¹⁴³ *D.I.R.*, A, sec. XVI, vol. II, nr. 182; vol. III, nr. 119; vol. IV, nr. 64; 148; Bibl. Acad., LXXVII/93 etc.

Boierii sau călugării, știind că la prima ocazie robii găsiți vor căuta să fugă din nou, cereau să se consemneze în cartea domnească respectivă ca autoritățile locale „să aibă a-i petrece din sat în sat ca nu cumva să scape”¹⁴⁴. Unii robi mănăstirești fugeau la boieri și li se „închinău”¹⁴⁵, adică le spuneau că sînt liberi. Constituindu-se astfel ca robi, ei obțineau o sumă de bani. Cînd erau găsiți, ca să-i poată lua, evident că egumenii trebuiau să plătească acești bani. Din cauza acesteia cercetările întreprinse de egumeni, pentru aflarea robilor fugari, îi costau sume apreciabile¹⁴⁶.

Cînd o mănăstire împrumuta robi altelei, care nu avea suficiente brațe de muncă, pentru terminarea unor lucrări urgente, unii dintre aceștia, profitînd de deplasarea impusă, căutau să nu se mai întoarcă la stăpîni și plecau în alte părți. Evident că urmau reclamații, solicitări de „cărți” domnești pentru căutarea și aducerea lor la urmă¹⁴⁷. Cererea de eliberare a unei „cărți” pentru căutarea unor robi fugari avea, în general, cam următorul cuprins: „Jăluiesc măriei tale pentru vecinii și țiganii mănăstirii... că sînt împrăstiați și nici un folos mănăstirea nu are, și mă rog măriei tale să faci o poroncă ca să mi se facă o luminată carte a măriei tale, să fiu volnic a-i strînge la mănăstire; marea pomană va fi măriei tale...”¹⁴⁸.

Datorită trecerii de care se bucurau la domni, egumenii obligau întregul aparat administrativ local să facă cercetări, pentru găsirea și aducerea la mănăstire a robilor fugari¹⁴⁹. Mănăstirile reclamau mereu domnilor că nu aveau „nici un folos de la robi, fiindcă aceștia umblau permanent fugari¹⁵⁰. Robii mănăstirilor plecau oriunde pentru a se putea ascunde de urmăritorii lor, dar mai ales unde găseau de lucru pentru a se putea întreține, ca iarmaroace¹⁵¹ sau ocne domnești¹⁵². Proprietarilor le venea foarte greu ca să ia robii care munceau la ocne fiindcă se opuneau dregătorii domnești. Nici domnii nu se grăbeau să dea dispoziții categorice pentru trimiterea la urmă a unor asemenea robi, fiind înștiințați, în prealabil, că dacă s-ar fi luat o astfel de măsură se putea dezorganiza munca de scoatere a sării¹⁵³.

Din cauza tratamentului neuman pe care l-a aplicat robilor săi, mănăstirea Aroneanu a rămas fără nici unul. Toți au fugit și nemai-

¹⁴⁴ Bibl. Acad., LXXXIV/202 (1633 septembrie 5).

¹⁴⁵ Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, XXXIII/16; XXXII/23.

¹⁴⁶ Vartolomei Măzăreanu, *op. cit.*, p. 99. Pentru căutarea unui rob, călugării de la Voroneț au dat 20 oi minzări și 5 cirlani.

¹⁴⁷ Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, I/30.

¹⁴⁸ *Ibidem*, XXXIII/47 (1743 aprilie 9).

¹⁴⁹ *Ibidem*, XXVIII/32; M-rea Secul, II/62; M-rea Sf. Sava, XXVI/16. Să se strîngă robii M-rei Birnova „prin marafetul ispravnicilor de ținut” (1754 octombrie 8); M-rea Neamț, XLV/7.

¹⁵⁰ *Idem*, M-rea Neamț, XLV/7; M-rea Precista Răducanu, XVIII/4.

¹⁵¹ *Idem*, M-rea Neamț, XLV/3.

¹⁵² *Idem*, M-rea Secul, I/16; M-rea Precista Răducanu, XVII/27, XVIII/4, 18.

¹⁵³ *Idem*, M-rea Precista Răducanu, XVIII/4, 18.

putându-i găsi, domnii au trebuit să-i dăruiască alții¹⁵⁴. Pentru a-i ține pe loc, egumenii obișnuiau să ia de la robii readuși declarații scrise, semnate de martori, prin care-și luau angajamentul că nu vor mai fugi și că vor sluji cum trebuie¹⁵⁵.

În afară de robii boierești și mănăstirești și robii domnești fugeau și se ascundeau între robii particulari. Nu trebuie să se creadă însă că robii fugari găseau la noii lor stăpîni o situație mai bună. Pînă ce erau stabiliți undeva, pînă ce noii stăpîni se dumireau în ce condiție se află și, în sfîrșit, pînă îi găseau dregătorii domnești,¹⁵⁶ acești robi nu erau supuși la munci prea grele și nici obligațiile lor în bani nu erau precizate. Cînd simțeau însă că li s-a dat de urmă, plecau în altă parte, fără a înștiința pe nimeni, pentru ca să li se piardă urma. În orice caz, pînă ce erau găsiți de adevărații lor stăpîni și reasezați unde voiau aceștia, robii aveau o situație de oameni quasi-liberi.

Încercînd să-și obțină libertatea personală, eliberarea de exploatare și de abuzurile slujbașilor din aparatul de stat, o parte din robi fugeau în țările vecine. Primul caz cunoscut în documentele vremenii este acela al robului domnesc Oană, care reușise să fugă în Polonia împreună cu toată familia sa. Ca să-l poată readuce în țară, Ștefan cel Mare i-a oferit libertatea și statutul de om liber, atît lui cît și membrilor familiei sale¹⁵⁷.

Se pare că între obligațiile agenților care supravegheau granițele țării era și aceea de a-i prinde pe robii fugari. Robii puteau părăsi țara mai ușor în timp de război sau de năvăliri, cînd granițele nu erau supravegheate, atenția aparatului de stat fiind îndreptată în altă parte, și cînd stăpînii lor, dacă nu erau în armată, căutau să-și pună la adăpost familiile și bunurile ușor transportabile. După ce însă situația se normaliza, boierii și ceilalți membri ai clasei exploatare se interesau de țărani, moșii și robi. Între anii 1538—1540, logofătul Toma scria bistrițenilor că în timpul năvălirii turcești i-au fugit robii cumpărați din Transilvania. După ce i-a căutat și nu i-a găsit a rugat pe conducătorii orașului Bistrița, că dacă i-ar fi găsit în regiunea controlată de ei, să-i trimită în Moldova¹⁵⁸.

Numeroase documente arată că foarte mulți robi fugeau din Moldova în Transilvania, intervențiile care se făceau, precum și sumele de bani cheltuite de boieri și călugări pentru extrădarea și readucerea

¹⁵⁴ Arh. St. București, M-rea Aroneanu, 1 bis/12.

¹⁵⁵ Idem, M-rea Doljești, XX bis/127.

¹⁵⁶ Idem. M-rea Sf. Sava, XXXIII/15; M-rea Adam, V/5; N. Iorga, *Anciens documents de droit roumain*, tom. II, p. 524—525; B. Scurtulencu, *op. cit.*, p. 35—36.

¹⁵⁷ D.I.R., A, sec. XIV, XV, vol. I, nr. 439.

¹⁵⁸ N. Iorga, *Documentele Bistriței*, București, 1889, II, p. 111—112.

lor¹⁵⁹. Multe sălaşe de robi fugeau în Polonia, unde încercau să se ascundă ca să poată scăpa de exploatarea stăpînilor și abuzurile dregătorilor statului. Boierii se înarmau cu scrisori domnești, plecau în Polonia, unde făceau intervenții pentru extrădarea robilor lor. Obținerea actelor și intervențiile pe care erau nevoiți să le facă îi costau mulți bani. Adeseori boierii căutau să se folosească de membrii misiunilor diplomatice, care plecau în Polonia ca să obțină extrădarea robilor fugari. În general însă unii boieri mergeau expres, cu orice riscuri și cheltuieli, ca să-și aducă robii fugiți în Polonia¹⁶⁰.

Dregătorii de graniță puteau obține foarte ușor o parte din robii fugiți în Polonia, deoarece erau în bune relații cu dregătorii poloni de la graniță. Staroștii moldoveni se informau prin acești dregători poloni despre robii care trecuseră din Moldova, unde se aflau în Polonia, apoi în schimbul unor sume de bani, polonezii erau dispuși să-i retrimită în țară¹⁶¹.

Alți robi fugeau cînd erau informați că stăpînii voiau să-i vîndă. Chiar după ce se perfectau formele de vînzare, cînd se prezentau cumpărătorii ca să-i preia, se constata cu oarecare surprindere că robii respectivi fugiseră. Vinzătorul, dacă nu voia să restituie banii, trebuia să dea în loc alți robi¹⁶². Se cunosc și cazuri în care robii se întorceau de bună voie în țară. Îndată ce erau informați, stăpînii, cu ajutorul forței publice, îi aduceau imediat la locurile de unde pleaseră¹⁶³. Indiscutabil că atunci erau aspru pedepsiți.

În timpul campaniilor dintre turci și poloni, la care participau și munteni, aceștia știind că robii sînt căutați și bine plătiți, și că îi puteau vinde foarte ușor, încercau să pună mina pe orice țigani găsiți în Polonia, pe care îi vindeau fie foștilor stăpîni, fie altora¹⁶⁴. Mulți robi din Moldova fugeau și în Țara Românească, dar de aici erau readuși mai ușor de către foștii lor stăpîni¹⁶⁵, cu ajutorul prietenilor, rudelor, precum și datorită convențiilor de extrădare, care s-ar părea că existau între aceste două state românești¹⁶⁶. Chiar readucerea acestor robi îi costa pe stăpîni destui bani.

¹⁵⁹ N. Iorga, *Documentele Bistriței*, București, 1889, II, p. 11, nr. 80; Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, XXX/16; Idem, Mss. nr. 656, f. 76; un rob fugit în „Țara Ungurească” pentru care spătarul Toma plătise mucarer; idem, M-rea Sf. Sava, XVIII/42. Robi ai m-rei Bistrița fugiți de cîțiva ani în Transilvania și pentru aducerea cărora egumenul cheltuisese mult „de i-au scos”.

¹⁶⁰ *D.I.R.*, A, sec. XVI, vol. II, nr. 234; vol. III, nr. 390.

¹⁶¹ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoadne*, tom. XIX, p. 123.

¹⁶² Th. Balan, *Documente bucovinene*, tom. VI, p. 57—58.

¹⁶³ Arh. St. București, M-rea Doljești, XX bis/120.

¹⁶⁴ *D.I.R.*, A, sec. XVII, vol. IV, nr. 16.

¹⁶⁵ Arh. St. București, Mss. nr. 572, f. 158—158 v.

¹⁶⁶ Idem, M-rea Doljești, XX bis/16, 104; N. Iorga, *Studii și documente*, tom. XVI, p. 313, nr. 48, p. 322—323, nr. 75, p. 329—330, nr. 91.

Alți robi fugari treceau de la un stăpin la altul prin cumpărării. În asemenea cazuri banii plătiți pentru ei trebuiau restituiți de fostul stăpin, dacă mai voia să-i ia în proprietate¹⁶⁷. De asemenea, trebuiau plătite sume ridicate de bani dregătorilor locali ca să facă cercetării, să prindă și să predea asemenea robi foștilor stăpini. Cîteodată umii robi se întorceau de bunăvoie din Țara Românească în Moldova. Cînd se afla însă că fuseseră robi ai vreunui boier, chiar dacă acesta nu mai trăia, urmașii săi îi revendicau imediat¹⁶⁸.

Sînt informații că unii robi, pentru a fi siguri că vor scăpa definitiv de exploatarea stăpinilor, fugeau peste Nistru¹⁶⁹ și în raialele turcești¹⁷⁰, unde se pare că puteau duce o viață mai bună decît la curțile sau pe moștile boierești și mănăstirești din Moldova. Dîni aceste regiuni cererile de extrădare ale boierilor noștri nu erau luate în considerație. Un număr de documente ne informează că robii fugeau și în alte țări¹⁷¹.

Ca să scape de stăpini, care îi tratau neomeneste, alți robi susțineau apelînd la instanțele judecătorești, că aparțin altor persoane, și ca atare cele în cauză nu-i puteau dărui¹⁷². Pentru producerea probelor și găsirea chezașilor se acorda timpul necesar¹⁷³. Stăpînii aveau însă posibilitatea să cîștige asemenea procese dacă partea adversă nu era un alt boier. Pentru astfel de acte robii se pedepseau și cu închisoarea de unde li se da drumul pe chezașie, și numai după ce promiteau solemn că vor asculta de stăpini, că vor munci cît li se va cere și că nu vor mai încerca să fugă¹⁷⁴.

Unii robi au îndrăznit chiar să reclame domnilor că stăpînii lor egumeni duc o viață imorală. Fiîndcă probele lor nu erau luate în seamă ca cele aduse de persoanele libere, erau pedepsiți și obligați să plătească cheltuielile făcute de stăpini ca să se disculpe¹⁷⁵. Alți robi acționau în judecată pe stăpini pe motivul că ei erau moldoveni (oameni liberi), și nu țigani deoarece susțineau că sînt copii nelegitimi de boieri. Fiîndcă probele aduse de aceștia nu se luau în seamă, erau obligați să rămînă în aceeași situație¹⁷⁶.

¹⁶⁷ Vezi documentele citate la nota 166.

¹⁶⁸ Arh. St. București, M-rea Doljestei, XX bis/104.

¹⁶⁹ N. Iorga, *op. cit.*, p. 332, nr. 99.

¹⁷⁰ Idem, *Documente financiare* în „Economia Națională”, an. XXVI (1902), nr. 4, p. 243; Arh. St. București, M-rea Doljestei, XX/64.

¹⁷¹ Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, XXXI/4; M-rea Secul, I/6; Arh. St. Iasi, CDLIV/67 etc.

¹⁷² Bibl. Acad., CXXX/42.

¹⁷³ *Ibidem*, CXXIV/104.

¹⁷⁴ Arh. St. București, M-rea Doljestei, XX/4, 7.

¹⁷⁵ Idem, M-rea Sf. Sava, XXXII/37 (1754 mai 10) „...poruncim domnia mea că să-și plătească țiganii aceștia cu 100 toiașe și să plătească cheltuiala egumenului”.

¹⁷⁶ Th. Codrescu, *Uricarul*, tom. XXI, p. 388—390.

Într-un document din 19 august 1733 se arată că un rob a plătit stăpînului său o datorie de 90 lei. Robul pretindea că a fost eliberat de stăpîn, dar urmaşul său l-a căutat prin țară pînă ce l-a găsit și l-a dus în fața divanului. Neavînd „carte” de „iertare”, țiganul a fost readus în starea de robie. Informația nu arată dacă urmaşul boierului decedat a restituit banii fostului rob, deși recunoscuse că acesta dăduse 90 de lei tatălui său ¹⁷⁷.

Ca să scape un timp de stăpîni, robii fugeau și se căsătoreau în alte localități. Discuții prelungite și chiar procese se iveau cînd robii se căsătoreau cu persoane libere ¹⁷⁸. Și această acțiune a lor poate fi considerată ca o formă de luptă împotriva stăpînilor exploataatori. Unii robi cînd fugeau de la stăpîni luau din bunurile acestora ca : bani ¹⁷⁹, cai, cu care probabil se putea deplasa mai repede, pentru a scăpa de urmăritori. Caii și hainele de preț se vindeau mai ușor, robii fugari putînd realiza astfel cite o sumă de bani din care să poată trăi un timp. Alți robi, probabil din cei folosiți în serviciile domestice, înainte de a fugi, luau de la stăpîni obiecte prețioase, haine etc. Cu unele plecau, iar altele le ascundeau ¹⁸⁰. Fuga robilor, ca și a țăranilor dependenți, alarma nu numai pe stăpîni, ci și autoritățile de stat, care interveneau ori de cite ori li se cerea.

Nu rareori robii constituiți în grupe atacau casele exploatatorilor, le jefuiau, iar pe unii chiar îi omorau. Pentru astfel de fapte stăpînii erau nevoiți să plătească sume mari de bani ¹⁸¹.

Nu se poate susține și nici documenta că robii s-ar fi răscolat, în masă împotriva regimului feudal exploataator. Poate, cînd a fost cazul, ei s-au alăturat țăranilor. Sintem informați că la 12 februarie 1725 un număr de robi se împotriveau stăpînilor ¹⁸². Alții făceau stricăciuni recoltei boierilor, le aprindeau ariile sau plecau ostentativ să se facă „masalagii gospod” ¹⁸³. La 12 ianuarie 1767 Grigore Al. Ghica scria căpitanului Panaite, vornicul de Cîmpulung, că egumenul Antonie de Rădăuți reclamase pe șase „țigani corciți” care „nu s-au supus la ascultare”, nu voiau să lucreze și chiar săriseră „toți cu gilceavă asupra numitului egumen, vrînd să-l bată”, batjocorindu-l

¹⁷⁷ B. Scurtulencu, *op. cit.*, anexa XXII, p. XXXI—XXXII.

¹⁷⁸ Arh. St. București, M-rea Doljești, XX bis/17; Achiziții noi; MDCCCLXI/15; N. Iorga, *op. cit.*, tom. XVI, p. 316, nr. 55; Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, tom. XI, p. 131—132.

¹⁷⁹ Bibl. Acad., LXVIII/86; Arh. St. București, M-rea Doljești, XX bis/119; Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, tom. V, p. 87.

¹⁸⁰ „Theodor Codrescu”, an. II (1916), nr. 1, p. 6—7; an. VI (1936), p. 35—36; N. Iorga, *op. cit.*, tom. V, p. 102—103, nr. 108; Bibl. Acad., V/84, CV/92; Arh. St. București, Schitul Brazi, XXXIII/7; M-rea Doljești, XX bis/50; Achiziții noi, MDCCCLXI/17; MDXXI/66.

¹⁸¹ *D.I.R.*, A, sec. XVI, vol. IV, nr. 334; sec. XVII, vol. IV, nr. 608; Bibl. Acad. CV/76.

¹⁸² Th. Codrescu, *op. cit.*, p. 382—383.

¹⁸³ Arh. St. București, M-rea Doljești, V/8; N. Iorga, *op. cit.*, tom. XVI, p. 325—326, nr. 81.

„cum le-a fost voia“. Domnul a poruncit vornicului ca să prindă pe acești țigani „să-i bată și să-i supuie la toate treburile mănăstirii“¹⁸⁴. Un număr de 24 robi ai mănăstirii Secul, la 11 aprilie 1781, și-au luat angajamentul, în scris, că nu se vor mai ridica împotriva egumenului sau a orînduitului său sub „grea pedeapsă“, că vor fi gata să slujească la orice le-ar porunci și de către oricine, „măcar un băț să fie orînduit“¹⁸⁵.

Acestea au fost în general formele de luptă ale robilor împotriva exploataților. Multe din ele n-au fost consemnate, dar totuși se poate constata din documentele vremii că această chinută categorie socială, care muncea fără nici un fel de plată, fără nici o perspectivă cit de îndepărtată că i se vor îmbunătăți cîndva și sub vreo formă oarecare condițiile de viață, a luptat pentru desființarea exploatării. Ca să-i poată menține, ca să se facă ascultați, stăpînii sprijiniți de forța statului îi supravegheau foarte atent, și îi pedepseau grav pe cei care nu munceau cit pretindeau. Însă cel mai adesea, „cînd le ajungea cuțitul suferinței la os și mai ales cînd erau mai puțin păziți“ acești robi își strîngeau „în grabă cele citeva bulendre și luau drumul pribegiei“¹⁸⁶.

VIII. ROLUL ROBILOR ÎN ECONOMIA FEUDALĂ A MOLDOVEI

Dimitrie Cantemir a afirmat că țiganii din Moldova erau „risipiți în toată țara“ și aproape că nu era „boier care să n-aibă ca robi mai multe familii de țigani“. După acest autor, robii nu aveau „alte meserii decît fierăria și lucrarea aramei“¹⁸⁷. Totuși Miron Costin afirma că pentru locuitorii bogați din Țara de Jos lucrau pămîntul „țiganii cumpărați“¹⁸⁸. Tot Dimitrie Cantemir ne mai informează că țiganii adunau din nisipul riurilor de munte „grăunțe din cel mai curat aur“, din care dădeau o anumită cantitate soției domnului țării¹⁸⁹. Țiganii care strîngeau aur ar fi avut condiții de viață mai bune decît ceilalți¹⁹⁰, fiindcă numai ei cunosteau bine riurile în care se puteau găsi mai ușor „fărîmele de aur“¹⁹¹.

¹⁸⁴ N. Iorga, *op. cit.*, tom. V, p. 109, nr. 141; Vartolomei Măzăreanu, *Condica Mănăstirii Voroneț*, p. 103—104.

¹⁸⁵ Arh. St. București, M-rea Secul, III/110.

¹⁸⁶ Gh. Potra, *Țiganii domnești, boierești și mănăstirești*, în „Revista istorică română“, an. V—VI (1937—1938), p. 308.

¹⁸⁷ D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 122.

¹⁸⁸ Miron Costin, *Istoria în versuri polone despre Moldova și Țara Românească (1684)*, trad. P. P. Panaitescu, București, 1929, p. 108.

¹⁸⁹ *Descrierea Moldovei*, p. 26.

¹⁹⁰ Gh. Potra, *op. cit.*, p. 229.

¹⁹¹ N. Bănescu, *Viața și opera lui Daniel (Dimitrie) Philippide*, în „Anuarul Institutului de istorie națională — Cluj“, II (1923), p. 164—165.

Referindu-ne la informațiile documentare, care indică nu atât preocupările, cât mai ales muncile speciale pe care le făceau robii, trebuie să recunoaștem că sînt foarte sărace. În general, despre meșteșugurile sau felurile de munci prestate de către robii așa-zisi „tătari”, nu putem face decît presupuneri. Poate că unii dintre aceștia, la care se referă documentul din 25 august 1454 și care locuiau în Baia, se ocupau cu negoțul, dar evident că puteau fi meseriași sau puși la munca pămîntului. În document se arată doar că „puteau să vindă și să cumpere”¹⁹², dar nu se precizează ce anume. De asemenea, nu se poate ști ce meserie avea robul Oană, fugit în Polonia și căruia Ștefan cel Mare i-a dat un hrisov solemn de eliberare, la 8 februarie 1470¹⁹³. După insistența depusă de domn se poate presupune că era un foarte bun meseriaș, care nu putea fi înlocuit.

Referitor la meșteșugarii robi țigani există un material documentar mai bogat și destul de variat. Mai întîi se constată că în tot timpul orînduirii feudale robii țigani meseriași erau foarte căutați de domni, boieri și mănăstiri. Fiindcă țiganii aveau o predispoziție naturală pentru meserii, unii dintre stăpîni îi dădeau chiar la învățătură pe lingă meșteri mai buni¹⁹⁴. Meșteșugul preferat al robilor a fost cel al fierăriei. Ca să-și poată procura banii pentru cumpăraturile sculelor, țigani nerobiți își vindeau chiar libertatea¹⁹⁵, nădăjduind poate că practicînd meseria vor putea cîștiga atîția bani încît să aibă posibilitatea de a se răscumpăra. Meseriașii în fier, robi, erau indispensabili oricărei gospodării feudale. Numărul lor era destul de mare¹⁹⁶.

Între fierari sînt amintiți foarte des potcovarii, care îndeplineau oarecum un meșteșug distinct, dar absolut necesar¹⁹⁷.

Încă din secolul al XVI-lea sînt amintiți în documentele interne robi țigani lăcătuși¹⁹⁸, care erau foarte căutați, fiind considerați ca adevărați specialiști, unora recunoscîndu-li-se chiar titlul de „lăcățuș domnesc”¹⁹⁹. Acestora domnii le acordau privilegii speciale, ca să se poată apăra de juzi și de toți dregătorii și reduceri de impozitele pe care obișnuit le plăteau ceilalți robi²⁰⁰.

¹⁹² D.I.R., A, sec. XIV, XV, vol. I, nr. 325.

¹⁹³ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. I, București, 1913, p. 140—141.

¹⁹⁴ D.I.R., A, sec. XVII, vol. IV, nr. 303.

¹⁹⁵ „Arhiva istorică a României”, tom. I, p. 128.

¹⁹⁶ Th. Balan, *op. cit.*, tom. III, p. 172—173; N. Iorga, *op. cit.*, tom. XVI, p. 330, nr. 92; Bibl. Acad., XXXV/138, CIV/1193; Arh. St. București, M-rea Doljești, XX/12, XX/22, 33, 122; M-rea Sf. Ion Gură de Aur, XXIV/3 (1754 mai 5). Mănăstirea cumpără un sălaș de țigani „herari”; M-rea Secul, II/86.

¹⁹⁷ Arh. St. București, M-rea Doljești, XX/37, 38; XVI/51; Arh. St. Iași, C.D.IX/96; N. Iorga, *op. cit.*, tom. VII, nr. 52.

¹⁹⁸ D.I.R., A, sec. XVI, tom. III, nr. 210.

¹⁹⁹ Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, XXVII/15.

²⁰⁰ *Ibidem*, XXVII/17.

Robi lăcătuși aveau și o parte din marii boieri²⁰¹. Un oarecare rob țigan Lupul, lăcătuș, luind să repare o pușcă a unui căpitan rus (înainte de 14 iunie 1776) i-a pierdut pușca sau după cum relatează el, i-a fost furată. Căpitanul a luat ca despăgubire de la un boier oarecare 30 lei, fiindcă stăpînul robului lăcătuș fugise²⁰². N-ar fi exclus ca chiar acest boier să fi furat pușca. Au fost, apoi, robi săbieri²⁰³ și cuțitari²⁰⁴, care aveau o calificare specială, ca să fi putut practica asemenea meșteșuguri. Pe lângă aceștia sînt citați robii țigani căldărari²⁰⁵, care s-ar părea că erau arămarii, fiindcă foloseau în special arama.

Dintre robii meseriași în prelucrarea metalelor, cei cu o deosebită calificare au fost zlătarii. Ei sînt amintiți în documentele noastre în număr destul de mare, încă de la începutul secolului al XVII-lea²⁰⁶, în proprietatea domnească, mănăstirească și boierească²⁰⁷. Mihail Răcoviță afirma, la 30 iunie 1719, despre un țigan rob zlătar că era „trebuitor curții domnești”, fiindcă lucra la „bolduri de rădvane domnești și la cocii ce se fac pentru treaba mărilor sale hanilor și altor agi și spoiește hierili”²⁰⁸.

Deși robii meseriași erau considerați ca meșteri calificați, aveau și ei destule necazuri, care derivau în primul rînd din situația lor socială. Și ei puteau fi vînduți sau donați²⁰⁹, iar alții, probabil dintre cei liberi, erau nevoiți ca să se vîndă pentru a-și plăti „capetele”²¹⁰, fiind condamnați de justiția vremii la pedeapsa capitală.

Dintre meșteșugurile practicate de robii țigani mai sînt amintite: sităria²¹¹, pietrăria²¹², cărămidăria²¹³, olăria²¹⁴ și morăritul²¹⁵. Mai erau

²⁰¹ Arh. St. București, Achiziții noi, MDXXI/65, 67.

²⁰² Idem, M-rea Secul, II/86.

²⁰³ Arh. St. Iași, CCLXXIV/19; N. Iorța, *op. cit.*, tom. XVI, p. 317—318, nr. 58, p. 319, nr. 64.

²⁰⁴ Bibl. Acad., IX/30.

²⁰⁵ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, tom. IV, p. 177; Th. Codrescu, *op. cit.*, tom. XXI, p. 414; Vartolomei Măzăreanu, *Condica Mănăstirii Solca*, p. 55.

²⁰⁶ Aurel Sava, *Documente lăpușnene*, București, 1944, p. 34—35; Vartolomei Măzăreanu, *op. cit.*, p. 55. Arh. St. Iași, CDXII/15, 29; Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, XXXV/27; M-rea Precista Răducanu, XVII/4.

²⁰⁷ *Ibidem*.

²⁰⁸ Idem, M-rea Sf. Sava, XXXIII/38.

²⁰⁹ Idem, M-rea Precista Răducanu, XVII/4.

²¹⁰ Arh. St. Iași, CDXII/15; Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, tom. XXIII, p. 149—150.

²¹¹ Aurel Sava, *op. cit.*, p. 28—29.

²¹² Arh. St. București, M-rea Doljești, XX bis/104. Un țigan care trăia cu meșteșugul pietrării la Bacău (1761 decembrie 15).

²¹³ Idem, M-rea Sf. Sava, XXVIII/3 (1726 august 23).

²¹⁴ Idem, Mss. nr. 572, f. 176 v—177.

²¹⁵ Idem, M-rea Secul, III/112. Juzi domnești iau un țigan morar de la mănăstirea Neamțului ca să-l ducă în „ceteli țiganilor gospod” (1781 aprilie 13); Bibl. Acad., LXXXII/12.

apoi țigani robi ciubotari ²¹⁶, curelari ²¹⁷, mindirari ²¹⁸ și bucătari, foarte căutați de boieri și mănăstiri. Pentru ca să aibă bucătari buni, mănăstirile și boierii făceau schimburi de robi, iar pe cei fugiți îi căutau prin țară cu foarte multă grijă ²¹⁹.

Unele mănăstiri și o parte din boieri îi puneau pe robi să le vindă vinul pe care-l aveau în cârciumile proprii ²²⁰. Foștii cârciumari robi fugiți erau urmăriți de stăpîni pentru banii încasați din vânzarea vinului sau erau reclamați domnului fiindcă nu dăduseră banii pe vinul vîndut ²²¹.

Și între femeile roabe erau unele care practicau anumite meșteșuguri. În august 1765, făcîndu-se o împărțire de robi, este amintită Catrina țiganca, care era „învățată a toarce bumbac cu roata” ²²², iar altele care practicau și cojocăritul ²²³.

Pentru priceperea pe care o aveau în îngrijirea cailor, un număr de robi erau folosiți de boieri și mănăstiri ca vizitii ²²⁴. De multe ori însă cînd fugeau de la stăpîni le luau și caii cei mai buni și frumoși.

Foarte mulți robi erau folosiți la munca cîmpului. Aceasta s-a întîmplat mai ales după constituirea așa-ziselor rezerve ale boierilor. Într-un document din 3 iunie 1617 se arată că fostul mare vornic Nădăbaicu a făcut 773 curături în pădurile din jurul satului Sucmezău, cu oamenii, vecinii și țiganii săi. În aceste curături a întemeiat cîteva sate ²²⁵.

Unii boieri îi foloseau pe robi ca grădinari și pădurari ²²⁶.

La curțile boierilor și ale mănăstirilor erau numeroși robi lăutari. Aceștia nu pot fi trecuți între meseriași ²²⁷. Poate că aceștia din urmă duceau o viață mai omenească, cel puțin în anumite zile, pe cînd ceilalți erau obligați să muncească permanent.

²¹⁶ Aurel Sava, *Documente lăpușnene*, București, 1937, p. 26—27, 205—209 (cismari); Arh. St. Iași, CCCL; Th. Codrescu, *op. cit.*, tom. XXI, p. 387; N. Iorga, *op. cit.*, tom. XVI, p. 330, nr. 94, p. 338, nr. 118.

²¹⁷ Arh. St. București, M-rea Secul, II/86.

²¹⁸ Arh. St. Iași, CCCXXI/15.

²¹⁹ Arh. St. Iași, CCCXXI/15; Aurel Sava, *Doc. oth.*, 28—29; N. Iorga, *op. cit.*, p. 298, nr. 12, p. 302, nr. 20; Arh. St. București, M-rea Secul, II/51; Achiziții noi, MDCCCLXI/17; M-rea Doljști, XX bis/94; M-rea Sf. Ion Gură de Aur, XXIV/3; Mss. nr. 579, f. 268 v. Egumenul de la Trei Ierarhi cumpără un țigan bucătar cu 40 lei (1766 octombrie 3).

²²⁰ N. Iorga, *op. cit.*, p. 305, nr. 26, p. 330, nr. 93. (O țigancă „crîsmărită”).

²²¹ Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, XXXI/45.

²²² N. Iorga, *op. cit.*, p. 329—330, nr. 91, p. 330, nr. 92, p. 333, nr. 102.

²²³ D.I.R., A, sec. XVI, vol. III, nr. 211 (1581 mai 11).

²²⁴ „Buletinul comisiei istorice a României”, vol. IV (1925), p. 38—39; Arh. St. București, Achiziții noi, MDXXI/64 etc.

²²⁵ D.I.R., A, sec. XVII, vol. IV, nr. 219.

²²⁶ Gh. Potra, *op. cit.*, p. 317.

²²⁷ A. Sava, *op. cit.*, p. 28—29; D.I.R., A, vol. cit., nr. 597; A. Sava, *op. cit.*, p. 159. Mănăstirea Humor vinde un țigan lăutar, deoarece călugării susțineau că nu le trebuie „alăutar” (1705 februarie 7); Th. Codrescu, *op. cit.*, tom. XXI, p. 383—384; N. Iorga, *op. cit.*, tom. XVI, p. 320—321, nr. 70.

În concluzie, s-ar putea afirma că la curțile domnești, mănăstirești și boierești, în tot timpul orînduirii feudale, lucrau numeroși robi meseriași. Dacă erau prea mulți la un stăpîn, unii se învoiau să plece prin țară, plătind anumite sume de bani. Cînd se vindeau robi, prețul lor era în funcție și de meseria pe care o cunoșteau.

IX. FAMILIA ROBILOR

Familia robilor, admisă ca o legătură legală, ca o instituție organizată mai mult sau mai puțin arbitrar, se pare că n-a fost recunoscută mult timp, ca atare, de stăpîni. Regulile care au ocîrmuit familia robilor, mai ales în primele secole de existență a robiei, ne sînt necunoscute în cea mai mare parte. La baza familiei robilor, ca la orice popoare, clase și categorii sociale, a stat căsătoria.

În familia robilor, ca și în ale tuturor popoarelor și claselor sociale din timpul orînduirii feudale, femeia a avut o situație inferioară față de a bărbatului. Nu știm dacă robii, datorită situației lor materiale precare, au practicat obiceiul cumpărării soțiilor, dar este sigur că practicau raptul pe o scară întinsă²²⁰. Se poate, de asemenea, afirma că pînă la intervenția bisericii în viața robilor, ei nu au cunoscut așa numita căsătorie legală. Numai datorită acestei intervenții și căsătoriile dintre robi au trebuit să fie celebrate de biserică. Datorită bisericii, cel puțin formal, s-a introdus consimțămîntul ambilor viitori soți pentru contractarea căsătoriei. Contra raptului, atît proprietarii de robi cit și biserica, au dus o luptă susținută. Este însă de admis că biserica a legalizat într-o mare măsură concubinajul, adică se considera obligată să aprobe această formă de viață familială, dîndu-i astfel un caracter legal.

Persoanele căsătorite, fie și robi, aveau una față de cealaltă obligația de a locui împreună, de fidelitate, de sprijin și ajutor reciproc. Soția robului, dacă nu intervenea stăpînul, trebuia să-și urmeze soțul oriunde ar fi fost trimis. Despre obligația soțului rob de a pune la dispoziția soției mijloacele de întreținere ca : hrană, îmbrăcăminte și locuință, nu știm dacă exista, fiindcă robii, în marea lor majoritate nu aveau posibilitatea să-și agonisească cele necesare traiului. Deci stăpînii, dacă voiau să aibă robi și de la aceștia copii, ca să-și mărească astfel numărul celor obligați să le muncească gratuit, erau nevoiți să pună la dispoziția familiilor de robi mijloacele de existență.

Nu se știe ce drepturi avea soțul rob asupra soției. Sigur însă că aceasta avea o stare de subordonare, limitată totuși de drepturile stăpînului, care putea interveni oricînd între ei și în viața lor familială.

²²⁰ Arh. St. București, M-rea Doljești, XX/44 (1760 februarie).

Stăpînii puteau desface căsătoriile robilor oficiate de biserică și puteau lua copii în vîrstă fragedă de la părinți.

Un sălaș de robi putea cuprinde o familie sau mai multe. Donarea, vînzarea sau schimbarea unor sălașe întregi, însemna de fapt transferarea către un alt proprietar al unor familii întregi de robi. Așadar, nu numai capul familiei, adică bărbatul, era pus la dispoziția unui nou stăpîn, ci întreaga lui familie, chiar și copiii cu toate că nu erau apți pentru muncă.

Într-un sălaș care cuprindea numai o familie, conducerea o avea soțul. De aceea, în majoritatea documentelor care se referă la sălașe sau familii de robi, bărbatul e trecut înaintea tuturor. După el urmează soția și apoi copiii²²⁹. Nu știm pe ce material s-a bazat George Potra cînd a scris că „în deobște la moartea șefului de sălaș conducerea trece pe seama ginerelui sau feciorului mai mare, mama și ceilalți membri ai familiei trebuiau să-i dea ascultare”²³⁰. La 30 noiembrie 1436, cînd Ilie voievod a dăruit mănăstirii Neamțului satul Temeșești cu 10 bordeie de robi, în documentul de danie, sînt trecuți bărbații și copiii: Mamai cu copiii, Albaș cu copiii ș.a. De asemenea, este trecută femeia lui Cîrlig cu fiul său²³¹, ceea ce ar însemna că soțul ei decedase și că ea devenise astfel șeful familiei, în caz contrar trebuind să fie trecut băiatul și după aceea ea. Totuși nici acest exemplu nu poate lămuri clar situația care exista într-o familie de robi după moartea bărbatului soț.

Ce s-ar fi întîmplat însă, în caz de deces al unui bărbat, care n-ar fi avut gineri, ci numai copii minori? Se instituia un consiliu de tutelă? Logofătul Gavrilaş a primit de la Petru Rareș o carte să caute două roabe cu fiii lor²³². De ce nu sînt menționați în acest document mai întîi fiii și apoi mamele?

Pentru robii vătrosi, stabiliți pe moși sau la curțile boierilor, nu se putea pune sau face caz prea mult de șefia unei familii mai ales că bunurile de administrat sau proprietatea lor, erau de o valoare extrem de redusă. O asemenea problemă s-ar fi putut pune mai serios la cetele de robi care își cîștigau pîinea zilnică muncind în diferite locuri, la cei care aveau obligația de a plăti stăpînului sume de bani. Ceea ce ne interesează însă este faptul că robii, cu întreaga lor familie, erau în proprietatea stăpînului și dacă acesta avea sau nu dreptul să desfacă familia pentru anumite motive, personale, de care act nu era obligat să dea socoteală nici unei autorități publice.

Din secolul al XV-lea sînt informații care arată că boierii și mănăstirile primeau sau cumpărau robi singuri, de ambele sexe sau familii întregi, dar nu avem nici o indicație că ar fi fost vînduți sepa-

²²⁹ G. Potra, *Contribuții la istoricul țiganilor din România*, p. 73.

²³⁰ *Ibidem*, p. 74.

²³¹ M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 494.

²³² *D.I.R.*, A, sec. XVI, vol. I, nr. 366.

rat membri ai aceleiași familii de robi, adică soțul, soția sau copii minori. Când se cumpărau robi fără familie erau indicați sub denumirea de holtei²³³.

Sînt indicații din secolul al XV-lea, nesigure însă, care ar arăta începutul abuziv al despărțirii membrilor aceleiași familii, adică a soțului de soție, a copiilor de părinți²³⁴. Începînd din a doua jumătate a secolului al XVI-lea asemenea cazuri se înmulțesc²³⁵, astfel că nu ar fi exclus ca practicarea acestui obicei, atît de odios și condamnat, să fie mai veche. Un ordin turcesc de prin august 1567, publicat într-un rezumat nu prea clar, arată totuși că se despărțeau familiile de robi prin trecerea la Rusciuc și în alte părți²³⁶. Prin urmare, dacă avem de a face cu o intervenție turcescă în acest sens, înseamnă că sistemul era obișnuit, luase amploare și nu este exclus ca el să se fi practicat și în Moldova. În secolul al XVII-lea se înmulțesc semnalările documentare despre vinzările de copii mici ai unor robi altor stăpîni sau la boieri din Moldova în Țara Românească și invers²³⁷. Se obișnuia ca soțul să fie dăruit sau vîndut unui stăpîn, iar soția să rămînă la altul, deși avea copii mici²³⁸. Deseori se despărțeau copiii de părinți înainte de vremea majoratului. Aceste acte dădeau naștere la numeroase plîngeri. Unii stăpîni erau dezolați cînd trebuiau să împartă un număr de copii fără soț²³⁹, fiindcă unul din ei se considera păgubit, iar celălalt era obligat să-l despăgubească. Stăpînii nu se jenau de nimic, nici nu erau opriți de nimeni ca să vîndă pe unul din soți cu jumătate din copii, iar pe celălalt să și-l rețină²⁴⁰. Așa se și explică apariția unor acte domnești de întărire pentru roabele căsătorite ai căror soți erau în altă parte sau la alți stăpîni²⁴¹.

O parte din stăpîni, pentru a nu produce tulburări de acest gen în viața robilor, fiindcă astfel nu mai dădeau randamentul în muncă scontat, adică nu munceau cît trebuia, sau chiar fugeau, căutau să se

²³³ D.I.R., A, sec. XIV, XV, vol. I, nr. 75; vol. II, nr. 91.

²³⁴ *Ibidem*, sec. XVI, vol. I, nr. 527; se vinde o roabă (1549 mai 8). La 5 mai 1549 se vînd mai multe femei roabe și mai mulți bărbați fără indicația de familie (*Ibidem*, sec. XVI, vol. II, nr. 61).

²³⁵ *Ibidem*, nr. 139; vol. III, nr. 7, 211; Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, tom. XX, p. 14—15.

²³⁶ N. Iorga, *Documente financiare*, în „Economia Națională”, an. XXVI (1902), nr. 4, p. 243.

²³⁷ D.I.R., A, sec. XVII, vol. I, nr. 191 (1604 martie 25).

²³⁸ *Ibidem*, vol. IV, nr. 612.

²³⁹ N. Iorga, *Studii și documente*, tom. XVI, p. 103, nr. 22. Clucerul Lupu Prăjescu și Dumitru Cărăbăț și-au împărțit, la 1 iulie 1635, niște țigani robi. În act au prevăzut împărțirea familiei: unul a luat soțul cu 2 copii, iar celălalt soția cu restul copiilor.

²⁴⁰ Arh. St. București, Achiziții Noi, MDCCCLXI/3. Arh. St. Iași, CCLXXIV/20 (1667 aprilie 27); Arh. St. București, Mss. nr. 572, f. 161. Toader Beldiman vinde o țigancă cu jumătate de copil pentru un cal (1690—1700).

²⁴¹ Bibl. Acad., XLIX/9 (1628 decembrie 1); IV/178 (1631 februarie 17).

înțelegea, făcînd schimb de familii sau de robi necăsătoriți²⁴². Totuși, împărțirea copiilor de robi a continuat să se practice²⁴³, ca și despărțirea familiilor între diferiți boieri sau mănăstiri²⁴⁴.

Se practica și căsătoria robilor fără consimțămîntul lor²⁴⁵. Împărțirea copiilor și a membrilor aceleiași familii se făcea mai greu cînd unul din soți era om liber (moldovean sau moldoveancă). În asemenea cazuri trebuia multă chibzuială și tact din partea proprietarilor ca și din a celor la care se apela, ca să se poată ajunge la o înțelegere deplină²⁴⁶. Că boierii nu făceau prea multă distincție între „moldoveni”, adică între țărani și robi, se vede dintr-o scrisoare a unei boieroaiice, care căsătorise o fată „săracă”, ce o slujise în casă, deși mama ei fusese soție de preot, cu un rob propriu. Interesul boieroaiice se vede și din faptul că robul îi împrumutase 62 lei²⁴⁷, pentru care îi vinduse fata care o servise în casă, deși se născuse din părinți liberi. Alți stăpîni, gîndindu-se poate mai degrabă la prevederile canoanelor bisericești, decît la viața robilor, susțineau, cînd se urmărea despărțirea unei familii de robi, că „e păcat să se despartă” și căutau să plătească prețul soțului în cauză, pentru a-i rămîne familia întreagă²⁴⁸, sau să dea în schimb alți robi de aceeași valoare.

Cînd se punea problema despărțirii, poate erau întrebați și robii. Dacă refuzau să se despartă, stăpîinii înțelegeau că nu-i vor putea folosi și de aceea căutau altă cale, cu toate că își luau copiii care li se cuveneau sau îi vindeau unei alte persoane²⁴⁹. Obişnuit, stăpîinii de robi căutau să facă „așezare”, adică să ajungă la o înțelegere ca „să nu despartă sălașul”²⁵⁰, urmînd, bineînțeles, ca la timpul oportun să-și împartă copiii. Dacă între țiganii robi căsătoriți era o persoană liberă, ca să nu se despartă familia, se da un rob sau persoana liberă își lua obligația să stea și să muncească pe lângă casa soțului²⁵¹.

Stăpîinii, amenințați din această cauză să rămînă fără robi, căutau pe toate căile să nu desfacă căsătoriile. De aceea, ei încercau să facă schimburi²⁵² sau să plătească, pentru ca întreg sălașul să rămînă la unul din ei. Dispozițiile domnești, în sensul ca să nu se despartă robii

²⁴² Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, XXXV/7, XXIX/9 (20 februarie 1646). Iurașcu Ciolpan a vîndut lui Gheorghe Ștefan o „ligancă de moșie”, ce fusese măritată cu un ligan al aceluiași Gh. Ștefan, „care fostu-ne-ău împărțitori cu dumnealui”.

²⁴³ *Ibidem*, XXX/11.

²⁴⁴ *D.I.R.*, A, sec. XVII, vol. III, nr. 36; vol. IV, nr. 31; *Bibl. Acad.*, LXXXIX/190.

²⁴⁵ Th. Codrescu, *op. cit.*, tom. XII, p. 289—290.

²⁴⁶ Arh. St. București, M-rea Doljeshi, XX bis/17; N. Iorğa, *op. cit.*, p. 316, nr. 55.

²⁴⁷ Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, XXXI/20.

²⁴⁸ N. Iorğa, *op. cit.*, p. 305—306, 310—311, 320—321, nr. 70.

²⁴⁹ Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, X/5.

²⁵⁰ *Idem*, M-rea Doljeshi, XX bis/141.

²⁵¹ *Ibidem*, XX/6, 37. Ioniță potcovarul, țigan liber, se dă rob lui Ion Festilă de la care a luat o roabă în căsătorie (1759 noiembrie 4).

²⁵² Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, tom. VIII, p. 347, 348.

„luați cu cununie“, sînt din ce în ce mai numeroase și mai categorice. Stăpînului roabei i se da, în schimb un copil mai mult, la împărțirea acestora²⁵³. Robii, care nu ar fi avut copii și erau cununați, de asemenea, nu trebuiau despărțiți, în schimb urmau să lucreze împreună un an la un stăpîn și un an la celălalt²⁵⁴.

Ioan Teodor Callimachi, în septembrie 1759, a dispus ca „de vreme ce s-au hotărît cu testament“ să nu fie despărțite roabele care erau ale unui stăpîn și să fie căsătorite cu robi ai altor stăpîni, „să rămîie după țiganiilor lor nesupărate și unde s-ar afla țigani, acolo să meargă și țigăncile după bărbații lor“. Țiganca trebuia să slujească la stăpînul țiganului, iar stăpînul nu avea voie să-i despartă pînă vor crește copiii și atunci „să se împartă pe obicei și să se scoată un copil din mijloc, să se dea la stăpînul țigăncii pentru slujba ei“.

Domnul a luat această hotărîre fiindcă, deși erau dispoziții mai vechi în acest sens, stăpînii roabelor căutau să le despartă de soți²⁵⁵. Alți stăpîni doreau să se înțeleagă pentru că în familia robilor erau copii mici, „de țitță“ sau de 2—3 ani, și dacă se lua soția, soțul nu era în stare să-și crească copiii²⁵⁶. Chiar domni, pentru robii lor, erau puși în asemenea situații. La 15 mai 1740 Grigore Ghica a emis o „carte“ pentru soția lui Ioan „țiganul, lăcătușul domnesc“, care era al mănăstirii Cetățuia. Domnitorul a poruncit ca să se dea mănăstirii alt rob dintre țigani domnești pentru femeia lui Ioan, ca soția și partea ei de copii să rămînă împreună cu soțul²⁵⁷.

Împărțirile de copii între stăpînii robilor căsătoriți dădeau citeodată naștere la procese care ajungeau pînă în fața sfatului domnesc. Atunci, ca să se poată lua o hotărîre, se recurgea și la jurămîntul unui număr de robi, iar uneori și al unor moldoveni. Aceste măsuri erau necesare pentru stăpîni fiindcă robii voiau să scape de situația lor. Cu ocazia unui asemenea proces, în care a fost parte mănăstirea Trei Ierarhi, s-a aflat că o fostă roabă a ei se căsătorise și avusese un băiat, care la rîndul său se căsătorise și avea doi copii. Și aceștia doi se căsătoriseră: primul avea un copil iar al doilea doi²⁵⁸, deci mănăstirea a cîștigat încă un număr de robi.

Înainte de 13 noiembrie 1725 Alexandrina, soția lui Ion Măgureanu, a împărțit cu egumenul Galatei copiii dintr-o căsătorie de robi. Roaba aparținea boieroaicei, iar robul mănăstirii. Din această căsătorie rezultaseră cinci copii, doi băieți și trei fete. Mănăstirii i s-au convenit doi băieți, ambii muți, care s-au socotit „drept unul sănătos“, și o fată, iar boieroaicei celelalte două fete²⁵⁹. Boierii și egumenii căutau să-și

²⁵³ Arh. St. București, M-rea Secul, II/62; M-rea Sf. Sava, XXXVIII/32.

²⁵⁴ Idem, M-rea Secul, II/62 (1753 august 8).

²⁵⁵ Bibl. Acad., LXIV/134.

²⁵⁶ Arh. St. București, M-rea Doljești, XX bis/140.

²⁵⁷ Idem, M-rea Sf. Sava, XXVII/15.

²⁵⁸ Idem, Mss. nr. 578, f. 381 v.

²⁵⁹ Idem, M-rea Sf. Sava, XVIII/17.

însoare robii, fiindcă altfel nu-i puteau stăpîni. O boieroaică, într-o scrisoare adresată unei fiice, îi făcea cunoscut că-i trimitea un rob ca să-l însoare cu o țigancă, căci mărturisise ea, neînsurat nu-i nădejdea a-l ține²⁶⁰. Stăpînii căutau să-și căsătorească și roabele tinere, fiindcă altfel, de obicei, le erau furate. Cînd nu reușeau, le vindeau celor care aveau robi bărbați de însurat²⁶¹.

În prima jumătate a secolului al XVIII-lea căsătoriile dintre robi și oamenii liberi, mai ales țărani vecini, se înmulțesc²⁶². Din cauza aceasta stăpînii robilor au intervenit ca persoana liberă, care contracta asemenea căsătorie, să aibă condiția soțului rob. Aceasta l-a făcut pe Constantin Mavrocordat să hotărască prin așezămîntul din 1741, ca „țiganul ce va lua o moldovancă, au moldovanul ce va lua țigancă, să nu cuteze de acum înainte nimeni să facă pe moldovan au pe moldovancă țigani robi, au pe copiii lor. Dar ca să nu se deie pricină țiganilor a ieși din robie s-au legat plată grea, cum arată mai gios; ci dar moldovanul și moldovanca și copiii lor să fie slobozi și volnici a se apara, iar țiganul și țiganca, pînă la moartea lor să fie robi, precum s-au născut²⁶³”.

Așezămîntul a prevăzut diferite clauze pentru a se împiedica contractarea unor asemenea căsătorii. Hotărîrea din 1766 a lui Grigore Al. Ghica are noi prevederi pentru completarea dispozițiilor relative la căsătoria robilor. Acest domn a fost împotriva propunerii boierilor ca liberii căsătoriți cu robi să rămîină robi, apropiindu-se în felul acesta de dispozițiile așezămîntului lui Constantin Mavrocordat²⁶⁴.

Robii căsătoriți puteau divorța, deși se constată mai rar asemenea acte, față de cele forțate, datorită intervenției stăpînilor. Dacă căsătoria era legală, oficiată de biserică, divorțul se acorda de aceasta, potrivit normelor în vigoare, dar cînd robii trăiau în concubinaj, despărțirea se făcea prin simplă înțelegere, dacă mai era cazul.

Nu avem nici un fel de indicații asupra motivelor de divorț a robilor căsătoriți. S-ar putea să fi fost tot acelea care se cereau și per-soanelor libere, adică cazuri bine determinate, prevăzute în pravile. După cum se știe, un motiv legal de divorț era înrudirea dintre soți. Ni s-au păstrat documente în acest sens, adică scrisori date de soț soției, prin care se arăta că fiind rude se despărțeau²⁶⁵. De asemenea, ni s-au păstrat și consimțămînte de divorț din partea unuia din soți²⁶⁶, care însă se pare că, în mare parte, au fost impuse de stăpîni.

²⁶⁰ N. Iorșia, *Studii și documente*, tom. XV, p. 302, nr. 20.

²⁶¹ *Ibidem*, tom. XVI, p. 312, nr. 47.

²⁶² *Ibidem*, p.320, nr. 69; tom. VII, p. 326, nr. 46; p. 102, nota 1.

²⁶³ Th. Codrescu, *Uricarul*, tom. IV, p. 396—408.

²⁶⁴ *Bibl. Acad.*, CCLXVI/18 (1766 ianuarie 22).

²⁶⁵ *Arh. St. București, M-reia Sf. Sava, XXXII/43.*

²⁶⁶ Dimitrie Dan, *Mănăstirea și comuna Pulna, București, 1905*, p. 237.

X. ELIBERAREA ROBILOR

Robii au fost legați totdeauna de persoana stăpînului și ca atare erau moșteniți, ca orice bunuri, de succesori. Stăpînii le puteau însă acorda libertatea printr-un simplu act de voință. Pentru secolul al XV-lea, trebuie precizat că în Țara Românească izvoarele nu amintesc nici o eliberare de robi. Prevederea din documentul despotului sîrb Ștefan Lazarevici, din 1406, referitoare la robii cumpărați de moșie, care „după scripturi”, nu puteau fi eliberați²⁶⁷, arată că normele de drept din Țara Românească au suferit, în această privință, o puternică influență bizantino-balcanică. În Moldova însă, încă din secolul al XV-lea avem indicații că robii se puteau elibera, dar linia generală urmată a fost aceea de a se înăbuși dorința de libertate a robilor și de a-i convinge că aceasta era situația care li se cuvenea. În acest sens și biserica i-a îndemnat permanent să-și asculte stăpînii, să le fie credincioși și să muncească cît li se pretindea. În această interpretare robii trebuiau convinși că nu pot ieși niciodată din o asemenea situație, care ar fi fost legată de soarta lor.

Prima informație documentară din Moldova care se referă la eliberarea unui rob o avem din 30 septembrie 1445. Ștefan al II-lea, care dăruise episcopului Calist de Roman un fost rob domnesc, a prevăzut în actul de danie că episcopul avea dreptul să-l elibereze. Eliberat, acest rob, oriunde s-ar fi așezat, putea trăi după „dreptul românesc” (на колоском законѣ) nimeni neavînd dreptul să-i amintească de vechea lui situație și nici să nu-l poată lua din nou în robie²⁶⁸.

Deși episcopul Calist ar fi putut să-l elibereze pe acest rob, totuși n-a făcut-o, deoarece, împreună cu altul, la 31 iulie 1451, a fost trecut de Bogdan al II-lea, după moartea episcopului, în proprietatea mănăstirii Neamțului²⁶⁹. Știri mai ample despre eliberarea robilor din Moldova ne dă documentul din 8 februarie 1470, prin care s-a dispus ca un rob domnesc fugit în Polonia, dacă s-ar fi întors în țară, să fie iertat pentru totdeauna de robie, atît el cît și copiii săi. Totodată, i s-a acordat și dreptul de a se stabili oriunde ar fi voit fără a fi oprit de cineva și să trăiască la fel ca moldovenii, „după dreptul românesc”, iar cine ar fi voit „să-l traqă înapoi în robie, pe el sau pe copiii lui”, avea să fie aspru pedepsit²⁷⁰.

Robii eliberați se bucurau de toate drepturile persoanelor libere. Însă, pentru ca eliberarea lor, cel puțin în secolul al XV-lea, să fie recunoscută, valabilă, trebuia confirmată de domn, printr-un act special. Protejați de prevederile unor asemenea documente, robii eliberați puteau merge oriunde și se puteau stabili unde credeau că-și pot crea o sursă

²⁶⁷ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 69—70.

²⁶⁸ M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 236—237.

²⁶⁹ *Ibidem*, p. 400.

²⁷⁰ *D.I.R.*, A, sec. XIV, XV, I, nr. 439.

de existență, deși asemenea posibilități erau pentru ei foarte limitate. Indiscutabil că o situație mai bună au avut robii meseriași, care după eliberare aveau dreptul să se stabilească oriunde își puteau exercita meseria.

Puțini au fost boierii, episcopii sau egumenii, care în ultimele clipe ale vieții lor să fi dispus eliberarea unei părți din robii proprii. Se cunoaște doar cazul lui Ioanichie, egumenul mănăstirii Sf. Sava, care, la 26 octombrie 1670, „cînd au fost aproape de moarte”, și-a eliberat robii personali, cumpărați cu banii săi, dar nu și pe ai mănăstirii. Totuși, acești robi n-au putut trăi ca oameni liberi prea mult timp, și, după cum mărturiseau ei însuși, au trebuit să se dea din nou ca robi ²⁷¹. Alți proprietari promiteau în scris tuturor robilor pe care-i aveau sau numai unora dintre ei că la sfîrșitul vieții lor îi vor elibera ²⁷². Fiindcă era posibil ca urmașii unor asemenea stăpîni să nu recunoască actul de ultimă voință al decedaților privind eliberarea unor robi, aceștia îi puteau obliga în scris, fiind încă în viață. Un asemenea act avem din 1 august 1710, cînd Tudosca, soția răposatului medelnicer Moțoc, împreună cu toți feciorii, ginerele și neamul ei, au dat un zapis unei roabe, prin care i-au permis să se răscumpere împreună cu „toată seminția ei”, pentru suma de 30 lei. Tocmeala s-a făcut înaintea pîrcălabilor, a șoltuzului Vasile din Piatra și a altora ²⁷³.

Au fost foarte puțini boieri care se îndurau să-și elibereze robii, chiar pe cei căsătoriți cu persoane libere. Adeseori le promiteau eliberarea numai după ce robii în cauză se obligau că îi vor sluji toată viața, la orice i-ar fi pus ²⁷⁴, iar dacă nu și-ar fi respectat angajamentul urma să li se anuleze eliberarea ²⁷⁵. La 8 mai 1740 un boier ierta de „robie” pe un țigan care voia să se căsătorească cu fata unui preot ce era „slobodă”, adică liberă, împreună cu care ar fi putut să plece unde ar fi voit. Boierul a declarat în scris că atît țiganul cît și feciorii lui aveau „să fie oameni slobozi” ²⁷⁶.

Unul din cele mai interesante și zguduitoare cazuri pe care l-a prilejuit o eliberare, ne este relatat de un document din 2 iulie 1723. Un oarecare Meleghi fost clucer, împreună cu fratele său Constantin, au declarat în fața lui Mihai Racoviță că strămoșul lor, armașul Lungul, avusese o roabă numită Dochița, de la care rămăsese o fată, Nazaria, căsătorită cu un „român moldovean”. Nazaria și soțul ei aveau șase copii, doi băieți și patru fete. Cînd Meleghiștii au aflat că Nazaria este căsătorită au voit să-și ia fiecare partea de copii care i se cuvenea, socotînd-o ca roabă. Soțul ei însă a declarat în instanță că atunci cînd s-a căsătorit cu ea n-a știut că mama ei fusese fată de rob și din

²⁷¹ Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, XXXV/27.

²⁷² N. Iorga, *op. cit.*, tom. V, p. 104, nr. 118.

²⁷³ Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, XXXIII/36.

²⁷⁴ *Idem*, M-rea Doljești, XX/49.

²⁷⁵ *Ibidem*, XX/48.

²⁷⁶ N. Iorga, *op. cit.*, p. 102, nota 1.

convieșuirea lor au rezultat „șase feciori și feciorii i-au însurat, fetele le-a măritat după moldovenii... și din casă toți dau bir”. Din documentele prezentate de Meleghiești s-a constatat că acea roabă a fost a strămoșului lor prin urmare, aveau tot dreptul să-și ceară fiecare „partea robiei”. Domnul, însă, a socotit că din cauza neștiinței s-a căsătorit acest „român moldovean” cu Nazaria. Deci, pentru a nu se produce tulburări și pentru ca acești oameni să nu-și lase soțiile, sau să nu plece „prin alte țări”, a hotărât ca să nu-i dea în stăpânirea Meleghieștilor, acordând urmașilor acestei femei dreptul de a-și răscumpăra libertatea. Pentru răscumpărare, cei doi feciori trebuiau să plătească fiecare câte 5 lei, ginerii câte 3 lei, iar soțul 8 lei, deci în total 30 lei²⁷⁷.

Deși unii robi erau eliberați, se găseau totuși boieri și dregători abuzivi, care încercau să-i readucă în vechea situație. Din cauza această domnul Grigore Al. Ghica a aprobat anaforaua sfatului domnesc din 25 ianuarie 1766, care prevedea că dacă pe țiganul luat de stăpîn, de copil mic după un număr de ani de „slujbă cu credință”, îl va „iertat de robie dindu-i și carte la mină iscălită de dinsul, cum că l-au iertat, unul că acela să fie iertat de robie în toată viața lui”, nici un domn sau rudă să nu-l „tragă la robie”, nici pe el, nici pe urmașii lui²⁷⁸.

Aceasta l-a făcut pe Constantin Mavrocordat ca în „Așezămîntul țării Moldovei” din 1741 să reglementeze și situația celor care se căsătoriseră cu persoane libere și a membrilor familiilor acestora. În paragraful 35 al acestui așezămînt se prevedeau următoarele: „țiganul ce va lua moldoveancă, sau moldoveanul ce va lua țigancă să nu cuteze de acum înainte nimeni să facă pe moldovean sau pe moldoveancă țigani robi, au pe copiii lor. Dar, ca să nu se deie pricină țiganilor a ieși din robie..., s-au legat plată grea”, adică „moldoveanul și moldoveanca și copiii lor să fie slobozi și volnici a se apara, iar țiganul și țigancă pînă la moartea lor să fie robi, precum s-au născut. Totuși se da posibilitate femeilor ca să se elibereze plătind suma de 70 lei. Dispozițiile acestui așezămînt n-au fost respectate. Boierii și mănăstirile au făcut pe domnii următori să hotărască în sensul că persoanele libere căsătorite cu robi să aibă situația acestora din urmă.

Țiganii liberi. În afară de robii eliberați special de către stăpînii lor, în Moldova au existat țigani liberi, deși s-a susținut, pe bună dreptate, că aceștia erau numaidecît robiți²⁷⁹. Nu se poate ști în ce condiții putea trăi un țigan liber într-o societate care urmărea pe orice cale să-l robească. În plus, adeseori țiganii liberi, din cauza condițiilor grele de viață create în societate, fiind amenințați să moară de foame, căutau singuri să se lipsească de libertatea personală, vinzîndu-se împreună cu soția și copiii, sau numai el sau copiii. Dacă se întîmpla ca tatăl să fi decedat sau dispărut, copiii puteau fi vînduți și de către mamă. În

²⁷⁷ Gh. Ghibănescu, *Surele și izvoade*, tom. XI, p. 131—132.

²⁷⁸ Bibl. Acad., CCLXVI/18.

²⁷⁹ B. Scutulencu, *op. cit.*, p. 54.

actul care se încheia, se prevedea, pe lângă preț și cauza vânzării, ca „mare foamete”, scumpirea excesivă a alimentelor²⁸⁰ etc.

În anul 1622 un țigan, pe nume Dumitru, s-a vîndut cu toate bunurile sale unui negustor din Tirgoviște, urmînd „să-i fie țigan de moșie și de strămoșie”, pentru un cal și 600 aspri. Negustorul i-a mai dat 20 ocale de fier în valoare de 200 bani, din care robul și-a făcut ciocane și o pereche de foi, care valorau un galben. Acest țigan a mai primit de la noul său stăpîn șase ughi cu care s-a plătit „de un turc”, care i-ar fi, „căzut asupra”²⁸¹. Este clar că acest țigan, înainte de a se vinde ca rob era liber. Poate că venise din Imperiul otoman, unde păgubise cu ceva pe turcul care-i cerea șase galbeni, și pentru a-și putea plăti datoria a fost silit să-și vîndă libertatea.

Nu totdeauna țiganii veniți în Moldova erau robiți imediat, uneori erau angajați cu simbrie, iar după terminarea lucrului puteau pleca²⁸². Soțiile unor țigani liberi, dispăruți, se puteau vinde ca roabe. Una dintre acestea s-a vîndut „pentru două iepe cu minz” ca să poată plăti o datorie a soțului ei, dispărut²⁸³. Prin urmare, atît soțul dispărut cît și ea fuseseră pînă la această dată țigani liberi. Alți țigani liberi se vindeau împreună cu soțiile și copiii lor pentru a-și putea achita datoriile contractate anterior. În actele de vînzare se consemna că mai avuseseră un stăpîn²³⁴. Deoarece unii stăpîni nu-i credeau pe asemenea țigani că vor rămîne robi, aceștia trebuiau să-și caute chezași, care garantau că nu vor fugi și că vor munci la cererea noilor stăpîni²⁸⁵.

Se pare că foarte mulți țigani liberi se angajau ca slugi la mănăstiri sau boieri. Se obișnuia, după practica abuzivă a timpului, ca egumenii sau boierii să caute pe orice cale să-i robească, pentru a nu mai fi obligați să le plătească munca. Ca să-și ajungă scopul, aceștia aruncau în seama unor asemenea țigani moartea vitelor pe care le îngrijeau. Țiganii neavînd bani să poată plăti despăgubirile pretinse, erau nevoiți să se dea ca robi²⁸⁶.

²⁸⁰ Arh. St. București, M-rea Cetățuia, III/6; N. Iorga, *op. cit.*, tom. V, p. 101. Un țigan venit în Țara Românească s-a vîndut cu toată familia, fiindcă în Moldova era foamete mare (1719 ianuarie 8).

²⁸¹ „Arhiva istorică a României”, tom. I, p. 128.

²⁸² Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, XVIII/3. Nacul din Vaslui angajase la lucru un țigan. Acesta a fost cerut ulterior de egumenul mănăstirii Tazlău care pretindea că ar fi fost robul mănăstirii și că Nacul l-a vîndut în Țara Românească. Vasile Lupu a poruncit să se facă o anchetă (1648 ianuarie 10).

²⁸³ Bibl. Acad., IX/40 (1680 iulie 10).

²⁸⁴ *Ibidem*, LXXXIX/192 (1697 octombrie 8).

²⁸⁵ N. Iorga, *op. cit.*, tom. VII, p. 297—298, nr. 52 (1704 martie 25).

²⁸⁶ Arh. St. București, M-rea Precista Răducanu, XVIII/10.

Țigani veniți din Transilvania²⁸⁷ și din Țara Românească²⁸⁸ se închinau sau se vindeau ca robi la diferiți boieri, fără să fi fost nevoie de aprobarea domnilor, deși uneori noii stăpîni solicitau să li se elibereze asemenea acte, cu motivarea respectivă²⁸⁹.

Un număr apreciabil de documente ne indică faptul că numeroși țigani și țigance, trecuți de peste Dunăre sau veniți din alte părți, din diferite motive, se închinau ca robi. Dar, pînă a fi renunțat de bună voie sau obligați la libertatea personală, ei trăiseră ca oameni liberi, fără stăpîni²⁹⁰. Destul de interesant este cazul a două țigănci libere care la 14 aprilie 1670 se vinduseră pentru suma de zece lei soției domnitorului Gheorghe Duca²⁹¹. Dacă aceasta ar fi putut să le preia ca țigance străine, fiind soția domnului, de ce n-a făcut-o? Poate au fost fiicele vreunui țigan, care fusese eliberat cîndva de stăpînul său.

S-a amintit că țigani liberi care se vindeau ca robi își puneau chezași alți țigani, cunoscuți, care garantau pentru ei că nu vor fugi și că-și vor îndeplini toate obligațiile în muncă. Alteori se încheiau acte pe care le semnau ca martori diferite persoane libere sau chiar agenți ai administrației locale. Cînd socoteau necesar, stăpînii scoteau și acte de întărire de la domni.

XI. Concluzii. La începutul secolului al XV-lea Moldova se afla în stadiul de dezvoltare desfășurată a economiei feudale. Exploatarea feudală se accentuase, numărul populației aservite crescuse mult, ca și al latifundiilor. Introducerea robiei în Moldova indică folosirea unui gen deosebit de exploatare a muncii umane, care va ocupa un loc important în economia feudală. Robia din statele românești nu are nici o legătură cu sclavajul antic. Robii din Moldova și Țara Românească au fost, cu excepțiile arătate, de origine străină, fiind recrutați numai dintre țigani.

Boierii și mănăstirile au obținut cel mai mare număr de robi din donații domnești și prin cumpărare. În Moldova sistemul posedării de robi de către boieri și mănăstiri s-a generalizat începînd chiar din secolul al XV-lea. Boierii și mănăstirile din Moldova au cumpărat, adus sau obținut, pe diferite căi, un mare număr de robi țigani din Țara

²⁸⁷ Arh. St. Iași, CDXXV/11.

²⁸⁸ Arh. St. București, M-rea Doljești, XX bis/28. Vasile țiganul venit din Țara Românească se vinde rob lui Antioh Hudici (1718 mai 28).

²⁸⁹ N. Iorga, *op. cit.*, tom. V, p. 101.

²⁹⁰ Arh. St. București, M-rea Doljești, XX/35—38.

²⁹¹ Idem, M-rea Sf. Sava, XXX/13.

Românească, unde erau mai numeroși. Se menționează documentar că numeroși boieri munteni veneau personal în Moldova ca să-și vîndă robii. În cazuri de foamete robii din Țara Românească treceau în Moldova unde căutau să se vîndă ca robi, în schimbul hranei.

Sub diferite forme și datorită anumitor împrejurări, se atestă documentar o imigrație masivă de robi țigani din Țara Românească în Moldova. Boierii moldoveni au cumpărat țigani și din Transilvania, într-o perioadă de timp cînd aici erau liberi. Deci, cumpărarea acestora se făcuse în mod abuziv, încălcîndu-i-se normele legale în vigoare. Românii transilvăneni veniți și stabiliți în Moldova, dacă se căsătoreau cu roabe, urmau condiția juridică a acestora. În general, boierii și mănăstirile din Moldova căutau să nu scape nici o ocazie prin care-și puteau mări numărul robilor.

După apartenență, robii s-au împărțit în trei categorii: domnești, mănăstirești și boierești. Primii au format categoria cea mai numeroasă. Toți țiganii veniți în Moldova din alte țări deveneau, de drept, robi domnești. Din marele număr de robi, avut la dispoziție, domnii moldoveni au făcut donații numeroase boierilor, dar mai ales mănăstirilor.

Majoritatea robilor mănăstirești și boierești au fost așezați pe moșii sau folosiți la curți ca meseriași și servitori. Ei erau legați de stăpîn, de casa și moșia lui, din generație în generație.

Clasa exploatatoare a considerat robia ca o instituție stabilă și a reacționat viguros împotriva oricărei manifestări sau intervenții care i-ar fi contestat dreptul de a deține și folosi munca robilor. Statul feudal a pus la dispoziția clasei exploatatoare mijloacele necesare, adică forța, pentru a-i ține pe robi în friu și a-i obliga la orice fel de munci.

S-ar părea că robii domnești au avut o situație mai bună decît a celor boierești și mănăstirești, fiindcă cei mai mulți dintre ei își exercitau meseriile umblind prin țară, în atară de un număr redus, obligați să lucreze la curțile domnești. Robii care umblau prin țară pentru a-și câștiga existența trebuiau să plătească visteriei domnești o sumă de bani.

Și robii domnești, ca și cei din proprietatea particulară, căutau, după cum era și normal, să scape de sub controlul subalternilor stăpînitorilor, mai ales în vremuri de criză internă. Atunci se împrăștau sau fugeau chiar peste granițe.

Robii, ca și moșiile, se confiscau de către domni în cazul cînd proprietarul era vinovat de înaltă trădare.

În vremuri de lipsă, prilejuite de calamități naturale, sau distrugerii, în timpul războaielor, nimeni nu se îngrijea de întreținerea robilor domnești. Totuși, robii domnești, cînd erau dăruiți boierilor sau mănăstirilor, nu acceptau de bunăvoie noua situație. O parte din ei fugeau de la noii stăpîni, reintorcîndu-se în cetele în care fuseseră luați.

Domnii făceau foarte rar donații dintre robii buni meseriași, care erau folosiți în special la curtea domnească.

Robii domnești erau înscrși într-un registru special numit „tabla de țigani gospod“, și erau controlați și supravegheați ca să-și îndeplinească muncile de către cneji, juzi, vatamani, sau subalternii marelui hatman. Robii domnești aduceau domnului venituri însemnate prin meseriile practicate și impozitele pe care erau obligați să le plătească. De aceea și starea lor a fost agravată de situația materială mizeră care li s-a creat.

După normele dreptului feudal, soția șefului statului avea venituri proprii, un patrimoniu distinct, administrat separat, deci și robi proprii, pe care-i putea dăru, schimba sau vinde.

Ca instituție tipic feudală, biserica a popularizat ideea legitimității robiei, a robului credincios și harnic, care avea să-și primească cuvenita răsplată în altă lume. Astfel că mănăstirile nu s-au ferit să aibă în proprietate și să exploateze un foarte mare număr de robi, proveniți, în general, din donațiile domnilor și boierilor.

În secolul al XV-lea robii au reprezentat și pentru mănăstiri mina de lucru cea mai sigură și cea mai ieftină, fiindcă țărani încă se mai puteau muta de pe o moșie pe alta. Mănăstirile au folosit pe robi ca muncitori de pământ, meseriași, oameni de serviciu etc.

Inrobirea și prin intermediul căsătoriilor a fost un procedeu foarte uzitat de către mănăstiri. În asemenea situații persoana în cauză își lua angajamentul în scris că va accepta noua condiție socială și nu va încerca să-și recapete situația de om liber.

Boierii și mănăstirile căutau să obțină robi „buni de muncă“, fiindcă pe aceștia îi puteau vinde oricind cu prețuri mai ridicate.

De timpuriu se constată că robii au opus o rezistență din ce în ce mai dirză împotriva exploatării. Arma cea mai des folosită de ei a fost fuga. Neavînd, apoi, nici un interes ca să păstreze bunurile stăpînitorilor, cînd li se ivea ocazia le distrugeau sau și le însușeau. De asemenea, de multe ori nu voiau să muncească, nesocotind poruncile stăpînitorilor.

Exploatarea muncii robilor, ca și a țărănilor vecini, se făcea numai pentru satisfacerea cerințelor membrilor clasei exploatatoare. Foarte rar autoritatea de stat a intervenit în raporturile dintre stăpîni și robi, în sensul de a lua măsuri împotriva stăpînitorilor abuzivi, care încălcau cele mai elementare reguli de umanitarism. Stăpînii de robi abuzau de drepturile și de puterea pe care o aveau, pedepșindu-și oricînd voiau robii cu bătaia, închisoarea, foamea, fără ca autoritatea de stat să fi avut dreptul de a se amesteca.

În tot timpul orînduirii feudale s-a urmărit înăbușirea dorinței robilor de a se elibera; ba din contra s-a căutat să fie convinși că aceasta era situația care li se cuvenea.

Robii au putut fi obligați de către stăpîni să facă orice fel de muncă. Cantitatea de muncă pe care trebuiau s-o presteze rămînea totdeauna la aprecierea stăpînului. Nici o normă nu limita sau preciza munca la care puteau fi obligați robii.

Sfatul feudal moldovenesc, în permanentă criză financiară, i-a obligat pe robi la plata unor sume de bani, sub formă de impozite. Din cauza aceasta robii au fost înscrși și în catastifele fiscului, și impuși la plata unei serii de contribuții, dintre care unele foarte impovărătoare. În felul acesta ei, deși formau cea mai săracă și nenorocită categorie socială a timpului, au avut de suportat obligații duble în bani și muncă, adică față de stăpini și față de stat.

Boierii puteau să nu țină seama de legăturile de familie ale robilor, avind dreptul și posibilitatea de a despărți soții și chiar copiii de părinți, pentru a-i dona sau vinde.

Variatele și multiplele litigii pentru robi dintre membrii clasei dominante, ajungeau de multe ori pînă în fața instanței supreme de judecată a timpului. Aceasta arată tendința exploataților de a profita cît mai mult de munca robilor, dorința de a-i transforma în roboți aducători de venituri cît mai mari. Din toată practica judiciară a timpului și comportarea abuzivă a membrilor aparatului de stat se constată metodele reprobabile folosite pentru a se scoate din munca robilor maximum de profit, fără ca lor să li se acorde ceva.

Robia a pus statului feudal moldovenesc o serioasă problemă de poliție și administrație, referitoare la apărarea exploataților de acțiunile violente ale acestor exploatați. Totodată, statul a fost nevoit să intervină pentru a-i obliga pe robi să muncească. Robii care încercau să atenteze la stabilirea regimului social-politic feudal și urmăreau să-și însușească din bunurile stăpînitorilor erau pasibili de pedepsa capitală.

Statul feudal, în tot decursul existenței robiei, a fost nevoit să intervină cu forța pentru a apăra de distrugerii bunurile clasei exploatare și să reprime încercările robilor de a scăpa de jugul cruntei și neomenoasei exploatare.

Ca armă de luptă împotriva exploatareii, robii au folosit mai ales fuga. Clasa exploatare a luat măsuri pentru a reintra în stăpînirea robilor fugiți. În tot cursul orinduirii feudale robii s-au dedat și la atacuri directe împotriva exploataților, iar uneori se opuneau cu forța tendințelor boierimii de a-i forța să muncească. Nu sînt indicații că robii s-ar fi răscolit în masă împotriva exploataților. Cînd a fost cazul, cu siguranță că ei s-au alăturat țaranilor răscolaiți. În felul acesta și robii au luptat pentru desființarea exploatareii feudale.

L'ESCLAVAGE EN MOLDAVIE
(DE LA FONDATION DE L'ÉTAT JUSQU'AU MILIEU DU XVIIIe SIÈCLE) (II)

RÉSUMÉ

Cette partie de l'étude concernant l'esclavage en Moldavie comprend les chapitres suivants :

V — Les instances judiciaires et la procédure pour le jugement des esclaves ;

VI — Les „cneji”, les „vatamans” et les „juzi” des esclaves bohémiens ;

VII — La lutte des esclaves contre leurs maîtres et leurs exploit-teurs ;

VIII — Le rôle des esclaves dans l'économie féodale de la Mol-davie ;

IX — La famille des esclaves et ;

X — La libération des esclaves.

Pour les délits et les crimes qu'ils avaient commis, les esclaves étaient jugés en première instance soit par leurs maîtres, qui avaient le droit de leur appliquer des peines corporelles et des amendes, soit par certains fonctionnaires du pouvoir central ou du pouvoir local, tels que le grand logothète, les grands vornics, le grand hat-man, les parcalabi, les starôsti, les soltouzi etc. La plupart des liti-ges relatifs au droit de propriété des maîtres sur leurs esclaves étai-ent jugés par le grand hatman. Certains procès concernant le droit de posséder un esclave, ainsi que certains litiges dans lesquels étaient impliqués des esclaves étaient jugés par le prince soit seul, soit assisté par le conseil princier.

Un esclave condamné à la peine de mort pour avoir commis un crime pouvait être racheté par son maître ou par une autre personne, qui payait les dédommagements fixés par l'instance judiciaire ainsi que les frais de justice.

Habituellement les esclaves faisaient partie de groupements sous la conduite de *cnoji*, *juzi* ou *vatamans*. La dénomination de „cneji” disparaît à la fin du XVe siècle. A partir de cette époque on ne trouve mentionnés dans les documents que les „juzi” et „vatamans”. Ceux-ci étaient recrutés parmi les esclaves. Ils étaient les hommes de confiance du maître. Ils veillaient que les esclaves ne quittent pas leur groupement et qu'ils remplissent leurs obligations, notam-ment qu'ils exécutent ponctuellement le travail auquel ils étaient astreints et qu'ils revent leur impôt à l'État et leur redevance au maître. Dans l'exercice de leurs fonctions, les *juzi* et *vatamans* pou-vaient solliciter, si c'était nécessaire, l'aide des subalternes du grand hatman ou d'autres fonctionnaires du pouvoir central. Ils pou-vaient s'adresser aussi aux fonctionnaires du pouvoir local.

Les juzi et vatomans d'une région étaient subordonnés à un „bulucbache“ (denommé parfois „bulibache“) qui avait aussi des attributions judiciaires.

Les esclaves ont mené une lutte permanente contre les abus de leurs maîtres ou des fonctionnaires de l'Etat. Ils se sont souvent rebellés contre l'exploitation qu'ils subissaient. Pour se soustraire à cette exploitation, ils ont fui, errant de lieu en lieu. Ils ont aussi détruit les biens du maître ou ils ont commis des actes d'agression contre sa personne. Parfois ils ont coopéré avec les paysans, luttant ensemble contre ceux qui les exploitaient. Pour les maintenir sous leur sujétion et pour les obliger à travailler, leurs maîtres ont été fréquemment contraints de faire appel à la force publique.

Sur les domaines du prince, des monastères et des boyards, les esclaves ont été presque les seuls artisans qui ont façonné les métaux, tels que le fer, le cuivre, l'or, l'argent etc.

Si un maître disposait d'un grand nombre d'esclaves artisans, il autorisait quelques-uns parmi eux à se déplacer pour travailler ailleurs à la condition de lui payer une certaine somme d'argent.

Quand un esclave était vendu, le prix de vente dépendait aussi du métier qu'il exerçait.

Les maîtres, soit boyards, soit membres du clergé, n'ont point respecté la famille des esclaves. Ils ont séparé les époux, ainsi que les enfants et les parents, par voie de vente, d'échange ou de donation à des personnes différentes. Les lois de 1741 et 1766 ont interdit ces actes inhumains.

Les esclaves pouvaient être libérés par leurs maîtres. Ceux-ci n'ont usé que rarement d'un tel droit.

En général, sous le régime féodal, la classe des exploités s'est efforcée, par tous les moyens, de contrecarrer la tendance des esclaves à se libérer. Elle a essayé de les convaincre qu'ils se trouvaient dans une situation qu'ils méritaient pleinement.

L'esclavage a été le plus odieux moyen d'exploitation de l'homme par l'homme. Il a eu un rôle très important en Moldavie dans l'économie féodale.

AȘEZĂMINTELE AGRARE MOLDOVENEȘTI (1766—1832) (I)

DE

IULIU C. CIUBOTARU

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și în primele trei decenii ale secolului următor, pînă la punerea în aplicare a dispozițiilor corespunzătoare ale Regulamentului Organic, în Moldova au fost elaborate, în scopul reglementării raporturilor dintre stăpînii de moșii și țărani, mai multe așezăminte agrare, unele din ele fiind și aplicate. Numărul lor relativ mare se explică prin rolul crescînd pe care-l dobîndește, în condițiile dezvoltării economice a Moldovei, rezerva feudală a stăpînilor de moșii, de unde decurge necesitatea sporirii sarcinilor de muncă ale țăranilor și limitarea suprafețelor de teren lăsate la dispoziția lor. În conflictele tot mai frecvente dintre țărani și stăpînii de moșii domnia intervine prin reglementări cu caracter general — așezămintele agrare. Interesul puterii centrale de a asigura încasarea dărilor, mai numeroase și mai grele în comparație cu alte țări, din cauza suzeranității otomane, a determinat-o, într-o vreme cînd sarcinile fiscale și obligațiile de altă natură ale țăranilor către stat covîrșeau pe cele către stăpînii de moșii, să intervină, tocmai în scopul arătat, pentru a reglementa aceste raporturi. Necesitatea păstrării puterii contributive a țăranului a favorizat menținerea sarcinilor lui pe moșia stăpînului la un nivel inferior față de țările vecine. În anumite limite însă domnia a admis o sporire a acestor sarcini în comparație cu perioada precedentă, ceea ce dovedește că rolul de arbitru între țărani și stăpîni pe care îl afixau domniile erau numai aparent.

Începînd mai ales din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea în agricultura Moldovei se înregistrează anumite progrese, favorizate în primul rînd de dezvoltarea pieței interne. În ceea ce privește exportul, existența monopolului otoman pînă la pacea de la Adrianopol (1829) a constituit un obstacol important în calea dezvoltării acestuia. Totuși, mai ales după pacea de la Kuciuk-Kainargi (1774), de cînd monopolul Porții a început a fi treptat îngrădit și prețurile furniturilor de cereale

și ale altor produse care constituiau articole de monopol s-au apropiat de prețurile curente, au fost create condiții mai favorabile exportului de cereale și s-a înlesnit într-o măsură dezvoltarea agriculturii¹. Este semnificativ în acest sens că semnatarii anaforalei din anul 1805 pentru modificarea relațiilor agrare în favoarea lor justificau măsurile propuse de ei și ca o necesitate a măririi cantităților de cereale pe care gospodăria moșierească le-ar vinde pentru aprovizionarea Constantinopolului. La aceste împrejurări trebuie adăugat că nu toate produsele agricole erau supuse monopolului și că licențele de export, precum și contrabanda contribuiau adesea la eludarea restricțiilor impuse de monopolul otoman.

În aceste condiții cultura cerealelor ocupă un loc mai important în economia gospodăriei moșierești în comparație cu prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Cu toate că în perioada de care ne ocupăm, în ansamblul economiei moșierești creșterea vitelor precumpănea față de cultura cerealelor, pe anumite moșii se constată, îndeosebi de la începutul secolului al XIX-lea, că veniturile din vânzarea cerealelor sînt mai mari decît cele realizate din ocupațiile legate de creșterea vitelor². Dar la aceasta nu s-a ajuns atît prin extinderea suprafețelor cultivate de țărani, deci prin încasarea dijmei, cît prin lărgirea sau constituirea — acolo unde nu exista — a rezervei feudale, cultivată în special cu munca gratuită a țaranului așezat pe moșie. Consecințele directe pentru țărani ale acestui proces vor fi sporirea obligațiilor de muncă și fixarea suprafețelor maxime lăsate în folosința lor pentru creșterea vitelor — finatul și imășul. Reglementările relațiilor agrare exprimă limpede aceste tendințe.

Așezămintele agrare moldovenești au mai fost studiate în lucrări care le-au consacrat un spațiu mai larg sau în altele unde cercetarea lor a fost făcută sumar. Cele mai însemnate lucrări sînt ale lui Radu Rosetti³ și Gh. Panu⁴. Autorii au căutat să cerceteze relațiile agrare din Moldova în perioada respectivă pe baza studierii îndeosebi a acestor așezăminte. Prin analiza pe care o fac dispozițiile lor ei au adus unele contribuții la cercetarea chestiunii. Dar li se poate reproșa o insuficiență adîncire a cercetării, precum și o folosire adeseori superficială și întotdeauna în proporții reduse a informațiilor publicate și mai ales inedite privitoare la condițiile de elaborare și la aplicarea așezămintelor agrare. Ca urmare, în lucrările amintite — și constatarea este valabilă cu atît mai mult pentru acele lucrări în care studiul

¹ A. Oțelea, *Considerații asupra trecerii de la feudalism la capitalism în Moldova și Țara Românească* în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. IV, 1960, p. 327.

² Pentru gradul de dezvoltare a gospodăriei moșierești la începutul sec. al XIX-lea, vezi S. Columbeanu, *Economia domeniului feudal din Moldova și Țara Românească la începutul secolului al XIX-lea (1800—1830)*, în „Studii”, tom. 18 (1965), nr. 2, p. 323—351.

³ Radu Rosetti, *Pămîntul, sătenii și stăpîinii în Moldova*, București, 1907.

⁴ Gh. Panu, *Cercetări asupra stării țăranilor în veacurile trecute*, București, 1910.

așezămintelor este abordat în proporții mai reduse — există frecvente interpretări și concluzii eronate. Unele dintre aceste erori au persistat, datorită aceluiași viciu de informare, și în lucrări mai recente.

Din aceste motive și avînd în același timp în vedere că așezămintele agrare constituie un mijloc principal — deși, firește, nu suficient — de studiere a relațiilor dintr-un domeniu de bază al economiei — agricultura — chestiunea merită și chiar trebuie să fie din nou luată în cercetare, pe o bază documentară mai largă.

I

Reglementări ale relațiilor agrare în perioada anterioară așezămîntului din anul 1766. Cunoașterea, cel puțin în linii generale, a poziției domniei față de relațiile agrare în perioada anterioară așezămîntului din anul 1766 este necesară atît pentru înțelegerea condițiilor în care acest așezămînt a fost dat, cît și în vederea stabilirii dispozițiilor noi pe care le cuprinde.

Pînă în anul 1749, vecinii, țărani în dependență personală, nu au fost supuși unor reglementări domnești în ceea ce privește obligațiile lor de muncă față de stăpîinii moșiilor. Cele cîteva informații cunoscute pînă acum, din care rezultă că domnia a stabilit, pentru unele moșii, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea⁵, iar pentru parte dintre acestea și în primele două decenii ale secolului următor⁶, numărul zilelor de lucru, chiar dacă s-ar admite că în toate aceste cazuri țărani erau vecini⁷, nu sînt decît excepții⁸.

⁵ V. Mihordea, *Les obligations des „vecini” envers leurs maîtres entre 1650 et 1749*, în „Nouvelles études d'histoire”, III, Editura Academiei, București, 1965, p. 157—159.

⁶ Hrisovului din 20 mai 1685 pentru satele Socola și Iezăreni, citat de V. Mihordea (*op. cit.*, p. 159), i-au urmat, pînă în anul 1716, alte hrisoave și cărți domnești care stabilesc aceleași obligații de muncă — 3 zile pe lună — pentru acești săteni (Arh. St. București, M-rea Socola, pach. VI, nr. 4, din 8 aug. 1685, nr. 6, din 1 mai 1696, nr. 8, din 4 nov. 1696, nr. 61, din 16 iunie 1705, nr. 12, din 25 sau 28 martie 1712, nr. 17, din 23 febr. 1716 și nr. 18, din 4 martie 1716).

⁷ În documentele privitoare la satele Socola și Iezăreni nu se folosește cuvîntul „vecin”. Termenul nu apare nici în documentul referitor la satul Moșoșești (Arh. St. București, Ms. 646, f. 30).

⁸ Afirmatia lui A. D. Xenopol (*Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a III-a, vol. 11, p. 110), că numărul de 24 zile pe an datorat de vecini „începuse a deveni obștesc” înainte de 1749 și că fusese stabilit în urma plîngerilor repetate ale țărănilor împotriva obișduirilor nu se sprijină decît pe știrile privitoare la vecinii din Ciurbești, din secolul al XVII-lea. (Vezi și A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, vol. I, Iași, 1903, p. 434 și *Historique de la question rurale en Roumanie*, în „Le mouvement économique”, tom. III, an. II (1905—1906), p. 243). Dar chiar și în acest caz, după cum s-a arătat (V. Mihordea, *op. cit.*, p. 157—159), vecinii nu s-au supus hotărîrilor domnești, care nu erau date la cererea lor, ci a stăpînului moșiei.

A doua categorie de țărani fără pământ era formată din oamenii personal liberi așezați pe moșii boierești și mănăstirești, numiți adesea în documentele moldovenesti „lăturași” și care, pentru locul de casă și de hrană folosit pe moșie trebuiau să se învoiască cu stăpînii, asumîndu-și anumite îndatoriri.

În perioada anterioară anului 1749 lăturașii de pe moșiile mănăstirești au fost supuși unei reglementări cu caracter general avînd drept scop fixarea obligațiilor lor față de stăpînul moșiei. Actul prin care cuprinsul acestei hotărîri a fost adus la cunoștință, multiplicat prin tipărire, s-a păstrat: este cartea domnească din 12 ianuarie 1742 cu hotărîrea lui Constantin Mavrocordat și a sfatului de obște ca oamenii nevecini de pe moșiile mănăstirești să lucreze pe an 12 zile cu brațele sau cu carul, la clăci sau la altfel de munci și să dea și dijma obișnuită⁹.

Cartea tipărită din 1742 face parte dintr-o serie de măsuri luate de domnie pentru asigurarea gospodăriei mănăstirești cu mîna de lucru. Încă din prima sa domnie în Moldova Grigore Ghica constata că mănăstirile sînt „pre căzute”, printre cauze indicînd și aceea „că satele lor dau ascultare altora, mănăstirile n-au nici un folos”. Domnul a dat „poruncă nici un sat mănăstiresc să nu fie închinat la nime, să nu puie nime mîna într-inșii, făr'cît să de ascultare mănăstirilor”¹⁰. Urmîndu-i în scaun, Constantin Mavrocordat hotărăște, prin hrisovul din 7 noiembrie 1733¹¹, între altele, ca „satele mănăstirești închinat

⁹ *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. II, Moldova, publicate de Vasile Mihordea, Ioana Constantinescu și Corneliu Istrati, Editura Academiei, 1966, nr. 180. (În continuare, volumul va fi citat prescurtat: D.R.A., II. Pentru a înlesni verificările, vom face în continuare trimiteri la această publicație, cu toate că majoritatea documentelor din sec. XVIII folosite în lucrare le aveam extrase din arhive înainte de apariția volumului.)

¹⁰ *Ibidem*, nr. 122.

¹¹ „Arhiva, organul Societății științifice și literare din Iași”, an. XI (1900), p. 382—384, cu „închiriat” în loc de „închinat”, în text. „Închinarea” satelor către boieri, determinată de regimul fiscalității excesive, implica scutirea sau reducerea abuzivă a dărilor către stat în favoarea boierilor influenți. Cronicarul Ghiculeștilor spune că în domnia a doua din Moldova a lui Grigore Ghica (1735—1741) „mai toate satele erau închinat la cite un boier, iar fiecare sat, fiind aparat de boierul său, se bucura de iertare din partea zloțașilor. Așadar, pe de o parte, satele boierești se bucurau de liniste deplină și tihnă, iar pe de altă parte cele neînchinat, care rămăseseră puține, erau împovărate cu sarcini greu de îndurat. De aceea și aceste sate au început unele să se închine boierilor, iar altele să fugă care încotro putea”. Domnul a hotărît în vara anului 1741 să curme abuzul, prin impunerea tuturor la dare, promițînd că va da în schimb fiecărui boier, „după rangul său”, un număr însemnat de oameni, pe care să-i folosească pentru nevoile și întreținerea caselor lor”. (*Cronica Ghiculeștilor*, ediția Nestor Camariano și Ariadna Camariano-Cioran, Editura Academiei, București, 1965, p. 531—533). Deși din cronică ar părea să rezulte că situația era caracteristică numai pentru satele boierești, informațiile citate mai sus, ca și știrile din domnia succesurului său, Constantin Mavrocordat, indică existența acestei practici și față de satele mănăstirești și răzăsești. Prețioasă este informația din cronică despre promisiunea domnului de a da boierilor un număr anumit de oameni. Este vorba despre scutelnici, promiși deci

pe la boieri să nu fie, ci călugării să le stăpînească, să aducă folosul și venitul la mănăstire“.

În diferite acte domnești date mănăstirilor de același domn, dispoziția este repetată, ceea ce face dovada ineficienței măsurii¹². De aceea, Constantin Mavrocordat va repeta în a doua domnie, de data aceasta referindu-se la toate categoriile de stăpîni de moșii și încadrînd-o într-un sistem mai amplu de măsuri, fiscale și sociale, hotărîrea luată de el și de Grigore Ghica în domniile anterioare¹³.

Nu există pînă în prezent nici un argument sigur în sprijinul afirmației că fixarea numărului de 12 zile de lucru pentru lăturașii de pe moșiile mănăstirești a fost precedată de o hotărîre aplicabilă tuturor moșiilor mănăstirești și boierești¹⁴, sau numai acestora din urmă¹⁵, potrivit căreia lăturașii ar fi fost obligați la prestarea a 6 zile de lucru pe an. Dacă în unele porunci ale lui Constantin Mavrocordat de la sfîrșitul anului 1741 se stabileau, pentru unele moșii, 6 zile de lucru pe an¹⁶, acest procedeu pare a indica mai curînd aplicarea și în Moldova a măsurilor luate de același domn în Țara Românească¹⁷, și nu

încă de Grigore Ghica, ca o compensație a impunerii la dări a satelor închinete. Constantin Mavrocordat, aplicînd în continuare politica predecesorului său în această privință, a acordat scutelnici nu în vederea viitoarei dezrobiri a vecinilor, ci pentru a potoli nemulțumirile boierilor față de aceste măsuri.

¹² La 15 ianuarie 1734 domnul împuternicește diferite mănăstiri să-și stăpînească moșiile și vecinii lor, iar oamenii nevecini de pe aceste moșii tot de mănăstire să asculte, făcînd obișnuita poslușanie; moșiile și vecinii să nu fie închinați boierilor, ci veniturile moșiilor să meargă la mănăstire, după cum se hotărăște în testamentul de obște pentru toate mănăstirile. (*D.R.A.*, II, nr. 128; *Arh. St. Suceava, Doc. feudale, M-rea Humor, I-16*). La 18 ianuarie 1735 domnul hotărăște să se ia satul Rarencea, al m-rii Slatina, de sub ascultarea starostelui de Cernăuți, căruia îi lucra, mănăstirii dînd numai dijma, și să lucreze mănăstirii (*Bibl. Acad., CCLXII*, nr. 28); hotărîrea nu s-a putut aplica, deoarece la 17 ianuarie 1739 Grigore Ghica constata că mănăslirea, în afară de dijma, nu are alt folos de la sătenii din Rarencea și, acceptînd să rămîină satul închinat starostelui de Cernăuți, obliga pe locuitorii să transporte dijma la mănăstire (*Ibîdem*, nr. 30).

¹³ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. VI, București, 1904, p. 215—218: Nici un om să nu se mute din sat; răzeșii ce sîd pe moșiile lor să nu fie supuși nimănu, nici să lucreze sau să facă clacă cuiva; oamenii de pe moșiile boierești sau mănăstirești să lucreze stăpînului moșiei, nu altora. T. Codrescu, *Uricarul*, vol. IV, Iași, 1857, p. 398: „moșie cine are, să se știe că s-au dat la tot omul volnicie a-ș stăpîni moșia sa cu tot venitul, iar unul pe altuia să nu stăpînească, precum se întîmplă la unii“.

¹⁴ Gh. Panu, *op. cit.*, p. 275—276, 283. „Cartea tipărită“, care ar fi cuprins, după Panu, așezămîntul cu 6 zile, este, evident, cea din 1742 ian. 12 privitoare la lăturașii de pe moșiile mănăstirești, fixîndu-le 12 zile de muncă pe an.

¹⁵ Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 321.

¹⁶ *D.R.A.*, II, p. 222—225.

¹⁷ Pentru Țara Românească, vezi Ș. Papacostea, *Contribuție la problema relațiilor agrare în Țara Românească în prima jumătate a veacului al XVIII-lea*, în „Studii și materiale de istorie medie“, vol. III, 1959, p. 306—307; Fl. Constantiniu, *Situația clăcășilor din Țara Românească în perioada 1746—1774*, în „Studii“, an. XII (1959), nr. 3, p. 84.

existența aici a unei reglementări cu valabilitate generală, al cărei conținut ar fi fost cuprins într-un așezământ p'erdut. „Hotărîrea de obște” menționată în aceste porunci se referă numai la dreptul fiecărui stăpîn, boier sau mănăstire, de a-și stăpîni moșia, cum rezultă din cuprinsul lor, ca și din unele porunci date ulterior de acest domn, în care se amintește aceeași „hotărîre de obște” fără a se mai fixa în cazurile respective un anumit număr de zile de muncă¹⁸. În baza acestui principiu — de a-și stăpîni fiecare moșia, înțeles ca drept de stăpînire, în anumite limite — și determinat de faptul șederii pe moșie — și asupra oamenilor, domnul a fixat în cazuri izolate și, după cît se cunoaște pînă acum, numai în primele luni ale domniei, 6 zile de lucru. Așadar, termenii „hotărîrea de obște” întîlniți în documentele referitoare la relațiile dintre țărani și stăpîni, atunci cînd nu apar ca o menționare directă a hotărîrii din 12 ianuarie 1742 privitoare la lăturașii mănăstirești, au în vedere principiul amintit mai sus, fără a implica o reglementare cantitativă a muncii¹⁹.

O dovadă că pînă la începutul anului 1742 munca lăturașilor pe moșiile mănăstirești nu a fost reglementată de un așezământ este însăși afirmația egumenilor pe care cartea tipărită din 12 ianuarie 1742 ne-o transmite, că oamenii ce locuiau pe aceste moșii nu aveau fixat nici un nart, adică un număr de zile de lucru, afirmație ce nu ar fi fost, evident, făcută și, mai ales, acceptată de domn, dacă nu ar fi corespuns unei realități.

În ceea ce privește moșiile boierești, Ion Neculce, bun cunoscător al acestei domnii, ale cărei măsuri a trebuit să le știe și să le aplice în calitate de judecător în Iași pe care a avut-o, după ce redă rezumativ hotărîrea referitoare la mănăstiri, scrie că domnul „boierilor și mazililor le-au făcut obicei să lucreze cu oamenii lor, carii or șide pe moșiile lor, cît le-a fi voia și cît or puté”²⁰. Termenii pe care cronicarul îi folosește pentru a indica poziția domniei față de relațiile agrare pe aceste moșii — „cît le-a fi voia și cît or puté” — dacă nu îngăduie o interpretare în sensul muncii la discreția stăpînului, exclud și posibilitatea existenței unei reglementări domnesti a cuantumului de muncă

¹⁸ D.R.A., II, nr. 184; Arh. St. Iași, CDXVII, nr. 99 și DXVII, nr. 5 — menționate și în D.R.A., II, p. 232—233, nota. „Hotărîrea de obște” se făcuse „prin ponturile rînduiei” (D.R.A., II, nr. 174), adică cele fără dată, publicate de N. Iorga, *op. cit.*, p. 215—218, care trebuie socotite ca fiind din toamna anului 1741. (Vezi și N. Corivan, *Aplicarea așezămîntului fiscal al lui Constantin Mavrocordat cu privire la perceperea birului (1741—1743)*, în „Studii și cercetări științifice, Istorie”, Iași, an. VI (1955), fasc. 3—4, p. 51—75).

¹⁹ Vezi și hotărîrea pentru lăturașii mănăstirilor, din 12 ianuarie 1742 (D.R.A., II, nr. 180): „domnia mea îndată ce au venit în scaun, voind a face tuturor de obște așezămînt, pe lîngă altele și aceasta poruncă cu tărie am dat, ca tot omul moșan să fie volnic a stăpîni moșia sa”.

²⁰ Ion Neculce, *Letopiseșul țării Moldovei*, ediția Iorgu Iordan, ed. a II-a, 1959, p. 382.

prestat de țărani nevecini așezați pe moșiile boierești; aceștia erau supuși regimului învoielilor cu stăpînii²¹. Nu există nici o informație sigură că în anii următori, pînă la 1749, s-a fixat printr-un așezămînt un anumit număr de zile pentru acești țărani.

Condiția personală a vecinilor a făcut obiectul unei ample debateri în anul 1749, inițiată de Constantin Mavrocordat și determinată de starea de efervescență a acestora; vecinii, prin numeroase jalbe, despre care însăși „hotărîrea obștească” adoptată atunci face mențiune, protestau împotriva asupririlor, arătând că sînt tratați ca robii țigani și urmăreau să se elibereze din starea de vecinie, pe care o identificau cu robia.

Adunarea din 6 aprilie²² declară în unanimitate („cu toții cu un glas”) — și ca o replică, poate, la afirmația diferită făcută în Țara Românească în anul 1746 — că vecinii nu sînt robi. Impărțirea vecinilor, mutarea lor de pe moșii de către stăpîni, schimbul de vecini, vînzarea lor, despărțirea familiei — practici care au făcut ca vecinii să vadă în starea lor de dependență o adevărată robie — sînt prezentate doar ca excepții, condamnate ca abuzive și interzise în viitor. Dar procedeele incriminante acum fuseseră socotite mai înainte legale, de vreme ce însăși domnia și organele ei judiciare le sancționaseră în diferite împrejurări particulare.

²¹ A. Oțetea, *op. cit.*, p. 342—343. O dovadă în acest sens sînt și poruncile date ispravnicilor de lînuturi între septembrie 1741—martie 1743 (*Uricarul*, vol. cit., p. 398): „Oamenii ce vor sede pe moșii monastirești, nefiind vecini, să fie datori a face de om douăsprezece zile într-un on și dejma să dea; iar vecinii monastirești au boierești să dce pe obicei”, deci nimic despre numărul de zile datorat de nevecinii de pe moșiile boierești.

²² D.R.A., II, nr. 260. Pentru diferite interpretări ale „hotărîrii obștești” cu privire la vecini, vezi A. D. Xenopol, *Reformele lui Constantin Mavrocordat*, în „Arhiva Societății Științifice și Literare din Iași”, an. II (1890), p. 585—589; Idem, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a III-a, vol. IX, p. 84—87; A. V. Gidei, *Contribuțiuni pentru istoria socială a țărănimii noastre și pentru istoria raporturilor economice dintre țărani și proprietari pînă la 1864*, București, 1904, p. 32—33; Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 375—378; N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, vol. III, 1927, p. 206—207; Idem, *Constatări istorice cu privire la viața agrară a românilor*, București, 1908, p. 34; Idem, *Istoria românilor*, vol. VII, București, 1938, p. 149—151; Ilie Minea, „*Reforma*” lui Constantin vodă Mavrocordat, în „Cercetări istorice”, an. II—III (1926—1927), p. 222—227; Ioan C. Filitti, *Proprietatea solului în Principatele Române pînă la 1864*, București, 1935, p. 222—223; G. Tașcă, *Cum a evoluat claca de la începutul înființării ei și pînă azi*, în „Academia Română. Memoriile Secțiunii istorice”, seria a III-a, tom. XIX, București, 1937, p. 176—183; Gh. I. Brătianu, *Două veacuri de la reforma lui Constantin Mavrocordat, 1746—1946*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii istorice”, seria a III-a, tom. XXIX (1946—1947), București, 1948, p. 414—415; A. Oțetea, *op. cit.*, p. 338—342; P. P. Panaitescu, *Reformele lui Constantin Mavrocordat*, în *Istoria României*, vol. III, București, 1964, p. 438—446; Valentin Al. Georgescu, *L'Assemblée d'états ou la Grande Assemblée du pays comme organe judiciaire en Valachie et en Moldavie (XVII-e et XVIII-e siècles)*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, tom. V (1966), nr. 5, p. 794—799.

Adunarea mai declară că, spre deosebire de țigani și la fel cu lăturașii, vecinii trimit la slujbă numai un bărbat din familie, indiferent de numărul feciorilor, iar femeile nu au îndatoriri de muncă; mai afirmă că vecinii sînt săteni fără moșie, dar și fără drept de strămutare.

În sfîrșit, se hotărăște acum, pentru întia dată într-un așezămint, că vecinii, în afară de obligația dijmii, vor lucra 24 zile pe an în folosul stăpînului.

Că la 1749 în Moldova nu s-a desființat vecinia, ci numai forma agravantă, care o apropiase de robie, rezultă din însuși cuprinsul „hotărîrii obștești”, în care se afirmă: „care lucru a se vinde vecinii (s.n.) sau a se despărți cu împărțală, sau a se da în foi de zestre pe fraji, sau a se muta dintr-un sat într-altul, sau a se schimba numai pe oameni fără de moșie, sau pe copii a-i despărți de la părinți, n-au fost volnici stăpînii satelor și nici de acum înainte această volnicie asupra lor nime să nu aibă, că nu este cu cale” (s.n.), specificare finală ce ar fi lipsită de sens dacă instituția însăși ar fi fost suprimată²³.

Poate nu este lipsit de interes a remarca, în sprijinul acestei interpretări, că nici din textul întăririi domnești a hotărîrii nu rezultă că vecinia a fost desființată, în timp ce hotărîrea din Țara Românească din 1746 este desemnată și de domn ca fiind „pentru slobozirea și răscumpărarea rumânilor”²⁴.

„Hotărîrea obștească” din 1749 îl definește deci pe vecin ca un țăran fără pămînt ce nu poate părăsi moșia, obligat să dea dijmă din produse și să lucreze stăpînului un anumit număr de zile în timpul anului. Caracteristică pentru starea de vecin este însă numai legarea de moșie, concepută ca dependență față de stăpînul ei, celelalte caracteristici fiind proprii și țăranului lăturaș. Această deosebire, dacă nu va fi fost ștearsă ulterior printr-o hotărîre încă necunoscută care a anulat dependența personală a vecinului, va dispărea, oricum, cu timpul. Cauze încă puțin sau de loc cunoscute, dar care pot fi: scăderea continuă a numărului vecinilor prin fugă și renunțarea stăpînului, determinată de rezistența lor, de a-i mai readuce pe moșie, sau — în cazul că stabilirea în altă parte era încuviințată de domnie — renunțarea de a mai încasa suma obișnuită de 2 lei ca echivalent al obligațiilor de muncă, interzicerea transformării țăranilor liberi fără pămînt în vecini, creșterea populației sătești formată din țărani liberi și fixarea ei, din motive fiscale și cu rezultate din ce în ce mai eficiente, de sat,

²³ Vezi și Valentin Al. Georgescu, *op. cit.*, p. 797.

²⁴ *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. I, Țara Românească, publicate de V. Mihordea, Ș. Papacostea, Fl. Constantiniu, Editura Academiei, București, 1961, p. 464. În rest, cu excepția formulei finale din textul moldovenesc („într-alt chip să nu fie”), textele sînt identice.

toate acestea au putut înlesni procesul contopirii treptate, dar definitive, a celor două categorii de țărani fără pământ²⁵.

Informațiile cu privire la vecini din următoarele două decenii indică existența veciniei, uneori chiar și a procedeelelor pe care actul din 1749 le condamnase. Referindu-ne mai întâi la aceste procedee, constatăm că vecinii sînt uneori vinduți separat, alteori împreună cu moșia și indicați în actul de vînzare, împărțiți la copii împreună cu moșia, lăsați moștenire prin testament. În acest ultim caz chiar mitropolitul întărește testamentul, iar marele logofăt semnează ca martor²⁶.

²⁵ În unele surse actul din 1749 este prezentat ca o măsură de desființare a veciniei. Astfel, în anaforaua din 3 iunie 1765 în legătură cu procesul dintre m-reă Slatina și locuitorii din Rădășeni, veliții boieri transmit afirmația egumenului că „de la măriia sa Costandin vodă Mavrocordat rădicîndu-se vecinătatea, a nu mai fi lăcuiitorii vecini, nici egumenii [...] nu i-au supărat a-i numi vecini”. (Arh. St. București, M-reă Slatina, VI, nr. 20, publicat de T. Codrescu, *Uricatul*, vol. X, Iași, 1888, p. 193—196, fără textul întăririi domnești, care apare la documentul din 14 oct. 1764, p. 190—191). În dec. 1767 (D.R.A., II, nr. 421) călugării scriu din nou despre „tăierea” vecinătății — „a nu mai fi lăcuiitorii vecini”. Anaforaua Divanului, din 14 aprilie 1775 (D.R.A., II, nr. 465), spune că la domnia lui Constantin Mavrocordat „s-au hotărît din poroncă gospod ca să nu să mai pomenească nime din lăcuiitorii Moldovei cu nume de vecini, ce să aibă toți volnică slobozenia lor”. În sfîrșit, în cronică lui Pseudo-Enache Kogălniceanu (*Cronicile României*, publicate de M. Kogălniceanu, ed. a II-a, tom. III, București, 1874, p. 213—214) se afirmă că domnul ar fi hotărît „să nu mai fie vecini de aici înainte”, dînd vecinilor și cite o țidulă domnească „arătînd că de aici încoaace să nu se mai numească vecini”. Toate acestea sînt dovezi că *dezrobirea* vecinilor a fost interpretată ca o suprimare a instituției însăși, ceea ce este exact numai în măsura în care se au în vedere efectele în timp ale deciziei din 1749. Cronică mai menționează și hotărîrea de a lucra 24 zile pe an, adăugînd că domnul a permis să se plătească jumătate din numărul zilelor cu 2 lei și celelalte 12 zile să se lucreze, vara și iarna. Această posibilitate, nespecificată în actul din 1749, nu este atestată de alte știri contemporane. S-ar putea ca, de fapt, cronică să prezinte ca o regulă generală o situație aplicabilă numai vecinilor strămutați, ai căror stăpîni aveau permisiunea domniei și după 1749 de a încasa cite doi lei pe an, rămîinînd ca ei să lucreze 12 zile pe moșia unde se așezaseră. Este însă posibil și ca cronicarul să fi făcut o confuzie cu obligația impusă țăranilor după 1749 de a lucra 12 zile pe an vara și iarna *sau* (nu și) de a plăti cite doi lei pentru aceste zile. S-a mai observat că în pasajul din cronică nu se vorbește decît despre boieri ca participanți la adunare și despre emanciparea vecinilor boierești, fără a se aminti despre prezența clerului și emanciparea vecinilor mănăstirești (Ilie Mînea, *op. cit.*, p. 225). Tot aici se afirmă că la adunare a fost prezent și domnul, în timp ce din textul hotărîrii pare a rezulta că acesta nu a asistat la dezbateri, ale cărei încheieri le-a întărit ulterior. Neconcordanțele semnalate s-ar putea să se datoreze consemnării evenimentului la o dată mai tîrzie, cînd detaliile s-au estompat, interpretările au fost prezentate ca fapte, și măsuri ulterioare au fost puse pe seama hotărîrii din 1749.

²⁶ 1 martie 1752: Ștefan Țăutu vinde un vecin din Cîmpulungul Rusesc (Fr. A. Wickenhauer, *Moldauisch und Russisch Kimpolung (Huzulen) und die Einwanderung der Lippwaner*, 1891, p. 49—50; T. Balan, *Documente bucovinene*, vol. V, 1939, p. 47); 1 martie 1756: N. Roset biv vel logofăt vinde lui V. Roset spătar satul Negrițești din ținutul Neamț, „cu tarine, cu finaț, cu pomet, cu locuri de priseici, cu heleșteu, cu vad de moară în heleșteu și cu tot venitul aceluia loc și cu toți vecinii cîți să vor găsi în acel sat” (Arh. St. Iași, DCCXCI, f. 352); 2 mai 1760;

La 29 iulie 1750 Marta Silioneasa iartă prin testament patru vecinii ai săi, cerind ca zapisul prin care doi dintre vecini îi sînt dăruii; nefiindu-se în miinile ei, să se ia de la ginerele ei și să se rupă²⁷. Este evident că dacă vecinii ar fi fost eliberați de către Constantin Mavrocordat, stăpîna lor nu i-ar mai fi eliberat a doua oară.

Vecinii sînt menționați chiar în acte emise de cancelaria domnească. Într-un hrisov din 21 noiembrie 1756, prin care Constantin Racoviță întărește episcopia Roman moșia Leucușeni după hotarnica făcută de Vasile Buhăiescu, sînt indicații ca prezenți la delimitare „toții vecinii unguri din satul Tețcani și din Săbăoani”, precum și vecinii ai episcopiei, din Leucușeni²⁸. La 22 aprilie 1759 Ioan Calimah întărește un schimb de moșii între mitropolie și mănăstirea Putna; moșiile cedate de mitropolie erau „cu vecini și cu alți oameni lăturași”²⁹.

După anul 1749 au loc și conflicte între stăpîni de moșii pentru vecini, cum este cel dintre episcopia Roman și domnița Anița, din anul 1756. Domnul dă cîștig de cauză episcopiei, căreia îi întărește, prin două hrisoave date la scurt interval³⁰, stăpînirea asupra vecinilor în litigiu și a urmașilor lor, pe care să-i stăpînească „în veci”, avîndi și dreptul, „de vor fi și lipsit vrunii, să-i stringă la urmă”. Această împuternicire finală indică limpede menținerea dependenței personale a vecinului față de stăpîn.

În alte cazuri domnia admite, ca și în perioada anterioară anului 1749, numai încasarea unei sume anuale de la vecinii strămutați și nu readucerea lor pe moșie. Este vorba, probabil, în aceste cazuri, de un număr mai însemnat de vecini, a căror întoarcere pe moșie ar fi provocat perturbări fiscale. La 9 ianuarie 1753 Constantin Racoviță,

Gafița, soția lui Sandu Tăutu din Ispas, împarte ocinile sale din Rudești, Răstoace și Ispas, Dubova etc., unele „cu doi vecini”, cu „patru vecini”, dîndu-le și numele, sau „cu vecini cu tot” (Arh. St. Iași, CDVI, nr. 38); 7267 (1759): Dănilă Giurgiuvanul mazăl lasă prin diată părți din Ciortorie, Vijnîța, Putila, „cu vecini”, la doi feciori ai săi. La două fete lasă părți din Ciortorie cu cite doi vecini din Putila. „Iar dit pentru alte moșii și vecini și țigani ce sînt nedezbătuți, să aibă feciorii mei a le dezbată cu cheltuiala lor și ci-o scoate, ori moșii, ori vecini, ori țigani, a feciorilor mei să fie”. (Arh. St. București, A.N., MMDCXXXIV, nr. 12).

²⁷ Arh. St. Iași, DCCCL f. 221 v.

²⁸ Bibl. Acad., LXVI, nr. 22.

²⁹ Scrisoarea de schimb dată de m-rea Putna, din 10 febr. 1759, și hrisovul domnesc de întărire a stăpînirii asupra moșii mitropoliei, la Arh. St. Iași, CCCXXXIX, p. 468—471. Pentru vecinii și lăturașii de pe moșiile m-rii Moldovița, „care trebuie să lucreze sau să dea bani” mănăstirii, vezi Fr. A. Wickenhauser, *Die Urkunden des Klosters Moldowiza*, Viena, 1862, p. 138 (poruncă domnească din 13 ian. 1753).

³⁰ D.R.A., II, nr. 308; Bibl. Acad., LXVI, nr. 33; Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 376 nota. La 19 mai 1758 Scarlat Ghica poruncește ispravnicului de Suceava să cerceteze și să decidă în cazul jalbei starețului schitului Jadova, care arăta că Alex. Vasilco din Lucoveț îi stăpînește o parte din moșie și vecinii, păgubindu-l „de venitul moșiilor și de venitul vecinilor lui”. (T. Balan, *op. cit.*, p. 180—181).

menționind cărți domnești anterioare date mănăstirii Humor, care o împuternicesc să ia cîte 2 lei pe an de la vecinii strămutați, ca o compensație pentru poslușania ce erau datori către mănăstire, acordă mănăstirii același drept, justificat ca echivalent al boierescului și podvoadei pe care erau obișnuiți să o aducă la mănăstire, și hotărăște ca cei care nu vor recunoaște că sînt vecini să vină la judecata Divanului³¹. Împuterniciri similare dă la 8 octombrie 1753 Matei Ghica mănăstirii Solca³² și la 23 iunie 1757 Scarlat Ghica mănăstirii Putna³³.

În sfîrșit, un document din anul 1765 indică existența tendințelor de vecinare. La 18 decembrie Grigore Ghica fixează egumenului mănăstirii Voroneț termen de judecată cu „ficioarii Chirilii Ciofului și alții tot de acolo” la Bobotează (6 ianuarie); aceștia arătaseră prin jalbă către domn „că ei sînt ficioari drepti de moldoveni birnici și pentru că au trăit părinții lor la ace sfîntă mănăstiri, i-ai fi trăgînd cuvioșie ta ca să-i faci vecini sfintei mănăstiri și de cătră alți egumeni zisără ca n-au fost supărați”³⁴. Dacă domnul nu ar fi admis existența veciniei, este evident că nu ar fi acceptat să aibă loc un proces, ci ar fi curmat pretențiile mănăstirii printr-o simplă dispoziție administrativă.

Dacă nu dispunem de informații sigure³⁵ din care să rezulte aplicarea de către Constantin Mavrocordat a hotărîrii ca vecinii să lucreze 24 de zile pe an, există însă știri că și după 1 iunie 1749 lăturașilor de pe moșiile mănăstirești domnul a continuat să le impună, în baza hotărîrii din anul 1742, 12 zile de lucru pe an³⁶.

Domnul următor, Constantin Racoviță, este refractar reglementărilor făcute de predecesorul său, dec'arînd că „domnia mea nu voim

³¹ Arh. St. Suceava. Doc. feudale, M-rea Humor, I/2, orig. (Un rezumat în *D.R.A.*, II, p. 305).

³² *Ibidem*, M-rea Solca, I/7, orig. (Un rezumat în „Arhiva românească”, *op. cit.*, vol. IV, 1938, p. 208). Dacă afirmația din cronică lui Pseudo-Enache Kogălniceanu că Mavrocordat ar fi hotărît la 1749 să se elibereze cîte o „țidulă” cu pecete domnească vecinilor emancipați, cu plata sumei de un leu și cîteva parale logofătului al treilea și scriitorului, este evident că vecinii strămutați ar fi preferat să achite o dată pentru totdeauna acea sumă, decît în fiecare an cîte 2 lei.

³³ Arhiva mănăstirii Putna, mapa I, nr. 10, orig. (un rezumat la T. Balan, *op. cit.*, vol. IV, 1938, p. 208). Dacă afirmația din cronică lui Pseudo-Enache Kogălniceanu că Mavrocordat ar fi hotărît la 1749 să se elibereze cîte o „țidulă” cu pecete domnească vecinilor emancipați, cu plata sumei de un leu și cîteva parale logofătului al treilea și scriitorului, este evident că vecinii strămutați ar fi preferat să achite o dată pentru totdeauna acea sumă, decît în fiecare an cîte 2 lei.

³⁴ *Bibl. Acad.*, LXXXIII, nr. 70, orig.

³⁵ Se cunoaște un singur document, păstrat însă numai în copie, de la C. Racoviță, din 1750 iulie 4, în care se spune că oamenii ce șed pe moșia Davida, a m-rii Sucevița, „nu vor să slujască acele 24 zile pe an după obiceiul și după hotărîre testamentului ci au” (*D.R.A.*, II, nr. 270); doc. din 25 iunie 1749, de asemenea o copie, este susceptibil de mai multe interpretări (*Ibidem*, nr. 261).

³⁶ *Bibl. Acad.*, CCLVI, nr. 240: rezumat larg al unei cărți domnești din 27 aug. 1749 dată m-rii Căpriana, într-un „perilipsis” de documente ale m-rii; Fr. A. Wickenhauser, *op. cit.*, p. 134 (15 iunie 1749).

să urmăim după rinduiala ce să făcuse mai noao"³⁷. El adoptă în domeniul relațiilor agrare o atitudine al cărei sens este suficient de limpede ilustrat de câteva cărți domnești date unor mănăstiri, prin care se încearcă a se reglementa relațiile pe moșiile lor. Este vorba de imputernicirile date mănăstirilor Barnovschi, Galata și Putna, cu conținut identic, la 10 ianuarie 1750, ca urmare a reclamațiilor egumenilor că țăranii „nu le dau ascultare ca să slujească la ce sint trebuințele înmăntării”.

Constantin Racoviță ca „orice fel de oameni vor fi șazători pe moșiile mănăstirii să aibă a-i stăpîni și să-i puie să lucreză și să slujască ori la ce li va poronci egumenul la trebuințele mănăstirii pe obiceiul vechi, după cum au slujit și în vremea domnii luminatului părintelui nostru, măria sa Mihai vodă și la alți domni ce-au fost mai înainte vreme”. Ispravnicul ținuturilor în care se află moșiile să-i oblige a se supune pe cei care s-ar împotrivi să lucreze așa cum hotărăște domnul; dar dacă egumenii „ii vor asupra pe oameni cu slujba mai mult peste obicei”, ispravnicii să socotească cu ce rinduială slujesc oamenii de prin satele lor și astfel să lucreze și cei de pe moșiile mănăstirilor, ca „să nu să supere afară den slujba obicinuită mai mult”. Apoi, la sfîrșit, după formula de inchiere și dată, se adaugă: „iar de li-a păre oamenilor cu greu a sluji după obiceiul vechi, să aibă a sluji după hotărîrea testamentului domnii sali Costandin vodă, cite 24 zile de an”³⁸.

Am citat pe larg acest document pentru că ni se pare a fi concludent în mai multe privințe: 1 — nu se contestă, ci, dimpotrivă, se întărește dreptul stăpînului de a stăpîni pe toți locuitorii moșiei, deci hotărîrea lui C. Mavrocordat în acest sens, din a doua domnie, rămîne în vigoare; 2 — din aplicarea „obiceiului vechi”, cu intervenția ispravnicilor pentru a determina, în caz de nemulțumire a țăranilor, marginile acestui obicei după felul cum se aplică pe moșiile lor, rezultă că între obligațiile țăranilor de pe moșiile mănăstirești și cele boierești nu se lăsa nici o deosebire; 3 — alternativa celor 24 zile pe an, acordată în ultimul moment, anula obiceiul vechi în cazul cînd sarcinile de muncă pe care le presupunea depășeau ca durată acest număr de zile; deci, în fapt, 24 zile de munca reprezentau un maximum; 4 — expresia „orice fel de oameni” indică aplicarea hotărîrii și vecinilor și lăturașilor sau, dacă o echivalăm cu formula folosită în unele documente anterioare³⁹, numai acestora din urmă; întrucît însă lăturașii erau neîndoielnic vizați, rezultă că Racoviță asimila ambele categorii de locuitori ai satului mănăs-

³⁷ D.R.A., II, nr. 266.

³⁸ *Ibidem*, nr. 265 (pentru adaosul final, vezi originalele); Arhiva m-rii Putna, mapa I, doc. 8, orig.

³⁹ „Tot omul ce va șîdea pe moșia mănăstirii, orj om gospod, ori boieresc, ori slujitor, oricine și ce obraz ar fi...” (D.R.A., II, nr. 172); Radu Rosetti (*op. cit.*, p. 316—317) îi consideră lăturași, iar I. C. Filitti (*op. cit.*, p. 223) foști vecini.

tiresc în ceea ce privește munca, aplicându-le și lor, în împrejurările prevăzute de document, reglementarea din 1749 privitoare la vecini.

Aceleași dispoziții s-au dat și în cazul unei moșii boierești⁴⁰, locuită, cel puțin în parte, de țărani nevecini⁴¹.

Dar impunerea unor sarcini de muncă ce puteau ajunge la 24 zile pe an nu putea fi acceptată de țărani, care, după cum rezultă din apelurile repetate ale stăpînitorilor de moșii la domnie, nu se supuneau nici la prestarea unor obligații de muncă mai reduse. În cele din urmă domnia, interesată în primul rînd să asigure încasarea dărilor și stabilitatea populației rurale, va fixa obligațiile de muncă ale țăranilor la maximum 12 zile pe an⁴².

Absența oricărei mențiuni speciale privitoare la obligațiile de muncă ale vecinilor poate constitui o dovadă că între această categorie de țărani și cea a lăturașilor domnia nu a făcut, atunci cînd a fixat numărul de zile la cel mult 12 pe an, nici o deosebire. Există însă și dovezi pozitive în sprijin: este vorba despre hotărîrea de a se iucra 12 zile pe unele moșii ai căror locuitori sînt menționați în surse anterioare sau contemporane ca vecini, cum sînt cei din Ciurbești, moșie a mănăstirii Birnova, din Săbăoani, a mănăstirii Secu și din Drăgoești, a mănăstirii Voroneț. Sătenilor din Ciurbești li se hotărîse să lucreze, ca vecini, în a doua jumătate a secolului precedent⁴³, cite două zile pe lună, iar la 6 iulie 1754 — 12 zile⁴⁴. Țăranilor din Săbăoani li se cere să lucreze tot 12 zile pe an la 9 ianuarie 1756⁴⁵. Dar, cum s-a arătat mai sus, într-o hotarnică din același an ei sînt numiți vecini⁴⁶, după cum și în sama mănăstirii Secu, încheiată la începutul anului 1743, ei apar cu același nume⁴⁷. În sfîrșit, la 1 iulie 1756⁴⁸ se hotărîște ca locuitorii din Drăgoești, care erau, cel puțin parte din ei, vecini, după cum rezultă dintr-un document din 1734⁴⁹, să lucreze același număr de zile. Așadar, chiar dacă s-ar putea admite ca exactă afirmația autorilor anaforalei din 1775 că și după 1749 stăpînii de moșii au continuat să impună vecinilor obligații de muncă fără soroc, care puteau depăși cele 24 zile hotărîte prin actul cu pri-

⁴⁰ D.R.A., II, nr. 268.

⁴¹ Arh. St. București, M-rea Doljestei, X, nr. 21, orig.; D.R.A., II, nr. 263.

⁴² Susținerea lui C. Tașcă (*op. cit.*, p. 178 și urm.) că Mavrocordat a dat după 1 iunie 1749 un așezămint prin care a fixat pentru toți țărani obligația de lucru de 12 zile rămîne doar o ipoteză.

⁴³ V. Mihordea, *op. cit.*, p. 157—159.

⁴⁴ D.R.A., II, nr. 292.

⁴⁵ *Ibidem*, nr. 306.

⁴⁶ Bibl. Acad., LXVI, nr. 22, orig.

⁴⁷ Ion Bogdan, *Sămile mănăstirilor de țară din Moldova pe anul 1742*, în „Buletinul Comisiei istorice a României”, vol. II, București, 1915, p. 263.

⁴⁸ Bibl. Acad., LXXXIII, nr. 37, orig.

⁴⁹ D.R.A., II, nr. 127.

vire la vecini, aceasta s-a făcut numai prin abuz sau, poate, prin mijlocirea unor reduceri, licite sau nu, a obligațiilor către statul feudal.

Cărțile de stăpînire date, cu începere din primul an de domnie, de Matei Ghica (1753—1756) stabilesc pentru țărani de pe unele moșii mănăstirești obligația de a lucra 12 zile pe an sau să răscumpere munca prin plata sumei de 2 lei. Astfel, la 20 septembrie 1753 mănăstirea Galata este împuternicită să stăpînească moșiile din ținutul Cirligătura „și oamenii ce vor fi șazător: cu casă pre acești moșii, măcar orice fel de rulet ar hi, toți să fie plecați egumenului și să-i slujască lucrul de boieresc după hotărîrea ce s-au făcut, 6 zile de vară și 6 zile de iarnă, ori la ce i-ar pune igumenul. Dară carei vor primi să dea pentru slujbă bani, să dea de casă cîte 2 lei și să fie plătiți”⁵⁰. Începînd din ianuarie 1754 documentele de acest fel menționează o „hotărîre de obște ce s-au făcut pentru toate mănăstirile”. Mănăstirea Voroneț prima la 12 ianuarie 1754 o carte domnească pentru a stăpîni „peste tot moșiile ce are mănăstirea, cu toți oamenii ce s-or afla șazători pe moșiile mănăstirii și, după hotărîrea ce s-au făcut de obște pentru toate mănăstirile de slujba ce s-au orînduit să lucreză oamenii ce șed pe moșiile mănăstirești, să aibă numitul egumen a-i pune pe oamenii săi ce șed pe moșiile mănăstirii să-i lucreză 12 zile într-un an, însă 6 zile de vară și 6 zile de iarnă, după obicei, ori, care n-or vrea să lucreză să ia de la dinșii cîte 2 lei de casă pe an”. Și, în încheiere, domnul poruncește ispravnicului de ținut să constrîngă pe acei dintre oameni care „nu s-ar supune să lucreză sau să dea bani de casă după hotărîrea de mai sus arătată”⁵¹.

În alte cărți domnești, însă, emise tot în domnia lui Matei Ghica, se stabilește pentru unele moșii mănăstirești obligația de lucru de 6 zile pe an, trei vara și trei iarna, sau încasarea sumei de jumătate de leu, cu specificarea: „după cum așa s-a hotărît cu sfat de obște”, sau „după testamînt de obște ce s-au făcut pentru toate mănăstirile”⁵².

Ambele situații — stabilirea a 12 sau 6 zile de lucru pe an și posibilitatea răscumpărării muncii cu anumite sume — cu menționarea aceleiași hotărîri de obște pentru mănăstiri, numită uneori și „tes-

⁵⁰ D.R.A., II, nr. 284.

⁵¹ Arh. St. Suceava, Doc. feudale, M-rea Voroneț, 1/4 orig.; o altă carte domnească s-a dat la 13 ianuarie 1754 episcopiei Rădăuți pentru stăpînirea moșiei Coțmani, cu tot venitul locului și cu toată slujba oamenilor „după hotărîrea ce s-au făcut de obște pentru toate mănăstirile, ori să slujască 12 zile pe an, 6 zile de vară și 6 zile de iarnă, ori la ce lucru i-ar pune sfîntia sa și să-și ia răvaș c-au plînit slujbă, ori căroră nu le va da mina cu slujbă, să aibă a da bani pentru lucru de boieresc, cîte doi lei de casă...” (Ibidem, nr. 289, orig.). Vezi și D.R.A., II, nr. 286, 289, 290, 292, 293, 301; Arh. St. București, M-rea Bisericiani, XIII, nr. 43, orig. (11 ian. 1754).

⁵² Arh. St. București, M-rea Sf. Sava — Iași, XV, nr. 9, orig., din 18 aug. 1754 și nr. 10, orig., din 5 august 1755, ambele pentru moșia Părcani (se fixează suma de 2 orți, egală cu o jumătate de leu).

tament de obște ci s-au făcut la toate mănăstirile", se întilnesc și în cărțile domnești emise de domnii următori⁵³.

Documentele privitoare la moșii boierești indică existența unor dispoziții similare începînd cu domnia lui Matei Ghica. La 14 iunie 1754 postelnicului Sandu Miclescu i se dă voie să încaseze cîte 2 lei pe an de la locuitorii de pe o moșie a sa, iar cei ce nu vor voi să dea bani vor lucra boieresc cîte 12 zile pe an, șase vara și șase iarna, „după cum așa s-au hotărît cu sfat de obștii pentru toți”⁵⁴. În același an stăpînii unei moșii pot lua cîte 6 potronici (o jumătate de leu) pe an, sau cîte 6 zile, trei vara și trei iarna, „după cum așa s-au hotărît cu sfat de obștii”⁵⁵.

Constatăm că și pentru moșiile boierești dispoziții de acest fel sînt date și de domnii următori⁵⁶, cu menționarea uneori a hotărîrii sau testamentului făcut cu sfat de obște.

Începînd din a doua domnie a lui Constantin Racoviță (1756—1757), dar mai frecvent în cea a domnului următor, Scarlat Ghica (1757—1758), se fixează pentru locuitorii moșiilor boierești și mănăstirești care erau îndatoriți la prestarea a 12 zile de muncă, suma de un leu în loc de doi, așa încît la începutul deceniului al VII-lea pînă la așezămîntul din anul 1766, suma maximă stabilită de domnie pentru răsculpărarea obligației de muncă va fi în toate cazurile un leu. Schimbarea, explicabilă prin rezistența opusă de țărani, care nu acceptau deseori să achite nici sume mai mici, însă și prin interesul domniei, se constată din înseși documentele acestor ani, examinate separat, dar mai ales din compararea cărților domnești date pentru aceleași moșii în ani diferiți. Astfel, între moșiile pentru care mănăstirea Galata primea în anul 1753 imputernicirea citată mai sus era și moșia Vorovești⁵⁷. La 16 august 1760 pentru această moșie se dă însă o nouă carte dom-

⁵³ Pentru 12 zile: D.R.A., II, nr. 309, 337. Pentru 6 zile: Arh. St. București, M-rea Sf. Sava — Iași, XXI, nr. 7, orig., din 24 mai 1756; Institutul de istorie și arheologie din Iași, IX, nr. 84, orig. (cu falsificarea cifrei 6 (potronici) în 9. Comp. cu doc. din 28 iulie 1760 (*Ibidem*, nr. 85, orig.). Publ. în D.R.A., II, nr. 324, (fără indicarea cifrei inițiale).

⁵⁴ Bibl. Acad., CXXXVIII, nr. 224, orig., pentru moșia Vătăvoaia din țin. Cîrliqătura.

⁵⁵ Bibl. Acad., LII, nr. 45, orig., din 12 august 1754, pentru jumătate de sat din Hilișeu, țin. Dorohoi; vezi și Gh. Chibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XI, Iași, 1922, p. 132—133, din 28 aug. 1755, pentru părți de moșii dintr-un alt ținut: 6 zile pe an, trei vara și trei iarna, sau 6 potronici de casă, „după hotărîrea testamentului domniei mele”.

⁵⁶ Pentru 12 zile: D.R.A., II, nr. 315, 323; N. Iorga, *Documentele Iamliei Callimachi*, vol. II, București, 1903, p. 212—213; Bibl. Acad., CXXXVIII, nr. 231, orig. (2 sept. 1756), CLXXXV, nr. 239, orig. (24 iunie 1757); Arh. St. București, M-rea Agaton, II-ter, nr. 20, orig. (1 iunie 1758); Arh. St. Iași, DCLIX, nr. 12, orig. (6 apr. 1760). Pentru 6 zile: D.R.A., II, nr. 322, 341, 342; „Arhiva românească”, tom. VIII, 1942, p. 32; Bibl. Acad., XXXV, nr. 163, orig. (15 sept. 1757).

⁵⁷ D.R.A., II, nr. 284.

nească în care se stabilește să se încaseze în locul celor 12 zile suma de 1 leu⁵⁸. Aceeași transformare se observă și în cazul moșiei mănăstirii Bogdana⁵⁹, precum și pentru moșiile din ținutul Iași ale mănăstirii Socola⁶⁰.

Din documentele citate mai sus rezultă că începînd din prima domnie a lui Matei Ghica se aplică în Moldova, în ceea ce privește obligația de muncă a țăranilor, anumite dispoziții care nu se întîlnesc în anii anteriori: fixarea numărului de zile la douăsprezece pentru moșiile boierești și mănăstirești, cu specificarea că munca va fi efectuată „vara” și „iarna” în părți egale⁶¹; specificarea constantă a posibilității de răscumpărare a muncii, cu indicarea sumei, doi lei la început, redusă apoi după cîteva ani la un leu; acceptarea ca țăranul să aleagă între prestarea muncii și plata ei cu bani⁶².

Din unele exemple s-a putut constata că domnia fixa uneori boierescul la 6 zile și suma cu care putea fi răscumpărat la 6 potronici sau 2 orți, adică o jumătate de leu. În unele cazuri este vorba de moșii situate la graniță. Existența unei reglementări a obligațiilor locuitorilor de pe moșiile de la marginea țării este atestată de o carte domnească din anul 1762 prin care stăpînul moșiei este împuternicit „să aibă a le lua <țăranilor> pe an de casă cîte 6 potronici, după obiceiul marginii ce esti hotărît cu testament de obștie”⁶³. Fixarea unui număr de zile și a unei sume de bani mai mici și pentru unele moșii situate în interior s-ar putea explica în anumite cazuri prin existența unor cărți domnești anterioare, cu obligații reduse, acum confirmate⁶⁴, sau

⁵⁸ D.R.A., II, nr. 348.

⁵⁹ *Ibidem*, nr. 290 și Arh. St. București, M-reă Bogdana, X, nr. 10, orig. (publ. în D.R.A., II, nr. 395, cu eroare de lectură a numărului de zile: 5 zile de iarnă și 5 zile de vară, în loc de 6 și 6).

⁶⁰ D.R.A., II, nr. 294 și Bibl. Acad., VII, nr. 81, publ. de N. Iorga, *op. cit.*, vol. I, București, 1902, p. 437, fără indicarea moșiilor.

⁶¹ Cunoaștem un singur precedent de stabilire a lucrului în două perioade, vara și iarna, dar pentru un total de 8 zile pe an, din anul 1747 (D.R.A., II, nr. 257).

⁶² „...iar căroră nu le va da mina să lucreze, să de bani...” (D.R.A., II, nr. 309). Vezi și citatele din text.

⁶³ *Cartea domnească pentru moșia Ruicani, a mării Galata, publ. de I. N. Halippa în „Trudi Bessarabskoi Gubernskoi Ucenoi Arhivnoi Kommissii”, tom. II, Chișinău, 1902, p. 280; repetată de Grigore Ghica la 29 oct. 1765 (Ibidem, p. 281—282). Hotărîrea privitoare la moșiile de la graniță nu exista în 1748, cînd, la 10 iunie, C. Mavrocordat dădea o carte de stăpînit pentru aceeași moșie, cu obligația de muncă de 12 zile, în baza așezămîntului pentru mănăstiri din anul 1742 (Ibidem, p. 257—258). Pentru unele moșii din olatul Greceni se hotărîște a se lucra 12 zile pe an, dar prețul răscumpărării este de numai 2 orți într-un caz, 6 potronici în altul, deci o jumătate de leu, ca și pe moșiile unde se lucrează 6 zile (D.R.A., II, nr. 299; Bibl. Acad., XXX, nr. 95, orig., din 10 iunie 1757).*

⁶⁴ D.R.A., II, nr. 298, 302. Specificarea posibilității de a plăti sau a presta munca și a modalității de efectuare a ei — vara și iarna — pe aceste moșii se face, probabil, în baza dispozițiilor recente, deoarece astfel de prevederi nu se întîlnesc anterior.

alteori, probabil, a unor învoieli sau hotărâri speciale date în urma proceselor între țărani și stăpînii moșilor respective. Menționarea alternativei lucru—bani și a modalității de efectuare a muncii — vara și iarna — se face și în documentele din această categorie.

Din aceleași documente citate, precum și din altele, numeroase, se poate observa că reglementările enumerate mai sus sînt însoțite frecvent de formulele: „după hotărîrea ce s-au făcut de obște”, „după cum așa s-a hotărît cu sfat de obște pentru toți”, „după hotărîrea testamentului ce s-a făcut cu sfat de obște”, „după hotărîrea ce s-a făcut de obște pentru toate mănăstirile” sau „după testament ce s-a făcut de obște pentru toate mănăstirile”. Aceasta ne îndreptățește să credem că dispozițiile înseși erau cuprinse, cel puțin într-o formă generală, în astfel de hotărîri sau „testamente”⁶⁵, deci în așezăminte scrise care, la fel cu cele din Țara Românească din aceeași perioadă⁶⁶, nu s-au păstrat pînă astăzi. Aceste așezăminte, unul pentru mănăstiri și unul, probabil, pentru boieri sau poate chiar pentru ambele categorii de stăpîni de moșii și din care, în această ultimă ipoteză, s-ar fi extras măsurile pentru cele dintîi⁶⁷, cuprindeau, după cum rezultă din aplicarea lor, cel puțin în ceea ce privește reglementarea obligațiilor de muncă ale țăranilor, dispoziții identice.

Este dificil de stabilit, pe baza informațiilor de care dispunem, cine a dat aceste așezăminte agrare. Documentele moldovenești din această perioadă nu oferă nici o indicație precisă, așa că nu se pot formula decît presupuneri. Astfel, avînd în vedere că aceste dispoziții se întîlnesc în timpul domniei lui Matei Ghica, s-ar putea admite că el a fost inițiatorul lor⁶⁸ sau Constantin Racoviță, către sfîrșitul primei sale domnii în Moldova.

Documentele din domnia lui Grigore Ghica pentru anii 1764—1765 menționează uneori un așezămint dat de el, aplicabil și mănăstirilor și boierilor, care a fost comunicat și ispravnicilor de ținut spre a-l folosi în reglementarea conflictelor dintre țărani și stăpînii de moșii⁶⁹. Nici textul acestuia nu s-a păstrat, dar fiindcă dispozițiile apli-

⁶⁵ „Testament” poate fi numit și un act domnesc cu caracter general (vezi *D.R.A.*, II, nr. 128, 156, 300), dar și unul dat în cazuri particulare (vezi *I. Bogdan*, *op. cit.*, p. 225, 232; *Arh. St. București, M-rea Aqaton*, I, nr. 11, orig.; *Arh. St. Iași, CMXI*, nr. 7, orig.); menționarea testamentului făcut cu sfat de obște în legătură cu relațiile agrare indică sensul de așezămint agrar.

⁶⁶ Vezi *Fl. Constantin*, *op. cit.*, p. 82—89.

⁶⁷ Un indiciu ar fi că, înainte de ianuarie 1754, de cînd începe a fi menționată hotărîrea de obște pentru mănăstiri, se folosește formula „după hotărîrea ce s-au făcut” pentru a desemna aceleași dispoziții și în cazul mănăstirilor (*D.R.A.*, II, nr. 284).

⁶⁸ „Testamentul domnii mele”, menționat într-un document de la Matei Ghica citat mai sus (*Gh. Ghibănescu*, *op. cit.*), poate fi și așezămintul agrar, dar și o hotărîre anterioară dată pentru aceeași moșie de el.

⁶⁹ „...după hotărîrea testamentului ce s-au dat poroncă prin ponturi către ispravnicii de ținuturi să de venitul stăpînului moșii”. (*Arh. St. București, M-rea Cașin*, IV, nr. 11, orig., din 20 nov. 1765); să-și dea adețiul „după hotărîrea

cate pînă acum continuă să fie în vigoare⁷⁰, se poate deduce că Gri-gore Ghica nu a adus modificări măsurilor precedente.

Așadar, se poate constata că în perioada premergătoare așeză-mintului agrar din anul 1766, începînd cu anul 1753, relațiile agrare au fost reglementate, cel puțin în ceea ce privește obligația de muncă a țăranilor, de dispoziții noi față de cele aplicate anterior.

Munca țăranilor de pe moșiile boierești a fost fixată, se pare pentru prima dată, la maximum 12 zile pe an, iar pentru moșiile mănăstirești s-a stabilit același număr de zile, revenindu-se astfel la re-glementarea făcută prin așezămîntul pentru mănăstiri din anul 1742. În felul acesta cuantumul muncii pe ambele categorii de moșii a fost uniformizat.

S-a hotărît că jumătate din numărul zilelor vor fi lucrate „vara”, adică în sezonul agricol viu, și jumătate „iarna”, deci în acea parte a anului cînd activitatea agricolă este redusă sau încetează cu totul. În culegerea de porunci date ispravnicilor de C. Mavrocordat în a doua domnie în Moldova există o dispoziție potrivit căreia locuitorii de pe moșiile boierești și mănăstirești vor lucra zilele de muncă „mai mult în cele șase luni de vară”⁷¹. Rezultă de aici că reglementările aplicate cu începere din anul 1753 reduceau, în comparație cu hotărîrea lui C. Mavrocordat, posibilitatea stăpînului de moșie de a folosi cea mai mare parte a muncii țăranului pentru culturile agricole.

S-a hotărît că obligațiile de muncă pot fi răscumpărate cu bani, fixîndu-se la 2 lei, apoi la 1 leu suma corespunzătoare pentru 12 zile și la jumătate de leu pentru 6 zile⁷².

În sfîrșit, a fost acordat țăranului dreptul de a converti munca în bani⁷³.

Așezămîntele agrare din anii 1766 și 1767. Primul așezămînt agrar moldovenesc din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea al cărui text integral s-a păstrat este cel dat de către Grigore Alexandru Ghica

ponturilor domniei mele” (Bibl. Acad., LXXXII, nr. 46, orig., din 5. dec. 1765); „iar de acum înainte după cum poroncește măriia sa prin ponturi așa să urmeze” (Arh. St. București, M-rea Slatina, VI, nr. 18, orig., din 14 oct. 1764); „...pentru aceste de mai gîoș scrisse ponturi s-au făcut de la însus Divanul domniei mele” (*Ibidem*, nr. 20, orig., din 4 iunie 1765).

⁷⁰ Arh. St. Iași, CDXXV, nr. 136, din 14 oct. 1765: „de vor fi oameni șezători cu case pe aceste părți de moșii, să aibă a lua de toată casa cîte un leu pe an, iar care nu vor da bani să aibă a lucra de boierescul cîte 12 zile pe an de om, însă șasă zile de vară și șasă de iarnă, după hotărîrea testamentului”. Vezi și Arh. St. București, M-rea Neamț, XXI, nr. 12, orig., din 11 ian. 1765.

⁷¹ T. Codrescu, *Uricarul*, vol. IV, Iași, 1857, p. 398.

⁷² Reglementările anterioare cunoscute nu fixau renta în bani, dar nici nu o interziceau (vezi N. Corivan, *Contribuții la obligațiile țăranilor din Moldova în prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în „Studii și cercetări științifice, Istorie”, Iași, an. VIII (1957), fasc. 1, p. 76—77.

⁷³ Vezi și A. Oțetea, *op. cit.*, p. 343. Afirmația lui Gh. Panu (*op. cit.*, p. 327) că țăranii puteau răscumpăra cu bani munca numai cînd convenea stăpînului este contrazisă de documente.

sub forma cunoscutului hrisov din 1 ianuarie 1766⁷⁴. El este totodată și cel dintâi act domnesc în care relațiile dintre proprietari și țărani, îndeosebi obligațiile de muncă ale acestora din urmă, sînt reglementate într-o formă mai detaliată.

Faptul că principalul obiectiv al așezămîntului a fost fixarea mai amănunțită a obligațiilor de muncă ale țăranilor este semnificativ, deoarece pune în evidență tendința stăpînilor de moșii de a-și asigura, prin intermediul unui așezămînt domnesc, o cantitate de muncă agricolă sporită.

Au rămas încă necunoscute împrejurările imediate ale elaborării hrisovului. În partea introductivă se afirmă că necesitatea noii reglementări a fost dictată de necurmatele conflicte dintre stăpîni și țărani în legătură cu executarea obligațiilor de muncă: țăranii protestau împotriva asuprașirii la lucru, pe care erau constrinși să-l efectueze „fără de nici o orînduială sau dreptate”, iar stăpînii erau nemulțumiți că țăranii nu se supun la nici o slujbă sau, dacă o fac, lucrează cît vor și cînd vor. În această situație domnia intervine — declară domnul — pentru a fixa obligațiile astfel încît nici o parte, nici alta să nu fie nedreptățită.

S-ar părea deci că numai necesitatea de a curma conflictele frecvente dintre cele două părți a dus la reglementarea relațiilor agrare din anul 1766. Existența acestor conflicte este, în adevăr, confirmată de numeroase documente anterioare hrisovului⁷⁵. Dar, de fapt, nu aceasta a fost singura cauză și nici măcar cea mai importantă a noii reglementări, ci nevoia stăpînilor de moșii de a-și asigura, cu ajutorul muncii gratuite a țăranilor, o producție agricolă sporită. Stăpînii de moșii nu se mai pot mulțumi numai cu produsele provenite din dijme sau cu cele realizate din munca țăranului pe rezerva moșiei în condițiile în care această muncă nu era amănunțit reglementată și cînd țăranul era liber să aleagă forma de rentă — muncă sau bani. De aceea, părerea emisă de Radu Rosetti⁷⁶ că insistența boierilor și a mănăstirilor de a spori, în al treilea pătrar al secolului al XVIII-lea, obligațiile de muncă ale țăranilor s-ar explica prin posibilitatea transformării lor în bani, ceea ce ar fi dus, implicit, la creșterea veniturilor bănești ale stăpînilor de moșii este infirmată atît de știrile anterioare anului 1766, cît și de acest așezămînt: reglementările anterioare lăseau la latitudinea țăranului să aleagă forma de rentă, iar hrisovul din 1766, dacă anulează acest drept, îl recunoaște stăpînului de moșie tocmai pentru a-l asigura cu munca țăranului.

⁷⁴ D.R.A., II, nr. 403.

⁷⁵ Vezi N. Grișoras, *Frământări sociale și politice din Moldova și Țara Românească între anii 1750 și 1760*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie”, Iași, tom. II (1965), p. 129—135.

⁷⁶ Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 323.

În cronicile care s-au ocupat de domnia lui Grigore Ghica⁷⁷, precum și în alte surse⁷⁸, administrația acestuia este prezentată în chip favorabil, subliniindu-se grija domnului de a limita abuzurile și a ușura dările, măsuri care au avut ca urmare revenirea în țară a unui mare număr de moldoveni pe care vexațiunile predecesorilor săi îi determinaseră să se refugieze în țările vecine. Dar urmările pozitive ale măsurilor fiscale i-au permis domnului să admită agravarea obligațiilor țăranilor față de stăpînii moșilor, între exploatarea exercitată de stat și cea practică de aceștia existînd o corelație care va fi pusă în evidență și de examinarea împrejurărilor în care s-au dat ori au fost propuse așezămintele ulterioare. Această corelație explică de ce tocmai acum, în timpul domniei lui Grigore Ghica, stăpînii de moșii au obținut o reglementare agravantă pentru țăranii a relațiilor agrare.

Principalele dispoziții ale așezămîntului se referă la muncă.

Se stabilește obligația locuitorilor de pe moșiile boierești și mănăstirești de a lucra într-un an 12 zile, de la această regulă făcînd excepție numai țăranii de pe moșiile situate „pe marginea hotărului țării Moldovei”, care vor lucra 6 zile. Chiar din acest punct de vedere așezămîntul este agravant pentru unii țăranii, și anume pentru acei care locuiau pe moșii situate în interior și prestau numai 6 zile pe an.

Ca o expresie a interesului pentru muncile agricole, se stabilește că munca va fi concentrată numai în sezonul agricol viu, cîte 4 zile primăvara, vara și toamna, în timp ce, după cum s-a arătat mai sus, dispozițiile anterioare hotărău invariabil ca numai jumătate din zilele de boieresc să fie lucrate în acest sezon.

Ziua de lucru trebuia să înceapă la răsăritul soarelui și să se sfîrșească la apus, cu pauză pentru odihnă. Țăranul va lucra cu același interes pe rezervă ca și atunci cînd lucrează pe lotul său. Din fiecare familie va ieși la muncă numai bărbatul, cei incapabili de muncă, precum și tinerii necăsătoriți și fără gospodărie proprie fiind scutiți de boieresc. Munca va fi prestată la moșia pe care locuiește țăranul sau pe moșii vecine, dar nu mai îndepărtate de patru ore de drum; dacă distanța ar fi mai mare, timpul de deplasare va fi scăzut din cele 12 zile de lucru. Țăranul nu va fi obligat să facă transporturi (podvezi) pentru stăpîn și nici nu va fi supus la alte sarcini (angării).

Dacă prevederile hrisovului referitoare la reglementarea muncii s-ar limita la cele prezentate, s-ar putea admite că scopul său principal a fost numai de a așeza pe baze echitabile obligațiile de muncă ale țăranului. Dar acele dispoziții din hrisov care fixează,

⁷⁷ Cronica lui Pseudo-Enache Kogălniceanu, în *Cronicile României*, publicate de M. Kogălniceanu, ed. a II-a, tom. III, București, 1874, p. 250—254; cronica lui Ioan Cantă, în *loc. cit.*, p. 192.

⁷⁸ Raportul lui Hübsch, din Constantinopol, cu data de 16 febr. 1767, în N. Iorga, *op. cit.*, vol. I, București, 1902, p. 3.

acum pentru întâia oară, norma zilnică de lucru pun în lumină adevăratele obiective ale stăpînilor de moșii. Se stabilește lățimea ogorului pe care un plug îl va ara într-o zi (10 pași în teren destelenit și 8 pași în țelină), norma zilnică la prășit (un sfert de pogon), la secerat (3 clăi) și la recoltarea finului (o jumătate de falce la cosit și aceeași suprafață la adunat și clădit).

S-a susținut că normele zilnice de muncă stabilite prin așezămîntul agrar din anul 1766 sporeau în fapt numărul zilelor de lucru pe care țăranul era obligat să le presteze stăpînului cu mult peste cel fixat, ajungînd la 17—18 zile⁷⁹ sau chiar la cel puțin 24 zile pe an⁸⁰. De fapt, este greu de stabilit dacă și, în caz afirmativ, în ce măsură se măresc aceste obligații prin aplicarea nartului prevăzut, față de posibilitățile reale de lucru ale unui țăran.

Pentru arat se fixa numai lățimea ogorului, nu și lungimea lui. Nici mărimea pogonului în această vreme nu este cunoscută. Măsura de 43 prăjini fălcești a pogonului a fost prevăzută în nartul prășitului abia în așezămîntul dat după 1821 de Ioniță Sandu Sturza⁸¹, iar primul său editor, Teodor Codrescu, a introdus-o tacit și aici⁸². Se pare însă că suprafața pogonului era mai mică în 1766. Dintr-o informație de la sfîrșitul secolului⁸³ rezultă că pogonul avea o suprafață de 36 prăjini fălcești, deci reprezenta numai 3/4 din pogonul de mai tîrziu. Aceeași dificultate se întîmpină și în ceea ce privește nartul la secerat, deoarece nu știm care era mărimea clăii și a snopului. Și în această privință au existat fluctuații. Nici despre mărimea falcii de fin nu putem spune dacă a fost aceeași ca cea cunoscută începînd din deceniul al III-lea din secolul următor. În condica de lefuri și de venituri ale boierilor moldoveni alcătuită în anii 1776—1777 fiind vorba să se stabilească mărimea merței, a dimerliei, a vedrei cu miere și cu vin precum și a falcii de fin, se dau valorile numai pentru unele din aceste măsuri, iar pentru altele — vadra de miere și falcea de fin — nu se precizează, locul în care trebuia să fie trecută cifra rămîinînd nescris⁸⁴. S-ar putea reține de aici că atunci a trebuit să se stabilească și mărimea falcii de fin, de unde ar rezulta că nu peste tot ea avea aceeași suprafață. Un document de la începutul secolului următor dă informația că falcea de fin era numai jumătate din întinderea falcii cunoscută mai tîrziu⁸⁵. Fiind însă

⁷⁹ Gh. Panu, *op. cit.*, p. 333—334.

⁸⁰ Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 329—330.

⁸¹ Vezi Iuliu C. Ciubotaru, *Precizări în legătură cu documentul din 10 martie 1828 privitor la relațiile dintre țărani și proprietari în Moldova*, în „Studii și cercetări științifice. Istorie”, an. IX (1958), fasc. 1—2, p. 141.

⁸² T. Codrescu, *op. cit.*, vol. II, ed. a II-a, Iași, 1889, p. 224. Pentru alte ediții ale hrisovului, toate cu aceeași completare, vezi *D.R.A.*, II, p. 409.

⁸³ Arh. St. Iași, Ms. 56, p. 132.

⁸⁴ *Ibidem*, f. 40 v.

⁸⁵ Arh. St. Iași, XLVI, nr. 25. Doc. în limba greacă. Am folosit traducerea făcută de D. Ioanidis și verificată de N. Gaidagiș.

vorba de un act în care boierii au înfățișat domnului, comparativ, prevederile așezământului în vigoare și propunerile făcute de ei cu privire la noua reglementare a relațiilor agrare, în scopul de a demonstra că obligațiile țăranilor nu ar fi agravate prin acceptarea noilor măsuri, informația trebuie privită cu rezervă. Dar dintr-un document din anul 1786 rezultă că într-o zi, lucrînd de la răsăritul pînă la apusul soarelui, un om poate cosi o jumătate de falce, adică atît cît prevede și așezământul⁸⁶.

Așadar, cu toate că nu se poate stabili cu exactitate, există însă prea puțin temeiuri care să ne îndreptățescă a accepta interpretarea dată pînă acum nartului din așezământ. Pare logic ca acest nart să fi corespuns în acel moment posibilităților reale de muncă ale țăranului, cu condiția respectării duratei zilei de lucru stabilită atunci. Dar, prin faptul că așezământul nu fixa cu precizie anumite mărimi, dispozițiile cu privire la norma zilnică de lucru nu puteau constitui pentru viitor un mijloc de îngădire a abuzurilor stăpînilor de moșii. Cum acest nart a rămas în vigoare pînă la punerea în aplicare a dispozițiilor corespunzătoare ale Regulamentului Organic, perioadă în care nevoia de muncă a stăpînilor de moșii a crescut neîncetat, aceștia au căsît uneori suficiente mijloace ca, fără a se abate formal de la prevederile așezământului, ci tocmai invocîndu-le, să agraveze obligațiile de muncă ale țăranilor, astfel ca la sfîrșitul perioadei munca cu nart să apară cu claritate ca imposibil de efectuat în cele 12 zile prevăzute de așezământ.

Hrisovul anulează dreptul țăranului de a-și răscumpăra cu bani obligația de muncă, dar nu interzice stăpînului moșiei a cere bani în locul lucrului, agravînd în acest fel gradul de dependență a țăranului față de stăpîn. Echivalentul bănesc al muncii nu este stabilit în chip explicit, dar rezultă dintr-o dispoziție a hrisovului despre plata unei zile de muncă pentru absențe determinate de anumite cauze, precum și din informații ulterioare⁸⁷ că era de 2 lei; deci și în această privință noua reglementare este agravantă, întrucît în perioada imediat premergătoare suma admisă era 1 leu.

Plata în bani a muncii este însă obligatorie pe moșiile răzășesti. Explicația acestei măsuri trebuie căutată numai în starea de indiviziune a proprietarilor răzeși⁸⁸, neputînd fi considerată ca o măsură de ocrotire a țăranilor fără pămînt împotriva lăcomiei și brutalității răzeșilor⁸⁹.

Dijma nu constituie obiectul unei reglementări mai amănunțite față de indicațiile pe care le oferă informațiile anterioare. Se specifică doar că locuitorii sînt obligați să dea dijma, a zecea parte din produse, „din toate” în afară de legumele pentru consumul propriu. Țăranul nu-și poate

⁸⁶ D.R.A., II, nr. 546.

⁸⁷ *Ibidem*, nr. 410, 423.

⁸⁸ I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 224.

⁸⁹ Radu Roselli, *op. cit.*, p. 375.

ridica recolta de pe cîmp înainte de a-și lua dijma stăpînului moșiei, care este însă obligat să vină la timp.

În sfîrșit, așezămîntul, recunoaște stăpînului dreptul de monopol asupra vînzării vinului, lăsînd liberă vînzarea altor băuturi.

Acestea sînt principalele dispoziții ale așezămîntului din anul 1766. După cum s-a putut observa, atenția principală este acordată reglementării obligațiilor de muncă în folosul stăpînilor de moșii. Astfel, așezămîntul din 1766 a pus la dispoziția acestora un instrument mai eficient de exploatare a muncii țărănilor.

Informații din perioada imediat următoare arată că așezămîntul a fost pus în aplicare⁹⁰. Ispravnicilor li se comunicaseră „ponturi”⁹¹, adică extrase din așezămînt, pentru a-l cunoaște și aplica.

Dispozițiile așezămîntului dat de Grigore Ghica au fost confirmate prin hrisov, la 28 mai 1767, de către succesorul său, Grigore Calimah⁹². Deoarece însă se adaugă unele prevederi, hrisovul din 1767 poate fi socotit ca un așezămînt agrar nou.

Se completează dispoziția privitoare la dijmă cu specificarea favorabilă țărănilor că dacă stăpînul nu va trimite la timp să se ridice produsele din dijmă, provocînd astfel pagube prin rămînerea îndelungată a recoltelor pe cîmp, daunele vor fi suportate de proprietar.

La dispozițiile așezămîntului precedent, Grigore Calimah adaugă, sub forma punctului al XVI-lea, pe aceea că stăpînul moșiei este obligat a da țărănilor loc de hrană suficient, fie dacă exploatează moșia direct, fie dacă o arendează. Precizarea nu este lipsită de interes. Introducerea ei în așezămînt trebuie privită ca o manifestare a tendinței domniei de a statornicii prin lege dreptul de folosință al țărănilor asupra lotului pe care-l cultivă, ca urmare a încercărilor unor stăpîni sau arendași de a-l încalca⁹³.

Și acest așezămînt a fost pus în aplicare de către cel care l-a dat⁹⁴. Ulterior însă stăpînii de moșii l-au înlăturat, după cum rezultă din cuprinsul „ponturilor” care au circulat în anii următori⁹⁵. Acestea nu mai conțin dispozițiile cu care a fost completat de către Grigore Calimah așezămîntul lui Grigore Ghica.

Așezămîntul agrar din 30 septembrie 1777. Cu toate că hrisovul lui Grigore Ghica a pus la îndemîna stăpînilor de moșii mijloace mai eficiente de exploatare a țărănilor, curînd ele le-au apărut acestora ca insuficiente. De aceea, înainte de a se împlini 10 ani de la așezămîntul menționat, ei vor revendica dreptul asupra zeciuiei zilelor

⁹⁰ D.R.A., II, nr. 407.

⁹¹ Bibl. Acad., II, nr. 108.

⁹² D.R.A., II, nr. 416.

⁹³ Vezi și Radu Roselli. *op. cit.*, p. 331.

⁹⁴ D.R.A., II, nr. 423, 425.

⁹⁵ *Ibidem*, nr. 530.

unui an, căutînd în acest fel să extindă și asupra muncii dreptul feudal al dijmei din produse. Cererea, cuprinsă în cunoscuta anafora din 14 aprilie 1775⁹⁶, va fi repetată și după această dată, la începutul secolului următor.

După încheierea păcii de la Kuciuk-Kainargi (1774), tronul Moldovei l-a ocupat din nou Grigore Ghica. După cum rezultă din cuprinsul anaforei, domnul i-a convocat pe boieri pentru a discuta și propune măsuri, între altele în legătură cu „orinduiala ce să cade a să păzi între stăpînii moșiilor și între lăcutorii ce să hrănesc pe dîsele”. Semnatarii ei, mitropolitul și veliții boieri, după ce fac un istoric al relațiilor agrare, constată că stăpînii moșiilor au folosit prea puțin de la țărani, ba chiar păgubesc, deoarece aceștia nu lucrează cit li s-a fixat și nici dijma nu o dau „după dreptate”, fiindcă lasă pe țarină ce vor pentru dijmă, de multe ori fără să înștiințeze pe stăpîn. Situația s-ar schimba dacă domnul ar consacra printr-un hrisov îndatorirea țăranilor de a lucra în folosul stăpînului „din zece zile una”, dînd și dijmă tot a zecea parte din produse, cu hotărîre că nu vor putea țărani să-și ridice recolta de pe cîmp pînă ce nu vor înștiința pe stăpîn. Așadar, lăsînd neschimbate dispozițiile anterioare referitoare la dijmă, căci ceea ce se cerea la 1775 în această privință era prevăzut și în așezămintele din 1766 și 1767, Divanul solicita triplarea obligațiilor de muncă ale țăranilor.

Este semnificativ că demersul stăpînilor de moșii se produce în perioada imediat următoare încheierii păcii de la Kuciuk-Kainargi, prin care se creaseră perspective mai favorabile de dezvoltare pentru țările române și, ca măsură imediată, se hotărîse scutirea de tribut pe timp de doi ani. Profitînd de aceste împrejurări, mănăstirile și boierii au încercat să tragă foloase. De aceea, în anafora se afirmă că deoarece țara dobîndise „statornicia cea dorită a stării și a stăpînirii, fără a nu fi îngrozite inimile lăcutorilor de prefaceri și strămutări, ce fieștecarele nădăjduiește așăzarea, odihna și chivernisala sa la locul ce să află, nu le va cădea cu greu ca să lucreze la stăpînii moșiilor pe care să hrănesc și să chivernisesc, din zece zile una...”. În aceleași împrejurări și în același an, clerul și boierii din Țara Românească au cerut domnului sportirea clăcii la 24 zile pe an⁹⁷.

După cum este știut, cererea nu a fost încuviințată de domn: locul din document rezervat întăririi domnești a rămas alb⁹⁸ și hrisovul solicitat nu s-a mai dat.

În șirul așezămintelor agrare moldovenești se piasează și hrisovul din 30 septembrie 1777⁹⁹. Potrivit cuprinsului acestuia, domnul a recunoscut ca îndreptățită revendicarea zeciuielii zilelor anului, dar nu a

⁹⁶ D.R.A., II, nr. 465.

⁹⁷ Fl. Constantiniu, *op. cit.*, p. 97.

⁹⁸ Vezi orig. la Bibl. Acad., CCCLVIII, nr. 22.

⁹⁹ D.R.A., II, nr. 483.

admis-o din cauza stării materiale a țăranilor, rămânând ca punerea ei în aplicare să se facă atunci când această stare se va ameliora. În schimb, pînă atunci, a admis ca țăranii să lucreze peste cele 12 zile încă două zile de clacă, să repare iazurile, morile și acareturile de pe moșie. La moșiile cu „așezări” țăranii trebuiau să facă anual cite o podvodă, transportînd produse pentru nevoile casei stăpînului și să aducă două care cu lemne de foc. Monopolul stăpînului moșiei asupra vinzării vinului este extins la toate băuturile. Mai mult chiar, pentru ca acest monopol să fie eficient, se hotărăște ca țăranii să fie obligați să cumpere băutura numai de la circiumile de pe moșia pe care locuiesc, nu din altă parte.

Informațiile ulterioare duc la concluzia că dispozițiile hrisovului din 30 septembrie 1777 nu s-au aplicat. Cărțile domnești din anii următori prin care se confirmă dreptul ne stăpînire al unor boieri și mănăstiri asupra anumitor moșii continuă să fie redactate după formularul folosit mai înainte. Ele statornicesc aproape invariabil obligația țăranilor de a da dijma din produse și de a lucra zilele de boieresc sau a plăti bani „după hotărîrea ponturilor”¹⁰⁰, numite în alte documente „ponturi gospod”¹⁰¹ sau „ponturi ce sînt în Vistierie, cu pecete gospod”¹⁰², fără a se permite stăpînilor de moșie a-i obliga la mai mult decît prevăd aceste „ponturi”¹⁰³.

Primul exemplar de după 1777 al unor astfel de „ponturi”, cunoscut pînă acum, este din anul 1783. Poartă la sfîrșit pecetea domnească și mențiunea că este copiat din condica Vistieriei¹⁰⁴. Este, deci, extrasul după prevederile așezămîntului în vigoare. Acest exemplar, ca și cele din anii următori¹⁰⁵, cu conținut identic, repetă însă, cu unele mici deosebiri, comune tuturor, dispozițiile hrisovului din anul 1766, inclusiv acelea potrivit cărora țăranii nu sînt obligați la podvezi sau la alte sarcini (angării) și că au libertatea să vindă în circiumi alte băuturi afară de vin, asupra desfacerii căruia stăpînul moșiei avea drept de monopol. Or, hrisovul din anul 1777 cuprinde în această materie, după cum s-a văzut, prevederi contrarii.

Alte dovezi în același sens sînt oferite de unele informații privitoare la conflictele dintre stăpîni și țărani. Astfel, la 12 martie 1793, în urma jalbei țăranilor din Rădășeni, domnul comunică ispravnicilor ținutului că li s-au dat de la Vistierie oamenilor „ponturi” cu pecete

¹⁰⁰ Bibl. Acad., CXXXVIII, nr. 127, orig., din 5 martie 1778; *D.R.A.*, II, nr. 486 (publ. după o copie modernă; orig. se află la Arh. St. București, M-rea Birnova, III, nr. 13).

¹⁰¹ *D.R.A.*, II, nr. 496, 501, 516.

¹⁰² *Ibidem*, nr. 564.

¹⁰³ *Ibidem*, nr. 564, 569.

¹⁰⁴ *Ibidem*, nr. 530.

¹⁰⁵ Cele de pînă la anul 1800 sînt semnalate în *D.R.A.*, II, p. 524. („Ponturile” din 13 ianuarie 1800 sînt publicate în „Buletinul Ioan Neculce”, fasc. 5 (1925), Iași, p. 231—233). Alt exemplar, din 18 martie 1785, la Arh. St. București, Achiziții noi, MMDCXXVII, nr. 31-a, cu pecete aplicată.

domnească. Întrucît și ispravnicia posedă astfel de „ponturi”, domnul poruncește să se pună în vedere egumenului mănăstirii Slatina „ca după ponturi să urmeze întocmai și împlinind oamenii lucrul a 12 zile și dîndu-și și dijma din toate de a zăce, din cele ce vor face pe moșia mănăstirii, cu car de lemne [...] nu au să se supere lăcuiitorii nici într-un chip de cătră mănăstire”¹⁰⁶. Dacă acum ar fi fost în vigoare așezămîntul din 1777, care prevedea obligația de a se transporta cîte două care de lemne, este evident că pretenția egumenului nu ar fi fost respinsă. Dintr-o mărturie de cercetare dată de ispravnicii ținu-tului Roman în anul 1804 aflăm că domnia le poruncise ca în relațiile din-tre sătenii din Mogoșești și stăpînul moșiei, dacă nu exsită o invoială, să se aplice dispozițiile „ponturilor”, „nefiind supărați cu potvozi”¹⁰⁷.

În sfîrșit, prezentarea comparativă a dispozițiilor scrise, în vigoare pînă în anul 1805 și a celor propuse atunci,¹⁰⁸ relevă inexistența între cele dintii a adăugirilor pe care Grigore Ghica le-ar fi făcut prin al doilea hrisov privitor la relațiile agrare.

Așadar, după anul 1777 în Moldova a rămas în vigoare, ca normă scrisă de reglementare a relațiilor dintre țărani și stăpînii de moșii, așezămîntul agrar din anul 1766.

Proiectul de așezămînt agrar din anul 1805. La începutul secolului al XIX-lea împrejurări favorabile, asemănătoare celor din anul 1775, au făcut ca stăpînii de moșii să încerce din nou a obține modificarea raporturile cu țărani în favoarea lor. Moldova și Țara Românească dobîndiseră în anul 1802 hațișerifuri care reinnoiau prevederile actelor asemănătoare date anterior și adăugau în favoarea Principatelor Române unele dispoziții noi. Monopolul turcesc era și mai mult îngădit, cererile de bani ale Porții erau din nou limitate la cifra oficială a tributului, spoliierile fisca'le erau interzise și se hotăra inițierea de măsuri în scopul unei mai judicioase repartizări a sarcinilor fiscale¹⁰⁹.

Înainte însă ca efectele favorabile ale aplicării hațișerifului să poată fi constatate și întemeindu-și pretențiile numai pe perspectivele create, stăpînii de moșii au încercat din nou să agraveze obligațiile de muncă ale țărănilor. Printr-o anafora¹¹⁰, nesemnlată pînă acum în *istoriografia relațiilor agrare, iscălită de mitropolit, de cei doi episcopi și de un grup de boieri, purtînd data 1804, dar fiind, de fapt, semnată și prezentată domnului la începutul anului 1803*¹¹¹, se cere din nou

¹⁰⁶ D.R.A., II, nr. 675.

¹⁰⁷ Arh. St. București, M-rea Neamț, XXIV, nr. 21, orig.

¹⁰⁸ Arh. St. Iași, XLVI, nr. 25.

¹⁰⁹ Traian Ionescu, *Hațișeriful din 1802 și începutul luptei pentru asigurarea pieții interne a Principatelor dunărene*, în „Studii și articole de istorie”, vol. I, București, 1955, p. 77.

¹¹⁰ Bibl. Acad., C, nr. 127, orig.

¹¹¹ Mitropolitul Iacov, care semnează anaforaua, moare la 9 martie 1803 (*Condica de hirotonii a Mitropoliei Moldovei*, publ. de N. Iorga, în „Buletinul Comisiei istorice a României”, vol. 3, București, 1924, p. 22—23).

aprobarea domnului ca țăranii să lucreze a zecea parte din numărul zilelor unui an. Stăpînii de moșii își motivează cererea prin necesitatea de a cultiva suprafețe mai mari. Sporirea producției de cereale ar duce la belșug intern și, implicit, la scăderea prețului grîului și orzului — cereale necesare aprovizionării Porții — și deci la satisfacerea mai lesnicioasă a acestei îndatoriri.

Majorarea boierescului la a zecea parte din zilele anului era socotită nu numai necesară, dar și îndreptățită, fiindcă în acest fel stăpînii de moșii ar fi obținut, măcar în parte, o compensație pentru suprafețele deținute de țăranii. Din formularea cererii rezultă că acest număr de zile era considerat insuficient în comparație cu foloasele pe care le au țăranii, deoarece boierii solicită „măcar (s.n.) zăciuală zililor anului”.

Concludentă pentru destinația agricolă a muncii sporite este acea parte a anaforalei în care se spune că țăranii vor lucra primăvara, vara și toamna, deci în anotimpurile agricole vii (în alt loc : „mai ales la lucrul pămîntului”).

În continuare se mai solicită aprobarea ca porumbul, secara, mălaiul și hrișca, produse care nu sînt supuse monopolului, să poată fi exportate în alte țări sau să fie autorizată prelucrarea lor în velnițe, fără plată de taxe către stat sau domnie, atunci cînd vor exista cantități excedentare necesarului pentru hrană.

În sfîrșit, se cere legiferarea interzicerii dreptului de strămutare al țăranului de pe o moșie pe alta, cu perceperea unei amenzi în folosul Vistieriei de la stăpînul de moșie care ar primi pe fugari.

Avem așadar a face cu un întreg program de dezvoltare a gospodăriei moșierești pe calea producerii de cereale pentru comerț prin munca gratuită și sporită a țăranilor, legați de glie.

Anaforaua nu a fost întărită de domn, partea rezervată textului hotărîrii domnești rămînînd, ca și în cazul anaforalei din anul 1775, nescrisă ¹¹².

Prevederile favorabile Principatelor, cuprinse în hațișeriful din 1802 și măsurile administrative luate de Al.C. Moruz în primii doi ani de domnie au contribuit într-o măsură la ameliorarea situației materiale a țăranului birnic. Într-o anafora din anul 1804 boierii puteau chiar să vorbească despre „această de acum bunăstare a țării” ¹¹³ și despre un oarecare impuls dat agriculturii prin plata deplină a cerea-

¹¹² La 14 aprilie 1803, domnul, adresîndu-se unui grup de mari boieri dintre acei care semnaseră anaforaua, face referire la acest act și, repetînd chiar cuvintele cu care se solicita interzicerea strămutării țăranilor, le cere să facă propuneri asupra măsurilor care ar trebui să se ia „spre paza nestrămutării țăranilor de la o moșie la alta, cum și pentru acei cari la moșiile ce sã află șezători sînt strîmtorîți și nu au loc îndestul de hrană și nevoia îi silește a să muta la moșii mai largi, cu îndestulare de hrană”, pentru ca, cercetîndu-le și domnul, să dea dispozițiile convenite ispravnicilor de ținuturi (Arh. St. Iași, CDXVI, nr. 72, orig.).

¹¹³ T. Codrescu, *op. cit.*, vol. I, ed. a II-a, Iași, 1871, p. 30.

lelor furnizate Porții. În aceste condiții, tendința de revizuire a raporturilor agrare găsea din nou împrejurări prielnice. Ea se va afirma în anul 1805 prin așa-numitul pînă acum așezămint al lui Moruz¹⁴.

În introducerea boierii își exprimă speranța că, după reglementările făcute pînă atunci de domn în folosul supușilor, vor fi satisfăcute și cererile stăpînitorilor de moșii. Ei arată că țărani au acum o stare mai bună, „căci au dobîndit și a dărilor ușurare și a havalelor împărătești oșăbită bună îndreptare“, că aceștia își fac hrana pe moșii, cresc și vind vite cu prețuri bune, în timp ce stăpînii nu au mare folos de slujbele lor, încît aduc mai mult venit moșiile nelocuite. Cu cele 12 zile de boieresc, pe care le lucrează adesea fără să îndeplinească nartul zilnic, stăpînii nu au o compensație îndestulătoare pentru folosirea moșiei de către țărani și nici nu pot cultiva suprafețe mai mari, de pe care să recolteze produse atît pentru nevoile caselor lor, cît și în vederea vînzării la negustorii care aprovizionează Tarigradul.

¹⁴ Arh. St. Iași, XXXI, nr. 7, orig. Anaforaua este datată 1805 ianuarie 2, iar întărirea domnească — 1805 ianuarie 3. Semnăturile relevă însă că anaforaua a fost iscălită mai tîrziu, deoarece boierii care folosesc particula *vel* înaintea rangului, ceea ce înseamnă că dețineau efectiv dregătoria respectivă, au fost desemnați în aceste funcții mai tîrziu, între 13—15 ianuarie, căci pînă la 12 ianuarie alți boieri erau mari dregători și foloseau particula *vel* în semnătură, iar pe aceștia îi găsim de la 16 ianuarie 1805. Ei au deținut marile dregătorii pînă la 20 ianuarie 1806 (vezi Arh. St. Iași, Condiți K, nr. 325, f. 44, 64, 72, 75; nr. 326, f. 110, 178). Examinarea atentă a datelor înscrise pe act arată însă că luna ianuarie de la sfîrșitul anaforalei a fost scrisă după ce s-a raș hirtia, păstrîndu-se din literele lunii ce fusese scrisă anterior, doar ultimele trei litere, comune și ultimelor litere ale cuvîntului „ianuarie“. Cifrele anilor și ale zilelor în ambele date din document, precum și numele lunii de la sfîrșitul textului întăririi domnești, nu prezintă modificări.

Dacă avem în vedere că în două copii ale documentului, una integrală și alta cuprinzînd numai cele 22 puncte, fără introducerea și fără textul întăririi domnești, apar alte date (pentru prima: 3 august la întărirea domnească și 1805 septembrie pentru anafora, succesiune, de altfel, imposibilă, iar în titlul dat copiei mai tîrziu cu scriere de tranziție — 1805 septembrie 30; pentru a doua: 1805 septembrie 30 în titlul dat odată cu transcrierea textului (înainte de 1815) și aceeași dată în titlul adăugat ulterior cu scriere de tranziție — Bibl. Acad., CCCLX, nr. 37 și 38) și ținînd în același timp seama de data aproximativă la care s-au schimbat marii dregători în anul 1805, se poate admite că, de fapt, actul din 1805 a fost scris în cursul anului mai tîrziu, poate chiar în septembrie. Motivele care au determinat schimbarea datei de lună a anaforalei nu se cunosc.

Documentul a fost tipărit, cu unele greșeli, în *Colecție de așezăminte făcute înaintea Regulamentului Organic, statornicitoare drepturilor și îndatoririlor reciproce ale proprietarilor de moșii și ale locuitorilor săteni din Moldova*, Iași, 1857, p. 37—50; T. Codrescu, *op. cit.*, vol. II, ed. a II-a, Iași, 1889, p. 129—142; D. C. Sturdza-Șcheanu, *Acte și legiuri privilegiate la chestia țărănească*, seria I, vol. I, București, 1907, p. 50—58; Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 488—496.

La Bibl. Acad. (CCCLX, nr. 188) se păstrează o expunere a relațiilor dintre stăpîni și țărani, așa cum ar fi fost reglementate de Al. C. Moruz, fără dată, (publ. în *Magazin istoric pentru Dacia*, vol. II, București, 1846, p. 303—308). Este, de fapt, o compilație mai tîrzie a unor dintre măsurile propuse în 1805 și a altor dispoziții inițiate și aplicate ulterior.

Făcînd aluzie la respingerea cererii de a statornici obligația de lucru a zeciuielii din zilele unui an, pentru care recunosc că încă nu există condiții de aplicare, boierii solicită încuviințarea unor măsuri prin care să se stabilească o normă de muncă anuală, reglementîndu-se și problema locului de hrană pe care țaranii îl vor avea în folosință. Ei dau asigurări că obligațiile acum propuse vor putea fi ușor îndeplinite de țărani și că numai pentru finațul pe care ei îl vor primi după noile dispoziții s-ar conveni să lucreze îndoit.

Normele anuale de lucru propuse — și nu zilnice, cum a înțeles Filitti¹¹⁵ — sînt următoarele: fiecare plug va ara cite 80 prăjini, suprafață ce va fi și grăpată; fiecare gospodar va prăși, recolta și transporta la coșar porumbul de pe 15 prăjini, va secera și transporta la arie roada de pe 30 prăjini, va cosi, aduna și clădi în stog finul de pe o falce. Se poate observa deci că suprafețele cultivate cu munca de boieresc rămîn totuși inferioare finațului: 45 prăjini de porumb și alte cereale — față de 80 prăjini finaț. În plus, fiecare țaran va lucra 4 zile de clacă, iar cei care au car cu boi vor transporta cite două care cu lemne la curte în cel mult două zile pe an. Locuitorii din apropierea cetăților turcești de la graniță și cei din vecinătatea Țării Românești vor fi supuși la jumătate din obligațiile de mai sus. Pe lângă acestea, țaranii vor repara iazurile, morile și vor construi coșarele pentru depozitarea porumbului.

După aprecierea economistului Nicolae Suțu, munca prevăzută în propunerile stăpînitorilor de moșii nu putea fi efectuată în mai puțin de 36 zile¹¹⁶. Astfel, se urmărea să se obțină pe cale ocolită zeciuiala zilelor anului¹¹⁷.

Potrivit propunerilor, dijma va reprezenta în genere a zecea parte din produse, exceptate fiind, ca și mai înainte, legumele cultivate pentru consum propriu. Dacă pînă aici nu se schimbă nimic față de reglementările anterioare, alte propuneri cu privire la dijma sînt agravante: sarcina transportului dijmei la aria și coșarele stăpînitorului este trecută asupra țaranului; face excepție dijma din fin, care va rămîne pe locul recoltării. Dijma din miere rămîne tot de un stup din cincizeci, dar pentru numărul mai mic sau mai mare se va plăti de

¹¹⁵ I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 227.

¹¹⁶ N. Suțu, *Opere economice*, editate de Ion Veverca, București, 1957, p. 164.

¹¹⁷ În documentul care cuprinde prezentarea comparativă a dispozițiilor în vigoare pînă în anul 1805 și a propunerilor din acest an se face și o evaluare în zile, probabil la cererea domnului, a noilor obligații de muncă, rezultînd un total de 18 zile pe an, în afară de timpul cerut de repararea morilor și iazurilor (Arh. St. Iași, XLVI, nr. 25). Kisselev, care a cunoscut documentul (o traducere în limba franceză, cu unele omisiuni, se află în dosarul privitor la modificarea dispozițiilor corespunzătoare ale Regulamentului Organic, din anii 1832—1833. Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat, dos. 72, f. 65—74), aprecia că o zi de lucru după anaforaua din 1805 este echivalentă cu două zile și jumătate prestate în Ucraina (*Ibidem*, f. 78).

fiecare stup cite 5 parale, nu o para, cum stabileau poruncile domnești anterioare.

Pentru prima dată într-un așezămint agrar sint fixate suprafețele de finaș și de imaș de care puteau să se folosească țărani, divizându-se țara în trei regiuni, în fiecare sătenii primind o anumită suprafață, după numărul de vite : 8 fâlci pentru 16 vite frunțașului, 6 fâlci pentru 12 vite mijlocașului și 3 fâlci pentru 6 vite codașului — în prima regiune. În cea de-a doua se lasă țăranului între 2—6 fâlci, iar în cea din dreapta Siretului între 1—3 fâlci. Pentru surplusul de finaș, țărani trebuiau să se invoiască cu stăpînul moșiei, iar pentru sporul de vite peste cel stabilit, pe care vor voi să le pășuneze pe imaș, aveau de plătit o sumă fixă pentru fiecare vită.

Principiul atribuirii finașului și imașului după numărul de vite nu este nou. Într-o formă generală îl găsim aplicat cu cițiva ani mai înainte, fără însă să se facă deosebire între cele trei regiuni menționate mai sus¹¹⁸. Nou este însă principiul împărțirii finașului insuficient în patru părți, dintre care trei părți vor reveni țăranilor și una stăpînului, urmînd ca pentru suprafețele necesare chiar numărului de vite specificate în anafora să se incheie invoiele cu stăpînii altor moșii.

Dispozițiile privitoare la muncă nu se aplică țăranilor fără pămînt așezați pe moșiile răzășești. Aici ei vor plăti anual o sumă fixă, 2 lei.

Radu Rosetti afirmă că anafora boierilor a fost întărită de domn chiar a doua zi și pusă provizoriu în aplicare, pînă la aprobarea ei de către Poartă¹¹⁹. În continuare, sprijinindu-se pe comunicarea făcută de Kisselev Sfatului Administrativ al Moldovei la 15 februarie 1833, în care acesta arată că Poarta nu a încuviințat propunerile făcute prin anafora și aduse la cunoștința ei printr-un arzmagzar¹²⁰, Rosetti este de părere că așezămintul lui Moruz a rămas neaplicat în cele mai multe locuri, că în majoritatea cazurilor se făceau tocmele cu bună învoire și că diversitatea de obiceiuri și tocmele l-a determinat pe primul domn pămîntean să repună în vigoare așezămintul lui Grigore Ghica din 1777. S-ar înțelege din cele de mai sus că în perioada amintită au lipsit norme legale de reglementare a raporturilor dintre stăpîni și țărani, ceea ce este, evident, greșit.

Nici Gh. Panu nu urmărește să dovedească dacă așezămintul din 1805 a fost sau nu aplicat, mărgininu-se să afirme că după 1812 nu se mai vorbește despre așezămintul lui Moruz, probabil din cauză că determinarea lucrului în cantități pe an îl îndepărta cu totul de la

¹¹⁸ Iuliu C. Ciubotaru, *op. cit.*, p. 138—139.

¹¹⁹ Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 355.

¹²⁰ Arz-magzarul, în original, fără dată, se păstrează la Arh. St. Iași, XXXI, nr. 15, Publ. de: T. Codrescu, *op. cit.*, vol. II, ed. a II-a, Iași, 1889, p. 143—148; D. C. Sturdza-Șcheanu, *op. cit.*, vol. I, București, 1907, p. 58—61; Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 496—499.

principiul celor 12 zile, făcându-l foarte greu aplicabil în practică. Ceva mai jos Panu afirmă că Scarlat Calimah restabilește așezămintul lui Grigore Ghica din 1766, afirmație de asemenea eronată¹²¹. Din expunerea lui I. C. Filitti rezultă că anaforaia din 1805 ar fi devenit efectiv act de reglementare a relațiilor agrare¹²².

Fără de atâtea păreri deosebite, se impun unele precizări în legătură cu acest moment din istoria relațiilor agrare. Știrea din comunicarea lui Kisselev, prețioasă pentru că pune sub semnul întrebării valabilitatea actului din 1805 ca așezămint agrar are însă nevoie să fie confirmată de documentele vremii, cu atât mai mult cu cât în textul comunicării¹²³ există și unele interpretări greșite chiar ale conținutului actului la care se referă.

De la început trebuie spus că examinarea documentului original care cuprinde propunerile din 1805 și textul întăririi domnești relevă caracterul diplomatic imperfect al acestuia, deoarece sub textul întăririi nu s-a scris decât data — 3 ianuarie 1805 — *lipsind pecetea și semnătura domnului*. S-ar putea admite că Al. Moruz a dat numai o aprobare de principiu propunerilor stăpînilor de moșii, rămînînd ca incuviințarea formală să fie acordată abia după ce arzul trimis la Poartă pentru a se solicita consimțămîntul acesteia la modificările cerute va fi primit un răspuns favorabil.

Indiferent însă care a fost cauza ce l-a determinat pe domn să nu semneze și întărească cu pecetea sa textul prin care admitea propunerile, este cert că actul din 1805 nu poate fi socotit, din motivul arătat, decât un proiect de reglementare a relațiilor agrare. Considerarea lui ca așezămint agrar și aprecierea raporturilor dintre țărani și stăpîni în Moldova la începutul secolului al XIX-lea în funcție de prevederile pe care le cuprinde sînt, deci, eronate¹²⁴.

În afară de aceasta, nici presupunerea despre aplicarea fie și temporară a măsurilor propuse acum nu se confirmă documentar, deoarece poruncile domnești din anul 1805, precum și cele din anii

¹²¹ Gh. Panu, *op. cit.*, p. 457—459.

¹²² „Oricit de criticat a fost acest așezămint de către istoricii noștri..., săteni din Polonia și Rusia au continuat să vie în Moldova, unde condițiile li se păreau totuși mai ușoare. Numai cei din țară nu voiau să iasă din vechiul obicei, refuzînd uneori chiar 12 zile de lucru” (I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 228).

¹²³ Radu Rosetti, *op. cit.*, anexa nr. 6 (p. 528—532).

¹²⁴ Fără de cele semnalate mai sus (vezi nota 114) se poate pune însă întrebarea dacă textul întăririi domnești a fost scris cu știrea lui Moruz, sau dacă nu cumva domnul a lăsat, ca și în cazul anaforalei din 1803 pentru zeciuiala zilelor anului, locul alb și textul existent a fost scris mai tîrziu și fără știrea sa. Data de 3 ianuarie 1805, anterioră datei semnării de fapt a anaforalei, dă temeuri serioase de îndoială și asupra autenticității textului întăririi domnești.

următori ¹²⁵ atestă că în vigoare rămăseseră dispozițiile așezămintului lui Grigore Ghica din anul 1766. Constatarea nu se aplică numai anilor primului deceniu al secolului; ea este valabilă pentru întreaga perioadă care durează pînă la așezămîntul agrar dat de Ioniță Sandu Sturza.

Așezămîntul agrar al lui Ioniță Sandu Sturza. Am arătat mai înainte ¹²⁶ că așa numitul așezămînt agrar al lui Ioniță Sandu Sturza din anul 1828 nu reprezintă decît unul din exemplarele „ponturilor” care circulau și în anii precedenți și că, deci, existența unei legături între această reglementare și concesiunile făcute de domn mării boierimi în ultima parte a domniei nu se mai poate susține.

Data exactă a așezămintului nefiind cunoscută, s-a mai arătat că perioada aproximativă în care a putut fi alcătuit este cuprinsă între 27 octombrie 1820, cînd se menționează într-un document emis de Vistierie unele dispoziții care nu sînt cuprinse, în forma în care apar atunci, în „ponturile” de mai tîrziu, și 28 martie 1823, data primului exemplar cunoscut al „ponturilor” cu noua reglementare. Pe baza unei informații ulterioare, perioada poate fi restrînsă între 2 decembrie 1822 ¹²⁷ și 28 martie 1823, astfel că posibilitatea ca așezămîntul să fi fost dat în timpul domniei lui Mihai Suțu este înlăturată.

Așezămîntul agrar ale cărui dispoziții le repetă „ponturile” amintite cuprinde măsurile celor două așezăminte date de Grigore Ghica în a doua jumătate a secolului precedent, precum și dispoziții privitoare la limitarea finațului și imașului țărănesc la suprafețe necesare întreținerii a cel mult 12 vite pentru țăranul frunțaș, 8 vite pentru mijlocăș și 4 vite pentru codaș; în cazul că prin aplicarea acestei măsuri stăpînul ar fi fost lipsit de finațul și locul de arătură ce-i era necesar, se prevede că o treime din moșie va rămîne ca rezervă feudală. Aceste dispoziții se aplicau și în perioada precedentă ¹²⁸; Ioniță Sandu Sturza doar le-a inclus într-un așezămînt agrar.

¹²⁵ Bibl. Acad., DCCXLIII, nr. 97, orig., (14 febr. 1805); VIII, nr. 100, orig. (11 iunie 1805); T. Codrescu, *op. cit.*, vol. XXI, Iași, 1892, p. 230—231 (10 iulie 1805); Arh. St. București, M-reă Adam, IV, nr. 80, orig. (12 mai 1806); Arh. St. Iași, Condici K, nr. 326, p. 348—352, copie (mai 1806); Bibl. Acad., XXVII, nr. 16, orig. (8 mai 1808).

¹²⁶ Iuliu C. Ciubotaru, *op. cit.* Ulterior am găsit și textul „ponturilor” din 10 martie 1828, pe care le-a publicat trunchiat T. Codrescu (Arh. St. Iași, XLVI, nr. 10). Comparația cu celelalte „ponturi” din timpul domniei lui I. S. Sturza relevă identitatea de conținut și în partea care nu a fost tipărită de T. Codrescu. Însemnările făcute de acesta în vederea tipăririi dovedesc că el nu s-a servit de o broșură, cum s-a crezut (Iuliu C. Ciubotaru, *op. cit.*, p. 133), ci chiar de acest exemplar al „ponturilor”.

¹²⁷ *Documente privitoare la istoria economică a României. Orașe și țirguri*, Moldova, Seria A, vol. II, București, 1960, nr. 53: porunca Vistieriei ca locuitorii din mahalalele Vasluiului, asimilați în ceea ce privește obligațiile către proprietar cu țărani, să aducă la curtea stăpînului un car de lemne pe an, nu două care, cum prevăd „ponturile” din anii următori.

¹²⁸ Iuliu C. Ciubotaru, *op. cit.*

Existența unor extrase după așezămînt în anii care au urmat, precum și alte informații, atestă faptul că pînă la punerea în aplicare a dispozițiilor corespunzătoare din Regulamentul Organic relațiile agrare în Moldova au fost reglementate de acest așezămînt.

★

Din examinarea sumară a relațiilor agrare în perioada anterioară așezămîntului dat de Grigore Ghica în anul 1766, a condițiilor în care au fost date sau cel puțin cerute așezămintele agrare cunoscute, a cuprinsului lor și a problemei dacă toate aceste așezăminte au constituit efectiv instrumente de reglementare a relațiilor agrare pînă la Regulamentul Organic au rezultat următoarele :

Primul așezămînt agrar cunoscut (1766) a fost precedat de reglementări care indică existența în deceniul șase a unuia sau a mai multor așezăminte al căror text nu ni s-a păstrat și care fixau numărul de zile pentru moșiile boierești și mănăstirești la douăsprezece, astfel că hrisovul din anul 1766 nu a făcut decît să mențină acest quantum de muncă, reglementînd însă mai strict modul de executare și anulînd dreptul țaranului de a o converti în bani.

Din seria așezămîntelor agrare trebuie scos așa numitul așezămînt al lui Al. Moruz, care nu poate fi socotit decît un proiect de reglementare a relațiilor agrare, nu un act finit aplicat parțial sau temporar.

În ceea ce privește așezămîntul lui Grigore Calimah (1767) și cel al lui Grigore Ghica din anul 1777, primul nu a fost aplicat decît scurt timp, probabil numai în timpul domniei acestuia, iar al doilea nu a devenit act de reglementare a relațiilor agrare decît în ultimul deceniu al perioadei de care ne ocupăm.

Astfel, singurul așezămînt care s-a aplicat neîntrerupt a fost cel din anul 1766. Acesta, împreună cu adăugirile făcute în 1777 și cu unele dispoziții aplicate în primele decenii ale secolului al XIX-lea, a constituit așa-numitul așezămînt agrar al lui Ioniță Sandu Sturza, prin care s-a fixat din nou la sfîrșitul perioadei cadrul general de reglementare a relațiilor agrare.

LES ÉTABLISSEMENTS AGRAIRES MOLDAVES (1766—1832) (I)

RÉSUMÉ

Dans la première partie de cette étude, publiée dans le présent tome de *l'Annuaire de l'Institut d'Histoire et d'Archéologie de Iassy*, l'auteur entreprend de nouvelles recherches sur les établissements agraires qui ont réglementé en Moldavie les relations des seigneurs et des paysans dans la seconde moitié du XVIIIe siècle et durant les premières trois décennies du XIXe siècle, jusqu'à, l'entrée en vigueur du Règlement Organique.

Le but de ces recherches est d'élucider, dans la mesure où les documents de l'époque le permettent, les circonstances dans lesquelles ces établissements ont été élaborés, de préciser le sens des dispositions qu'elles contiennent et d'établir si ces nouvelles réglementations ont été effectivement appliquées.

L'auteur met en évidence que le premier établissement agraire connu du XVIIIe siècle, et qui date de 1766, a été précédé par un ou plusieurs autres établissements dont le texte n'a pas été conservé et qui fixaient à 12 journées de travail les obligations annuelles des paysans installés sur les terres des boyards ou des monastères. L'établissement agraire, dont le prince Grégoire Callimachi dota la Moldavie en 1767, ne fut appliqué que fort peu de temps. Quant à celui du prince Grégoire Ghypa de 1777, il ne réglementa officiellement les relations agraires qu'après 1821.

Enfin, de l'examen attentif du soit-disant établissement agraire de 1805 il résulte qu'il s'agit d'un document qui est resté à l'état de projet, car la signature et le cachet du prince régnant ne figurent pas au bas de la formule princière confirmant les propositions du haut clergé et des boyards. L'hypothèse émise par quelques historiens que cet acte a pourtant, été appliqué temporairement ou partiellement n'est pas attestée par les documents.

Ainsi, de tous les établissements mentionnés par les historiens roumains, ne peuvent être considérés comme ayant effectivement réglementé les relations agraires durant la période indiquée que ceux de 1766 et 1822—1823. Ce dernier, dont la date exacte n'est pas connue, a consisté en une compilation des dispositions des établissements agraires de 1766 et 1777 et de diverses normes appliquées dès le début du XIXe siècle, qui n'avaient pas été incluses jusqu'alors dans un texte législatif.

CĂILE DE COMUNICAȚIE TERESTRE ÎN MOLDOVA ÎNTR-UN ANI 1834—1848 (II) *

DE

L. BOICU

II. *Desfășurarea lucrărilor de construcție a drumurilor și a podurilor între 1834—1848.* Lucrările de îmbunătățire a căilor de comunicație în Moldova, începute în anii administrației ruse¹, au intrat în anul 1834 într-o fază nouă, superioară. Principala caracteristică a lucrărilor în domeniul comunicațiilor în epoca regulamentară constă în străduința de a se moderniza cele mai de seamă căi de transport, adică de a se transforma „drumurile mari” în șosele și a se construi poduri de piatră. S-a pornit, de la început, prin întocmirea unui plan al lucrărilor, în care s-a prevăzut transformarea în șosele a următoarelor drumuri „de căpetenie”: Iași—Tecuci—Galați; Tecuci—Focșani; Iași—Tîrgul Frumos—Roman—Bacău; Bacău—Tg. Ocna; Roman—Cornul Luncii; Iași—Botoșani—Dorohoi—Herța—Mamornița; Botoșani—Tîrgul Nou (Mihăileni). Inginerul Singurov a fost însărcinat cu ridicarea planurilor „poziției lucrărilor”². La 1 iunie 1835, domnitorul a anunțat că lucrările preliminare de măsurători au fost executate³.

Planului inițial, elaborat în 1834, i-au urmat alte proiecte, defalcate pe porțiuni de drumuri. Autorii fiecărui proiect cereau să se acorde prioritate în șoselare drumului pe care-l aveau în supravegherea lor. Dacă, date fiind interesele domnitorului, în privința drumului Iași—Mihăileni, a cărui șoselare s-a hotărât în martie 1835⁴,

* Prima parte a acestui studiu s-a publicat în tomul al IV-lea (1967) al acestui „Anuar”, p. 81—116.

¹ Vezi L. Boicu, *Lucrările de îmbunătățire a căilor de comunicație în Moldova în vremea administrației ruse din anii 1828—1834*, în „Studii și cercetări științifice, Istorie”, Iași, an XII (1961), nr. 1, p. 105—116.

² Arh. St. Iași, tr. 360, op. 391, nr. 409, f. 85. Vezi și „Buletin Foaia Publicațiilor Oфициale a Principatului Moldoviei” din 9 septembrie 1834.

³ Hurmuzaki, *Documente*, supl. I, vol. V, p. 231.

⁴ *Analele Parlamentare ale României*, tom VI, partea a II-a, p. 853.

deliberările au fost repede încheiate, nu tot astfel au stat lucrurile cu celelalte drumuri. În cele din urmă s-a impus însă ideea necesității transformării în șosea a drumului care leagă nordul Moldovei cu Galați, spre a se înlesni desfacerea produselor regiunii izolate din nord-vestul țării. Acest drum trebuia să capete prioritate datorită faptului că el era o cale de comunicație internațională, care una pe uscat partea septentrională a Europei centrale cu Gurile Dunării, cu Galați. Punctul de unire a celor două șosele, a căror construcție era proiectată să înceapă concomitent din Mihăileni și din Galați, avea să fie o șosea în afara orașului Iași, pentru a se evita stricăciunile ce se pricinuiau „pavajului” capitalei⁵. Un alt proiect, pregătit în 1837⁶, prevedea transformarea în șosele a drumurilor: Iași—Focșani—Galați; Focșani—Bacău—Roman—Tg. Frumos pînă la poșta Brăiloaiei de lingă Iași; Roman—Cornul Luncii.

Luîndu-se în considerație mijloacele disponibile pentru realizarea acestor proiecte, s-a ajuns la concluzia că acele drumuri nu vor putea fi transformate în șosea pe întreaga lor întindere. De aceea, a fost alcătuită o comisie de ingineri⁷, în frunte cu L. Braun, care în 1838 a primit însărcinarea să măsoare din nou principalele drumuri ale țării pe care să însemne porțiunile ce urmau să fie șoselate, reparate sau numai „îndreptate”, locurile unde era necesar să se construiască poduri, moșiile și numărul de stinjeni de drum ce străbat fiecare moșie în parte, să caute un drum spre Galați mai lesnicios decît cel existent etc. Comisia trebuia să execute măsurătoarea următoarelor drumuri: Iași—Vaslui—Birlad—Focșani—Galați; Focșani—Bacău—Tîrgul Frumos — poșta Brăiloaiei, Roman—Cornul Luncii. Comisia avea obligația să ridice hărți precise și să delimiteze aceste drumuri, care trebuiau să fie larși de 5 stinjeni. Inginerii erau însoțiți de 14 ajutoare. La 30 septembrie 1838 se lucra conform acestor instrucțiuni⁸. Această operațiune a fost terminată destul de repede; în 1840, inginerul Ostwald a notat că el a lucrat „la drumurile măsurate în 1838”⁹.

Rezultă, așadar, că inițiatorii lucrărilor nu urmăreau transformarea în șosele a principalelor drumuri ale țării în mod integral, ci doar șoselarea anumitor porțiuni, mai mari sau mai mici, în funcție de posibilitățile de utilizare mai mult sau mai puțin completă a mij-

⁵ Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I, vol. V, p. 232. Vezi proiectul de construcție a unei șosele în afara Iașului, întocmit de Singurov, la Arh. St. Iași, Tr. 1764, op. 2013, f. 39, 43, 44, 49, 50.

⁶ *Analele Parlamentare ale României*, tom VIII, partea a II-a, p. 652.

⁷ Arh. St. Iași, Tr. 926, op. 1066, nr. 106, f. 4, 5, 11, 16.

⁸ *Ibidem*, p. 11.

⁹ Arh. St. București, Depart. lucr. publice — Moldova, dos. 330/1840, f. 44. Rezultatul lucrărilor întreprinse de această comisie în anii 1838—1839, ca și în anii precedenți, au fost date publicității: *Așezămînt pentru chipul lucrării șoselelor în Moldova*, Iași, 1841. Huber semnală într-un raport că în 1839 s-au trasat în Moldova noi căi de comunicație, în toate direcțiile. Hurmuzaki, *Documente*, vol. XVII, p. 795.

loacelor de execuție prevăzute în Regulamentul Organic. În rest, drumurile trebuiau lărgite (5 stinjeni), mărginite cu șanțuri, nivelate etc.

Rămîne de văzut dacă interesele economice ale țării, pe care adeseori le invoca domnitorul, au fost respectate prin stabilirea drumurilor ce aveau să fie șoselate. Răspunsul este pozitiv cu o singură excepție: șoselarea drumului ce pornea din Mihăileni către Iași. Construcția acelei șosele a fost socotită de mulți, în special de către adversarii lui Mihail Sturdza, ca o afacere personală a domnitorului, care a aruncat în sarcina țării obligația de a construi o șosea care trebuia să lege proprietatea sa Mihăileni cu Cernăuți și Iași. Faptele arată că dreptatea se afla de partea adversarilor domnitorului. Fi-rește că legarea capitalei de Bucovina, în special cu Cernăuți, printr-o șosea, era o măsură întru totul corespunzătoare intereselor economice ale țării. Se pune însă întrebarea: cea mai avantajoasă cale de comunicație între Iași și Cernăuți era într-adevăr drumul ce trecea prin Mihăileni? Răspunsul este negativ. Relațiile comerciale ale Moldovei cu Europa centrală ne dovedesc că principalul drum de legătură între Moldova și Bucovina nu trecea prin Mihăileni, ci prin Mamornița. În perioada prerégulamentară, de pildă, cel mai important punct vamal între Moldova și Bucovina nu era Mihăileni, ci Mamornița. Vama de la Mihăileni depindea de cea de la Mamornița. Drumul prin Mamornița era mai avantajos pentru moldoveni, încît, chiar după ce prin Mihăileni se construise șoseaua, traficul prin Mamornița n-a scăzut. În anii 1839—1840 prin Mamornița se exporta o cantitate aproape de două ori mai mare de cereale față de Mihăileni¹⁰. În anul 1850, prin Mamornița s-au exportat 7945 kile 311 dimerlii de cereale, iar prin Mihăileni 7505,5 kile cereale¹¹. În 1851, prin Mamornița s-au exportat 31.260 kile 478 dimerlii cereale, iar prin Mihăileni numai 26.709 kile 20 dimerlii¹². În 1852, prin Mamornița s-au exportat 42.512 kile 391 dimerlii cereale¹³. Este neîndoielnic faptul că încercarea de a schimba ruta principalei căi de comunicație între Moldova și Bucovina nu corespundea intereselor țării. Domnitorul însă, din motivele arătate, a schimbat și ruta poștală de la Mamornița la Mihăileni, mutînd și capitala ținutului Dorohoi de la Dorohoi la Mihăileni¹⁴. Domnitorul a avut de întîmpinat numeroase proteste,

¹⁰ Arh. St. Iași, Tr. 796, op. 906, nr. 211, f. 1—2; nr. 212, f. 2; nr. 218, f. 2.

¹¹ Arh. St. Iași, mss. 1653/1849—1851; Tr. 1621, op. 1854, nr. 203, f. 13—18.

¹² Arh. St. Iași, mss. 1653/1849—1851; Arh. St. Iași, Tr. 1621, op. 1854, nr. 203, f. 19—31.

¹³ Arh. St. Iași, Tr. 1621., op. 1854, nr. 203, f. 31—109. N. Suțu, enumerînd punctele vamale ale țării, în ordinea importanței lor, situează Mamornița înaintea Mihăilenilor. A. Nuțu, *Notiții Statistice asupra Moldovei*, Traducere cu adăugire de T. Codrescu, Iași, 1852, p. 119.

¹⁴ De abia la 5 octombrie 1850, cînd Mihail Sturdza nu mai era domnitor, capitala ținutului revine la Dorohoi: „Buletin Foiaia publicațiilor oficiale a Principatului Moldoviei”, nr. 79 din 5 octombrie 1850.

printre care și unul din partea Austriei¹⁵, care s-a opus mutării cursei poștale de la Mamornița la Mihăileni. Toate manifestările de nemulțumire au rămas fără rezultat.

Construcția de drumuri și șosele spre Bucovina. Îmbunătățirea căilor de comunicație și transformarea fie și a unui singur drum din nord-vestul țării în șosea prezenta o mare însemnătate pentru dezvoltarea economică a regiunilor din Moldova de sus, înainte de toate pentru că scurgerea produselor din această parte a țării către Galați era practic imposibilă, datorită proastei stări în care se aflau căile de comunicație. Din această cauză, spune Nicolae Suțu, proprietarii erau nevoiți să prefacă cerealele în rachiu. În 1837, se nota, spre exemplu, că „ținuturile de sus... să găsească într-o împohoiere de producători”¹⁶. Pe de altă parte, comerțul Austriei și al Europei centrale deținea un loc de frunte în afacerile comerciale ale țării noastre și era într-o continuă creștere.

Într-un raport sard¹⁷ din iulie 1847 se semnală că exportul de grâne, vin, ceară, vite, lână etc. din Moldova către statele austriece se făcea într-o mare măsură pe uscat. Avântul pe care l-au luat transporturile pe Dunăre, prin introducerea vapoarelor, mai întâi de către austrieci în 1834, nu putea să influențeze într-o măsură prea mare transportul terestru în regiunile din nord-vestul țării, în afara faptului doar că necesitatea unei legături lesnicioase între acea regiune și Galați a devenit mai acută. Așadar, îmbunătățirea drumurilor din Moldova de sus și construcția unei șosele de legătură cu sudul țării era una din cerințele cele mai arzătoare ale economiei Moldovei.

În realizarea ei erau interesate și țări străine, în primul rând Austria. Nobilimea și burghezia din regiunile nord-estice ale imperiului habsburgic, în dorința de a obține avantaje prin crearea unor bune căi de comunicație cu gurile Dunării, au exercitat numeroase presiuni asupra Moldovei pentru a grăbi construcția unei șosele din nordul țării către Iași și apoi, firește, către Galați. La 19 martie 1829, guvernatorul Galiției a cerut Sfatului administrativ al Moldovei îmbunătățirea drumului spre Nimerțeni¹⁸. În 1837, agentul consular austriac Wallenberg îndemna neîncetat pe domnitor să urgenceze execuția șoselei Iași—Botoșani—Mihăileni¹⁹.

Din motivele pe care le-am schițat mai sus, între care au prevalat cele care interesau în primul rând țara noastră, s-a hotărât ca înfăptuirea unei rețele de șosele în Moldova să înceapă cu construc-

¹⁵ Arh. St. Iași, Tr. 766, op. 868, nr. 249, f. 132, 133.

¹⁶ *Analele Parlamentare ale României*, tom VIII, partea a II-a, p. 532.

¹⁷ D. Bodin, *Documente privilegiate la legăturile economice dintre Principatele Române și Regatul Sardiniei*, București, 1941, p. 185.

¹⁸ Arh. St. Iași, Fond litere, D/100, f. 2. Același lucru era cerut și de către agenția austriacă din Iași la 16 iulie 1830, Arh. St. Iași, Tr. 1764, op. 2013, nr. 1012, f. 19.

¹⁹ I. C. Filitti, *Domniile Române sub Regulamentul Organic*, p. 475.

lia celei dinspre Bucovina spre Iași, care urma să fie prelungită pînă la Galați. Domnitorul, după cum am văzut, a fixat ca punct terminus al șoselei tirgușorul Mihăileni, proprietatea sa particulară. Șoseaua urma să treacă prin Podul Iloaiei, Botoșani și Dorohoi.

Drumul a fost măsurat în 1835 de către inginerul Braun, care a constatat că lungimea lui este de 100.610 stinjeni, din care 5.300 stinjeni teren mlăștinos²⁰. S-a luat hotărîrea²¹ ca drumul de la Mihăileni la poșta Brăiloaiei să i se dea o lărgime de 8 stinjeni, iar de aici pînă la Iași, o porțiune cu o intensă circulație, să se facă în lărgime de 9 stinjeni. Drumul pe toată întinderea lui urma să fie încadrat de canale, „iar șosea să se facă numai pe la locurile de păduri și mlaștini ce s-au arătat mai sus că cuprind 5.300 stinjeni”²². Drumul a fost împărțit în porțiuni stilpite, care au fost repartizate spre executare satelor din ținuturile Iași, Botoșani, Dorohoi²³, la care mai tirziu s-au adăugat și sate din ale ținuturi²⁴. Așadar, inițial, nu s-a pus problema transformării în șosea a drumului pe întreaga lui întindere, ci doar șoselarea unor porțiuni²⁴ mai dificile pentru transporturi.

În primul an de lucru, 1835, au fost pregătiți a fi șoselați 5.000 stinjeni de drum, în lățime de 8 stinjeni²⁵. În același an a început construcția șoselei de la Erbiceni²⁶ (ținutul Iași), care a fost terminată în 1838²⁷. Ritmul lucrărilor a crescut treptat, ajungîndu-se ca în anul 1844, numai pe teritoriul ținutului Dorohoi, să se construiască 4.915 stinjeni șosea și să se repare alți 1.526 stinjeni de drum²⁸ ceea ce înseamnă că planul inițial, de transformare în șosea a numai 5.300 stinjeni de drum, a fost abandonat, lucrările căpătînd o extindere mai mare.

Între 1846—1850, ani de pregătire și dezlănțuire a revoluțiilor europene, statul nu a mai finanțat construcțiile de drumuri și poduri. Cu excepția anului 1847, cînd s-au reparat 55.282 stinjeni de drum, s-au lucrat „din pămînt” 8.543 stinjeni și au fost transformați în șosea 8.854 stinjeni, construindu-se 9 poduri și 28 căsuțe de cantoniști²⁹, în ceilalți ani de pînă la 1850 ritmul lucrărilor în acest domeniu a scăzut simțitor, ele limitîndu-se, de fapt, la reparații³⁰.

²⁰ *Anaiele Parlamentare ale României*, tom VI, partea a II-a, p. 354.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*, p. 854—855. *Ibidem*, tom VII, partea a II-a, p. 738.

²³ *Ibidem*, tom VIII, partea a II-a, p. 640—641.

²⁴ *Ibidem*, tom VI, partea a II-a, p. 855.

²⁵ Arh. St. Iași, Tr. 630, op. 692, nr. 133, f. 337.

²⁶ *Ibidem*, f. 104.

²⁷ *Ibidem*, f. 919.

²⁸ Arh. St. Iași, Tr. 1764, op. 2013, nr. 2031, f. 74 v., 76 și *Analele Parlamentare ale României*, tom XIII, partea a II-a, p. 323.

²⁹ Arh. St. Iași, Tr. 1772, op. 2020, nr. 12048, f. 24, 27, 28.

³⁰ În 1849 s-au reparat 60.418 stinjeni de drum, *Bibl. Acad.*, mss. rom., 1038, f. 183.

La 8 aprilie 1836 s-a luat hotărîrea de a se construi pe șoseaua Iași—Mihăileni numai patru poduri de piatră³¹. Aceste poduri au fost construite pînă în 1845, perioadă cînd au mai fost construite, din lemn mai ales, 32 de poduri pe teritoriul ținutului Dorohoi și 70 de poduri și podețe în ținutul Botoșani³². Pe această direcție s-a mai construit un pod în anul 1851³³. Este posibil, după cum rezultă din ofisurile domnitorului, ca pe această direcție, între anii 1844—1848, să se fi construit și alte numeroase poduri. Dar, întrucît informațiile documentare provenind din acea sursă nu sînt confirmate de știri documentare sigure, nu putem să le acordăm toată încrederea.

Din expunerea de mai sus rezultă că lucrările de îmbunătățire a drumului Iași—Mihăileni, începute în 1835, au continuat în întreaga perioadă de care ne ocupăm, cînd drumul a fost nivelat, „îndreptat“, mărginit cu șanțuri, inzestrat cu numeroase poduri, iar o parte din el, peste 20.000 stînjeni, a fost transformată în șosea.

La 27 decembrie 1839, comisia însărcinată cu supravegherea și conducerea lucrărilor de șoselare, ghidindu-se după interesele economice și administrative ale țării, a propus domnitorului spre aprobare transformarea în șosea a drumului „de la Cornul Luncii la Galați, ce unește două mari puncturi comerciale“³⁴. Aceasta avea să fie așa-numita șosea mihăileană. Această rută, pe care Neigebauer o socotea³⁵ „nu mai puțin importantă“ decît cea care lega Iașii cu Cernăuțul prin Mihăileni, juca un rol deosebit în economia Moldovei. Drumul, care se suprapunea vechiului drum al Siretului³⁶, deservea o regiune mixtă, de deal și cîmpie, legînd-o pe de o parte de Galați, iar pe de altă parte de Bucovina.

Lungimea acestei căi de comunicație era de 138.148 stînjeni³⁷. Lucrările urmau să fie executate, după cum prevedea proiectul, de către birnicii ținuturilor Suceava, Neamț, Bačău, Roman, Putna, Tecuci și Covurlui³⁸. Șoselarea, ca și la drumul Iași—Mihăileni, avea să fie făcută numai pe „locurile cele grele, adică la mlaștini și la șesuri greu de trecut“³⁹, care însumau 34.700 stînjeni (7 mlaștini, 6 costișe și 5 șesuri⁴⁰). În cursul anilor 1840—1844, pe teritoriul ținuturilor Suceava,

³¹ Pe apa Meletinului (pe moșia Coșula), pe pîriul Milosul (moșia Milosul), pe pîriul Tulbure în dreptul rateșului de la Flăminzi și unul pe scursurile ce-si aveau sursa în iazul Armanului. v. *Analele Parlamentare ale României*, tom VI, partea a II-a, p. 854.

³² Arh. St. Iași, Tr. 1764, op. 2013, nr. 2031, f. 74 v. și 76.

³³ *Memoar despre lucrările săvîrșite de Departamentul lucrărilor publice...*, p. 4.

³⁴ Bibl. Acad., mss. rom. 1034, f. 122.

³⁵ T. Neigebauer, *Beschreibung der Moldau und Walachei, Zweite Auflage*, Breslau, 1854, p. 168.

³⁶ Bibl. Acad., mss. rom. 1034, f. 122, vol. 123.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*, f. 123 vo.

⁴⁰ Arh. St. București, Depart. lucr. publice Moldova, dos. 330/1840, f. 84.

Roman, Bacău și Puțna (pînă la Mărășești), s-au lucrat 82.500 stinjeni drum, construindu-se peste 100 de poduri și podețe⁴¹.

Acest drum se furca de la Fălticeni către punctul de vamă Nimercești⁴². Construcția drumului Fălticeni—Nimercești a început în anul 1840 și s-a terminat la începutul deceniului următor.

Din nefericire, materialul documentar nu ne permite să stabilim cu precizie lungimea de drum transformată în șosea. Putem însă afirma, fără putință de tăgadă, că șoselarea s-a extins pe porțiuni compacte⁴³, cuprinzînd cea mai mare parte a rutei Cornul Luncii-Galați.

Care au fost rezultatele acestor lucrări? Unii istorici au exagerat sensul și efectele acestor realizări. Fără să mai vorbim de panegiricul lui Al.A.C. Sturdza, ale cărui concluzii ar fi uimit chiar și pe domnitorul Mihail Sturdza, amintim doar că N. Iorga a scris în 1925 că acesta din urmă „croi o șosea de la Mihăileni, ținutul lui, la Focșani, care întrecea cu mult vechea „Via Carolina”⁴⁴. În general s-a făcut mult zgomot în legătură cu acțiunea de îmbunătățire a căilor de comunicație în Moldova în vremea domniei lui Mihail Sturdza, rezultatele căpătînd, adeseori, proporții fantastice. Inițiatorul acestei fanfaronade era însăși domnitorul, care în ofisurile sale anuale prezenta cifre fictive de stinjeni de șosea realizați și poduri construite, care au fost apoi republicate în presa vremii și în Analele Parlamentare ale României.

Nu arareori datele oferite de către domnitor publicului erau transmise, prin diferite mijloace, peste graniță⁴⁵. Mulți istorici care s-au ocupat de perioada aceasta au utilizat acele informații fără să le mai verifice. În felul acesta s-a creat o imagine a lucrărilor de șoselare care nu corespunde realității. Aceasta rezultă în mod clar dintr-un tabel⁴⁶ reprezentînd rezultatele construcției de poduri și șosele între anii 1834—1844. Tabelul, care n-a fost publicat pentru a nu contrazice informațiile provenite de la domnitor și de la departamentele în subordine, a fost întocmit de către „departamentul din lăuntru” pentru uz intern, dat fiindcă se simțea nevoia unui indicator al stadiului real în care se aflau lucrările de îmbunătățire și modernizare a comunicațiilor. Comparînd datele pe care ni le oferă acest tabel sinoptic, care corespund informațiilor comunicate și aprecierilor făcute de către spe-

⁴¹ Arh. St. Iași, Tr. 1764, op. 2013, nr. 2013, f. 74 v° și 76.

⁴² De aceea drumul Cornul-Luncii—Galați apare și sub denumirea drumului Nimercești—Galați.

⁴³ Într-un document din 1852 se menționează „drumul șoseluit călcător în ținutul Sucevii și mergător din ținutul Somuzul prin Fălticeni pînă în marginea Romanului”, vezi Arh. St. București, Depart. lucr. publice — Moldova, dosar 321/1851, f. 448.

⁴⁴ N. Iorga, *Istoria Comerțului românesc. Epoca mai nouă*, București, 1925, p. 147.

⁴⁵ Într-o scrisoare trimisă din Moldova ziarului „Gazzetta Piemontese”, șoseaua Iași—Mihăileni, care se afla în lucru și era deci neterminată, a fost prezentată drept „una grande strada”. Vezi C. Bodin, *op. cit.*, p. 81.

⁴⁶ Arh. St. Iași, Tr. 1764, op. 2013, nr. 2031, f. 74 v° și 76.

cialiștii însărcinați cu conducerea lucrărilor, cu cele oferite de către domnitor, ajungem la concluzia că acestea din urmă sînt în bună parte exagerări ale celor dintii⁴⁷. Iată de ce am utilizat în lucrarea de față numai acele informații provenind din surse oficiale care au putut fi verificate cu material arhivistic.

Din această din urmă sursă reiese că drumul Iași—Mihăileni pînă la 1853 a fost nivelat, mărginit prin șanțuri de scurgere a apei, încadrat pe anumite lungimi cu perdele de pomi și în parte șoselat. Cît anume din el a fost transformat în șosea este greu de precizat. Un indiciu în această privință există totuși: harta rusă din 1853⁴⁸. În ea apar șoselate următoarele porțiuni de drum pe căile de legătură cu Bucovina: Iași—Podul Iloaei; Lătăi—Botoșani—Dorohoi—Cucorăni—Mihăileni și Mărășești—Adjud—Bacău—Roman—Fălticeni spre Suceava. Din cele de mai sus rezultă că între Mihăileni și Iași nu fusese încă șoselată pînă la 1853 distanța, destul de mare, între Podul Iloaei și poșta Lătăi. Pe de altă parte, după cum am văzut, între Podul Iloaei și Lătăi se construise o șosea la Erbiceni în deceniul al IV-lea, ceea ce înseamnă că ori harta nu este completă, ceea ce e mai puțin probabil, ori șoseaua construită la Erbiceni fusese deja distrusă pînă la 1853, ceea ce pare mai verosimil.

Așadar, putem conchide că, pînă la 1853, pe drumurile de legătură cu Bucovina se construiseră șoselele Mihăileni—Lătăi, la punctul Erbiceni între Lătăi și Podul Iloaei și de aici pînă la Iași, iar drumul Galați—Cornul Luncii fusese transformat în șosea pe cea mai mare întindere a lui.

Drumurile de legătură cu Transilvania. Intre Moldova și Transilvania existau relații economice și legături tradiționale, care au sporit în perioada de care ne ocupăm ca urmare a atragerii într-o măsură mai mare a Moldovei în circuitul mărfurilor, a oamenilor și a ideilor pe plan european și, îndeosebi, a intensificării procesului de creare a unității naționale.

Transportul mărfurilor între cele două regiuni se efectua prin pasurile Carpaților, de-a lungul văilor afluenților Siretului, pe valea Oituzului prin *trocătoarea* Oituz, pe valea *Trotușului* prin Ghimș-Palanca, pe valea Bistriței prin pasul Tulgheș etc., la capătul cărora se aflau punctele vamale: Oituz, Comănești, Bicz, Prisăcani etc. De o importanță mai mică erau trecătorile Soveja, prin care totuși treceau anual spre Transilvania cîteva sute de kile de cereale, și Tarcăul. Pe primul loc, în ordinea însemnătății, era drumul Oituzului care lega Bacăul cu Brețcu și Brașovul.

⁴⁷ Pentru amănunte vezi L. Boicu, *Cîteva observații asupra datelor existente referitoare la construcția de șosele și poduri în Moldova între anii 1834—1844*, în „Studii și cercetări științifice, istorie”, Fasc. 1—2 (1958), p. 150 și urm.

⁴⁸ Vezi *Bibl. Acad.*, stampe, 839—D.XIX 1.

Comunicațiile cu Transilvania au căpătat oarecari înlesniri prin îmbunătățirea și șoselarea parțială a drumurilor principale de legătură cu Galați în liniaturile Bacău și Putna. Lucrări de amploare nu s-au executat pe drumurile de legătură cu Transilvania pînă în 1855, deoarece ele se aflau într-o stare mai bună decît cele din regiunea de cîmpie a țării, dată fiind natura solului de munte care le întreține într-o stare practicabilă. Drumurile au fost doar reparate și lărgite în regiunea de munte propriu zisă.

Pe valea Oituzului, pînă la 1851, nu s-au efectuat decît reparații, „întocmiri” cum se spunea. În acel an se proiectaseră lucrări mai serioase, care însă n-au fost întreprinse⁴⁹.

De oarecare atenție s-a bucurat drumul de pe valea Trotușului, care trecea în Transilvania prin Comănești, datorită intervențiilor Cărmării ocnelor și a lui N. Ghica, proprietarul domeniului Comănești, prima interesată în exportul sării iar cel de al doilea în exportul de cereale. În 1841, locuitorii satului Dărmănești au sfărîmat cu praf de pușcă fața dinspre apa Trotușului a muntelui Ripa lui Plop, lărgind drumul care era foarte îngust și aducînd în felul acesta înlesniri sensibile comunicației. Fapta lor stîrnise atîta admirație, încît lumea, cum spuneau acei locuitori, „de obște se miră de această ispravă a noastră de lucru ce nu s-a mai nădăjduie”⁵⁰. În acel loc a fost aruncat peste Trotuș un pod lung de 102 stîjnjeni și lat de 2 1/2⁵¹. La 3 noiembrie 1842, Cămara ocnelor a cerut statului să repare drumul Ghimeș-Palanca⁵².

În felul acesta, drumurile de legătură cu Transilvania, prin reparații mai mici sau mai mari, prin înzestrarea lor cu poduri, prin șoselarea unor mici porțiuni anevoioase, au ridicat comunicațiile între cele două regiuni la un nivel de practicabilitate satisfăcătoare pentru acea vreme.

Drumurile de legătură cu Rusia. Spre deosebire de cele care leagau Moldova cu Transilvania și Bucovina, acestea n-au format obiectul unei griji deosebite din partea organelor de resort moldovenești. Explicația acestei atitudini o găsim în volumul schimburilor comerciale cu Rusia, care era cu mult inferior celuiia dintre Moldova și Imperiul Habsburgic. Căile de comunicație care porneau din Dorohoi spre Rădăuți și Lipcani, sau de la Iași către Sculeni, de la

⁴⁹ Arh. St. București, Depart. lucr. publice – Moldova, dosar 321/1851, f. 314. Al. A. C. Sturdza (*Règne de Michel Sturdza, prince regnant de Moldavie, 1834—1848*, Paris, 1907, p. 61), a notat că în anul 1846 s-au construit pe direcția Grozești spre Transilvania 1 047 stîjnjeni de șosea, dar n-am găsit nici o mențiune care să confirme această aserțiune, deși am cercetat aproape întreg materialul documentar inedit relativ la drumuri.

⁵⁰ Arh. St. Iași, Tr. 1 764, op. 2 013, nr. 1 912, f. 1.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² Arh. St. Iași, Tr. 1 772, op. 2 020, nr. 2 006, f. 146.

Birlad către Fălciu, Leova⁵³, sau Vadul lui Isac, de la Galați spre Reni, au fost nivelate, mărginite cu șanțuri, înzestrate cu poduri de lemn, rămânând însă drumuri naturale, neșoselate. Deși în 1843 se proiectase⁵⁴ transformarea în șosea, pe o lungime de 8.500 stinjeni, a drumului Iași—Sculeni, proiectul n-a fost realizat.

Merită totuși să fie evidențiată crearea, din inițiativa Rusiei, a unor legături statornice între Galați și Reni. În aprilie 1844, Dașcov a adus la cunoștința domnitorului M. Sturdza dorința Rusiei de a înființa la Galați un serviciu de poștă propriu, „pentru a înlesni pe cât posibil relațiile comerciale între regiunile Rusiei meridionale cu Constantinopol și Galați”⁵⁵. Îndeplinirea intenției comunicată de către Dașcov presupunea și înfăptuirea unor condiții favorabile comunicației între Reni și Galați.

Guvernul rus, de exemplu, își asumase obligația de a instala un pod pe Prut între Reni și Galați, iar cel moldovean luase hotărârea de a „îndrepta” drumul Reni—Galați—Vădeni⁵⁶. În felul acesta, comunicațiile terestre între sudul Rusiei europene și Constantinopol au căpătat noi înlesniri.

Drumurile de legătură cu Galații. Rolul pe care l-a jucat portul Galați în economia Moldovei poate fi asemuit, păstrând proporțiile, cu rolul pe care l-a jucat Petersburgul, port la marea Baltică, în economia Rusiei de nord-vest. Galații au constituit pentru Moldova, ca și Brăila pentru Muntenia, o poartă de legătură cu Marea Neagră și bazinul Mării Mediterane pe de o parte, iar pe de altă parte, o poartă de legătură prin Dunăre cu sudul și centrul Europei. Prin Galați se scurgea ma bine de jumătate din volumul și valoarea comerțului nostru extern. Saint Marc-Girardin a remarcat în 1836 că „două orașe, Brăila în Valahia și Galați în Moldova, personifică ca să spun așa interesele și speranțele Principatelor cu privire la Dunăre”⁵⁷, iar germanul Kuch arăta⁵⁸ în 1843 că sporirea continuă a comerțului de cereale va putea fi asigurată numai dacă se va stabili, prin construcția unei șosele și navigabilizarea Prutului și a Siretului, o legătură lesnicioasă între interiorul Moldovei și Dunăre.

Însemnătatea portului Galați depășea evident interesele țărilor române, el fiind și unul dintre punctele de legătură între Orient și regiunile septentrionale ale Europei centrale. Încercările repetate ale

⁵³ Leova era un punct vamal situat pe malul stîng al Prutului, la nord de Fălciu. Prin el trecea și un drum de tranzit care pornea din Galați. În lunile martie-iunie 1857, de pildă, au trecut pe acolo mărfuri de tranzit în valoare de 100 000 lei. Vezi Arh. St. Iași, Tr. 1768, op. 2018, nr. 1497.

⁵⁴ Arh. St. Iași, Tr. 1316, op. 1488, nr. 311, f. 15.

⁵⁵ Arh. St. Iași, Tr. 1621, op. 1834, nr. 372, f. 2.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ Saint Marc-Girardin, *Souvenirs de voyages et études...*, citat din P. Dedeuilles, P. Lassaigne, *Les français et la Roumanie. Textes choisis*, Bucarest, 1937, p. 286.

⁵⁸ C. A. Kuch, *Moldausch — Walachische Zustände in den Jahren 1828 bis 1843*, traducere în „Convorbiri literare”, an XXV (1891), p. 335.

nobilimii galițiene și poloneze de realizare a unor comunicații avansate cu Galații confirmă afirmația noastră. Kuch pretindea chiar că „Galații sînt strada pe care umblă exclusiv negoțul german spre Orient”⁵⁹.

O cale navigabilă ca Dunărea, care oferea întreprinzătorilor un transport mai ieftin și mai rapid decît cel terestru, acționa asupra comerțului țărilor riverane, în special asupra țărilor lipsite de căi de comunicație moderne, ca Moldova de pildă, asemenea unui magnet. Departamentul din lăuntru, referindu-se la drumul Tecuci-Galați, semnala în 1838 că „nu se mai curmă preumblare carălor cu zaharale și alte trăsuri”⁶⁰.

Dar, s-a observat pe bună dreptate, poziția periferică a portului Galați „făcea, evident, dificil transportul produselor dinspre nordul Moldovei”⁶¹, de aceea principala problemă care s-a pus, în afara amenajării portului⁶², a fost aceea a transformării drumului Mihăileni—Iași—Tecuci—Galați, care străbătea Moldova longitudinal, în șosea. În felul acesta s-ar fi creat o legătură mai bună între interiorul țării bogat în cereale și Dunăre.

Concomitent cu construcția șoselii Mihăileni—Iași s-au desfășurat și lucrările de îmbunătățire, și în parte șoselare, a drumului Iași—Galați. În anii 1835—1838 s-a desăvîrșit construcția șoselilor Podul Lung și Socola⁶³ (Iași).

Comisia însărcinată cu întocmirea planurilor de îmbunătățire a comunicațiilor, amintită mai sus, a elaborat⁶⁴ în 1838 un proiect de construcție a unei șosele în afara Iașilor, care să lege cele două căi de comunicație pornind din Mihăileni și Galați. Intenția autorilor proiectului era ca prin construcția acelei șosele pe șesul Bahluiului⁶⁵ să se evite deteriorarea străzilor capitalei, deteriorare pricinuită de transporturile grele ce traversau Iașii în drum spre nordul sau sudul țării. Din motive necunoscute pînă în prezent, o astfel de cale de comunicație nu s-a făcut, în schimb a fost realizat un vechi deziderat al călătorilor ce treceau prin capitală, ocolirea dealului Bordei, socotit „prăpădenia” și „groaza” drumeților, prin terminarea în iulie

⁵⁹ Vezi și I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 579.

⁶⁰ Arh. St. Iași, Tr. 1764, op. 2013, nr. 1012, f. 25.

⁶¹ D. Ciurea, *Domnia lui Mihail Sturdza*, Iași, 1947, p. 124.

⁶² Vezi N. Iorga, *Contribuții la istoria modernă a Galațiilor*, în *An. Acad. Rom.*, „Mem. sect. ist.”, seria a III-a, tom XII, Buc., 1932.

⁶³ Călătorul german Weinberg a găsit în 1840 șoseaua de la Socola „bine întreținută”. Vezi Dr. Weiberg, *Schițe din Moștova. Iașii în vara anului 1840*. Traducere de Bogdan-Duică (din *Europa chronik der gebildeten Welt*), în „Convorbiri literare”, anul LVIII (1926), p. 64.

⁶⁴ Arh. St. Focșani, Stărostia Putnei, dos. 253/1836, f. 4-6.

⁶⁵ Vezi ofisul domnesc din 12 ianuarie 1838, în *Analele Parlamentare ale României*, tom. V, partea a II-a, p. 562 și propunerile comisiei, la *Bibl. Acad.*, mss. rom. 1034, f. 124.

1840 a șoselei de la Repedeu⁶⁶. Acest drum a rămas și astăzi principala cale de acces în Iași dinspre sud-estul Moldovei. Intrarea în funcțiune a acestei rute a avut ca urmare și schimbarea poștelor de pe direcția Vaslui.

În iulie 1838 s-a hotărît și alcătuirea planului de execuție parțială a șoselei Iași—Birlad—Galați, Tecuci—Focșani. Planul a fost întocmit de către ing. Braun⁶⁷ și a fost dat spre îndeplinire inginerului Ostwaldt⁶⁸. În martie 1843 proiectul fusese realizat. Duclos, într-o scrisoare⁶⁹ trimisă din Iași la 20 martie 1843, referindu-se la acele lucrări observa că traseul Iași—Galați „onorează în mod deosebit pe inginerul care l-a conceput și executat” două, trei poduri, continua Duclos, erau „d'un grand et beau travail”.

Una dintre problemele dificile de care s-au lovit proiectanții a fost fixarea, odată pentru totdeauna, a principalei căi de comunicație între Birlad și Galați. În vremea administrației ruse din anii 1828—1834 se dăduse o atenție mai mare rutei Birlad—Tecuci—Valea Siretului—Galați, pentru a se înlesni legătura cu Țara Românească prin Șerbești, Măxineni și alte puncte de contact situate pe Siret. Acest drum, care trecea prin Torcești, Fundeni, Pechea și Șerbești, prezenta inconvenientul că era mlăștinos și deci impracticabil o bună parte a anului. De aceea, încă în octombrie 1834, conducerea poștelor a cerut mutarea direcției principale spre Galați pe ruta Tecuci—Pechea și Cișmele. Cererea a fost aprobată în iulie 1836⁷⁰. Marii proprietari de moșii pretindeau însă ca portul Galați să fie legat cu interiorul Moldovei printr-o șosea care, pornind din Birlad, să urmeze cea mai scurtă rută spre Galați. Această dorință fiind sprijinită de Visterie⁷¹, a fost luată în considerare, alegându-se pentru îmbunătățire și șosele parțiale, începută în vara lui 1841⁷², drumul Birlad, Rateșul lui Chitar, Bacău, Bodeni, Hăbanu, Diocheși-Drăgușeni, Frumușica, Izdeleni, Galați⁷³, care, după cum se vede, ocolea Tecuciul. Alte propuneri, reprezentând interesele altor mari proprietari, indicau o variantă și mai scurtă decât cea de mai sus: Birlad, Ciorăști, Milești, Oasăli, Cișmele, Galați⁷⁴. În cele din urmă s-a ajuns la un compromis: îmbunătățirea și șoselarea a trei drumuri principale de legătură între Birlad și Galați⁷⁵: a) Birlad—Radești—Puțaica—Valea Hergăcani—Izdeleni—Galați; b) Birlad—Diocheși—Cuca—Galați; c) Bir-

⁶⁶ Arh. St. București, Depart. lucr. publice - Moldova, dosar 331/1840, f. 301.

⁶⁷ Arh. St. Iași, Tr. 785, op. 997, nr. 51, f. 1, 6, 10, 73.

⁶⁸ Arh. St. Iași, Tr. 926, op. 1066, nr. 106, f. 1.

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ Hurmuzaki, *Documente*, vol. XVII, p. 948.

⁷¹ Arh. St. Iași, Tr. 766, op. 868, nr. 249, f. 2, 3, 4, 144, 163.

⁷² Arh. St. București, Depart. lucr. publ. - Moldova, Dos. 234/1841, f. 239.

⁷³ *Ibidem*, f. 4—6.

⁷⁴ *Ibidem*, f. 488.

⁷⁵ *Loc. cit.*, dos, 253/1842, f. 53, 55, 57.

Iad—Rădești—Diocheți—Tecuci—Drăgănești—Galați. În anii 1840—1841 se șoselaseră din primul drum 426 stinjeni iar din cel de al doilea 212 stinjeni ⁷⁶.

Alegerea pentru transformare în șosea a celor trei drumuri a fost, cum s-a dovedit ulterior, o măsură nerealizabilă, necorespunzătoare posibilităților de care dispunea Visteria, o măsură dictată de interese particulare. Singurul element pozitiv era includerea Tecuciului în ruta proiectată spre a fi șoselată. De altfel, în cele din urmă, rolul important pe care-l juca acest orașel în viața social-economică a țării ca punct de legătură cu Țara Românească prin Focșani, capitală de ținut, prin relațiile păturilor sociale angajate în schimbul de mărfuri cu Galații etc., a fost factorul hotărîtor care a determinat stabilirea rutei principale între Bîrlad și Galați prin Tecuci—Drăgănești—Puțul lui Mihalce, celelalte drumuri fiind aproape total neglijate. În septembrie 1842 se lucra, cum se spunea într-un raport al isprăvniceii Tecuci, „cu sporire” ⁷⁷ la îmbunătățirea acestei din urmă căi de comunicație, făcîndu-se eforturi mari pentru învingerea unor mari greutăți provocate de lipsa de prundiș, care se aducea de la mari depărtări ⁷⁸. Domnitorul, referindu-se la lucrările din 1842 în domeniul comunicațiilor, arăta că ele vor avea drept rezultat legarea centrelor „ce erau pînă acum despărțite și vor începi a asigura țării de sus a Moldovei comunicația înlesnitoare cu portul Galaților” ⁷⁹.

În acest scop, paralel cu îmbunătățirea drumului Galați—Tecuci, s-au desfășurat lucrările de șoselare a drumului Iași—Tecuci începute în 1837 ⁸⁰. Între Iași și Vaslui au fost lucrați, pînă în 1844, 15.500 stinjeni de drum și au fost construite peste 61 de podețe. De asemenea, între Vaslui și Bîrlad au fost construiți 1.200 stinjeni șosea și 9 poduri și podețe, iar între Tecuci și Galați peste 11.300 stinjeni și 10 poduri ⁸¹. Lucrările scad în intensitate în anii următori pentru a atinge, începînd cu anul 1850, media de peste 2.500 stinjeni de șosea construită anual ⁸². Din inforamțiile pe care am reușit să le culegem din arhive și din alte surse documentare rezultă că pînă în 1853 între Iași și Tecuci s-au construit peste 20.000 stinjeni de șosea și tot atîta între Tecuci și Galați, ceea ce evident, înseamnă foarte puțin.

O altă cale de comunicație care lega interiorul țării cu Galați era drumul Galați—Tecuci, Mărășești (punct de întîlnire cu șoseaua ce pornea din Cornul Luncii), sud-est de Adjud, Tg. Ocna. Drumul Tg. Ocna—Galați era una din căile de comunicație ale țării cu cel mai

⁷⁶ Arh. St. București, Depart. lucr. publ. — Moldova, dos. 253/1842, f. 55—57.

⁷⁷ *Ibidem*, f. 477.

⁷⁸ *Ibidem*, f. 53, 55—57.

⁷⁹ *Analele Parlamentare ale României*, tom XI, partea a II-a, p. 981.

⁸⁰ Arh. St. Iași, Tr. 1764, op. 2013, nr. 2031, f. 74 v° și 76.

⁸¹ *Ibidem*. Vezi și *Memoar despre lucrările săvîrșite de departamentul lucrărilor publice...*, p. 5, 18, 21.

⁸² *Ibidem*.

mare trafic. Între anii 1840—1853 au fost transportate anual pe acest drum, spre Galați, în medie 7—8 milioane oca sare destinată exportului. Dacă avem în vedere că pe un car se putea încărcă în jurul a 1000 oca sare, reiese că pe acel drum treceau anual între 7000—8000 care cu sare, fără să mai vorbim de transporturile de cereale și de cele, mai puțin importante, de păcură și cărbune (de la Comănești). De menținerea în bună stare a acestui drum depinde în mare măsură obținerea beneficiilor scontate pe de o parte de către antreprenorul ocnei, iar pe de altă parte de către stat, căci pe un drum care nu oferea garanții de practicabilitate era aproape cu neputință să asigure angajarea mijloacelor de transport țărănești la un preț dinainte stabilit și în defavoarea cărașilor și să transporte sarea la timp către Galați, unde așteptau corăbiile angajate pe un număr de zile fixat în prealabil. În aceste împrejurări este și explicabilă introducerea în contractele de arendă a ocnelor a unei clauze permanente și invariabile: „întocmirea” drumurilor ocnei de către stat.

Vechiul drum al Ocnei trecea pe valea Trotușului și întilnea pe cel al Siretului la Adjud. El prezenta însă o mare dificultate, care consta în traversarea Trotușului de două ori: la Căiuți și Urechești, unde se plătea de tot atâtea ori brudină. În cel de al cincilea deceniu al secolului trecut s-a renunțat la această rută, preferându-se o altă cale, pe la Copăcești, care, pe lângă că nu avea inconvenientele mai sus arătate, scurta distanța între Tg. Ocna și Mărășești dar ocolea Adjudul⁸³. Acest drum a fost îmbunătățit în anul 1842 și în anii următori prin „îndreptare”, nivelare, „șanțuire” etc.⁸⁴ Un punct deosebit de anevoios pentru transporturi, asemănător celui de la Bordea de lângă Iași, era dealul Ocnei, o adevărată golgotă a cărașilor, vesnic reparat, șoselat, și „îndreptat” de către lăturași, dar totdeauna aflat în stare proastă, datorită naturii solului, a circulației intense, a intemperiilor etc. Până la 1853, drumul Ocnei spre Galați rămăsese în cea mai mare parte în stare naturală, cu excepția porțiunii dintre Adjud și Mărășești, a unei mici distanțe între Mărășești și Tecuci și între acest din urmă orașel și Puțul lui Mihalce⁸⁵, care fuseseră șoselate. Nu-i mai puțin adevărat însă că în rest fusese amenajat, pregătit pentru a fi transformat în șosea, ceea ce însă nu s-a realizat în perioada de care ne ocupăm.

În sfârșit, s-au făcut înlesniri transporturilor chiar în orașul Galați. Străzile ce duceau spre port au fost șoselate până în 1841 pe o lungime de 4600 stinjeni⁸⁶, s-a șoselat drumul Brateșului, s-au construit magazii noi etc.

5. *Drumurile de legătură cu Muntenia.* Îmbunătățirea căilor de comunicație între Moldova și Țara Românească avea o însemnătate

⁸³ Arh. St. Iași, Tr. 1772, op. 2020, nr. 2006, f. 105, 408.

⁸⁴ *Ibidem*, f. 55.

⁸⁵ Vezi harta rusă din 1853, Bibl. Acad., Stampe 839—D.XIX/II.

⁸⁶ Arh. St. Iași, Tr. 1764, op. 2013, nr. 2031, f. 74 v°.

economică și politică deosebită în acea epocă de formare a pieții naționale și a națiunii române. Exprimind tocmai această tendință istorică, alcătuitoarii Regulamentelor Organice prevăzuseră în art. 152 al regulamentului moldovenesc libertatea comerțului de tranzit între cele două țări și desființarea vămii pentru o serie întreagă de produse⁸⁷. Un pas înainte l-a constituit convenția vamală din 1846 între cele două țări, care, începând cu 1 ianuarie 1848, înlătura vama pentru toate produsele, cu excepția sării⁸⁸. Contractul de arendare a vămilor pe anul 1848⁸⁹ prevedea că „oriunde în aceste ponturi (ale contractului de vamă — n.n.) să pomeneste de graniță, margine sau hotar, să înțelege sub aceste numiri linia hotarelor încungiuătoare amînduror Prințipaturilor“. În acest fel se proclama oficial existența unei pieți unice naționale. Dar cele două principate mai continuau să rămână despărțite din punct de vedere administrativ, ceea ce însemna că lipsa de sincronizare a eforturilor celor două provincii în domeniul creării unei rețele de comunicație unitară avea încă să mai dănuie.

Pentru Moldova, două căi de legătură cu Țara Românească prezentau o deosebită însemnătate: una prin Focșani, iar cealaltă prin Vădeni, pe Siret, între Galați și Brăila. Ambele jucau rolul unor drumuri de interes internațional, de legătură cu Constantinopolul.

Orășelul Focșani era unul din punctele terminus ale celor două mari drumuri ce străbăteau Moldova longitudinal și care porneau, primul din Mihăileni, iar cel de al doilea din Cornul Luncii. Cum ceălalt punct terminus era orașul și portul Galați, căruii îi erau afectate cele mai numeroase mijloace pentru modernizarea șoselelor, Focșanii au rămas în planul secund al preocupărilor și, în consecință, a fost neglijat. Deși în anul 1840 se proiectase⁹⁰ construcția unei șosele între Tecuci și Focșani, proiectul n-a fost realizat, nu pentru că această intenție n-ar fi meritat întreaga sollicitudine, ci pentru că statul nu dispunea de cele trebuincioase nici măcar pentru construcția mult doritei șosele Iași—Galați. Din această cauză drumul spre Focșani n-a fost șoselat, ci doar îmbunătățit, adică nivelat, „îndreptat“, mărginit cu șanțuri de scurgere a apei, și înzestrat cu un pod de lemn pe apa Putnei⁹¹.

Cealaltă cale de comunicație cu Țara Românească, prin Vădeni, a fost amenajată, reparată, la cererea lui Dașcov, odată cu înființarea

⁸⁷ Regulamentul Organic al Moldovei, în *Analele Parlamentare ale României*, tom I, partea a II-a, p. 158—159.

⁸⁸ Vezi I. C. Filitti, *Primele convențiuni între Principatele Române*, în „Viața Românească“, an. III (1908), nr. 11, p. 188.

⁸⁹ *Analele Parlamentare ale României*, tom XV, partea a II-a, p. 805 (Anexe).

⁹⁰ Arh. St. București, Depart. lucr. publ. — Moldova, dosar 330/1840, f. 87.

⁹¹ Vezi în legătură cu lucrările la acest drum: Arh. St. Iași, Tr. 1772, op. 2020, nr. 29 175, f. 1, 3; Tr. 1423, op. 1619, nr. 177, f. 41, 42.

unor curse poștale rusești între Reni—Galați—București—Constantinopol⁹².

Oarecari înlesniri au mai fost aduse comunicațiilor între cele două provincii prin construcția unor poduri la Ruptura, Suraia, Vadul Roșcâi, Boșirlău⁹³ etc.

Îmbunătățiri aduse altor categorii de drumuri. Cele două mari căi de comunicație care străbăteau Moldova longitudinal, pornind din Mihăileni și Cornul Luncii către Galați, erau legate prin alte numeroase drumuri, dintre care ies în evidență datorită însemnătății lor drumul de legătură prin poarta Tg. Frumos și drumul Mărășești—Tecuci. Primul fusese amenajat pentru a fi transformat în șosea și șoselat pînă în 1853 pe o lungime de cîteva mii de stînjeni⁹⁴, iar cel de al doilea fusese transformat în șosea pe întreaga lui întindere, adică între Puțul lui Haret, Mărășești și Tecuci⁹⁵.

În restul țării, drumurile rămăseseră în stare naturală, adică greu practicabile o bună parte a anului (mai ales primăvara și toamna), ceea ce a provocat serioase neajunsuri comunicației între munte și cîmpie, între sate și țiguri. Locuitorii regiunilor izolate de marile căi de comunicație au adresat organelor de stat numeroase cereri de îmbunătățire a drumurilor, ca de pildă locuitorii satelor Dorna, Giosenii, Saru, Păltiniș, Drăgoioasa, Cătuna, Neagra etc., care solicitau „deschiderea comunicației”⁹⁶ prin construcția unor noi drumuri. Sub presiunea insistenței sătenilor, departamentul lucrărilor publice a fost nevoit să proiecteze în septembrie 1852⁹⁷ deschiderea unei căi de comunicație între apa Sucevei și „zastava” Dornei, care a fost înfăptuită în anii următori.

Perioada de care ne ocupăm poate fi numită, în ceea ce privește comunicațiile, și perioada deschiderii de noi drumuri. În arhivele din Iași și București există numeroase cereri, reclamații, procese, în legătură cu crearea de noi căi de transport. Marea majoritate a proprietarilor de moși a creat noi drumuri de legătură între moși și „drumul mare”, șoselat sau „îndreptat”, ilustrînd, în felul acesta, cum nu se poate mai bine ritmul rapid de dezvoltare a pielii interne care sustrăgea izolării tot mai multe regiuni.

Construcția podurilor. În perioada reglementară întîlnim în domeniul construcțiilor de poduri unele elemente noi față de epoca

⁹² Vezi paragraful *Drumurile de legătură cu Rusia*.

⁹³ Bibl. Acad., mss. rom. 1038, f. 183.

⁹⁴ Arh. St. Iași, Tr. 1764, op. 2013, nr. 2031, f. 74 v° și 76. Vezi și *Memoar despre lucrările săvîrșite de departamentul lucrărilor publice...*, p. 16, 20. În harta rusă din 1853 nu este menționată existența unor porțiuni șoselate pe acest drum.

⁹⁵ Vezi harta rusă din 1853, citată mai sus.

⁹⁶ Arh. St. București, Depart. lucr. publ. — Moldova, dosar 269/1847, f. 1, 13, 14, 19.

⁹⁷ *Ibidem*, dosar 421/1852, f. 1.

precedentă, ceea ce este explicabil dacă ne gândim la progresele sociale-economice pe care le-a înregistrat Moldova. Înainte de toate, podurile au început să se construiască după un plan dinainte întocmit. În al doilea rând, numărul podurilor de piatră a crescut, iar folosirea fierului în construcția podurilor de lemn e din ce în ce mai frecventă. Aceasta înseamnă o sporire a durabilității lor, e un pas înainte în domeniul măririi vitezei și a siguranței transporturilor. Din nefericire, aceste constatări se referă numai la podurile construite de către stat sau în regie pe principalele căi de comunicație. Podurile proprietate particulară au continuat să fie construite cu mijloace rudimentare și superficial — cu toată supravegherea specialiștilor delegați de către organele de stat — din lemn și erau deci lipsite de trănicie.

Este greu de stabilit câte anume poduri au fost făcute în acea epocă, dar este sigur că numărul lor a fost de ordinul sutelor. În documentele vremii găsim adeseori formula „nenumărate poduri”⁹⁸ construite. Unii estimează numărul podurilor construite sub domnia lui Mihail Sturdza la 400⁹⁹.

În ceea ce ne privește, socotim că aceste aprecieri nu sînt prea departe de realitate. Din documente demne de încredere rezultă că numai între anii 1838—1844 au fost construite pe șoseaua Mihăileni—Iași 103 poduri și podețe, pe șoseaua Nomerani-Cornul Luncii—Mărășești 100 poduri și podețe, iar din Iași pînă la Galați 51 de poduri și podețe¹⁰⁰. Pentru executarea podurilor absolut necesare statul a cheltuit, între 1833—1844, 260.125 lei¹⁰¹. Firește că aprecierile de mai sus se referă la toate felurile de poduri: din piatră, din lemn, stătătoare, umbilătoare etc.

Ceea ce ne interesează în mod deosebit este construcția podurilor de piatră-imaginate fidelă a măsurii în care comunicațiile tindeau spre modernizare. Din păcate, informații precise relativ la această chestiune nu avem. Totuși, datele incomplete pe care ni le oferă arhivele ne permit să afirmăm că pe apele mici (pîrae, mlaștini etc.) de pe principalele căi de comunicație s-au făcut numai poduri de piatră. Dintre ele se remarcă prin calitatea și tehnica construcției podurile de la Nicolina și Docolina.

Construcția podului de la Docolina a început în anul 1839 și a durat pînă în anul 1843¹⁰². Autorul proiectului a fost ing. Singurov. Podul a fost făcut din piatră, în formă de boltă, pe cinci picioare așezate unul după altul. Piciorul din mijloc avea o înălțime de cinci stînji¹⁰³. Podul de la Nicolina¹⁰⁴, construit în regie de către Mihail

⁹⁸ Arh. St. Iași, Tr. 1 764, op. 2 013, nr. 1 012, f. 5.

⁹⁹ Al. A. C. Sturdza, *op. cit.*, p. 58.

¹⁰⁰ Arh. St. Iași, Tr. 1 764, op. 2 013, nr. 2 031, f. 7, 76.

¹⁰¹ Arh. St. Iași, Tr. 1 316, op. 1 488, nr. 938, f. 12—16.

¹⁰² Arh. St. Iași, Tr. 1 764, op. 2 013, nr. 1 170, f. 54, 60.

¹⁰³ *Ibidem*, f. 23.

¹⁰⁴ *Ibidem*, f. 86, 90, 102.

Plastara, trebuia, conform contractului, să fie făcut după plan, „sub fundamentul lui, care să fie negreșit pe pământ sănătos, să-s pui șarampoi de stejar îndestui de des și asupra lor să-s înceapă clădire“. El urma să fie construit din piatră, „iar zidirea cu nisip, var bun și cărămidă pre arsă, pisată și pietrele din față toate cioplite“. Lespezile urmau să fie legate în fier. Construcția podului a costat peste 45.000 lei, adică aproape jumătate din suma prevăzută anual în bugetul statului pentru comunicații. Podul, început în august 1839, trebuia să fie terminat în primăvara anului 1840. Plastara, conformindu-se condițiilor puse de stat, a terminat podul în ianuarie 1840, stabilind în acest domeniu și un record: este singurul caz din istoria lucrărilor acelei perioade când un angajament contractat a fost respectat întocmai.

Semnificativ este însă faptul că poduri de piatră, după cum am mai spus, s-au construit numai peste apele și obstacolele naturale mici, iar pe apele mari ca Siret, Prut, Bistrița etc. au continuat să se facă în mod exclusiv poduri de lemn, pentru că la insuficiența de capital se adăuga lipsa de specialiști în construcții și de mijloace tehnice corespunzătoare. Aceasta înseamnă că modernizarea comunicațiilor nu depășea nivelul unei societăți semicivilizate.

Din aceste motive transporturile întâmpinau mari piedici la trecerea apelor mari, unde existau numai poduri de lemn în stare, de obicei, foarte proastă. În anul 1833, călătorul german Fr. Chrismar a trecut Siretul pe la Vădeni pe un pod de vase, lung de 150 pași¹⁰⁵. La 1837, Demidov trece Siretul pe la Furceni (între Mărășești și Tecuci) pe un pod de vase inundat de apă. Un convoi de care renunțase la trecere. El se hotărăște totuși să traverseze riul pe podul „îngust și tremurător“ ajutat de numeroși oameni, jumătate goi, care susțineau de o parte și de alta trăsura¹⁰⁶. În august 1848, acest pod pe 14 șeici nu putea suporta „greutățile obuzurilor oștenești și a artileriei“¹⁰⁷. La 1850, Wilhelm de Kotzebue scria¹⁰⁸ despre podul de pe Siret în drumul spre Slănic că nu-l poate trece „niciodată fără groază“. La 1 octombrie 1854 un harabagiu, cu o căruță cu 4 cai încărcată cu 100 oca fasole, s-a prăbușit în Prut la Sculeni cu tot cu pod¹⁰⁹.

Așa că observația făcută la 20 iulie 1849 de consulul francez Poujade că, spre deosebire de „foarte frumoasele“ șosele de pe Valea Siretului, podurile de pe Siret, Moldova, Bistrița și Trotuș „sînt foarte

¹⁰⁵ F. S. Chrismar, *Skizzen einer Reise durch Ungarn in die Türkei*, Pesth, 1834, p. 125.

¹⁰⁶ A. Demidov, *Voyage dans la Russie meridionale et la Crimée par la Hongrie, la Valachie et la Moldavie*, Paris, MDCCCXLI, p. 194.

¹⁰⁷ Arh. St. Iași, Tr. 1 772, op. 2 020, nr. 15 066, f. 1, 21.

¹⁰⁸ Wilhelm de Kotzebue, *Băile de la Slănic*, în volumul *Din Moldova. Tablouri și schițe din 1850*, cu o introducere de Gala Galaction, Iași, 1920, p. 52.

¹⁰⁹ Arh. St. Iași, Tr. 1 772, op. 2 020, nr. 32 221, f. 1.

rău construite și se află într-o stare deplorabilă¹¹⁰, este îndreptățită. De altfel, constatările călătorilor străini sînt confirmate de „compania delegențelor” și chiar de către departamentul din lăuntru care comunicau că podurile sînt în „desăvîrșită ră stare” și că intrerup adeseori „obșteasca comunicație”¹¹¹.

Așadar, în acea perioadă problema îmbunătățirii podurilor n-a putut fi radical rezolvată. Exceptîndu-se apele și obstacolele mici de pe principale căi de comunicație peste care s-au construit poduri de piatră, în restul țării au continuat să se construiască poduri din lemn, care, situate pe apele mari, erau distruse la fiecare „năvălire a apelor”.

La construcția necorespunzătoare din punct de vedere tehnic a podurilor se adaugă și proasta lor întreținere. Dacă podurile proprietatea statului erau relativ mai bine întreținute (au fost vopsite în ulei¹¹², date în grija cantoniștilor, iar cele mai mari au fost puse sub pază permanentă¹¹³), podurile proprietate particulară erau neglijate, deoarece proprietarii urmăreau doar să le mențină în starea în care ele le aduceau brudina și nu investeau bani în reparații capitale. Evident că, în aceste condiții, podurile de pe apele mari au constituit o piedică serioasă în opera de înlesnire și ameliorare a comunicațiilor.

Înceind prezentarea lucrărilor de îmbunătățire a drumurilor între anii 1834—1848, se impun o serie de concluzii și observații. Înainte de toate, este neîndoielnic că la sfîrșitul acelei perioade comunicațiile în Mo'dova se aflau într-o stare mai bună decît în perioada ce precede intrarea în vigoare a Regulamentului Organic și că din acest punct de vedere Tara Românească rămăsese mult în urma Moldovei. „În Europa — nota la 1849 L. Castaing-Pere — Valahia mai singură a rămas, în privința aceasta, așa de-n urmă, precum ea era cu două secole înapoi. Drumurile ei au încă mai tot aceeași stare pe care au croit-o revoluțiile naturii. Subt acest raport, Moldova covîrșește cu mult pe sora ei de gemene. Șoselele cele pînă acum săvîrșite și acele care acum sînt în lucrare, îi va asiguripi după puțini ani o mare ușurință de comunicație și de transport...”¹¹⁴. Progresele pe care le-a făcut Moldova în acest domeniu nu se datoresc însă unor însușiri și merite extraordinare ale administrației de stat, deși nici ele nu trebuie excluse, ci unor necesități obiective, care s-au impus în mod stringent ca urmare a dezvoltării producției de mărfuri. Este vorba de necesitatea imperioasă a înlesnirii transporturilor terestre

¹¹⁰ Arh. St. Iași, Tr. 1 588, op. 1 818, nr. 1 445, f. 112.

¹¹¹ Arh. St. Iași, op. 2 017, nr. 973, f. 28.

¹¹² Arh. St. Iași, Tr. 1 764, op. 2 013, nr. 946, f. 98; Tr. 1 621, op. 1 854, nr. 77, f. 3.

¹¹³ Arh. St. Iași, Tr. 1 339, op. 1 521, nr. 1 268, f. 1.

¹¹⁴ L. Castaing-Père, *Ochire asupra plutirii pe Siret*, în „Învățătură, creștere, instrucție, industrie, hronică”, Iași, 1849, nr. 1, p. 49.

în împrejurările când folosirea riurilor pentru comunicații nu satisfăcea nici pe departe nevoile economice ale țării. În această privință și spre deosebire de Moldova, Țara Românească era avantajată de fluviul Dunărea, care o flanca dealungul frontierelor de sud-est și care suplinea în mare măsură neajunsurile provenite din starea rea a căilor de comunicație terestre. De aceea, îmbunătățirii drumurilor în Moldova i s-a acordat o atenție mai mare decât în Țara Românească.

Prin eforturile și sacrificiile populației birnice, toate drumurile principale din Moldova au fost nivelate, mărginite cu șanțuri, înzestrate cu poduri, dintre care multe din piatră, și pe o întindere relativ mare șoselate și încadrate cu perdele de protecție. Aprecierile contemporanilor confirmă întru totul afirmațiile noastre. Ce-i drept, înținem la aceștia din urmă multe exagerări, dar care, totuși, pot și trebuie să fie acceptate drept caracterizări sugestive ale unor stări de lucruri dovedite documentar. Un transilvănean¹¹⁵ se exprima în 1847 elogios despre „bunătatea“, „frumusețea“ șoselii Galați—Fălticeni, pe care călătorul mergea fără a plăti „la tot pasul taxie de barieră“. Drumurile erau păzite, cantoniștii erau așezați la depărtare, unul de altul, de 4000 palme. Țăranul transporta pe șosele „cu mare înlesnire“ și cu o pereche de boi ceea ce înainte transporta cu două perechi. În 1849, consulul francez E. Poujade scria¹¹⁶ că îndată ce treci Siretul din Țara Românească în Moldova dai peste terenuri mai bine cultivate „și drumul de la Galați la Iași oferă în diverse puncte cu crîmpee de excelente șosele... un aer de bogăție agricolă care-ți amintesc de părțile cele mai frumoase ale Toscanei“. În același an el a mers spre Iași prin Bacău, Roman și Tg. Frumos „pe o foarte frumoasă șosea, deși în unele părți era degradată“¹¹⁷. N. Urechia ne-a transmis¹¹⁸ observațiile unui englez, care a trecut prin Principate în 1853: „între Galați și Tecuci a găsit singurul drum bun macadamizat din Principate pe o lungime de 20 mile“ (aproximativ 37 km), și, de asemenea, un drum bine șoselat între Galbeni și Roman. O dovadă a progreselor pe care le-a făcut Moldova în domeniul ameliorării stării drumurilor ne-o oferă introducerea în 1852 a diligenților, pentru care drumul bun era o condiție „sine qua non“, așa cum exprima șeful serviciului de diligențe¹¹⁹.

Ceea ce ne interesează în mod deosebit este stabilirea cu precizie a măsurii în care drumurile au fost transformate în șosea. Din nefericire nu dispunem însă de informații certe, incontestabile. Firește, după cum am mai arătat, nu ne putem însuși fără discernămint critic

¹¹⁵ Vezi „Albina Românească“, nr. 78 din 2 septembrie 1847, p. 325-326, nota 15.

¹¹⁶ E. Poujade *Les Principautés Danubiennes avant et après la guerre*, in „Revue des deux mondes“, T. V, 1856, p. 143.

¹¹⁷ Vezi Hurmuzaki, *Documente*, XVIII, p. 174.

¹¹⁸ N. Urechia, *op. cit.*, p. 63.

¹¹⁹ Arh. St. Iași, Tr. 1768, op. 2017, nr. 973, f. 92.

cifrele reprezentând numărul de stinjeni de șosea construită, pe care domnitorul M. Sturdza le afișa, adesea ostentativ, în mesajele sale anuale. Referindu-se la valoarea acestora, N. Șuțu a invocat în sprijinul netemeinicii lor următoarele cuvinte ale unui deputat care asculta într-o ședință a Obicinuitei obștești adunări un mesaj domnesc: „singura dorință, pe care eu o adresez după aceasta cerului pentru fericirea patriei noastre, este ca tot ceea ce a fost expus în acest mesaj să existe în realitate”¹²⁰. Serioase îndoieli avem, după cum am văzut, și în privința probității lui Al. A. C. Sturdza care a susținut¹²¹ că în vremea domniei lui M. Sturdza se construiseră în Moldova 200.000 stinjeni șosea (aproximativ 400 km).

Mai multă încredere merită N. Șuțu, care a apreciat că pînă la 1849 se construiseră în Moldova 180.000 stinjeni de șosea¹²². Neigebauer indica cifra de 150.000 stinjeni¹²³.

Documentele de arhivă ne îngăduie însă să dăm ca sigură construcția, între anii 1824—1844, a 138.401 stinjeni șosea și 329 poduri și podețe¹²⁴. Pentru a se fi atins suma de 200.000 stinjeni, ar fi trebuit ca între anii 1844—1849 să se fi realizat încă 60.000 stinjeni de șosea, ceea ce nu s-a întîmplat, căci anii 1846—1849 au fost ani de activitate redusă în acest domeniu, cînd în bugetul țării nici nu s-au alocat fonduri pentru drumuri. Cei 200.000 stinjeni de șosea (aproximativ 400 km) au fost înfăptuiți, și chiar depășiți, nu pînă la 1849, ci pînă la 1853, cînd fuseseră șoselate drumurile¹²⁵: Fălticeni—Roman, Bacău, Adjud, Mărășești (șoselat parțial între Mărășești și Tecuci pe o mică porțiune, între Tecuci și Galați pînă la Puțul lui Mihalce, între Iași și Vaslui pînă la Movila, între Mihăileni—poșta Lătăi și de la Iași spre Podul Iloaiei). Dacă aceste căi de comunicație ar fi fost

¹²⁰ *Memoires du Prince Nicolas Soutzo*, publicées par Panaiotti Rizos, Vienne, 1899, p. 135.

¹²¹ Al. A. C. Stourdza, *op. cit.*, p. 58.

¹²² N. Șuțu, *Notiții statistice...*, Iași, 1852, p. 120.

¹²³ Neigebauer, *op. cit.*, p. 169.

¹²⁴ Arh. St. Iași, Tr. 1764, op. 2 013, nr. 2 031, f. 74 și 76.

¹²⁵ Vezi harta rusă din 1853 — citată. În legătură cu acțiunea de transformare a drumurilor în șosele, adversarii domnitorului M. Sturdza l-au acuzat de a fi șoselat cu precădere drumurile ce treceau pe domeniile sale. Într-adevăr, fuseseră șoselate drumurile ce legau moșiile sale din nordul Moldovei (Flămînzii de pildă) și cele din centrul Moldovei (ținuturile Roman și Bacău). Nu-i mai puțin adevărat însă că șoselarea acelor drumuri corespundea unor nevoi reale ale țării (nordul Moldovei era o regiune lipsită de căi de comunicație lesnicioase, izolată de piețele de desfacere). Pe de altă parte, cum pe bună dreptate a observat M. Emerit, (*Les paysans roumains depuis le traité d'Adrianople jusqu'à la libération des terres (1829—1864)*, Paris, 1937, p. 201), domnitorul M. Sturdza avea atît de multe moșii în mai toate ținuturile, încît oriunde s-ar fi construit șosele, ele trebuiau să treacă pe moșiile sale. Ceea ce rămîne de necontestat sînt însă dovezile aduse în această lucrare în sprijinul ideii că legarea printr-o șosea a proprietății sale Mihăileni cu capitala țării a fost o acțiune dictată de interese personale. Interesele țării cereau ca acea legătură să se facă cu Mamornița și nu cu Mihăileni.

șoselate pînă la 1853 pe toată întinderea lor, așa cum se indică în harta rusă din 1853, atunci stabilirea precisă a numărului de km de drum șoselat s-ar putea face cu ușurință. Harta amintită nu este lipsită însă de greșeli. Nu sînt de pildă însemnate micile porțiuni de drum șoselat între Birlad și Galați prin Drăgănești și Rădești, între Vaslui și Tecuci¹²⁶, șoseaua de la Erbiceni etc. De asemenea, materialul informativ arhivistic, ca și călătorii, nu erezintă drumul Fălticeni—Roman—Bacău—Adjud—Mărășești ca fiind drum șoselat în întregime etc.

O șosea între Tg. Ocna și Bacău nu s-a construit pînă în 1849, cum a susținut A. D. Xenopol¹²⁷. Un tabel de drumuri și linii telegrafice, întocmit în 1857 pentru regiunea de sud-vest a Moldovei nu lasă nici o urmă de îndoială în această privință¹²⁸.

Calitatea lucrului, întreținerea șoselelor, lăsau foarte mult de dorit.

Cu toate că în acea perioadă se deschisera numeroase drumuri noi, mai rămăseseră încă multe regiuni și moșii izolate, ca de pildă Răcăciuni¹²⁹. De asemenea, nu s-au obținut rezultatele așteptate în domeniul îmbunătățirii drumurilor de legătură între munte și cîmpie. Isprăvnicia Sucevei semnala în decembrie 1852 că în acea regiune lipseau drumurile „neapărat trebuitoare” și că „locuitorii de la munte mai apurure fiind în lipsă de pîine nu-și pot căra de la cîmpuri decît cîte cinci mult șasă dimirlii pe cal, iar alții care n-au cai sînt siliți să plătească chiria unui cal pînă la 15 lei și această trebuință o pot face numai cînd plaiurile sînt deschise”¹³⁰.

Totuși, Moldova a făcut mari progrese în perioada cuprinsă între anii 1834—1848, în această sferă de activitate. Drumurile principale au fost parțial șoselate, nivelate și mărginite cu șanțuri, încadrate cu verdele de protecție pe anumite porțiuni, inzestrate cu poduri etc. Drumurile din regiunea lipsită în epoca precedentă de comunicații lesnicioase, cuprinsă între Galați — linia Siretului—Tecuci—Birlad —Fălcium — linia Prutului, au fost îmbunătățite și, după cum am mai arătat, începuseră a fi chiar șoselate între Birlad—Tecuci și Galați, așa încît comunicația dintre sudul țării și portul Galați se făcea cu mai multă ușurință. Deși Moldova de nord n-a fost unită cu Galați printr-o șosea, așa cum se plănuse, totuși construcția șoselii Mihăileni—Lătii, Tecuci—Puțul lui Mihalce și șoselarea altor „crîmpee” de drum între Podul-Iloaiei—Iași și între Iași și Tecuci, ca și construcția și repararea a numeroase poduri, au înrîurit în sens favorabil co-

¹²⁶ Pe acele drumuri „s-a lucrat la șosele”. Nu știm însă în ce puncte anume și cît s-a realizat.

¹²⁷ A. D. Xenopol, *Domnia lui Mihai Sturdza în Moldova (1834—1849)*, în „Arhiva societății științifice și literare din Iași”, anul IV (1892), p. 15.

¹²⁸ *Moldavie, Ponts et chaussées. Carte du II-eme arrondissement dit arrondissement de Ouest*, în *Bibl. Acad.*, Stampe, 865-A. 26.

¹²⁹ L. Castaing-Père, *op. cit.*, p. 86.

¹³⁰ Arh. St. Iași, Tr. 1772, op. 2020, nr. 24899, f. 8.

municațiile. Prin transformarea în șosea a celei mai mari părți din drumul vechi al Siretului, Galații a fost pus în relații mai lesnicioase cu centrele de producție a sării și păcurii din ținutul Bacăului, cu centrele forestiere din ținuturile Suceava, Neamț etc. Nu trebuie să pierdem din vedere înlesnirile pe care le-au căpătat relațiile comerciale prin mărirea siguranței transporturilor etc.

Toate acestea au fost realizate în condiții grele, prin munca, eforturile și sacrificiile populației birnice. Ștefan Dascălescu sublinia că în vremea domniei lui Mihail Sturdza s-au făcut „cele întâi și multe șosele în toate direcțiile, care au costat multă trudă și sudoare pe țară...”¹³¹.

LES VOIES DE COMMUNICATION TERRESTRE EN MOLDAVIE (II)

RÉSUMÉ

La première partie de cette étude a été publiée dans *l'Annuaire de l'Institut d'Histoire et d'Archéologie de Iassy*, tome IV (1967).

La seconde partie, qui est publiée dans le présent tome, est consacrée aux travaux de construction des ponts et des principales chaussées en Moldavie de 1834 à 1848.

Le plan de ces travaux a été élaboré en 1834. Il a prévu la construction des chaussées suivantes : Iassy—Tecuci—Galatz, Tecuci—Fokchani ; Iassy—Tîrgul-Frumos—Roman—Bacău ; Bacău—Tîrgul Ocna ; Roman—Cornul-Luncii ; Iassy—Botochani—Dorohoi—Hertza—Mamornitza ; Botochani—Tîrgul-Nou (Mihăileni).

Une attention spéciale a été accordée à la chaussée longitudinale de la Moldavie et Galatz—Tecuci—Mărășești—Bacău—Roman—Cornul Luncii.

De 1834 à 1849 ont été construits approximativement 250 kilomètres de chaussées ainsi que 400 ponts de pierre, et ont été améliorées la plupart des routes nationales.

Ces travaux ont eu pour conséquence que des régions, autrefois isolées, telle que la région comprise entre Tecuci—la rivière du Sereth—Iassy—Faltchie—la rivière du Pruth, ont bénéficiées plus aisément

¹³¹ N. Iorga, *Un cugetător politic moldovean de la jumătatea secolului al XIX-lea, Ștefan Scarlat Dascălescu*, București, 1932, p. 39.

de la circulation des biens et des marchandises. La construction des ponts a facilité considérablement les transports.

Cependant, le prix des transports n'a pas beaucoup diminué à cause de l'entretien peu satisfaisant des chaussées et des routes, de la vitesse très réduite des déplacements — les boeufs étaient surtout utilisés comme traction animale — et de l'insuffisance des moyens de transport.

Malgré ces obstacles, l'amélioration des voies de communication terrestre de 1834 à 1848 a eu une influence bienfaisante sur le développement économique de la Moldavie.

PROBLEMA PETROLULUI ROMÂNESC ȘI NAȚIONALIZAREA SUBSOLULUI MINIER ÎN 1923 *

DE

GH. BUZATU

După ce a stat peste doi ani în opoziție, în ianuarie 1922 P.N.L. a fost chemat din nou la putere. Guvernul format de I.I.C. Brătianu și-a propus refacerea economică și consolidarea politică a României. El a anunțat că va proceda la adoptarea unei noi constituții a statului român întregit. Una din prevederile înscrise în proiectul de constituție liberal, care a stîrnit ample discuții în țară și peste hotare, privea trecerea zăcămintelor miniere și a tuturor bogățiilor subsolului în proprietatea statului.

În cele ce urmează, ne propunem să examinăm împrejurările în care s-a ajuns la naționalizarea subsolului minier în 1923. **Reforma**, prin întinderea ei, atingea întregul regim minier. În studiul nostru nu vom trata chestiunea în ansamblu ci vom insista numai asupra locului pe care l-a ocupat petrolul românesc în fixarea regimului minier din 1923. De altfel, așa după cum vom avea prilejul să constatăm, **înfăptuirea** reformei regimului minier a fost impusă și grăbită de importanța excepțională pe care a căpătat-o petrolul pe plan mondial la începutul secolului al XX-lea.

O dată cu trecerea la utilizarea pe scară largă a produselor țiteiului drept combustibili se ivește, pe plan mondial, o adevărată problemă a petrolului. În primele decenii ale secolului nostru, dar mai ales după primul război mondial, această problemă a preocupat îndeaproape guvernele statelor producătoare sau neproducătoare de țitei, ca și cercurile de afaceri de la New York, Londra, Paris. Concomitent, problema petrolului — care privea, în ultimă instanță, căile și mijloacele

---

* Prezentul studiu face parte dintr-o lucrare în pregătire tratind despre *Politica națională a petrolului în România între 1918—1929*.

acaparării și exploatării unuia din cele mai importante mijloace de energie de pe glob¹ — a reținut atenția opiniei publice din diverse țări, ocupînd un loc de frunte în paginile marilor reviste și ale cotidianelor vremii. De asemenea, o bogată literatură a petrolului și-a făcut apariția în toată lumea².

După 1918, marile puteri s-au angajat într-o luptă deschisă pentru cucerirea petrolului. Trusturile internaționale de petrol (*Standard Oil, Royal Dutch-Shell, Anglo Persian Cy.*) s-au bucurat îndeaproape de sprijinul guvernelor lor. În acest timp între Anglia și S.U.A. a izbucnit un adevărat „război al petrolului”, la care au mai participat Franța, Belgia, Olanda, Italia ș.a. Amintim, de asemenea, că problema combustibilului lichid a preocupat pe reprezentanții marilor puteri la majoritatea conferințelor internaționale postbelice: Paris³, San Remo, Genova, Haga⁴ etc. Regiunile de pe glob disputate între marile puteri și trusturi internaționale se aflau în America Latină și Asia de sud-est, în Orientul Apropiat și Mijlociu, pretutindeni unde se găseau zăcăminte de țiței oriunde existența lor era doar bănuită.

În Europa, principala țară capitalistă asupra căreia s-a îndreptat atenția marilor puteri și a trusturilor internaționale a fost România, care posedă bogate resurse de țiței. De fapt, încă înainte de primul război mondial, Anglia, Olanda, S.U.A. și Franța dețineau importante poziții în industria română de petrol⁵. După război, față de excepționala

¹ Cf. Fernand Maurette, *La problème de la répartition internationale des matières premières, vu par un géographe*, în „L'Année Politique française et étrangère”, 2e année, fasc. 3/1926—1927, p. 248—249.

² În legătură cu problema mondială a petrolului în perioada respectivă, vezi Fr. Delaisi, *Le Pétrole*, Paris, Payot, 1921; H. Bérenger, *La France et le Pétrole*, Paris, 1920; P. Apostol et L. Michelson, *La Lutte pour le Pétrole et la Russie*, Paris, Payot, 1922; F. Durocher, *La Houille et le Pétrole*, Paris, 1926; A. Zischka, *Războiul petrolului*, București, Cartea Românească, 1942; M. Брук, нефть и внешняя политика, Москва, 1949; *La Conférence de Gènes et le Pétrole (Les conséquences de l'accord de San Remo)*, în „L'Europe Nouvelle”, nr. 23/3 Juin 1922; Al. Topliceanu, *Lupta pentru petrol*, București, 1929; D. Iorgovici, *Problema petrolului*, București, Institutul de Arte Grafice „Reforma Socială”, 1928; Pascal Toncescu, *Politica națională a petrolului*, București, Tipografia „Cartea de Aur”, 1934; Gh. Damaschin, *Problema Combustibilului și Politica de Stat*, în „Analele Statistice și Economice”, nr. 11 12/1925; *Politica petrolului*, în „Viitorul” din 22.V.1922, p. 1; N.A.I., *Lupta mondială pentru petrol*, în „Viitorul” din 13.VII.1922, p. 1; Paul Horia Suci, *L'Italia e il petrolio romeno*, Roma, Città di Castello, 1923; Cesare Alimenti, *Il petrolio nell'economia mondiale*, Torino, Giulio Einaudi, Editore, 1939; Essad Bey, *L'épopée du pétrole*, Paris, Payot, 1934.

³ Cf. J. Chastenot, *Histoire de la IIIe République*, vol. 5, Paris, Hachette, 1960, p. 76; M. Plătăreanu, *Politica economică și socială a României în trecut și în cadrul legislației actuale*, București, 1936, p. 177.

⁴ *Petrolul și conferințele internaționale*, în „Viitorul” din 7.XII.1922, p. 1.

⁵ Potrivit unor aprecieri, capitaliștii străini dețineau în 1913 circa 94% din totalul investițiilor în industria de petrol. Cele mai însemnate investiții reveneau: Germaniei — 27%, Olandei — 24%, Angliei — 23%, Statelor Unite — 6%, Franței — 5%, Austro-Ungariei — 2% ș.a. (Cf. O. Constantinescu, *Contribuția capitalului străin în industria petroliferă românească*, București, 1937, p. 123).

insemnătate pe care a căpătat-o combustibilul lichid, aceste state au căutat să-și consolideze pozițiile lor în România. Ele considerau acest lucru posibil fie pe calea substituiri lor în locul capitalurilor inamice ce trebuiau lichidate, fie prin obținerea unor concesiuni noi, în condiții din cele mai avantajoase. În altă ordine de idei, trebuie subliniat că petrolul românesc prezenta avantajul apropierii de metropolele britanică sau franceză, belgiană sau olandeză, considerent de loc neglijabil în privința scăderii prețului de cost la transport, ca și în caz de război.

În acest fel, bogatele zăcăminte de țiței aflate în subsolul țării noastre făceau ca ea să stea în centrul atenției marilor puteri și a trusturilor mondiale care luptau pentru acapararea izvoarelor de energie din lume. Intențiile marilor puteri au ieșit la iveală la conferința de pace de la Paris, unde ele au căutat să stabilească soarta petrolului românesc conform propriilor interese. În aprilie 1920, Anglia și Franța au adoptat la San Remo hotărâri importante relativ la petrolul nostru, fără a consulta sau aviza guvernul de la București⁶.

În perioada postbelică, presa politică și economică din România a insistat adeseori asupra pericolului acaparării petrolului nostru de către marile puteri și trusturi internaționale. S-a relevat că acestea, angajate în lupta pentru prețiosul combustibil lichid, țineau prea puțin seama de interesele țării. Așa după cum a remarcat un cunoscător al problemei, capitaliștii străini priveau petrolul românesc ca o „pradă de cucerit”⁷. Un alt observator contemporan semnală că trusturile mondiale dau adevărate „asalturi” asupra României în chestiunea petrolului⁸. În același timp, C. G. Dissescu, în raportul asupra constituției din 1923, consemna că țara noastră este „disputată” între trusturile *Standard Oil* și *Dutch-Shell*⁹.

Față de primejdia reală a acaparării petrolului românesc, cercurile conducătoare și partidele politice din România nu puteau rămâne indiferente. Deținând însemnate poziții în industria română de țiței, P.N.L. îndeosebi s-a preocupat după război de problema combustibilului lichid. Această problemă s-a aflat și în atenția guvernului condus de Ioan I. C. Brătianu (1922—1926). El a înțeles importanța politică, economică și națională a petrolului și a preconizat unele

⁶ Referitor la disputa purtată în jurul petrolului românesc în acest timp, vezi S. D. Spector, *Rumania at the Paris Peace Conference (A Study of the Diplomacy of Ioan I. C. Brătianu)*, New York, 1962, passim; Gh. I. Brătianu, *Acțiunea politică și militară a României în 1919 în lumina corespondenței diplomatice a lui I. I. C. Brătianu*, București, 1939, p. 62—63; Fr. Delaisi, *op. cit.*, passim; E. C. Munteanu și T. Necșa, *Jeluirea petrolului românesc de către trusturile imperialiste între anii 1917—1923*, în „Studii și referate privind istoria României”, vol. II, București, 1953.

⁷ Al. Topliceanu, *Două măsuri*, în „Buletinul Institutului Economic Românesc”, nr. 11/1924, p. 738.

⁸ Viator, *Producția mondială a petrolului*, în „Argus”, din 10.VI.1922, p. 1.

⁹ C. G. Dissescu, *Naționalizarea subsolului*, I, în „Viitorul” din 22.III.1923, p. 1.

măsuri care să împiedice monopolizarea substanțelor bituminoase de către capitaliștii străini. În acest cadru, guvernul liberal a hotărât în 1922 să înscrie în constituția ce o pregătea principiul naționalizării subsolului minier.

În România, problema naționalizării subsolului minier s-a ridicat înainte de 1922. Necesitatea imperioasă a realizării acestei reforme a fost determinată de o serie de deficiențe ale vechiului regim minier în ce privește normele de exploatare a țiteiului. Așa după cum se știe, în Vechiul Regat exploatarea bogățiilor subsolului s-a făcut timp de mai multe decenii în conformitate cu legea minelor a lui P. Carp. Această lege — adoptată în 1895 — a procedat la o separare a subsolului minier de proprietatea suprafeței în materie de substanțe minerale (platină, aur, argint, cărbuni, fier etc.). În ce privește însă substanțele bituminoase (petrolul, asfaltul, ozocherita), acestea au rămas mai departe la libera dispoziție a proprietarului suprafeței¹⁰. Sint cunoscute urmările nefaste ale acestei prevederi cuprinsă în legea lui Carp. A urmat o adevărată cursă pentru acapararea perimetrelor petrolifere din România, s-au făcut numeroase speculații, iar în cele din urmă societățile străine au pus mîna — la prețuri derizorii — pe cele mai bogate perimetre particulare¹¹. Se înțelege că din momentul în care petrolul a căpătat o importanță deosebită la începutul secolului nostru, regimul subsolului minier din 1895 nu mai putea fi menținut. Substanțele bituminoase nu mai puteau fi lăsate la libera dispoziție a proprietarului suprafeței. În acest fel, modificările care se întvedeau în regimul subsolului minier priveau în primul rînd petrolul, substanțele bituminoase în genere. Regimul de valorificare a celorlalte bogății ale subsolului, care erau exploatare încă din 1895 prin sistemul concesiunilor acordate de stat în virtutea dreptului său regalian, nu avea de suferit schimbări esențiale. Aceste împrejurări au determinat pe specialiștii români în materie de legislație minieră să considere că reforma regimului minier după război a fost impusă numai de petrol, că ea s-a făcut „pentru petrol”¹². Opinia potrivit căreia la naționalizarea subsolului minier s-a avut mai cu seamă în vedere petrolul a fost quasi-unanimă. Reflec-tînd tocmai această stare de lucruri, un colaborator al ziarului economic „Argus” remarcă : „În momentul de față, cine vorbește de «naționalizarea» subsolului se gîndește exclusiv la petrol, ca și cum România n-ar poseda și alte bunuri miniere foarte apreciate”¹³.

¹⁰ Vezi I. Tănăsescu, *Sistemele de organizare a proprietății miniere și politica minieră în diferite state*, București, 1916, p. 77—78.

¹¹ G. Zamfirescu, *Proprietatea minieră organizată*, III, în „Miniera”, nr. 12/1930, p. 1786.

¹² Ing. V. Ișcu, *Politica de Stat a Petrolului*, în „Moniteur du Pétrole Roumain”, vol. 22, nr. 7/1.IV.1923, p. 478.

¹³ Cf. Viator, *Naționalizarea subsolului*, în „Argus” din 22.II.1923, p. 1.

O primă schimbare s-a adus regimului subsolului minier în anul 1917. Atunci, în cursul discuțiilor purtate la Iași pentru înscrierea în constituție a principiului exproprierii, s-a propus ca subsolul terenurilor expropriate să rămână în proprietatea statului. Cum era de așteptat, conservatorii au combătut această soluție; familia Cantacuzino — care reprezenta bastionul partidului conservator — posedă întinse perimetre petrolifere în Muntenia. Sub presiunea conservatorilor, care formau un cabinet de coaliție cu liberalii, guvernul de la Iași a fost nevoit să facă o concesie¹⁴. Modificarea introdusă în constituție stipula că subsolul terenurilor expropriate aparține statului. Se exceptau însă 12 000 ha terenuri petrolifere, pentru care proprietarii acordau în schimb o suprafață corespunzătoare în alte regiuni¹⁵. În decretul pentru expropriere din decembrie 1918 și în legile pentru reforma agrară din 1921 s-a menținut, de asemenea, prevederea că subsolul terenurilor expropriate trece în proprietatea statului, cu respectarea „drepturilor câștigate”¹⁶.

Regimul subsolului a continuat să preocupe guvernul aflat în refugiu la Iași. El s-a îngrijit de adoptarea unor măsuri eficiente pentru aprovizionarea țării cu combustibili în perioada imediat următoare războiului. Cu studierea acestei probleme s-a ocupat „Delegațiunea Consiliului de Miniștri”. Examinând regimul minier existent, „Delegațiunea” a ajuns în octombrie 1917 la concluzia că el trebuie să fie modificat, fiind stabilit „în conformitate cu condițiunile generale ce reies din experiența războiului”¹⁷. De asemenea, în cursul guvernării din 1918—1919 liberalii au fost preocupați de studierea regimului minier. Ei apreciau că vechea legislație minieră nu mai corespunde cu nevoile noi ale țării și concepțiile moderne asupra proprietății subsolului¹⁸. Intențiile liberalilor în materie de subsol au devenit cunoscute și reprezentanților marilor puteri la conferința păcii. Astfel, în septembrie 1919, doi delegați englezi, Charles U. Clark și Allen Leeper, au încunostiințat Consiliul Suprem că guvernul Brătianu pregătește naționalizarea petrolului¹⁹.

Problema subsolului a reținut, cum era și natural, atenția tuturor autorilor proiectelor de constituție apărute după război. Este interesant de relevat faptul că cei mai mulți dintre ei s-au pronunțat în favoarea

¹⁴ David Mitrany, *The and the Peasant in Rumania (The War and Agrarian Reform. 1917--1921)*, New Haven, Yale University Press, 1930, p. 105.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ Vezi Ioan D. Filitti, *Naționalizarea subsolului*, în „Viitorul” din 18.III.1923, p. 1.

¹⁷ G. N. Leon, *În preajma României Mari*, în „Generația Unirii”, nr. 3/10 mai 1929, p. 12.

¹⁸ Vezi *Activitatea Corpurilor Legiuitoare și a Guvernului de la ianuarie 1922 pînă la 27 martie 1926. Dare de seamă înălțată de D-l Ion I. C. Brătianu*, București, Cartea Românească, 1926, p. 214.

¹⁹ S. D. Spector, *op. cit.*, p. 190.

trecerii zăcămintelor miniere în proprietatea statului. Astfel, D. Ioanițescu, autorul „expunerii de principii” la anteproiectul liberal, cerea ca în noua constituție a țării să se prevadă că „zăcămintele miniere de orice fel sînt proprietatea satului”. El insistă să se acorde despăgubiri și să se recunoască „drepturile cîștigate”²⁰. În același timp, C. Berariu era și el de părere că bogățiile miniere trebuie să devină proprietatea statului²¹. Subliniem că atît D. Ioanițescu cît și C. Berariu aveau în vedere nu numai naționalizarea subsolului minier, ci se pronunțau pentru naționalizarea întregului subsol, cu recunoașterea unor drepturi de folosință pentru proprietari. În ceea ce privește partidul țărănesc, el cerea ca noua constituție să declare toate izvoarele de energie ca ținînd de „controlul public”²². În opoziție cu aceste propuneri, proiectul de constituție al partidului național din Ardeal, tipărit de R. Boilă la Cluj în 1921, respingea soluția naționalizării subsolului. Autorul proiectului recunoștea doar existența unor drepturi ale statului de a interveni în exploatarea produselor mai însemnate ale subsolului (gaz metan, petrol, cărbuni)²³.

În acest fel chestiunea naționalizării subsolului minier s-a pus înainte de 1922. Sarcina reformării regimului minier și-a luat-o guvernul liberal. La scurt timp după instaurarea lui la cîrma țării, guvernul Brătianu a făcut cunoscut — în februarie 1922 — că va proceda la naționalizarea subsolului minier, înscriind acest principiu în constituție²⁴.

Fără îndoială, multiple cerințe politice, economice, financiare au determinat guvernul liberal să naționalizeze subsolul minier²⁵. Hotărîrea luată a fost dictată îndeosebi de rolul important pe care-l căpătase petrolul pe plan mondial. Primul conflict imperialist din 1914—1918 a dovedit că petrolul reprezintă un factor însemnat al apărării naționale. De asemenea, în condițiile disputei mondiale pentru resursele de țitei de pe glob, se cerea introducerea unui regim minier care să restrîngă posibilitățile de acaparare a bogățiilor subsolului de către capitaliștii străini. O astfel de acaparare, în momentul cînd petrolul devenise un factor hotărîtor al apărării naționale și un izvor de energie absolut indispensabil pentru industrie, transporturi etc., înlesnea înrobirea economică și politică a țării. În plus, în condițiile prelungirii crizei de

²⁰ Cf. *Ante-proiect de Constituție întocmit de Cercul de Studii al P.N.L. cu o expunere de principii de D. Ioanițescu*, București, 1921, p. 33.

²¹ C. Berariu, *Noua Constituție a României. Reflexiuni și anteproiect*, 1922, p. 48.

²² V. N. Madgearu, *Țărănismul*, București, f.a., p. 57—58.

²³ R. Boilă, *Principiile Constituției noi*, în „Noua Constituție a României”, București, 1923, p. 384—385.

²⁴ Vezi „Moniteur du Pétrole Roumain”, vol. 22, nr. 1/1 ian. 1923, p. 10; P. Troll, *Cronica petrolului*, în „Argus” din 23.II.1922, p. 3.

²⁵ Cf. V. I. Brătianu, *Nevoile Statului modern și Constituția României Mari*, în „Noua Constituție a României”, p. 25 și urm.

combustibili după război²⁶, petrolul s-a dovedit a avea o mare importanță și în această privință. Nu putea fi neglijat rolul de prim rang al țițeiului în refacerea economică a țării după război. Statisticile oficiale ne indică între 1919—1926 lipsa păcurii la export²⁷. Acest derivat petrolier era absolut necesar pentru punerea în mișcare a motoarelor mari, pentru căile ferate etc. Totodată, petrolul — ca unul din principalele produse de export ale noastre — era menit să contribuie într-o măsură apreciabilă la asigurarea unei balanțe comerciale active a României. Dar țițeiul reprezenta și o însemnată sursă de venituri pentru stat. Înainte de 1914, când exploatarea substanțelor bituminoase era lăsată la libera dispoziție a proprietarului suprafeței, petrolul aducea puține beneficii statului (redevențe de pe terenurile statului, impozite miniere, taxe de circulație). După război nevoile statului au crescut enorm. În cursul campaniei militare din 1916—1918 ca și în perioada 1919—1921, statul a făcut imense cheltuieli. Datoria internă și externă a atins în consecință cifre impresionante de ordinul zecilor de miliarde. Ca atare, bugetele anilor postbelici au fost serios îngreunate cu plata unităților. În aceste condiții, era natural ca statul să caute să profite mai mult de pe urma exploatării petrolului.

Astfel, considerente bine întemeiate au condus guvernul liberal la naționalizarea subsolului minier. Dar liberalii au fost interesați în naționalizarea subsolului minier și datorită faptului că ei întrevădeau că vor profita în primul rând de pe urma modificării regimului subsolului. Într-adevăr, guvernul liberal preconiza aplicarea naționalizării subsolului minier în spiritul cunoscutului program economic „prin noi înșine”. În linii esențiale, acest program — al cărui doctrinar a fost ministrul de finanțe Vintilă Brătianu — își propunea refacerea și dezvoltarea economică a țării prin valorificarea bogățiilor subsolului. Fiind una din principalele bogății ale subsolului românesc, era firesc ca petrolul să atragă în mod deosebit privirile liberalilor. Ei dețineau poziții importante în industria petrolieră, consolidate îndeosebi după război prin crearea câtorva mari societăți (*Creditul Minier, I.R.D.P., Petrolul Românesc* ș.a.)²⁸. Pe deasupra, exploatarea țițeiului promitea beneficii însemnate și rezezi. Ținând seama de acești factori, se înțelege care erau țelurile politicii „prin noi înșine” în materie de petrol. Programul economic liberal prevedea că exploatarea bogățiilor țării trebuie să se facă „în principal prin munca, inițiativa și capitalurile românești”. În același timp, liberalii nu respingeau colaborarea capitalurilor străine. Ei acceptau însă o anumită colabo-

²⁶ Cf. Ing. M. Vasiliu, *Quelques aspects du problème des combustibles*, în „Miniera”, nr. 9—10/1928, p. 915.

²⁷ Mihail Pizanty, *Le Pétrole en Roumanie*, Bucarest, Ateliers Graphiques „Eminesco” S.A., 1931, p. 122.

²⁸ Vezi S. D. Gartenberg, *Monografia societăților cotate la bursă*, București, 1929, p. 98—111.

rare — „cinstită“ și cu respectul intereselor economiei românești²⁹. Aplicând aceste principii în domeniul exploatării petrolului, înseamnă că P.N.L. reclama în fond o participare activă a capitalului național, în speță a celui liberal, la valorificarea combustibilului lichid. Din acest punct de vedere, liberalii se gindeau chiar la posibilitatea de a pune capitalul național pe picior de egalitate cu cel străin³⁰.

S-a relevat că etatizarea subsolului minier atingea în primul rând regimul exploatării petrolului. O dovadă în plus că este așa ne-o indică faptul că naționalizarea a atras cu precădere atenția cercurilor interesate în industria petrolieră românească, mai cu seamă a capitaliștilor străini și a proprietarilor de terenuri petrolifere. În rindul acestora reforma preconizată a stîrnit serioase nemulțumiri. De asemenea, naționalizarea subsolului nu a fost neglijată nici de partidele de opoziție (național, țărănesc, al poporului, naționalist-democrat, conservator). Cele mai multe dintre ele au opus veto-ul lor naționalizării, fie direct, fie prin formularea unor critici ce evidențiau neajunsurile prevederilor constituționale cu privire la subsol. Atitudinea partidelor din opoziție se explică, pe de o parte, prin hotărîrea de a discredita guvernul Brătianu, iar, pe de altă parte, prin teama că etatizarea subsolului va întări puterea economică a liberalilor.

Acțiunile și protestul împotriva naționalizării au sporit treptat, pe măsură ce au înaintat lucrările în vederea elaborării constituției. Ele au luat o amploare deosebită la începutul anului 1923, cînd a devenit cunoscut cuprinsul art. 20 din proiectul de constituție care se referea la naționalizarea subsolului minier. O imagine elocventă asupra campaniei purtată în 1922—1923 contra etatizării bogățiilor subsolului ne-o dă raportul prezentat Camerei, odată cu venirea în discuție a proiectului legii fundamentale a statului. În acest raport se arată că, de la începerea lucrărilor de întocmire a noii constituții, „nici una din chestiunile constituționale nu a produs atita literatură cît au produs dispozițiunile art. 20... Este adevărat — se spune mai departe — că numărul celor interesați e mic, vreo 3 000 de locuitori, dar e vorba de interese materiale mari, ceea ce explică deaceiași de ce, în obiecțiunile aduse actualului proiect de constituție, toate celelalte chestiuni constituționale sînt lăsate pe planul al doilea”³¹.

Atitudinea partidelor din opoziție față de naționalizare a coincis, în linii mari, cu poziția pe care ele au adoptat-o față de întreaga reformă constituțională inițiată de guvernul liberal. Discuțiile purtate

²⁹ Cf. Florin Em. Manoliu, *La Réconstruction économique et financière de la Roumanie et les partis politiques*, Paris, J. Gamber, 1931, p. 152—153.

³⁰ I. N. Angelescu, *Capitalul străin*, în „Generația Unirii”, nr. 6/25 iunie 1929, p. 5.

³¹ Vezi raportul lui N. D. Chirculescu, în *Dezbaterile Adunării Deputaților (ședința din 9 martie 1923)*, p. 1 051—1 052.

în problema constituției au fost foarte agitate. Opoziția a contestat chiar legalitatea modificării constituției. Ea avea în vedere faptul că cele două camere chemate să discute reforma legii fundamentale a statului, au fost alese inițial ca adunări ordinare și că, deci, ele nu aveau căderea să hotărască ceva în problema constituțională³². De asemenea, se aprecia că legea fundamentală a statului trebuia să întrunească acordul tuturor partidelor politice din țară și să nu fie opera unui singur partid. Față de hotărîrea guvernului liberal de a adopta constituția, opoziția a luptat atît de la tribuna parlamentului, cit și prin mitinguri, conferințe, articole de presă etc.³³ La 26 martie, cînd camera a adoptat constituția, la votare erau prezenți numai 271 deputați din 369. Din cei prezenți, un deputat s-a abținut iar opt au votat contra. În timpul dezbaterilor purtate în jurul constituției, problema naționalizării subsolului minier s-a aflat în permanență în atenția partidelor politice³⁴.

Hotărîrea guvernului de a naționaliza subsolul minier a provocat nemulțumiri și în rîndul proprietarilor de terenuri petrolifere. Prin înfăptuirea naționalizării, aceștia își vedeau amenințate cîștigurile realizate fie prin concesionarea terenurilor lor către marile societăți, fie prin exploatare proprie. „Moniteur du Pétrole Roumain” — buletinul industriei de petrol din țară — semnală în acele zile că „agitația în rîndul acestor proprietari este mai cu seamă mare”³⁵.

Acțiunile proprietarilor au fost încurajate, din motive lesne de înțeles, de către partidele din opoziție și de reprezentanții societăților străine. De multe ori, în cursul anilor 1922—1923, pe toți aceștia îi vom întîlni alături în acțiunile duse împotriva naționalizării. Buletinul petrolului din România însera aproape regulat în paginile sale știri referitoare la „acțiunile de protestare contra naționalizării subsolului”, care au fost grupate apoi într-o rubrică specială purtînd acest titlu. Așa, de pildă, buletinul din 1 martie 1923 vorbește despre o „mare întrunire de protestare” ținută la Ploiești, în ziua de 25 februarie, din inițiativa „Asociației generale a petroliștilor din România”. Se menționează că la această adunare, care s-a bucurat de „o afluență de lume din toate cercurile industriei de petrol, din toate județele, cum rareori s-a întîmplat”, toți vorbitorii au criticat vehement etatizarea zăcămintelor miniere³⁶.

³² Vezi O. Randi, *Lo Statuto del Regno di Romania*, în „Studi sulla Romania”, Napoli, R. Ricciardi, Editore, MCMXXIII, p. 64.

³³ Joseph S. Roucek, *Contemporary Roumania and her Problems. A Study of Modern Nationalism*, London, H. Milford, 1932, p. 109.

³⁴ N. Iorga, *La situation politique de la Roumanie d'après sa Constitution*, în „L'Année Politique française et étrangère”, 2e année, fasc. 1/1926, p. 43.

³⁵ Vezi „Moniteur du Pétrole Roumain”, vol. 22, nr. 5/1 martie 1923, p. 355. (În continuare vom cita M.P.R.).

³⁶ M.P.R., vol. 22, nr. 5/1 martie 1923, p. 355.

În timpul dezbaterii proiectului de constituție în parlament, „Asociația generală a petroliștilor din România” a convocat o nouă întrunire la București. În presa cercurilor petroliere se anunța că la această întrunire — destinată să dezbată art. 20 — aveau să participe „un mare număr de proprietari de terenuri petrolifere din județele Prahova, Dimbovița, Buzău și Bacău, precum și exploataorii și concesionarii din toate regiunile petrolifere, toți atinși în drepturile lor și amenințați a fi deposedați”³⁷.

Anunțarea naționalizării subsolului minier a stîrnit vie reacție din partea societăților străine și a cercurilor de afaceri din Occident. Nemulțumirea cu care a fost întâmpinată știrea naționalizării în Apus se explică prin teama de a nu fi atinse interesele capitalurilor străine în industria de petrol. Capitaliștii străini au urmărit cu atenție discuțiile purtate în jurul art. 20.

În *Memoriile* sale, Iorga amintește că la 10 noiembrie 1922 a primit vizita atașatului comercial al Statelor Unite la București, care s-a interesat „asupra proiectului de constituție și asupra intențiilor cu privire la subsol”³⁸. Fără îndoială, acțiunea reprezentantului american își găsește explicația în interesul ce manifesta guvernul de la Washington pentru respectarea intereselor lui *Standard Oil*.

Reprezentanții trusturilor petroliere străine au trecut și la amenințări la adresa României. Tema care revenea cel mai des în amenințările lor era aceea că dacă guvernul român va atinge interesele societăților străine din țară, atunci străinătatea va înceta să ne mai acorde împrumuturi și să ne trimită capitaluri. Astfel, sir Charles Greenway, președintele societății „Steaua Română (British) Ltd.”, a declarat într-un discurs reprodus de „Times”, că „dacă naționalizarea subsolului se va realiza într-adevăr, industria română de petrol nu va mai putea spera ca să-i vină capitaluri străine care să se investească într-însa”³⁹. „Moniteur du Pétrole Roumain” a subliniat că discursul lui Greenway nu a rămas fără ecou la București, producînd o stare de „surexcitațiune” în rîndul cercurilor oficiale⁴⁰.

Ca urmare a nemulțumirilor stîrnite de anunțarea naționalizării subsolului minier, în țară și peste hotare, guvernul liberal s-a văzut nevoit să adopte o atitudine extrem de prevăzătoare. Aceasta s-a observat mai cu seamă în timpul discutării în parlament a problemei etatizării subsolului minier. Astfel, în discursurile lor deputații liberali au căutat să releve bunăvoința de care dădea dovadă guvernul în chestiunea naționalizării trecînd în constituție principiul recunoașterii integrale a tuturor „drepturilor cîștigate” de către proprietari

³⁷ M.P.R., vol. 22, nr. 6/15 martie 1923, p. 440—441.

³⁸ N. Iorga, *Memorii*, vol. 4, București, Editura Națională S. Ciornei, f.a., p. 13.

³⁹ M.P.R., vol. 22, nr. 8/15 aprilie 1923, p. 581—582.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 578.

și societățile concesionare⁴¹. Măsurile de prevedere luate de guvern nu au atenuat campania dusă împotriva naționalizării. În etapa definitivării proiectului de constituție, ea a cuprins în obiectivul său și unele laturi ale problemei în care se părea că poziția guvernului este invulnerabilă. Este vorba de obiecțiile ridicate în privința formulării „drepturilor cîștigate” în proiectul definitiv al constituției. Se remarcă, de exemplu, că pe cînd în proiectul inițial al constituției art. 20 doar înregistra recunoașterea „drepturilor cîștigate”, prevederea din textul final al proiectului (inserată în art. 19) era mult agravată. În noua formulare, recunoașterea „drepturilor cîștigate” era condiționată „numai întrucît ele corespund unei valorificări a subsolului”. Explicațiile date de raportori au evidențiat că prin această formulă se înțelege că „drepturile cîștigate” vor fi recunoscute valabile numai pe acele terenuri care erau concesionate în momentul promulgării constituției ori se află în exploatare, adică sînt „valorificate”. Cercurile petroliere au ripostat imediat împotriva acestei prevederi, socotind că ea înlătură „orice siguranță” în domeniul exploatării. „Ce înseamnă — se întreba „Moniteur du Pétrole Roumain” — că se va ține seama de drepturile cîștigate «numai întrucît ele corespund unei valorificări a subsolului»? Care sînt criteriile după care se va putea stabili dacă un subsol este sau nu suficient valorificat?...”⁴².

Temerile exprimate în legătură cu modul de recunoaștere a „drepturilor cîștigate” au determinat guvernul să vină cu noi asigurări privind larghețea ce se va urmări în aplicarea art. 19 din constituție. Așa se face că atunci cînd camerele au procedat la adoptarea art. 19, majoritatea dezbaterilor s-a concentrat în jurul „drepturilor cîștigate”. Membrii guvernului, prezenți atunci la ședințele camerelor, au dat explicații detaliate asupra modului în care vor fi recunoscute „drepturile cîștigate”⁴³. În cele din urmă, Adunarea Deputaților și Senatul au adoptat constituția la 26 și, respectiv, 27 martie 1923.

Noua constituție a fost promulgată prin decret-regal la 28 martie 1923. Regimul subsolului minier făcea obiectul art. 19. El prevedea că zăcămintele miniere și boğățiile „de orice natură” ale subsolului trec în proprietatea statului. Se exceptau carierele de piatră, masele de roci comune și depozitele de turbă. În ce privește exploatările și concesiunile deja în ființă, asupra acestora constituția recunoștea toate „drepturile cîștigate” deținute de beneficiari pe o perioadă de cel mult 50 de ani. Se prevedea, apoi, că o lege specială a minelor va reglementa sistemul de punere în valoare a zăcămintelor miniere devenite proprietatea statului⁴⁴.

⁴¹ Vezi *Dezbaterile Adunării Deputaților (ședința din 9 martie 1923)*, p. 1 051—1 052; *Dezbaterile Senatului (ședința din 9 martie 1923)*, p. 564.

⁴² M.P.R., vol. 22, nr. 6/15 martie 1923, p. 387.

⁴³ Vezi *Dezbaterile Senatului (ședința din 24 martie 1923)*, p. 809—810.

⁴⁴ Vezi *Noua Constituție*, București, Ed. Steinberg și Fiul, 1923, p. 7—8. Despre reforma din 1923, vezi îndeosebi Al. Gane, *Le régime minier roumain et la nationalisation du sous-sol*, Paris, Jouve et C-ie, Editeurs, 1924, *passim*.

Din expunerea conținutului art. 19, se vede că el nu privește întreg subsolul, ci numai zăcămintele miniere. Este necesar să facem această distincție, deoarece majoritatea celor care s-au ocupat de reforma introdusă prin art. 19 vorbesc despre *naționalizarea subsolului*. În realitate, așa după cum s-a observat de către unii cercetători ai problemei⁴⁵, este vorba numai de *naționalizarea subsolului minier*. Într-adevăr, art. 19 a consacrat dreptul de proprietate al statului asupra tuturor substanțelor minerale ascunse în subsol. În ce privește subsolul propriu-zis, el alcătuia împreună cu suprafața o unitate distinctă, care a continuat să facă obiectul proprietății funciare, separată de cea minieră⁴⁶.

Prin reforma din 1923 s-a înfăptuit unificarea regimului minier din România. Statul a devenit unicul proprietar al zăcămintelor miniere, ceea ce-i permitea să promoveze o politică adecvată în exploatarea și rezervarea bogățiilor țării. Intervenția statului a fost cu atât mai mult necesară, cu cât în perioada respectivă se constată creșterea interesului capitalurilor străine pentru bogățiile noastre, mai ales pentru petrol. Deținind stăpînirea asupra zăcămintelor miniere, statul putea să evite apacarea lor de către străini. În același timp, el putea să încurajeze elementul național. De asemenea, nu trebuie pierdut din vedere că în urma naționalizării subsolului minier au sporit considerabil sursele de venituri ale statului. Însemnătatea naționalizării a fost subliniată de însași viabilitatea acestei reforme. Regimul minier din 1923 a fost menținut ulterior prin toate legiurile burgheze cu caracter ordinar sau fundamental.

În afara unor elemente pozitive, consecințele naționalizării din 1923 au fost mai puțin profunde. Datorită a numeroase îngrădiri, statul român a beneficiat prea puțin de pe urma modificării regimului subsolului minier. Art. 19 din constituție conținea o serie de prevederi care pe de o parte, limitau — cel puțin pentru o perioadă — dreptul statului de a dispune în mod liber de bogățiile de țitei naționalizate, iar pe de altă parte, îngăduiau o mulțime de tranzacții cu perimetrele petrolifere de pe urma cărora statul nu avea decît de păguoit.

Astfel, pentru a ne referi la principalul neajuns al regimului subsolului minier introdus în 1923, constituția recunoștea integral „drepturile cîștigate” pînă la acea dată. Aceasta însemna că toate exploatrările de țitei efectuate de proprietari pe propriile suprafețe, ca și concesiunile acordate diferitelor societăți rămîn mai departe în vigoare⁴⁷. Limita maximă a concesiunilor nu putea depăși 50 de ani. Ca

⁴⁵ G. Zamfirescu, *op. cit.*, IV, în „Miniera”, an. V, nr. 1/1931, p. 1820—1821; I. G. Vintu, *Proprietatea zăcămintelor miniere în România* (extras), București, Institutul „Mărvan”, 1938, p. 17—18.

⁴⁶ G. Zamfirescu, *op. cit.*, p. 1820—1821.

⁴⁷ Cf. Gh. N. Leon, *Petrolul românesc și politica de stat*, București, Tipografia „Bucovina”, 1938, p. 5.

atare, statul deși era considerat singurul stăpîn al terenurilor petrolifere, nu putea intra în posesiunea deplină a drepturilor sale decît după o jumătate de secol. Pe deasupra, trebuie să amintim că terenurile petrolifere asupra cărora se întindeau „drepturile cîștigate” erau situate în cele mai bogate regiuni din țară și că ele atingeau o suprafață imensă, apreciată la circa 50 000 ha⁴⁸. Este adevărat că aceste terenuri aveau să intre peste cîteva decenii — legea minelor din 1924 a limitat termenul la 30 de ani — în proprietatea efectivă a statului, dar atunci ele nu ar mai fi prezentat un real folos, dacă vor fi fost secătuite între timp printr-o exploatare prădalnică.

În ceea ce privește situația terenurilor petrolifere neexploatate și neconcesionate, pentru acestea prevederile constituției intrau imediat în vigoare, fiind excluse orice „drepturi cîștigate”. Aceste terenuri au trecut în proprietatea statului din ziua promulgării constituției. Suprafața totală a acestor terenuri se ridică, după unele aproximații⁴⁹, la 200 000 ha. Fără îndoială că pe o asemenea suprafață aveau să se descopere importante zăcăminte de țiței, care ar fi adus importante venituri statului. Totul depindea însă de modul în care statul înțelegea să procedeze la exploatarea bogățiilor sale. Din nefericire, în perioada ce a urmat statul burghezo-moșieresc nu a dus o politică petrolieră consecventă și pe deplin folositoare intereselor fundamentale ale țării. Politica statului român în domeniul petrolului a format obiectul criticii a numeroși autori burghezi⁵⁰. Trebuind să facă față unor grele încercări, statul a urmat mai cu seamă o politică valutară și o alta fiscală față de industria petrolului⁵¹. Numai așa se explică faptul că, îndeosebi după 1929, s-au concesionat spre exploatare majoritatea perimetrelor petrolifere cunoscute, lucrările de explorare n-au mers paralel cu epuizarea zăcămintelor, producția de petrol a sporit într-un ritm extraordinar, deși prețurile produselor țițeiului pe piața mondială au scăzut de 2—3 ori; pe primul plan a stat profitul momentan și au lipsit preocupările pentru îmbunătățirea sistemelor de extracție și de prelucrare superioară a țițeiului.

Din cele expuse rezultă că naționalizarea subsolului minier din 1923 a avut un caracter limitat. Capitaliștii străini au exagerat în mod deliberat consecințele ei, căci nu concepeau ca activitatea lor în România să fie stinjenită în vreun fel. Unii economiști burghezi ai timpului (Madgearu, I. N. Angelescu ș.a.) au evidențiat faptul că reforma liberală cuprindea o serie de neajunsuri fundamentale. Așa,

⁴⁸ Cf. I. Dinu, *Le Pétrole Roumain*, în *L'Illustration économique et financière. La Roumanie*, Supplément du 7 Février 1925, p. 41.

⁴⁹ L. P. Nasta, *Naționalizarea subsolului*, în „Analele Băncilor”, nr. 3/1923, p. 161.

⁵⁰ Vezi Pascal Toncescu, *Politica națională a petrolului*, p. 5—6; Inginer G. Gane, *Politica petrolului în România*, București, F. Göbl și Fii S.A., 1938, passim.

⁵¹ *Ibidem*, p. 27.

de pildă, I. N. Angelescu arăta că expresia românească de naționalizare „nu cuprinde nici pe departe ceea ce se înțelege în alte țări prin «naționalizare»”⁵². De asemenea, V. Madgearu a combătut în cameră guvernul liberal pe aceeași temă, insistând asupra numeroaselor excepții prevăzute de art. 19, care anulau în mare măsură eficacitatea reformei regimului subsolului minier. El a declarat în acest sens: „Ce ați introdus în constituție? Principiul general că toate zăcămintele miniere aparțin statului? Ați creat însă un regim de excepțiuni, în ceea ce se cheamă «respectarea drepturilor cîștigate» și ați dat o interpretare largă acestor «drepturi cîștigate». Vă lăudați chiar cu lărgirea acestei interpretări și afirmați că va trebui să treacă 30—40 de ani pînă cînd să intrăm în principiul naționalizării subsolului!... Dacă pentru realizarea sinceră și completă a acestui principiu este necesar să treacă un răstimp de 30—40 de ani, la ce se reduce «naționalizarea» astăzi?» — a încheiat deputatul tărănist⁵³.

Așa după cum se știe, în țările burgheze naționalizarea are drept rezultat trecerea onora din mijloacele de producție, aflate în proprietatea privat-capitalistă, în posesia statului. Naționalizările capitaliste nu schimbă cu nimic caracterul orînduirii capitaliste, menținîndu-se în continuare clasa capitaliștilor și a muncitorilor salariați, precum și exploatarea omului de către om. Un exemplu tipic de naționalizare capitalistă îl constituie cea înfăptuită în Anglia după primul război mondial⁵⁴. Naționalizarea subsolului din România a avut un caracter mult mai limitat. Prin recunoașterea „drepturilor cîștigate”, nu s-a procedat la trecerea imediată în proprietatea statului a unui important mijloc de producție. De aceea, aprecierea lui I. N. Angelescu potrivit căreia nici unul din procedeele folosite cu ocazia naționalizării în Anglia „nu se întilnește în politica de naționalizare din România”⁵⁵, este reală.

După adoptarea constituției, s-au intensificat acțiunile capitaliștilor străini pentru apărarea pozițiilor deținute în industria română de petrol. Luînd cunoștință de cuprinsul art. 19, ei au înțeles că interesele lor în România nu au fost atinse, lucru ce nu i-a împiedicat totuși să combată mai departe naționalizarea subsolului minier. De asemenea, ei și-au dat seama că adoptarea art. 19 a echivalat numai cu proclamarea principiului naționalizării subsolului minier. Amănunțele de punere în aplicare a acestui principiu urmau de-abia să fie stabilite, prin viitoarea lege a minelor. În această situație, capitaliștii străini au apreciat că legea se va putea îndepărta simțitor de la principiul proclamat, adoptînd unele stipulații care să le fie favorabile.

⁵² Dr. I. N. Angelescu, *Politica economică a României*, în „Analele Statistice și Economice”, nr. 7—8/1923, p. 125.

⁵³ *Dezbaterile Adunării Deputaților (ședința din 25 iunie 1924)*, p. 3260.

⁵⁴ I. N. Angelescu, *Politica economică a României*, p. 125.

⁵⁵ *Ibidem*.

Exprimind acest punct de vedere, buletinul petrolului românesc conchidea, la scurt timp după promulgarea constituției, că „nu atît principiul naționalizării, cit aplicarea lui va fi, în cele din urmă, hotărîtoare pentru soarta industriei noastre”⁵⁶.

În consecință, se întvedea o luptă aprigă în jurul viitoarei legi a minelor, reclamată de art. 19 din constituție.

LE PROBLÈME DU PÉTROLE ROUMAIN
ET LA NATIONALISATION DU SOUS-SOL MINIER EN 1923

RÉSUMÉ

L'auteur se propose d'exposer l'influence que le pétrole a exercée en Roumanie sur la nationalisation du sous-sol minier en 1923.

Il commence par présenter l'évolution du problème mondial du pétrole pendant les premières décennies du XXe siècle. Il montre comment, immédiatement après la première guerre mondiale de 1914—1918, lorsque s'amplifia la lutte pour la conquête du combustible liquide, les riches gisements de pétrole de Roumanie attirèrent l'attention des grandes puissances et particulièrement des trusts internationaux. L'accaparement du pétrole roumain par les capitalistes étrangers constituait un péril imminent et devint une redoutable menace pour l'indépendance économique et politique de l'Etat. Le gouvernement présidé par Jean J. C. Brătianu (1922—1926), chef du parti libéral, se rendant compte du danger, décida la nationalisation du sous-sol minier et fit insérer dans la Constitution de 1923 un texte (art. 19) consacrant cette réforme.

De l'analyse des conditions dans lesquelles a été réalisée la nationalisation du sous-sol minier en Roumanie, il résulte que le pétrole eut le rôle déterminant. L'auteur souligne que les motifs qui ont décidé le gouvernement roumain à recourir à la nationalisation concernaient le pétrole (le pétrole-élément décisif de la défense nationale ; source d'énergie indispensable à la restauration économique du pays, après la guerre ; très importante marchandise à l'exportation, précieuse source de revenus pour l'Etat etc.). D'ailleurs durant la période où la question de la nationalisation fut étudiée (1922—1923), ce fut surtout le problème du pétrole qui fit l'objet des principales préoccupations. A cette époque là, une grande agitation régna dans les entreprises et parmi les personnes qui avaient des intérêts dans l'industrie du pétrole roumaine, tels que les propriétaires de terrains pétrolifères, les capitalistes étrangers et roumains. De leurs rangs

⁵⁶ M.P.R., vol. 22, nr. 8/15 aprilie 1923, p. 576.

surgirent les principaux adversaires de la nationalisation du sous-sol minier.

Malgré l'opposition qui se manifesta dans ces milieux, la nationalisation fut mise en application par le cabinet libéral. Si sa décision a été dictée par certaines considérations concernant l'intérêt de l'Etat, il est cependant incontestable que le parti libéral roumain a eu aussi en vue les grands avantages financiers qu'il pouvoit obtenir à l'occasion de l'étatisation du sous-sol minier. En procédant à cette réforme, le ministère Brătianu n'a pas perdu de vue les intérêts du parti libéral et des groupements économiques qui lui étaient affiliés.

Dans la dernière partie de cette étude, l'auteur analyse les effets de la nationalisation effectuée en 1923. Il met en évidence que cette réforme a été limitée. L'article 19 de la Constitution roumaine de 1923, tout en déclarant que le sous-sol minier devenait propriété de l'Etat, a néanmoins admis, comme une exception, les „droits acquis“, c'est-à-dire les droits des particuliers sur les terrains reconnus comme pétrolifères, ainsi que les contrats de concession en cours d'exécution. Une telle exception, en maintenant le droit de propriété privée sur les plus riches gisements, a causé un grand préjudice à l'économie nationale et à l'Etat roumain. Grâce à cette exception les capitalistes étrangers ont réussi généralement à maintenir les fortes positions qu'ils détenaient dans l'industrie roumaine du pétrole. Cependant, à la même époque, un champ plus vaste d'activité a été créé pour les capitaux roumains qui furent avantagés par la loi des mines de 1924. Cette loi tenta d'imposer certaines restrictions aux capitalistes étrangers. Mais ceux-ci non seulement refusèrent de céder, mais en outre réclamèrent de nouvelles faveurs. Un violent conflit tendant à accaparer le pétrole roumain fut déchainé. Il se prolongea durant toute la période où fut appliquée la loi des mines de 1924.

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA LEGISLAȚIEI ROMÂNEȘTI ÎN PERIOADA STABILIZĂRII RELATIVE A CAPITALISMULUI *

DE

D. ȘANDRU

Efectele războiului și, sub influența lui, reformele democratice înlăptuite de burghezia română între anii 1917 și 1921, sub presiunea directă a luptelor maselor populare, au adus o serie de prefaceri în structura societății românești care au atins aproape toate clasele și păturile sociale. Deși valul luptelor revoluționare din anii 1917—1920 a contribuit nemijlocit la subrezirea dominației de clasă a burgheziei române, în ansamblul ei, prefacerile economice și social-politice din anii imediat următori au înlesnit într-o oarecare măsură restabilirea pozițiilor acesteia. Stabilizarea politică, refacerea economiei, refluxul mișcării muncitorești din țara noastră, toate au contribuit nemijlocit la creșterea rolului marii burghezii în viața economică și politică a statului.

Întărită din punct de vedere economic de pe urma războiului, burghezia română a căutat să-și consolideze pozițiile cîștigate în diferitele ramuri ale economiei naționale și să-și asigure dezvoltarea viitoare, făurind în acest scop un ansamblu de legi care, în totalitatea lor, deși diverse în ceea ce privește conținutul, trebuiau să conveargă spre același țel.

Dată fiind mulțimea de legi emanată în perioada stabilizării relative a capitalismului, în articolul de față ne propunem să analizăm numai principalele măsuri legislative referitoare la drepturile și libertățile politice care au izvorit din legea organică a statului: Constituția anului 1923. Este necesar de subliniat chiar de la început că această legislație, ca de altfel și alte legi cu caracter economic și social, a avut un rol important pe linia închegării procesului de unificare legis-

---

* Alte aspecte ale legislației din această perioadă vor fi abordate într-un viitor articol.

lativă în țara noastră. În același timp, o parte a acestor legi, a jucat un rol asemănător în direcția modernizării statului român, întrucât legiuitorii au fost nevoiți să țină seama de principalele prefaceri din România și să însereze în textul unor legi prevederi adecvate noii structuri sociale.

Locul cel mai important în ansamblul măsurilor legislative din perioada stabilizării relative a capitalismului îl ocupă constituția din 1923. Elaborarea noii constituții fusese anunțată de partidul național-liberal ca principal punct de program înaintea campaniei electorale¹, prin care el a luat în 1922 conducerea statului. După constituirea guvernului Brătianu, acesta a supus dezbaterilor corpurilor legiuitoare noul proiect. Art. 128 al constituției din 1866 prevedea, în cazul revizuirii sau modificării ei, fixarea de către parlament a articolelor și paragrafelor ce urmau să primească o nouă redactare, apoi autodizolvarea celor două camere și desemnarea, pe baze electorale, a camerelor de revizuire. Legiuitorul a supus însă proiectul direct discuției corpurilor legiuitoare, care odată votat în parlament la 26 și 27 martie 1923 și promulgat de rege la 28 martie a devenit lege. Procedura a fost violent criticată de grupările opoziționiste. Mai mult, partidul național în frunte cu șeful său Iuliu Maniu, a considerat actul ca lipsit de orice temei de legalitate, retrăgându-se din parlament².

Urmind în ansamblu modelul constituției din 1866, constituția din 1923 a menținut în forma veche 76 de articole din totalul de 128 existente, celelalte suferind modificări în redactare sau conținut. Constituția din 29 martie cuprindea 138 articole. Ele stabileau principiile orînduirii sociale și ale organizării statului român: declarația libertăților și drepturilor românilor fără deosebire de origine etnică, de limbă sau religie; egalitatea în societate și în fața legilor, fără deosebire de naștere, clasă socială, origine etnică, limbă, credințe religioase și confesiuni; garantarea proprietății de orice natură și a creanțelor asupra statului; naționalizarea zăcămintelor miniere; principiul suveranității naționale; principiul separației puterilor; principiul legalității și cel al descentralizării administrative³.

Consemnând proprietatea privată asupra mijloacelor de producție, constituția conserva dominația marii burghezii române⁴. Interesat în consolidarea acestei dominații, legiuitorul s-a străduit să prezinte principiul proprietății private ca izvorînd dintr-o necesitate comună

¹ „Democrația”, București, an. I (1922), nr. 1—2, ianuarie-februarie, p. 55.

² Paul Negulescu, *Constituția României*, în *Enciclopedia României*, vol. I, p. 191. Acest fapt n-a împiedicat însă ca mai târziu partidul național-tărănist să aplice această constituție fără nici o modificare.

³ Vezi Dionisie Ionescu, Gheorghe Țuțui, Gheorghe Matei, *Dezvoltarea constituțională a statului român*, Editura științifică, București, 1957, p. 250; „Dezbaterile adunării deputaților”, Camera, ședința din 9 martie 1923, p. 1 057—1 065.

⁴ „Adevărul” din 23.III.1923.

aceea a creării și menținerii „armoniei sociale”. „Dacă voiți în adevăr să întemeiați pe tărîmul cel mai solid principiul proprietății și garantarea ei — arăta în Cameră primul ministru Ion Brătianu — opera de făcut nu este de a o prezenta în conflict cu interesele dezvoltării sociale, ci din contra, de a convinge sufragiul universal, care deține azi în miinile lui direcțiunile statului și ale societății, de a-l convinge că este un interes inexorabil ca proprietatea să fie respectată”⁵.

Dreptul de proprietate, ca și creanțele asupra statului, era garantat prin articolul 17. Ca o derogare de la acest principiu, constituția permitea dreptul de expropriere „în scop de lucrări de interes obștesc”, a unor proprietăți imobiliare, cu condiția despăgubirii lor⁶. Art. 19 introduce, pentru prima dată în legislația României, principiul naționalizării subsolului, a zăcămintelor miniere și a bogățiilor de orice natură.

Prevederile referitoare la expropriere, bazate pe așa-zisa transformare a proprietății în funcție socială, au fost supuse unor critici violente nu numai de către opoziția parlamentară, ci de aproape întreaga burghezie. În ciuda faptului că legiuitorul consfințea și organiza prin lege dreptul de proprietate ca pe un drept natural menit să stea la baza societății respective⁷ și că articolele referitoare la expropriere nu atingeau decît o mică parte a claselor dominante, ele au considerat stipulațiile de această natură ca o violare a principiului. Niciuna din chestiunile constituționale — se sublinia în Expunerea de motive — nu a dat loc la atîta literatură în jurul art. 20 (devenită în constituție art. 19)⁸. De altfel, chiar în perioada în care constituția a fost în vigoare, principalul cap de acuzare adus de către specialiștii burghezi în materie de drept, ca și de alți reprezentanți ai burgheziei în general se referea la tendința socială pe care ea o urmărea. Paul Negulescu, considerînd că ea admitea și completa reformele începute în primii ani postbelici, imputa guvernului Brătianu că a trecut în competența constituției, prin art. 17—20, prerogativele legiuitorului ordinar în domeniul economic, transformînd pe această cale proprietatea într-o funcție socială⁹. Constituantul s-a temut însă, — încerca el să scuze, pe de altă parte, actul liberalilor — ca anumite principii să nu fie prea des schimbate din cauza lipsei de stabilitate și de certitudine în materie legislativă

⁵ *Constituțiunea României din 1923 adnotată cu dezbatere parlamentare și jurisprudențe*, București, 1925, p. 107 și urm.

⁶ *Constituțiunea României de la 29 martie 1923 și legea pentru contenciosul administrativ de la 23 decembrie 1925*, Tip. Al. Terek, Iași, 1937, p. 5.

⁷ „Dezbaterele adunării deputaților”, Ședința din 9 martie 1923, p. 1 051—1 052.

⁸ *Ibidem*, p. 1 051.

⁹ Paul Negulescu, *op. cit.*, p. 191; vezi și Mihail Manoilescu, *Rostul și destinul burgheziei românești*, Cugetarea — Georgescu Delafras, București, 1942, p. 362—363.

și de aceea, le-a introdus în constituție, cu intenția de a le pune la adăpostul legiferărilor ordinare ¹⁰.

Cercurile guvernante au fost însă silite să țină seama de revendicările, sub lozincile cărora masele populare au desfășurat luptă pentru drepturi și libertăți, și să însereze în textul constituției cele mai multe dintre ele. Constituția a reprezentat pe această linie programul unor concesiuni democrat-burgeze, parte din ele anihilate prin rezerve și îngrădiri constituționale și anulate de fapt prin dispozițiile legislative și actele administrative de stat, ulterior elaborate, care lăsau cîmp de acțiune deschis încălcării legalității.

Constituția pornea de la principiul egalității de libertăți și drepturi acordate tuturor românilor fără deosebire de origine etnică, de religie, limbă, naștere sau clasă socială (art. 7). Ea proclama garantarea libertății individuale, a conștiinței, presei, întrunirilor, inviolabilitatea domiciliului și, în general, toate libertățile și drepturile stabilite prin legi ¹¹. Prin art. 11, nici o persoană nu putea fi urmărită sau percheziționată decît în cazurile și după formele prevăzute în legi; nimeni nu putea fi deținut sau arestat decît în puterea unui mandat judecătoresc motivat, care trebuia să fie comunicat în momentul arestării, sau cel mai târziu în 24 de ore după deținere sau arestare.

Art. 21 garanta libertatea muncii, egala ocrotire a tuturor factorilor producției, asigurarea socială a muncitorilor în caz de boală, accidente ș.a., ca și dreptul statului de a interveni, prin legi, în raporturile dintre acești factori pentru a preveni conflictele economice și sociale. „Acest articol — motiva în discuția purtată în Senat, pe marginea lui, ministrul agriculturii și domeniilor Al. Constantinescu — pune un principiu social nou chemat astăzi să aplaneze conflictele care, din zi în zi devin mai acute, între capital și muncă, și prin ele se dă posibilitatea statului ca prin lege, să reglementeze acele raporturi și să acorde ceea ce crede legiuitorul că este bine atît muncii cît și capitalului” ¹². Stabilind libertatea muncii, constituția nu cuprinde nici o precizare asupra dreptului la muncă. Atunci cînd discutîndu-se în Senat art. 21, un senator a pus problema necesității introducerii obligativității muncii, raportorul constituției C. G. Dissescu a replicat: „Prin urmare dacă munca trebuie să fie obligatorie, atunci trebuie să punem și statului obligațiunea de a da de lucru, adică să înscrim dreptul la muncă. Cred însă că și unul și altul este un pericol și nu intră în principiile partidului liberal, pe bazele dogmatice pe care le avem, nici să facem muncă obligatorie, nici să proclamăm dreptul la muncă” ¹³.

¹⁰ Paul Negulescu, *op. cit.*, p. 190—191.

¹¹ Vezi *Constituțiunea României de la 29 martie 1923 și legea pentru contenciosul administrativ de la 23 decembrie 1925*, Tip. Al. Terek, Iași, 1937, p. 3—7.

¹² Dezbaterile Senatului, Ședința din 20 martie 1923, p. 734.

¹³ *Ibidem*, p. 735.

Constituția consacră suveranitatea națională, principiu fondat pe ideea după care națiunea, în totalitatea ei, deține puterea politică cu drept de control asupra activității tuturor organelor de stat, națiunea fiind reprezentată prin membrii aleși de ea (art. 42)¹⁴. Art. 33 preciza în legătură cu acesta că „toate puterile statului emană de la națiune care nu le exercită decît prin delegațiune”. Înfiptuirea practică a principiului suveranității naționale, în sensul democratic, așa cum era stabilit prin constituție, impunea însă o largă participare a tuturor cetățenilor români la exercitarea drepturilor politice, la alegerea organelor reprezentative, ca și dreptul națiunii de a controla activitatea organelor de stat. Dar sistemul electoral existent după 1917, deși modernizat în comparație cu cel din perioada antebelică, nu permitea alegerea unor organe de stat care să reprezinte întreaga națiune.

Se știe că după primul război mondial a fost desființat sistemul electoral cenzitar și capacitar, legiferîndu-se dreptul de vot universal, egal, direct și obligatoriu, cu scrutin de liste¹⁵. Din populația totală a țării de circa 17 milioane locuitori erau înscrși însă pe listele electorale aproximativ mai puțin de o cincime (2.900.000 cetățeni), dintre care votau în realitate doar jumătate¹⁶. Art. 6 al constituției excludea de la vot totalitatea femeilor care reprezenta jumătate din populația țării, sub rezerva că „legi speciale cu majoritate de două treimi vor determina condițiunile sub care femeile pot avea exercițiul drepturilor politice”.

Art. 33 stabilea separația puterilor. Regele concentra puterea legislativă, exercitînd-o colectiv împreună cu reprezentanța națională (art. 34), fără ca el să poată fi făcut răspunzător de actele sale, întrucît era declarat persoană inviolabilă (art. 87). Consfînțind o monarhie autoritară, constituția acorda regelui dreptul de prorogare a parlamentului, fără a fi necesară motivarea actului său. Guvernul, ca putere executivă, exercita practic și puterea legislativă, întrucît parlamentul nu făcea altceva decît să voteze proiectele elaborate de guvern, iar controlul corpurilor legiuitoare asupra puterii executive se limita la întrebări și interpelări¹⁷.

Puterea executivă era exercitată, prin intermediul guvernului, de rege și în numele lui (art. 39, 92). Pornind de la această prevedere, unii juristi burghezi considerau că încredințarea puterii executive guvernului, ca și rolul atribuit de constituție parlamentului, nu făcea decît să reducă monarhia la rolul unui organ pasiv, de pură reprezentare¹⁸. Realitatea este însă aceea că ea lăsa largi posibilități de exercitare auto-

¹⁴ Dionisie Ionescu, Gheorghe Tuțui, Gheorghe Matei, *op. cit.*, p. 260.

¹⁵ Paul Negulescu, *op. cit.*, p. 191.

¹⁶ Dionisie Ionescu, Gheorghe Tuțui, Gheorghe Matei, *op. cit.*, p. 251.

¹⁷ Vezi „Mișcarea socială”, București, an. I (1929), nr. 1, octombrie, p. 28.

¹⁸ Paul Negulescu, *op. cit.*, p. 192—195.

ritară a prerogativelor regale, prin declararea persoanei sale inviolabilă și stabilirea principiului că, responsabilitatea actelor lui incumba numai miniștrilor care le contrasemnav. Prin dreptul suveranului de a numi guvernul, acesta deținea o largă putere de stat.

Puterea judecătorească se exercita de către organele judiciare (art. 40), hotărârile fiind pronunțate în virtutea legii și în numele regelui. Constituția stabilea normele principiului legalității, potrivit căroră orice parte lezată printr-un decret sau dispoziție semnată ori contrasemnată de un ministru, contrarie constituției sau legii, putea cere statului, în virtutea dreptului comun, despăgubiri bănești pentru pagubele cauzate (art. 99). În cazul unui prejudiciu suferit de stat, ministrul autor al actului, putea fi chemat în fața instanțelor, la cererea statului, cu condiția ca una din cele două adunări să-și dea în prealabil avizul¹⁹. Controlul constituționalității legilor votate de parlament era făcut de Înalta Curte de Casație (art. 103)²⁰, iar asigurarea legalității, de către instanțele judecătorești (art. 107).

Lozincile democrației burgheze inserate în constituție au fost dezvoltate prin legile ulterioare și puse în aplicare, unele din ele transformându-le din drepturi și libertăți în măsuri de opresiune. O parte a legilor cu caracter politic elaborate după votarea constituției din 1923 care aveau menirea de a explica sau completa unele prevederi inserate în ea, prin conținutul lor dădeau acelor texte la care se refereau un caracter instabil. De altfel, caracterul instabil al drepturilor și libertăților înscrise în constituție a fost recunoscut și de unii reprezentanți ai burgheziei care subliniau că garantarea lor nu constituia decît o automutilare a ei²¹.

Pentru a înțelege măsurile cu caracter politic emantate în anii stabilizării relative a capitalismului, este necesar să urmărim scopurile programatice ale principalelor partide care au fost în această perioadă la cîrma țării. Făcînd cunoscut opiniei publice programul său de guvernămînt, partidul național-liberal promitea, odată cu constituția, „o politică de dreptate socială, asigurînd astfel democrației sănătoase liniștea necesară pentru a dezvolta roadele dobîndite prin sufragiul universal”²². În același timp, el anunța „măsuri energice împotriva tuturor abuzurilor săvîrșite care au adus țării atîtea pagube de ordin moral”²³. Cel de-al doilea partid prezent la cîrma țării în această perioadă, al poporului, preciza prin Apelul făcut de generalul Averescu către țară că nu intenționa să revoluționeze legislația existentă, dar

¹⁹ *Constituțiunea României de la 29 martie 1923 și legea...*, p. 24—25.

²⁰ Legea pentru organizarea Înaltei Curți de Casație a transformat această instituție într-un instrument al guvernului, prin care acesta putea declara neconstituționale acele legi votate de parlament ce ar fi contravenit intereselor lui.

²¹ Paul Negulescu, *op. cit.*, p. 191.

²² „Democrația”. București, an. X (1922), nr. 1—2, ianuarie-februarie, p. 55.

²³ *Ibidem*, p. 56.

că „*orice încercare de a se tulbura ordinea publică, pe orice cale și prin orice mijloc, va fi nu numai stăvilită cu ultima energie, dar va fi reprimată la nevoie fără cruțare*. După cum am știut — conchidea Apelul — fiind în opoziție, să nu confundăm opoziția cu turbulența, tot asemenea deținând azi puterea, vom ști să facem a se respecta ordinea, după pilda pe care am dat-o”²⁴. De altfel, aceste puncte din Apelul generalului Averescu erau completate prin programul guvernului atunci când se făceau referiri la armată. Armatei — preciza manifestul — trebuie să i se acorde întreaga sollicitudine întrucât ea s-a dovedit a fi „păstrătoare neștirbită a ordinii, în momente de grea cumpănă, când năzuințe confuze de innoire socială, lipsite de orice concepțiune limpede, amenințau temeliiile veștii noastre colective, pe care trebuie să le păstrăm neatinse, oricât am urmări progresul și am înțelege glasul vremilor noi”²⁵.

Legislația care completa prevederile constituției a mers, în ansamblu, pe linia acelor măsuri energice înscrise în programele de guvernământ ale celor două partide, burghezia recurgând la mijloace de forță pentru a-și putea menține dominația economică și politică asupra maselor. Unul din mijloacele importante cu ajutorul căruia cercurile conducătoare din România și-au menținut această dominație a fost regimul stării excepționale. Constituția, prin art. 128, al. 2, legifera „în caz de pericol de stat” dreptul instituirii stării de asediu generale sau parțiale, cu toate că prin același articol, aliniatul prim se preciza: „constituțiunea de față nu poate fi suspendată nici în totul, nici în parte”. Pe de altă parte, art. 137 din aceeași constituție menține în vigoare, până la revizuirea lor, „toate codicele și legile existente în diferite părți ale Statului român”, dar declara abrogate, din ziua promulgării ei, „cele dispoziții din legi, decrete, regulamente și orice alte acte contrarii înscrise în prezenta constituție”. Pe acest temelii, urma să fie desființată starea de asediu de pe cuprinsul întregii țări, instituită la începutul războiului și prelungită de cercurile guvernante pe o parte a teritoriului României²⁶, ca un mijloc pentru menținerea ordinii.

Pentru fundamentarea teoretică a „legalității” stării excepționale, burghezia a făcut apel la sprijinul celor mai importante instituții de drept și la specialiștii săi în materie. Începând din 1924 Curtea de Casație a popularizat ideea după care starea de asediu nu putea să aibă caracterul unei legi ordinare, ci a unei legi politice și, în consecință, — după părerea promotorilor acestei idei — ea nu putea urma principiile

²⁴ Arh. St. București, Fond. Min. Af. Interne, dosar 107/1926, f. 3.

²⁵ *Ibidem*, f. 6.

²⁶ Vezi Arh. St. București, Fond. Min. Af. Interne, dosar 746/1922, f. 45; „Monitorul Oficial”, nr. 286, din 31.III.1921 și „Revista administrativă”, Cluj, an. II, nr. 9, din 1.V.1923, p. 130.

admise de excepțiile legilor ordinare²⁷. Teoria a servit ca un suport în justificarea unor dispozițiuni din legea Contenciosului administrativ din 1925. „Proiectul de față — arăta ministrul justiției din guvernul național-liberal, G. G. Mîrzescu, în Expunerea de motive — prevede, în primul rînd, conform dispozițiunilor constituționale și legii actuale a Curții de Casație, că actele de guvernămînt nu sînt susceptibile de controlul judecătoresc. Înțelegem prin actele de guvernămînt — conținea el — acele acte ale puterii executive făcute în îndeplinirea misiunii sale păzitoare a ordinii și siguranței Statului și care prin natura lor au un caracter politic”²⁸. Legea pentru Contenciosul administrativ din 23 decembrie 1925 pornea, pe de altă parte, de la motivarea dată de unul din paragrafele art. 107 din constituție care interzicea controlul puterii judecătorești asupra actelor de comandament și un caracter militar²⁹. Invocînd „dreptul de necesitate” ca pe o măsură impusă de împrejurări pentru siguranța statului, art. 2, al. 2, prevedea toate actele de guvernămînt scoase de sub controlul puterii judecătorești sub imperiul unor măsuri de siguranță internă, externă sau ordine superioară³⁰.

Unii juriști burghezi admiteau starea de asediu ca un act necesar, în anumite împrejurări, pentru puterea executivă. Pornind de la principiul dreptului roman *Salus rei Publicae suprem lex esto*, menținut în dreptul burghez, C. Alexianu teoretiza legitimitatea puterii executive de a elabora legi excepționale în cazul cînd s-ar fi produs un puternic conflict între clasele sociale sau o gravă tulburare internă; cînd parlamentul, prin discuții interminabile, putea primejdiu ordinea existentă, cînd era vorba de un puternic conflict între state³¹.

Instituită încă din primii ani ai războiului mondial, starea de asediu a fost menținută pe o parte a teritoriului țării în întreaga perioadă a stabilizării relative a capitalismului³². De la război încoace — scria oficiosul Blocului Muncitoresc-Țărănesc, ziarul „Înainte” — oligarhia a întrebuițat starea de asediu ca un mijloc de jefuire a păturilor muncitorești și mic burgheze de la orașe și sate și împiedicarea oricărei mișcări de protest și de apărare hotărîtă a drepturilor, sfîrșitor călcate în picioare”³³.

Faptul că în regiunile în care se menținea starea de asediu se aplicau legile cu caracter militar, că organele militare dispuneau de libertate de acțiune putînd trimite în fața instanțelor sub stare de

²⁷ V. Pantilimonescu, *Starea de asediu*, Editura Universul, București, 1939, p. 11.

²⁸ „Dezbaterile adunării deputaților”, Sedința din 17 decembrie 1925, p. 1049.

²⁹ *Constituțiunea României de la 29 martie 1923 și legea pentru...*, p. 25.

³⁰ Vezi „Monitorul oficial”, nr. 284 din 23 decembrie 1925, p. 14 457—14 459.

³¹ V. Pantilimonescu, *op. cit.*, p. 16.

³² *Ibidem*, p. 11.

³³ Arh. St. București, Fond. Min. Af. Interne, dosar 605/1927, f. 3 („Înainte” din 12.VI.1927).

arest preventiv pînă la judecată persoanele care se făceau vinovate de încălcarea dispozițiilor legale³⁴, toate acestea dădeau naștere în acele teritorii la numeroase abuzuri și ilegalități. O situație extrem de grea a fost creată populației din sudul Dobrogei unde, începînd din august 1926, competența organelor militare în judecarea ilegalităților săvîrșite a fost trecută direct în seama Consiliului de război al Diviziei a IX-a³⁵.

La venirea guvernului Brătianu la cîrma țării, regimul stării excepționale era în vigoare în toată țara, dar el căzuse în desuetudine, menținîndu-se numai în localitățile din apropierea granițelor. Guvernul național-liberal n-a făcut decît să extindă și mai mult starea de asediu în interiorul țării. La 16 ianuarie 1923, linia de demarcație a teritoriilor supuse sub stare de asediu care conform decretului-regal nr. 853 din 14 martie 1921, trebuia să se păstreze pe o fișie lată de 30—50 km, de-a lungul granițelor României³⁶, a fost extinsă în Transilvania pe o nouă porțiune de teren, pe linia ce trecea prin Sighetul Marmăției, Dej, Apahida, Aiud, Feldioara, Războieni, Teiuș, Alba-Iulia, Petroseni, toate acestea inclusiv, urmînd creasta Carpaților pînă la Virciorova³⁷, ceea ce echivala de fapt cu instituirea pe aproximativ jumătate din suprafața Transilvaniei. Regimul stării excepționale a fost extins pînă în 1928³⁸ prin introducerea lui în 1925 în județul Putna, în urma unor puternice frămîntări survenite aici, și extinderea în 1926 în sudul Dobrogei, ca măsură de acțiune împotriva atacurilor desfășurate de membrii unei organizații teroriste macedonene, pe baza unor jurnale ale Consiliului de Miniștri³⁹.

Trebuie subliniat, pe de altă parte, că cercurile guvernante instituiau în perioada campaniilor electorale asemenea „măsuri de ordine” care echivalau de fapt cu starea de asediu⁴⁰ măsuri aplicate de un larg aparat de presiune⁴¹.

Despre o limitare în suprafață a regimului de excepție nu se poate vorbi pînă în 1928 cînd, prin decretul-lege nr. 2489 din 21 noiembrie, linia de demarcație se reducea la o fâșie lată de 30—15 km de-a lungul granițelor României cu toate statele vecine, exceptîndu-se de la aceasta comunele urbane reședințe de județ ce cădeau în zona respectivă. Dacă am urmări pe hartă linia de demarcație a zonei

³⁴ Arh. St. București, Fond. Min. Interne, dosar 746/1922, f. 45.

³⁵ V. Pantilimonescu, *op. cit.*, p. 43; „Cuvîntul nostru”, din 23.II.1928.

³⁶ „Monitorul oficial”, nr. 286, din 31 martie 1921.

³⁷ *Idem*, nr. 231 din 26 ianuarie 1923.

³⁸ *Idem*, nr. 219 din 7 octombrie 1924.

³⁹ *Idem*, nr. 174 din 11 august 1925 (Jurnalul Consiliului de Miniștri din 6 august 1925 și nr. 2 807 din 24 august 1926); V. Pantilimonescu, *op. cit.*, p. 42—43.

⁴⁰ Arh. St. București, Fond. Min. Af. Interne, dosar 605/1927, f. 3 („Înainte” din 12.VI.1927).

⁴¹ „Lupta de clasă”, nr. 1, iunie 1926, p. 72.

stării de asediu⁴², vedem că în realitate această fișie depășea în unele locuri cu mult zona indicată.

Paralel cu permanetizarea regimului stării de asediu, cercurile guvernante au intensificat acțiunile pentru limitarea libertății presei care apărea pe cuprinsul întregii țări. Încă înainte de venirea guvernului Brătianu la cîrma statului, ziarele și revistele, chiar și cele burgheze de opoziție, fuseseră supuse unor restricții din ce în ce mai mari. Decretul nr. 32 din 3 ianuarie 1922, suprimînd cenzura pentru presa ce apărea în regiunile nesupuse controlului militar, interzicea însă presei să ia atitudine față de armată, de coroană sau forma de guvernămînt. Orice încălcare a acestor prevederi, ca și ațîțarea la revoltă sau contra ordinei publice, era sancționată prin lege⁴³.

Noua constituție abroga și aceste clauze, prevăzînd prin art. 25 libertatea tuturor cetățenilor de a comunica ideile și opiniile lor prin viu grai sau prin presă. „Nici o lege excepțională -- preciza acest articol -- nu se va putea înființa în această materie. Nici cenzura, nici o altă măsură preventivă pentru aparițiunea, vinderea sau distribuțiunea oricărei publicațiuni nu se va putea înființa. Presa nu va fi pusă niciodată sub regimul avertismentelor. Nici un ziar sau publicațiune nu va fi suspendat sau suprimat”.

Constituția a fost completată și explicată printr-o serie de decizii și dispoziții secrete ori publice care anulau de fapt prevederile relative la libertatea presei. Legea Mîrzescu din decembrie 1924 stabilea prin art. 8 pedeapsa cu închisoarea de la 2 la 5 ani, o amendă între 2.000 și 10.000 lei și interdicție corecțională pentru toți acei care comiteau personal unele infracțiuni calificate crime sau delict, prin răspîndirea în public, sau prin răspîndirea vederii publice a scrierilor de orice fel, ziarelor, corespondențelor, gravurilor, afișelor, emblemelor, imprimatelor clandestine, filmelor, anunțurilor luminoase sau alte asemenea⁴⁴. Mai mult, prin articolul următor, 9, erau pedepsiți cu închisoarea de la 6 luni pînă la 2 ani, cu amendă între 500 și 5.000 lei și cu inderdicția corecțională acei care prin mijloacele de mai sus vor fi lăudat pe autorii sau complicii pentru crimole și delictete pe care le-au săvîrșit. Aliniatul 2 al art. 9 stabilea răspunderea pentru delictete săvîrșite asupra conducerii ziarelor sau celorlalte publicații în cazul cînd infractorii nu erau descoperiți. Astfel, pentru publicațiile neperiodice erau pedepsiți editorul sau, în lipsa lui, tipograful; pentru cele periodice directorul sau, în lipsa lui, redactorul; iar pentru cele clandestine vinzătorul sau colportorul, dacă ei nu făceau cunoscut organelor polițienești pe vreuna din persoanele res-

⁴² Vezi V. Pantilimonescu, *op. cit.*, p. 44.

⁴³ Arh. St. București, Fond. Min. Af. Interne, dosar 746/1922, f. 4.

⁴⁴ *Lege pentru reprimarea unor infracțiuni contra liniștei publice*, Imprimeria statului, București, 1924, p. 5.

ponsabile, după lege, sau pe acei de la care dețineau imprimatele. Pe de altă parte, legea dădea dreptul instanțelor judecătorești, chemate să sancționeze delictele de presă, de a interzice reproducerea în ziare sau pe alte căi a dezbaterilor proceselor celor acuzați, încălcarea acestor dispozițiuni fiind sancționată cu închisoare între două și șase luni⁴⁵. Toate aceste dispoziții, alături de cele cu caracter secret, emanate de Ministerul de Interne, anulau stipulațiile art. 25 din constituție, lăsând guvernelor libertate de acțiune în stabilirea regimului presei.

În condițiile date, cînd opinia publică lua atitudine prin presa muncitorească și democratică față de politica cercurilor guvernante, revendicînd în același timp o serie de drepturi și libertăți reale, burghezia, uzînd de principiul „libertății depline și responsabilității reale a presei”⁴⁶, s-a folosit de legea Mirzescu, al cărei ascuțit era în mod nemijlocit îndreptat și împotriva libertății presei. Cenzura, confiscarea publicațiilor și alte metode întrebuițate de burghezie în perioada imediată de după război au devenit o practică curentă în timpul guvernelor Brătianu⁴⁷. Astfel, au fost confiscate sau cenzurate ziare ca: „Adevărul”, „Cuvîntul Putnei”, Focșani, „Cuvîntul nostru” ș.a.⁴⁸ acte explicate prin aceea că guvernul care acorda libertate nestinjenită presei, era obligat să recurgă la asemenea mijloace împotriva celor care tulburau ordinea și liniștea indivizilor⁴⁹. Mai mult, în urma convocării adunării național-tărăniste la 18 martie 1928 la București, același guvern, sub pretextul că unele ziare au publicat o serie de știri tendențioase în legătură cu acest act a trecut chiar la arestarea unor ziaristi⁵⁰.

Deosebit de puternice au fost loviturile date presei în anii guvernării Averescu (1926—1927). Organele polițienești au pornit o adevărată campanie în confiscarea nu numai a publicațiilor muncitorești și democratice ci chiar și a acelor ale burgheziei opoziționiste. Regimul cenzurii în regiunile cu minorități naționale și în zonele unde era instituită starea de asediu a fost înăsprît⁵¹. Atacul guvernului era îndreptat în primul rînd împotriva publicațiilor muncitorești, acesta cău-

⁴⁵ *Lege pentru reprimarea unor infracțiuni contra liniștei publice...*, p. 5—8.

⁴⁶ Vespasian V. Pella, *Legea presei. Doctrina Partidului Național-Liberal asupra libertății presei*, în „Democrația”, București, an. XV (1927), nr. 2, februarie, p. 6—7; Const. Bacalbașa, *Presa în viitoarea constituție*, în volumul *Noua constituție a României. 23 de prelegeri publice organizate de Institutul Social Român*, Cultura Națională, București, p. 395—406.

⁴⁷ „Dezbaterile adunării deputaților”, Camera, Ședința din 17 decembrie 1925, p. 1050.

⁴⁸ „Cuvîntul Putnei”, Focșani, din 19.VIII.1925; „Cuvîntul nostru”, din 5.IV.1928.

⁴⁹ Vespasian V. Pella, *op. cit.*, p. 6—7.

⁵⁰ „Cuvîntul nostru”, Fălțiceni, din 5.VI.1928.

⁵¹ „Adevărul” din 4.VIII și 31.X.1926; „Dimineața” din 12.II.1927.

lînd să le suprime cu ajutorul cenzurei. Libertatea presei muncitoarești a fost mult îngădită⁵².

Instaurarea guvernului Averescu a fost însoțită de confiscarea ziarului „Lupta”⁵³. Rînd pe rînd și de nenumărate ori au fost supuse aceleiași regim ziarele: „România”, „Epoca”, „Adevărul”, „Aurora”, „Chemarea”, „Patria”, „Viața muncitoare”, „Socialismul”, „Gazeta Transilvaniei”, „Arbeiter Zeitung”, Timișoara, „Munkasélet”, „Înainte”, „Cuvîntul Romanului” ș.a.⁵⁴. Explicînd atitudinea sa față de presă, Averescu arăta că deși este un partizan convins al libertății ei, ca și a tuturor libertăților cîștigate de lumea civilizată, era însă un adept și mai convins al respectului proprietății iar „dacă ziaristii au dreptul să apere din răspuțeri libertățile ce a cîștigat presa, pe de alta, guvernele au datoria să puie stavilă abuzului de aceste libertăți, ocrotînd nu numai interesele ordinii de stat, dar și cinstea celor care sînt astăzi prada ziarelor fără scrupule⁵⁵. Șeful partidului s-a călăuzit de principiul de a pune „siguranța” țării deasupra tuturor legilor⁵⁶ atunci cînd a pornit atacurile împotriva presei, așa cum încerca el să justifice cu altă ocazie actele sale. „Atît cît suveranul îmi va acorda încrederea sa, — continua el — în limitele mele de șef al guvernului, voi apăra ordinea în țară, și oricine se va încumeta, va încerca să se aventureze într-o întreprindere riscantă și nechibzuită, se va izbi de autoritatea guvernului, și de toată severitatea legilor, fără absolut nici o cruțare. Vă amintiți că spuneam aici de la tribună: — conchidea el — Domnilor, băgați de seamă, numai cu respectul legilor putem să dominăm situațiunea de astăzi”⁵⁷.

Este necesar de subliniat că, în opoziție fiind, partidul poporului s-a ridicat împotriva măsurilor de restricție a libertății presei practicate de liberali, pentru ca odată venit la guvern el să nu facă altceva decît să o limiteze și mai mult. La 15 februarie 1922, unul din membrii de frunte ai partidului poporului, Octavian Goșa, își exprima în oficiosul partidului „Îndreptarea” nedumerirea față de cenzurarea nejustificată a ziarelor. „S-ar părea — spunea el — că sîntem în război și avem de-aface cu o gazetă inspirată de interese străine care vrea să dea dușmanului indicații potrivnice. Ori s-ar părea că trăim în zilele unui negru absolutism care nu tolerează nici un semn

⁵² „Viața muncitoare” din 20.XII.1926.

⁵³ „Adevărul” din 4.IV.1926.

⁵⁴ Arh. St. București, fond Min. Af. Interne, dosar 605/1927, f. 1; *Cuvîntul d-lui general Averescu rostit în ședințele Senatului de la 4 și 5 noiembrie 1927*, București, 1927, p. 39; „Dezbaterile adunării deputaților”, Ședința din 4 decembrie 1926, p. 207; „Adevărul”, din 2 și 23.IV, 9 și 10.VI, 12.IX și 10.X.1926; „Cuvîntul Romanului”, Roman, din 22.XII.1926.

⁵⁵ A. A. Bardescu, *Libertatea presei*, Ed. a II-a, București, 1926, p. 5.

⁵⁶ *Cuvîntul d-lui general Averescu, rostit în ședințele Senatului din 4 și 5 noiembrie 1927*, București, 1927, p. 41.

⁵⁷ *Ibidem*.

de opinie" ⁵⁸. La sfârșitul anului 1926, după opt luni de guvernare, Octavian Goga, acum ministru de interne, răspunzând la întrebarea pusă în Cameră de un deputat opoziționist în legătură cu confiscarea gazetei „România”, preciza că va combate totdeauna pe acei publiciști care otrăvesc opinia publică ⁵⁹.

Urmărind să anuleze și acele libertăți referitoare la dreptul de comunicare în scris a ideilor care nu fuseseră amintite în legea Mirzescu, și la care, în consecință, ziariștii puteau face apel ca la un drept garantat prin constituție, guvernul Averescu a pregătit la sfârșitul anului 1926 un anteproiect de lege al presei. Anteproiectul, redactat de profesorul ieșean Vespasian V. Pella, a fost calificat de presa democratică „reacționar și anticonstituțional” ⁶⁰. El tindea — așa cum remarca un deputat opoziționist — să apere autoritatea de stat și a guvernului, prin suprimarea drepturilor acordate presei de constituție ⁶¹. Concomitent, a fost făcut cunoscut un nou anteproiect redactat de ministerul de justiție Cudalbu, care a provocat o adincă jignire opiniunii publice și o puternică revoltă „întrucât urmărește să îngrădească orice critică de propagandă a ideilor”. El era — așa cum remarca „Adevărul” — „o încercare îndrăzneală de a legifera despotismul” ⁶².

Reacția opiniei publice, interesată în conservarea libertății de exprimare a ideilor, față de aceste proiecte a fost extrem de puternică ⁶³. Oligarhia scria, „Viața muncitoare” referitor la actul pe care guvernul Averescu îl pregătea — încearcă prin legea anticonstituțională și antimuncitorească a presei să înăbușe orice activitate a masselor ⁶⁴. La 22 martie 1927 a avut loc în capitală o adunare de protest a ziariștilor bucureșteni, care sub conducerea istoricului N. Iorga, a redactat o moțiune cerind guvernului să respecte libertatea presei ⁶⁵. Puternica opoziție a opiniei publice a silit în cele din urmă guvernul să renunțe la discutarea proiectelor în corpurile legiuitoare și, nemijlocit, la lege.

Completind normele pe care constituția le prevedea, sub rezerva reglementării lor ulterioare, guvernul liberal a organizat și stabilit în detaliu pentru diverse categorii de salariați dreptul de asociere, printr-o serie de legi cheie. Art. 29 din constituție consfințea dreptul românilor, fără deosebire de origine etnică, de limbă sau de religie, la asociere, pe baza legilor care reglementau acest drept. Dreptul de asociere a fost reglementat în legislația românească de după război

⁵⁸ „Îndreptarea” din 15.II.1922.

⁵⁹ „Dezbaterile adunării deputaților”, Ședința din 27.XI.1926, p. 102.

⁶⁰ „Adevărul” din 23.XII.1926.

⁶¹ „Dezbaterile Adunării Deputaților”, Ședința din 7.XII.1926, p. 231—232.

⁶² „Adevărul” din 30.XII.1926; vezi și Vespasian V. Pella, *op. cit.*, p. 11.

⁶³ „Dimineața” din 17 și 19.I.1927.

⁶⁴ „Viața muncitoare” din 22.I.1927.

⁶⁵ „Aurora” din 25.III.1927.

la 26 mai 1921, ca o reacție a cercurilor guvernante din România față de greva generală din octombrie 1920⁶⁶.

Scopul atribuit sindicatelor profesionale prin legea din 1921 era acela de a studia, apăra și dezvolta interesele profesionale (art. 1). Sindicatele beneficiau de un larg câmp de acțiune în domeniul profesiei lor, dar numai în acest domeniu. Legea le interzicea să se ocupe de chestiuni politice sau religioase și în general de a se preocupa de interese străine profesiei lor⁶⁷.

Prin legile referitoare la asociere elaborate de burghezie în anii 1922—1928 ea a urmărit să restrângă și mai mult acest drept. Fixarea normelor de asociere prevăzute în constituție, porneau, în mare, de la legea din 26 mai 1921 pe care legiuitorul a căutat să le diferențieze pe categorii de salariați. În acest sens, dreptul de asociere a fost reglementat în mod practic pe baza a citorva legi mai importante: statutul funcționarilor publici, legea persoanelor juridice, legea Mirzescu.

Statutul funcționarilor publici din 19 iunie 1923⁶⁸, precizia între altele, condițiile și scopurile în care se puteau înființa asociațiile salariaților de stat. El venea ca un răspuns dat de cercurile guvernante acțiunilor desfășurate de funcționarii publici prin greva lor generală din aprilie 1923⁶⁹, burghezia urmărind ca prin lege să evite o eventuală repetare a ei. De la început trebuie precizat că legea avea în vedere în primul rând, dorința burgheziei de a se pune la adăpost față de mișcările sociale. Deși printr-o serie de articole se acordau funcționarilor drepturi și libertăți democratice ca dreptul de a se asocia în slujba apărării intereselor lor profesionale, dobîndind personalitate juridică, dreptul de intrunire ș.a. (art. 24), dispozițiile ulterioare vin să anihileze însă prevederile stabilite prin aceste articole. Așa de pildă, funcționarii erau împiedecați de a-și exercita opiniile lor, cu toate că erau garantate prin constituție⁷⁰.

Pentru a împiedeca pătrunderea în aparatul de stat a persoanelor cu idei progresiste, legea dispunea expres că nu puteau fi numiți funcționari publici cetățeni care aveau o purtare morală îndoielnică, chiar dacă nu săvîrșiseră delikte. Tot în același scop, legiuitorul interzicea funcționarilor dreptul de a ocupa funcții electivă, de a fi aleși deputați (art. 17)⁷¹. Statul prohibea nu numai asociațiile cu caracter

⁶⁶ G. Tașcă, *Politica socială a României (Legislația muncitorească)*, București, 1940, p. 90.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 90—91; D. R. Ioanițescu, *Istoricul organizării sindicale din România*, Tip. Remus Cioflec, București, 1945, p. 7.

⁶⁸ „Monitorul oficial”, nr. 60 din 19 iunie 1923; „Dezbaterile adunării deputaților”, Ședința din 25 mai 1923, p. 2605 și urm.

⁶⁹ Vezi Arh. St. București, Fond. Min. Af. Interne, dosar 52/1923.

⁷⁰ „Monitorul Oficial” nr. 60 din 19 iunie 1923; Dionisie Ionescu, Gheorghe Tuțui, Gheorghe Matei, *op. cit.*, p. 257.

⁷¹ „Monitorul oficial” nr. 189 din 23 noiembrie 1923 („Regulamentul pentru aplicarea legii statutului funcționarilor publici”).

politic dar și discutarea problemelor de această natură de către funcționari (art. 61). De altfel, „con condițiile prescrise de statutul funcționarilor pentru asocierea funcționarilor — recunoștea G. Tașcă — sint atât de riguroase, încit nu mai pot fi considerate ca o libertate de asociere”⁷².

Inspirându-se din ideea lansată de o serie de ideologi ai burgheziei, după care salariații din instituțiile publice nu pot acționa împotriva statului, intrucit statul sint ei însuși⁷³ legiuitorul a introdus o serie de paragrafe și articole care interziceau grevele, indiferent sub ce formă s-ar fi manifestat ele. „Părăsirea serviciului de către funcționari, sau greva pasivă, fie parțială fie generală, după o înțelegere prealabilă și demisiunile colective sau individuale la aceeași epocă sau la epoci apropiate, constituind o deserțiune de la datorie care periclitează interesele generale publice, — preciza art. 64 — se vor pedepsi cu destituirea”, iar contra celor care au dovedit că au uneltit și pus la cale greva ori părăsirea serviciului prin modul prevăzut la articolul precedent sau care prin atitudinea lor căutau a împiedica mersul regulat al serviciului, pe lângă pedeapsa destituirii li se deschidea acțiune publică. iar vinovații erau condamnați la închisoare de la 3 luni pînă la 2 ani și la o amendă între 1000 și 10000 lei (art. 65). Dacă părăsirea serviciului sau greva pasivă erau consecința unei decizii luate de o asociație de funcționari, asociația urma a fi dizolvată, uneltitorii pedepsiți conform articolului precedent, iar fondurile asociației confiscate⁷⁴. Prin aceste dispoziții, legiuitorul nu făcea decit să reediteze stipulațiile inserate în legea Trancu-Iași din 5 septembrie 1920 prin care se interzicea dreptul la grevă în întreprinderile statului și cele de interes obștesc.

O altă dispoziție inserată în statutul funcționarilor publici era aceea potrivit căroră salariații care nu cunosteau limba română urmau a fi licențiați din serviciu. Această măsură a fost aplicată în mod practic în urma ordinului nr. 55280 din 19 iulie 1923 al Ministerului de Interne⁷⁵.

Legea persoanelor juridice din 7 februarie 1924 reglementa dreptul de asociere și, în general, toate problemele ce izvorau din libertatea sindicală. Ea interzicea recunoașterea personalității juridice a asociațiilor și a așezămintelor cu scop ilicit, contra ordinii publice, a bunelor moravuri sau a aceloră formate în vederea realizării unui asemenea scop⁷⁶.

⁷² G. Tașcă, *op. cit.*, p. 137.

⁷³ *Ibidem*, p. 139.

⁷⁴ „Monitorul oficial”, nr. 189 din 23 noiembrie 1923 („Regulamentul pentru aplicarea legii statutului funcționarilor publici”).

⁷⁵ Arh. St. București, Fond. Min. Af. Interne, dosar 35/1923, f. 63.

⁷⁶ „Monitorul oficial”, nr. 27 din 6 februarie 1924, p. 1098.

Noua lege introduce controlul puterii executive asupra asociațiilor profesionale, care nu era prevăzută în 1921, și complică, și mai mult în raport cu acea lege, formalitățile lor de constituire. Prin ea se abrogă, într-o formă deghizată, cele mai importante hotărâri din legea sindicatelor profesionale, sub pretextul necesității menținerii ordinii publice⁷⁷. Pe baza ei, statul își asuma dreptul de control și supraveghere asupra tuturor persoanelor juridice (art. 15). El trebuia să vegheze ca asociațiile să-și îndeplinească menirea în conformitate cu statutele, iar pe de altă parte, ca ele să nu lucreze împotriva bunelor moravuri, ordinii publice și siguranței satului⁷⁸. În asemenea cazuri Consiliul de Miniștri, cu avizul Comisiei Superioare a persoanelor juridice, avea latitudinea să interzică funcționarea ei sau să pronunțe chiar dizolvarea (art. 26), în ciuda faptului că persoana juridică nu putea fi dizolvată decît pe calea justiției⁷⁹.

Formalitățile greoaie prevăzute în această lege și spiritul său vexatoriu au făcut ca avîntul organizării în sindicate să fie frînat în ascensiunea lui. Avizul prealabil al puterii executive, suspendarea sau dizolvarea asociațiilor prin voința aceleiași puteri, au făcut ca legea persoanelor juridice să limiteze și mai mult organizarea în sindicate. După punerea în vigoare a legii persoanelor juridice numărul sindicatelor nou înființate a fost extrem de redus⁸⁰.

Singurele drepturi de care beneficiau sindicatele erau acelea privitoare la încheierea contractelor colective de muncă, la posibilitatea verificării modului lor de aplicare, ca și a legilor și regulamentelor de protecția și organizarea muncii și de asigurări sociale⁸¹ dar ele erau îngrădite, pe de altă parte, de o serie de dispoziții cu caracter intern. Cu toate că întreaga activitate a persoanelor juridice era controlată direct de guvern, ceea ce limita în mod simțitor cîmpul de acțiune a asociațiilor, o parte a burgheziei a imputat legiuitorului însuși faptul că a înscris în lege dreptul de recunoaștere ca persoane juridice a asociațiilor muncitorești⁸².

La 22 aprilie 1927 legea persoanelor juridice a suferit o serie de modificări care simplificau într-o anumită măsură formalitățile cerute de stat pentru înființarea asociațiilor, dar ele n-au dus la o ușurare reală în constituirea lor⁸³.

⁷⁷ D. R. Ioanițescu, *Legislația muncii în România*, s.l., s.a., p. 14.

⁷⁸ „Monitorul oficial”, nr. 27 din 6 februarie 1924, p. 1 099.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 1 091.

⁸⁰ D. R. Ioanițescu, *Istoricul organizării sindicale în România*, Tip. Remus Cioflec, București, 1945, p. 7—8.

⁸¹ G. Tașcă, *op. cit.*, p. 107.

⁸² Virgil Agîrbiceanu, *Legea persoanelor juridice*, în „Revista administrativă”, Cluj, an. IV (1925), nr. 2 din 15 ianuarie p. 19.

⁸³ „Dezbaterile adunării deputaților”, Ședința din 4 aprilie 1927, p. 2 395; Ședința din 5 aprilie 1927, p. 2 403; „Monitorul oficial”, nr. 90 din 22 aprilie 1927, p. 5 598; G. Tașcă, *op. cit.*, p. 105; I. Șellacoc, D. Constantinescu, *Legislația muncii aplicabilă pe întreg teritoriul țării*, Eminescu S. A., București, 1927, p. 78.

În fine trebuie menționat că dreptul de asociere mai era reglementat printr-o serie de legi referitoare la salariații unor întreprinderi sau instituții de stat sau prin legile referitoare la crearea unor uniuni monopoliste sau carteluri⁸⁴.

În ansamblul lor, legile privitoare la dreptul de asociere au reprezentat pentru clasele dominante un mijloc însemnat de acțiune împotriva maselor. Faptul că prin asociere organizațiile create trebuiau să urmărească un număr restrins de scopuri, în special în domeniul profesiei lor — conform legilor menționate — că statul exercita controlul asupra creării și activității asociațiilor, toate acestea restrîngeau la minimum căile de acțiune în vederea cîștigării de drepturi și libertăți.

În condițiile generate de unele frămîntări cu caracter politic și social, cercurile conducătoare din România au elaborat legea pentru reprimarea unor infracțiuni contra liniștei publice (Legea Mîrzescu) din 19 decembrie 1924⁸⁵. Ea privea asociațiile care ar fi urmărit un scop politic, fiind îndreptată împotriva mișcării muncitorești în mod special și împotriva oricărei mișcări cu caracter democratic în general.

Legiuitorul s-a inspirat în redactarea proiectului din principiile reacționare înregistrate în legislația antimuncitorească a Italiei fasciste, adoptînd o serie de prevederi la condițiile interne din România. Măsurile repressive la care legiuitorul făcea apel, în caz de necesitate pentru menținerea ordinii interne, veneau să completeze pe un plan mult mai larg legea Trancu-Iași⁸⁶.

Legea pentru reprimarea unor infracțiuni contra liniștei publice, de la primul pînă la ultimul articol, era un instrument al burgheziei pentru înăbușirea mișcării muncitorești. „Simplu! fapt al asocierii în scopul de a prepara sau a executa crime în contra persoanelor sau proprietăților, oricare ar fi durata asociației sau numărul membrilor ei, precum și orice înțelegere stabilită în același scop, — stipula art. 1 — constituie un delict în contra liniștei publice și se pedepsește cu

⁸⁴ I. Șellacec, D. Constantinescu, *op. cit.*, p. 171, 275. Așa de pildă, prin legea pentru organizarea Direcțiunii Generale a Monitorului Oficial și Imprimeriile Statului din 28 aprilie 1927, art. 51, lucrătorilor acestei instituții le era interzis dreptul de a face parte din sindicatele muncitorești cu scop de a formula revendicări profesionale colective. Singurele asociații la care ei puteau participa în mod efectiv erau cele de ajutor reciproc. Prin Regulamentul privitor la organizarea și exploatarea căilor ferate române, întocmit pe baza legii promulgate cu decretul regal nr. 2528 din 3 august 1927 se stabilea, conform art. 109, destituirea funcționarilor C.F.R., între altele, în cazuri de greve, de încercare de a împiedica serviciul, cu sau fără sabotaj, de participare la întruniri sau societăți care tulbură ordinea publică sau urmăresc zdruncinarea organizației statului și în general în toate cazurile cînd funcționarii lucrează cu intenție în contra intereselor administrației sau statului („Monitorul oficial”, nr. 36 din 16 februarie 1928, p. 1123, 1141).

⁸⁵ „Monitorul oficial”, nr. 279, din 19 decembrie 1924, p. 13777—13780.

⁸⁶ „Dezbaterile adunării deputaților”, Ședința din 4 aprilie 1927, p. 2397.

închisoare de la 5—10 ani, cu amendă de la 10.000—100.000 lei și cu interdicțiune corecțională”⁸⁷. Prin același articol se permitea aplicarea maximului de pedeapsă atunci când asociația sau persoanele care stabileau înțelegerea ar fi avut calitatea de funcționari publici sau ar fi fost plătiți, sub orice formă, de stat, județ sau comună, precum și în cazul când formarea asociației sau stabilirea înțelegerii s-ar fi făcut într-un local consacrat cultului, învățămîntului sau educației, ori într-o instituție de stat, județeană sau comunală, sau re-cuscută de vreuna din acele autorități⁸⁸.

Autorul legii, în mod direct și fără rezerve, califica drept infracțiune, pedepsind cu severitate însuși dreptul de propagare a unor idei care ar fi atins cît de cît interesele politice și economice ale claselor dominante. Toți acei care prin discursuri, cuvîntări, strigări, cîntece sentențioase sau amenințări rostite în public, prin viu grai, vor provoca direct fapte calificate drept crimă — preciza art. 7 — vor fi pedepsiți cu închisoare de la 2—5 ani, cu amendă între 2.000—10.000 lei și cu interdicție corecțională. Articolele 10—12 al căror ascuțit era îndreptat împotriva propagandei și activității Partidului Comunist din România⁸⁹ interziceau însuși dreptul de manifestare a muncitorimii. „Faptul de a expune sau purta în public embleme, insigne, steaguri și pancarte, — se consemna în art. 10 — cînd prin aceasta se manifesta afilierea la asociațiile sau înțelegerile prevăzute la art. 1, sau cînd aceasta va constitui o ajițare, stîrnire sau încurajare la rebeliune sau la dezordine se va pedepsi cu închisoare de la 1—6 luni și o amendă între 1.000—10.000 lei”. Art. 11 consideră delict și pedepsește cu închisoare corecțională de la 5 la 10 ani, cu amendă de la 10.000 la 100.000 lei, și cu interdicție corecțională următoarele fapte :

a) faptul de a intra în legătură cu vreo persoană sau asociație din străinătate în scopul de a primi instrucțiuni sau ajutoare de orice fel pentru pregătirea revoluției comuniste ;

b) faptul de a lucra prin mijloace teroriste la schimbarea ordinii sociale și politice din România ;

c) faptul de a ajuta cu știință în orice mod o asociație din străinătate care ar fi avut drept scop să lupte prin mijloacele de sub litera b, contra instituțiilor și ordinii de stat din România ;

d) faptul de a deveni cu știință membru al vreuneia din asociațiile prevăzute în aliniatul de mai sus. În fine art. 12, pedepsea cu închisoare de la 3 la 6 ani și cu amendă de la 2.000 la 10.000 lei pe toți acei care prin orice provocare directă adresată militarilor căutau

⁸⁷ *Lege pentru reprimarea unor noi infracțiuni contra liniștei publice*, Impremeriile Statului, București, 1924, p. 3.

⁸⁸ *Ibidem*.

⁸⁹ „Adevărul”, din 12.XII.1924.

a-i îndepărta de la îndatoririle ostășești sau de a introduce dezordine în armată.

Paragraful doi al aceluiași articol interzicea, sub amenințarea pedepsei înserate la aliniatul prim al aceluiași articol, orice acte care ar fi avut scopul de a micșora producția necesară apărării naționale sau ar fi dus la distrugerea parțială a ei, prevedere ce echivala cu o nouă interdicție a dreptului la grevă.

Toate dispozițiile legii Mirzescu urmăreau conservarea „ordinei publice”. Ele aveau în vedere menținerea și apărarea prin forță a dominației claselor conducătoare nu numai față de lupta proletariatului și țărănimii conduse de Partidul Comunist din România, dar și față de acele elemente democratice ale burgheziei însăși care se opuneau politicii antipopulare a oligarhiei Române⁹⁰.

Pe această linie, articolele 14 și 23 aduc o serie de noi precizări în legătură cu sancțiunile ce trebuiau aplicate și organele în competența cărora intra judecarea infractorilor⁹¹. Inovația unora din aceste articole consta în faptul că ele se abăteau de la principiul legislației penale românești, acela după care pedeapsa era personală, nimeni neputând fi sancționat pentru faptele altuia. Art. 15, de pildă, încălcând acest principiu, stabilea drept sancțiune o amendă de 1.000-10.000 lei pentru părinții minorilor sub 18 ani care ar participa la manifestații ce aveau drept scop tulburarea ordinii publice. În cazul infracțiunilor comise în mijlocul unei mulțimi tumultuoase, cînd delicvenții nu ar fi fost prinși, urma a fi pedepsiți oricare din acei ce puteau fi găsiți la locul sau în apropierea locului unde s-a săvîrșit infracțiunea, dacă se dovedeau că voluntar se aflau în mijlocul acelei mulțimi.

În noiembrie 1927, în urma crizei dinastice survenită prin moartea regelui Ferdinand și redeschiderea problemei succesiunii la tron, guvernul Brătianu s-a grăbit să completeze legea Mirzescu cu o serie de noi dispoziții menite să apere regența, asupra căreia el avea o influență însemnată, împotriva oricărui atac, indiferent din partea cui ar fi venit el și totodată să preîntîmpine o eventuală revenire a lui Carol la tron. În acest sens, art. 11 al legii din 1924 a fost completat cu cinci aliniate noi: „Oricine, fie prin ueltiri violente, fie prin mijloacele arătate de art. 3, 7 și 8, sau prin alte mijloace asemănătoare, va întreprinde ori va încerca o acțiune împotriva inviolabilității persoanei regelui sau a alcătuirii Înaltei regente sau a ordinii legale la Tron, ori a formei de guvernămînt statornicite de constituție și oricine, prin aceleași mijloace, va agita sau va încerca să facă agitațiuni din care ar putea să rezulte un pericol pentru Siguranța Statului, astfel cum este statornicită prin legi, se va pedepsi cu închisoarea

⁹⁰ „Adevărul”, din 12. XII. 1924.

⁹¹ Vezi *Lege pentru reprimarea unor noi infracțiuni contra liniștei publice*, Imprimeriile Statului, București, 1924, p. 8—9.

de la 6 luni pînă la 5 ani, cu amendă de la 10.000—100.000 lei și cu interdicțiunea corecțională". De asemenea, se pedepseau cu închisoare de la 6 luni pînă la 2 ani, amendă de la 5.000—50.000 lei și cu interdicțiunea corecțională acei care răspindeau prin mijloacele arătate la aliniatul precedent știri tendențioase privitoare la schimbarea ordinii legale, de succesiunea la tron sau a formei de guvernămînt statornicită de constituție. Agenții provocatori, chiar cînd provocarea nu era urmată de efect, precum și complicitii erau sancționați cu aceeași pedeapsă⁹². O dispoziție nouă inserată în acest articol prevedea suspendarea din funcțiune în momentul deschiderii acțiunii publice împotriva lor a tuturor salariaților de stat de orice categorie, inclusiv clerul, care se făceau culpabili de faptele înscrise în legea Mirzescu⁹³.

Frămîntările politice din sinul claselor dominante, contradicțiile dintre acestea, afirmarea proletariatului român, ca și a altor categorii sociale din ce în ce mai mult ca forță politică independentă în viața statului, toate acestea au determinat Partidul Național-Liberal, aflat la conducere, să aducă o serie de schimbări în sistemul electoral existent, pentru a asigura dominația oligarhiei. Pe de altă parte, prin consolidarea puterii politice liberalii urmăreau să-și asigure și garanția stăpînirii bogățiilor economice pe care aceștia le-au acaparat prin legislația economică elaborată⁹⁴.

Legea electorală pregătită în secret din 1925, la cererea regelui și pusă în discuție la capătul guvernării liberale⁹⁵ apărea, după modul cum ea era prezentată deputaților și senatorilor de însuși Ion I. C. Brătianu, ca un act necesar în vederea unei sănătoase organizări a vieții politice pentru a permite grupărilor să se afirme colectiv în fața opiniei publice⁹⁶. Raportul asupra legii citit de deputatul I. Th. Florescu în Cameră căuta să convingă auditoriul că modificarea sistemului electoral avea la bază două motive de care legiuitorul a trebuit să țină seama: „Cea dintâi idee la care grija patriotică a autorului legii s-a oprit a fost să se găsească sistemul ca adunările legiuitoare să fie întocmite în așa fel, încît să asigure acțiunea de guvern care să nu poată fi stinjenită în orice clipă de o minoritate turbulentă sau proa divizată. A doua idee a fost ca să nu se împiedice, prin o prea mare preponderență a majorității, accesul în parlament a celor curente sănătoase și utile pe care le reprezintă individualități de seamă rămase în minoritate, cu toate că au obținut un număr se-

⁹² *Lege pentru reprimarea unor noi intracțiuni contra liniștei publice*, Imprimeriile Statului, București, 1927, p. 6—7.

⁹³ „Monitorul oficial”, nr. 253, din 15 noiembrie 1927, p. 15 295—15 296.

⁹⁴ „Desrobirea”, București, din 4.IV.1926.

⁹⁵ N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. X, București, 1939, p. 452.

⁹⁶ *Legea electorală pentru adunarea deputaților și senat*, Institut. de Arte Grafice „Curierul judiciar” S.A. București, 1926, p. 5; „Monitorul Oficial”, nr. 71, din 27 martie 1926, p. 4 273 și urm.

rios de voturi în sinul corpului electoral⁹⁷. Pornind de la aceste idei, legea prevedea, prin art. 90—93, dreptul pentru gruparea politică ce a obținut cel mai mare număr de voturi pe țară într-o campanie electorală, dar cel puțin un procent de 40% față de celelalte grupări, de a se declara grupare majoritară. Guvernul a încercat să dea — prin raportul legii, I. Th. Florescu — explicația că prin punerea noii legi electorale în aplicare se urmărea să se asigure participarea tuturor cetățenilor la afacerile publice și exercițiul guvernării de către majoritatea națiunii⁹⁸.

În realitate, așa cum remarcau chiar și unii reprezentanți ai burgheziei, legea electorală creată după modelul celei fasciste din Italia din anul 1923, însemna o violare a constituției menită să apere interesele de partid și monopolul conducerii⁹⁹. Modul cum a fost dezbătută legea electorală în Cameră și Senat, colaborarea opoziției cu guvernul la votarea ei vine să ateste odată în plus că partidele de opoziție, deși au luat atitudine față de legea electorală, ca și față de alte legi, erau interesate în întărirea dominației burgheziei în ansamblul ei și din această cauză au renunțat chiar și la principiul proporționalității care constituia un punct important în programul lor. „În parte din lașitate, în parte din calcule politicianiste, așteptind cu îngrijorare chemarea la putere, conducătorii opoziției, în loc de a duce cuvântul revoltei activ în masele de muncitori, în mijlocul țărănimii, gata de sacrificiu, în loc de a ridica într-un elan de acțiune întreaga suflare a celor trudiți și exploatați împotriva atentatorilor criminali la drepturile și viața poporului, în loc de a crea astfel un curent antiliberal și antioligarhic, împărțășit de milioane și reprezentând adevărata opinie publică populară, în loc de a căli forțele maselor prin acțiune și organizare... conducătorii opoziției s-au mulțumit să protesteze platonice în incinta cluburilor liberale din dealul mitropoliei”¹⁰⁰.

Legea electorală s-a impus pentru burghezie ca un act menit a preîntîmpina haosul din viața parlamentară care ca instituție se transformase într-o mașină inertă al cărui singur țel era urmărirea succesiunii la guvern a unui anumit partid politic, dar ea a fost elaborată mai ales pentru a se înlătura pe această cale pătrunderea elementelor democratice în viața politică a țării. Astfel, după ce guvernul a desființat existența legală a partidului revoluționar al proletariatului, după ce a îngădit libertatea sindicală, de grevă și de întrunire și-a îndreptat atacul împotriva votului universal. Legea electorală, deși păstra votul universal, îi răpea tocmai elementele care-i dădeau valoare, deoarece prin repartitia arbitrară a mandatelor se asigura

⁹⁷ *Legea electorală pentru adunarea deputaților și senat...*, p. 18.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 23.

⁹⁹ Paul Negulescu, *op. cit.*, p. 195.

¹⁰⁰ „Desrobirea”, București, din 4.IV.1926.

stăpînirea permanentă a burgheziei asupra parlamentului, îndepărtîndu-se masele de oameni ai muncii de la această instituție ¹⁰¹.

În condițiile menționate mai sus, o sarcină importantă care a stat în fața Partidului Comunist din România, a organizațiilor sale, ca și a elementelor democratice din rîndul burgheziei, a fost aceea a luptei pentru democratizarea vieții publice, pentru anularea legilor lipsite de fundament constituțional, ca și a consecințelor ce decurgeau din ele. Ținînd seama de faptul că starea de excepție s-a concretizat, între altele, prin arestarea a numeroși muncitori, țărani, intelectuali și elemente mic-burgheze, cetățenii cu vederi progresiste au ridicat, ca o revendicare de mare însemnătate, chestiunea cuceririi amnistiei în general promise de guvernele respective odată cu venirea lor la cîrmă țării. O largă activitate a desfășurat în această direcție Blocul Muncitoresc Țărănesc care a împletit lupta pentru amnistia generală cu celelalte revendicări democratice ale maselor populare ¹⁰². Trebuie subliniat că un aport prețios la lupta pentru amnistie au adus numeroase elemente burgheze cu vederi progresiste care au luptat consecvent în această direcție ¹⁰³.

Cu toată lupta desfășurată de mase largi, cu toate că guvernele însciau sistematic în programele lor de guvernămînt acest punct, acordarea amnistiei a continuat să rămînă în întreaga perioadă o problemă ce se impunea rezolvată. Singura amnistie mai largă înfăptuită de liberali în timpul primei lor guvernări a fost cea referitoare la delictele săvîrșite de locuitorii din Țara Moșilor în perioada 2 noiembrie 1918—31 august 1924 ¹⁰⁴.

Guvernul Averescu, care anunțase o largă amnistie politică, a legiferat prin decret-regal acest act, dar nu pentru muncitorii și țărani din închisori ci pentru „toate crimele și delicturile politice săvîrșite de civili și militari cu ocaziunea alegerilor legislative, județene, comunale, ale camerelor agricole și ale camerelor de comerț și industrie” ¹⁰⁵. Pe de altă parte însă, generalul Averescu s-a manifestat împotriva oricărui alte amnistii, fiind „dispus — așa după cum declara un ministru — să acorde amnistia nenorociților țărani care se află în fundul ocnelor încă de la 1907, însă nu acum, ci mai tîrziu, «în vremuri mai bune.»” ¹⁰⁶ Mai mult, guvernul, în loc să acorde libertate celor ce zăceau în temnițe din perioada războiului, n-a făcut, prin noile procese intentate țăranilor pe motive de împrăprietărire, decît să extindă și mai mult acest regim ¹⁰⁷.

¹⁰¹ „Desrobirea”, București, din 4.IV.1926.

¹⁰² Arh. St. București, Fond. Min. Af. Interne, dosar 605/1927, f. 3.

¹⁰³ „Opoziția”, București, an. II, nr. 15, din 20 ianuarie 1929, p. 9.

¹⁰⁴ „Monitorul oficial”, nr. 56, din 11 martie 1926, p. 2 561—2 562.

¹⁰⁵ *Idem*, nr. 254 din 13 noiembrie 1927, p. 17 457; „Dezbaterile adunării deputaților”, Ședința din 17 noiembrie 1926, p. 28; „Adevărul” din 16.XI.1926.

¹⁰⁶ „Adevărul” din 30.IV.1926.

¹⁰⁷ Arh. St. București, Fond. Min. Af. Interne, dosar 605/1927, f. 3 („Înainte”, din 12.VI.1927); „Desrobirea”, Iași, din 1.V.1929.

Despre o amnistie mai largă nu poate fi vorba pînă în ianuarie 1928 cînd guvernul Brătianu a elaborat legea privitoare la amnistierea delictelor silvice pentru populația de pe cuprinsul întregii țări¹⁰⁸ și legea în virtutea căreia erau amnistiate o serie de fapte comise de cei sub arme în perioada 14 august 1916—1 ianuarie 1917¹⁰⁹. În cuprinsul celei de-a doua legi erau înserate toate categoriile de infractori care beneficiau de acest drept : dezertorii, nesupușii la mobilizare. De asemenea, se amnistiau cei ce săvîșiseră infracțiuni privitoare la pregătirea mobilizării săvîșite pînă la 1 iulie 1927, fapte prevăzute și pedepsite de art. 224 bis din Codul Justiției Militare (art. 3), precum și delictele de ultraj săvîșite înainte de 1 decembrie 1927, calomniile, și injuriile folosite prin presă (art. 4)¹¹⁰. În fine, trebuie menționat faptul că partidul național țărănist, care a venit la cirna țării în toamna anului 1928, deși a promis o largă amnistie politică n-a eliberat din închisori decît un număr de deținuți de drept comun¹¹¹.

Prin legislația politică din anii stabilizării relative a capitalismului cercurile conducătoare au urmărit să-și asigure dominația de clasă. Deși partidele politice din acea vreme n-au manifestat totdeauna o atitudine unitară față de legile discutate și votate, poziția diferită a acestora n-a determinat însă niciodată căderea prin vot a vreunei legi. Aceasta, își are explicația, în faptul, că burghezia și-a manifestat într-o însemnată măsură solidaritatea de clasă în vederea apărării prerogativelor ei. În ansamblul de legi politice, cercurile guvernante au fost nevoite să însereze o serie de libertăți și drepturi democratice care constituiau în fapt o cucerire a maselor. Totuși, în mod constant, burghezia a încercat și a reușit în parte să răpească unele drepturi acordate, urmărind să limiteze la maximum drepturile și libertățile maselor.

BREF APERCU SUR LA LÉGISLATION ROUMAINE DE LA PÉRIODE DE RELATIVE STABILISATION DU CAPITALISME

RÉSUMÉ

L'auteur se propose, dans cet article, d'analyser les principales lois qui eurent pour objet de mettre en application les dispositions de la Constitution du 29 mars 1923 concernant les droits individuels et les libertés publiques.

¹⁰⁸ „Monitorul oficial”, nr. 22, din 29 ianuarie 1928, p. 778.

¹⁰⁹ *Idem*, nr. 5 din 6 ianuarie 1928, p. 130.

¹¹⁰ *Ibidem*.

¹¹¹ „Desrobirea”, Iași, din 1.V.1929.

La Constitution de 1923 fut nécessaire pour consolider l'Etat roumain après la première guerre mondiale. Ses 138 articles furent consacrés à la forme de l'Etat et à son organisation, au principe de la séparation des pouvoirs, aux libertés et aux droits des citoyens, à la garantie de la propriété privée etc. Ce fut une constitution démocratique qui consacra des droits et des libertés étendus. Elle eut pour but d'affermir la domination de la bourgeoisie qui gouvernait la Roumanie. Afin de fortifier le pouvoir de la classe bourgeoise, de nombreuses lois furent élaborées, qui appliquèrent et complétèrent les principes insérés dans la Constitution. Les plus importantes de ces lois furent celles relatives à l'état de siège, au droit d'association, à la liberté de la presse etc.

Par ces lois, dont l'initiative fut prise par le gouvernement, les libertés et les droits inscrits dans la Constitution de 1923 furent restreints. A de rares exceptions, la bourgeoisie adopta une attitude unitaire à l'égard des projets de loi soumis au vote des assemblées législatives. Contre ces projets, qui tendaient à limiter les droits et les libertés du peuple, s'élevèrent certaines couches sociales qui protestèrent vivement et manifestèrent nettement leur opposition. La fermeté avec laquelle l'opinion publique de Roumanie s'érigea contre les projets de loi ayant pour but de restreindre les libertés démocratiques, contraignit les gouvernants à renoncer à ce que le parlement délibère sur quelques-uns de ces projets.

DOUĂ DOCUMENTE TĂTĂREȘTI REFERITOARE LA
CAMPANIA DIN 1476 A SULTANULUI MEHMED AL II-LEA
IN MOLDOVA

DE

TAHSIN GEMIL

Este cunoscută importanța pe care o prezintă izvoarele orientale pentru istoria României. Dar, dacă în istoriografia noastră unele din cronicile și documentele osmane au fost folosite, într-o formă sau alta, izvoarele tătărești au fost aproape complet neglijate. În cadrul acestor surse, de o valoare deosebită sînt *iarlikurile*¹ hanilor de pe Volga sau din Crimeia. O parte din ele au fost publicate², mai ales de către istoricii turci, care au avut la dispoziția lor și arhiva sultanilor din „Topkapı Saray”—Istanbul. Dintre cele editate din acest fond arhivistic, o însemnatate aparte pentru istoria țării noastre prezintă o scrisoare a hanului Mengli Ghirai³ și alta a lui Eminek Mirza⁴, aceasta din urmă adresată în 1476 sultanului Mehmed al II-lea. Ambele iarlikuri au fost publicate în paginile revistei „Belleten” a Societății turce de istorie (T.T.K.)⁵.

În istoriografia noastră, aceste două documente au fost semnalate pentru prima oară de către M. A. Mustafa, care le-a și folosit parțial în cadrul unui studiu⁶. Avînd însă în vedere faptul că unele din problemele expuse în ele sînt necunoscute din alte izvoare, ca și acela că ambele iarlikuri — în întregimea lor, atît în formă, cît și în conținut — reflectă pregnant caracterul raporturilor dintre hanatul Crimeiei și Imperiul Otoman, raporturi ce au avut repercusiuni din cele mai serioase și asupra istoriei țărilor române, considerăm nu lipsit de interes să le dăm și în traducere integrală⁷. În același timp, nu propunem să analizăm, mai pe larg conținutul acestor două iarlikuri, căutînd mai ales să reliefam, pe baza lor, atitudinea pe care a avut-o Polonia față de pericolul otoman ce amenința Moldova în anii 1475—1476.

¹ Scrisori ale hanilor tătari.

² Pentru bibliografie, vezi M. Guboglu, *Paleografia și diplomatia turco-osmană*, București, Editura Academiei, 1958, p. 118—126.

³ Hanul Crimeiei între anii 1467—1474, 1475—1476, 1478—1514.

⁴ Era șeful puternicului neam al Șirinilor și, totodată, șeful nobilimii crimeiene, avînd astfel o foarte mare influență în hanat. Eminek a fost acela care a contribuit la detronarea și intronarea în cîteva rinduri a hanului Mengli Ghirai. Se pare că a murit în jurul anului 1483.

⁵ F. Kurtoglu, *İlk Kırım hanlarının mektupleri (Scrisorile primilor hanji din Crimeia)*, în „Belleten”, Türk Tarih Kurumu, nr. 3—4/1937, foto IX și X.

⁶ Vezi M. A. Mustafa, *Din raporturile Moldovei cu Imperiul otoman în a doua jumătate a veacului al XV-lea*, în „Studii, Revistă de istorie”, 5, 1960, p. 165—179.

⁷ Traducerea am făcut-o pe baza fotocopiilor din revista menționată.

Expediția otomană din 1475, condusă de Suleiman pașa, beilerbeiu Rumeliei, nu urmărise numai supunerea Moldovei, ci și deschiderea căilor pentru viitoarele atacuri împotriva Poloniei și Ungariei. Moldova era pe bună dreptate straja acestor două regate⁸. Aceasta este de altfel și cauza pentru care, după dezastrul armatei turcești lângă Vaslui, sultanul a început imediat pregătirile pentru o nouă campanie⁹. La început se părea că expediția urmărea să lovească Moldova sau Ungaria¹⁰, însă curînd s-a aflat că ea viza colonia geneveză Caffa¹¹. Fără îndoială, această schimbare de direcție a fost determinată nu de agravarea bolii sultanului — cum se arată în unele lucrări¹² —, ci în primul rînd de faptul că înfringerea de la Podul Înalt scosese mai bine în evidență potențialul militar al Moldovei, iar un nou atac împotriva ei ar fi determinat poate coalizarea forțelor creștine¹³. Se impunea, prin urmare, îngrădirea legăturilor Moldovei cu vecinii, mai ales cu Polonia, față de regele căreia Ștefan cel Mare era în raporturi de vasalitate¹⁴. Răscoala lui Eminek Mirza și cererea de ajutor adresată de el Porții pentru a lupta împotriva genevezilor din Caffa, unde se refugiase Mengli Ghirai, au favorizat cum nu se poate mai bine realizarea acestui plan al sultanului. La 6 iunie 1475 Caffa este cucerită și hanul Mengli Ghirai, eliberat din închisoare¹⁵ de către marele vizir Ghediuk Ahmed pașa, comandantul expediției, a fost nevoit să semneze actul de supunere față de Imperiul otoman. Așa cum reiese dintr-o scrisoare a hanului, datată la începutul lunii iulie 1475, prin acest tratat tătării din Crimeia deveneau „supuși ascultători” și „prieteni prietenilor padișahului și dușman dușmanilor lui”¹⁶.

Prima transpunere practică a acestui acord — așa cum rezultă din cele două documente — s-a produs în timpul campaniei din 1476. Aceasta dovedește odată mai mult faptul că supunerea Crimeiei făcuse parte integrantă din planul otoman de cucerire a Moldovei și de expansiune înspre centrul Europei.

Dacă scrisoarea lui Eminek Mirza este datată la sfîrșitul lunii djemazi-ul-ahîr, anul hegîrei 881 (19 octombrie 1476), din păcate, cea a hanului Mengli Ghirai nu conține nici adresă concretă și nici dată. Editorul¹⁷ și M. A. Mustafa¹⁸ o raportează la campania din 1476, fără însă să facă vreo analiză în acest sens. Ținînd seama de valoarea pe care o prezintă acest document pentru istoria Moldovei, o încercare de analiză și datare mai sigură a lui credem că merită a fi întreprinsă, în ciuda greutăților ce decurg din insuficiența bibliografiei adecvate (în special turcești) pe care am avut-o la îndemînă și din imposibilitatea de a fi putuț consulta și celelalte iarlîkuri ale acestei perioade, fie și în fotocopii publicate.

Intr-adevăr, indiciile documentului ca și studiul relațiilor politice în care era încadrat hanatul Crimeiei în acest timp, duc la concluzia că este plauzibilă datarea acestei scrisori în legătură cu expediția din 1476. Astfel, cîuma despre care se scrie că a izbucnit în Crimeia, trebuie să fie aceea care în august 1475¹⁹ cu-

⁸ Hrmuzaki *Documente*, vol. VIII, p. 25.

⁹ Cf. *Islâm Ansiklopedisi*, vol. 8, Istanbul, 1957, p. 530.

¹⁰ Cf. R. Rosetti, *Istoria artei militare a românilor...*, București, 1947, p. 236.

¹¹ Cf. I. Ursu, *Ștefan cel Mare și turcii*, București, 1914, p. 56.

¹² *Vezi Islâm Ansiklopedisi*, vol. 8, Istanbul, 1957, p. 530.

¹³ M. A. Mustafa, *op. cit.*, p. 169.

¹⁴ Cf. I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, București 1913, p. 300–305.

¹⁵ Mengli Ghirai fusese întemnițat de către genevezii din Caffa, care încheiaseră o înțelegere cu fratele său Nur-Devlet.

¹⁶ Apud K.V. Bazilevici, *Politica externă a statului centralizat rus*, Editura Academiei, București, 1955, p. 99.

¹⁷ F. Kurtoğlu, *op. cit.*, p. 646.

¹⁸ M. A. Mustafa, *op. cit.*, p. 170.

¹⁹ Cf. A. Rădulescu, *Luptele lui Ștefan cel Mare cu turcii...*, București, 1908, p. 52.

prinsese capitala otomană, iar prin „vrăjmășiile” care au avut loc în hanat în această perioadă se pare că se avea în vedere situația încă tulbură de la începutul stabilirii suzeranității otomane în Crimeia, lucru de altfel subliniat și în scrisoarea lui Mengli Ghirai din iulie 1475²⁰. De asemenea, merită să se ia în considerare și faptul că dintre toate scrisorile cunoscute ale lui Mengli Ghirai, numai aceasta și una din 1475 conțin stampla sub formă de pieptene denumită „tarak damga”²¹. Totodată, specificarea că populația Caffei se afla încă „în milostivirea” hanului nu se poate raporta decît la perioada de început a stabilirii dominației otomane în Crimeia. În același timp, la o analiză mai atentă, între cele două scrisori se poate stabili și o anumită legătură. Nu încapă îndoială că răspunsul ultimativ adresat de han regelui polonez pentru a-și clarifica în două luni²² poziția față de Moldova, a reprezentat respectarea unor indicații primite de către Mengli Ghirai din partea sultanului. Se pare că împreună cu aceste indicații au venit și unele privind pregătirea militară a tătarilor pentru expediția în Moldova, lucru ce reiese din mențiunea de la sfîrșitul scrisorii lui Eminek: „s-a trimis scrisoare... — spune el — că noi nu am avut oaste mare pregătită”. Deci, în afară de porunca sultanului reprodusă în prima parte a scrisorii lui Eminek, a fost încă una, anterioară. La aceasta s-a răspuns prin scrisoarea menționată în citatul de mai sus. Avînd în vedere rolul important pe care-l jucase Eminek în desfășurarea evenimentelor politice din Crimeia în vara anului 1475, nu ar fi exclus ca în această perioadă — încă nu îndeajuns de clarificată — să fi existat o împărțire a puterii între han și Eminek: primul avînd atribuțiuni politice, iar celălalt — militare²³. Prin urmare, răspunsurile lor la poruncile sultanului puteau să fie paralele. Cu alte cuvinte, această scrisoare a lui Mengli Ghirai datează din același timp cu răspunsul la care se referă Eminek la sfîrșitul scrisorii sale. Rezultă de aici că acest iarlîk al lui Mengli Ghirai a fost scris în perioada cuprinsă între sfîrșitul anului 1475 și începutul celui următor.

O astfel de datare este în concordanță și cu politica poloneză din acești ani. Interesele Poloniei de la jumătatea deceniului al VIII-lea al veacului al XV-lea impuneau lui Cazimir al IV-lea să acorde o atenție sporită evoluției situației politice din zonele răsăritene ale Europei. Așa se explică și prezența destul de frecventă a solilor poloneze la curtea hanului din Crimeia sau de pe Volga²⁴. Unul din acești soli a fost și cel la care se referă Mengli Ghirai în scrisoarea sa.

Atît contemporanii, cum este de pildă Dlugosz²⁵, cît și istoricii noștri care au cercetat relațiile moldo-poloneze²⁶ în această perioadă, au reliefat atitudinea vinovată a regelui față de vasalul său din Moldova. De altfel, înseși necesitățile securității statului polonez ar fi impus un ajutor efectiv din partea lui pentru păstrarea independenței Moldovei. Insuficiența și neclaritatea izvoarelor folosite pînă acum — în cea mai mare parte interne și poloneze — nu au permis observarea tuturor laturilor raporturilor dintre Cazimir al IV-lea și Ștefan cel Mare în preajma și în timpul campaniei otomane din 1476. Cercetarea informațiilor oferite și de sursele osmano-tătare permit o mai bună precizare a acestor raporturi. Atît scrisoarea lui Mengli Ghirai, cît și cea a lui Eminek Mirza, prin știrile pe care le conțin contribuie la elucidarea unor aspecte ale relațiilor politice complicate create în jurul conflictului moldo-otoman din vara anului 1476.

Analiza atitudinii Poloniei față de Moldova în această perioadă ne arată că ea nu a apreciat la adevărată sa valoare pericolul pe care-l prezenta expansiunea

²⁰ Vezi K.V. Bazilevici, *op. cit.*, p. 99.

²¹ Vezi *Islâm Ansiklopedisi*, vol. 4, Istanbul, 1945, p. 784.

²² La M. A. Mustafa, *op. cit.*, p. 170, „trei luni”.

²³ Cu atît mai mult cu cît în incursiunea din Moldova lipsa hanului este inexplicabilă.

²⁴ Vezi K.V. Bazilevici, *op. cit.*, p. 95 și urm.

²⁵ J. Dlugosz, *Historiae Polonicae*, vol. II, Lipsiae, 1712, col. 544.

²⁶ Vezi I. Ursu, *Relațiile Moldovei cu Polonia pînă la moartea lui Ștefan cel Mare*, Piatra Neamț, 1900, p. 115 și urm.

otomană pentru interesele statului polonez. De aceea, în planurile sale, diplomația lui Cazimir al IV-lea a acordat un rol secundar acestui pericol, sperând că ar fi putut să-l rezolve pe cale diplomatică sau prin simplul zăngănit al citorva arme. Conflictul cu marele cnezat al Moscovei pentru regiunile estice și rivalitatea cu regatul maghiar pentru moștenirea tronului Boemiei erau considerate ca fiind interesele sale majore. Urmărind atingerea obiectivului din răsărit, soliile poloneze care au vizitat Crimeia în această perioadă au căutat s-o îndepărteze de Moscova²⁷. Cu această ocazie, probabil se încerca obținerea neutralității hanului și în cazul unui conflict otomano-moldo-polonez. Numai așa se poate explica încetineala cu care s-a mișcat regele în primăvara și vara anului 1475, cind Ștefan îi cerea în mod insistent ajutoare²⁸, în fața intenselor pregătiri otomane pentru o nouă expediție. S-ar părea că regele polonez așteptase, pentru a lua o hotărâre, rezultatul soliei lui Matei de Lomza, care fusese trimis la hanul Mengli Ghirai. Numai scrisoarea trimisă de acesta din Cetatea Albă, în care anunța căderea Căflei²⁹, l-a determinat pe Cazimir să convoace la 2 iulie 1475 dieta de la Korczin³⁰, care însă nu a putut lua vreo măsură concretă mai importantă pentru sprijinirea Moldovei. După această dată și la vestea pregătirilor otomane din toamnă s-a hotărât probabil trimiterea unei noi solii în Crimeia. Această solie — la care se referă și Mengli Ghirai în scrisoarea sa — se pare că trebuia să observe noua situație politică din Crimeia și să încerce să obțină neutralitatea hanului³¹, și eventual chiar alianța lui în cazul unui nou atac otoman împotriva Moldovei, cu atât mai mult cu cât sursele italiene răspundiseră părerea că țării ar fi aliații ascunși ai creștinătății³². Desigur, răspunsul dat de hanul polonez — așa cum am mai subliniat — a fost atât în virtutea tratatului încheiat de el cu Ghedük Ahmed pașa în vara anului 1475, cât mai ales la un indemn direct din partea sultanului³³, care în toamna anului 1475 concentrând noi trupe la Filipopol, plănuia să atace Moldova³⁴. Hanul nu ar fi putut avea inițiativa încheierii unei eventuale înțelegeri între Poartă și Polonia. Presiunea exercitată de Mengli Ghirai asupra lui Cazimir al IV-lea explică pasivitatea cu care a privit regele polonez pregătirile otomane pentru campania împotriva Moldovei și atacarea ei. Pe de altă parte însă, eșecul inițiativei poloneze de neutralizare prin mijloace diplomatice a hanatului Crimeiei — de pericolul căruia și-a dat mai bine seama după primirea ultimatumului — a determinat Polonia să încerce să obțină acest rezultat pe altă cale, prin alitarea împotriva lui a vechiului aliat al Poloniei și dușman neîmpăcat al Crimeiei, Hoarda de Aur. Lipsa în acest sens a izvoarelor nu ne permite să depășim limitele supoziției, însă logica faptelor care

²⁷ K. V. Bazilevici, *op. cit.*, p. 181.

²⁸ Cf. I. Ursu, *op. cit.*, p. 98.

²⁹ Cf. N. Iorğa, *Studii istorice...*, București, 1900, p. 141.

³⁰ J. Długosz, *op. cit.*, col. 534.

³¹ M. A. Mustafa *op. cit.*, p. 170 deduce din răspunsul hanului scopul solului polonez de a obține neutralitatea tătarilor.

³² Cf. R. Rosetti, *Studii asupra chipului cum se făptuia războiul de către Ștefan cel Mare*, Acad. Rom., Mem. sect. ist., seria a III-a, tom VI, Mem. I, București, 1926, p. 50.

³³ Nu ar fi exclus ca solul despre care scrie Mengli Ghirai că „a fost trimis” și „se găsește încă în ținuturile Tronului” să fi fost al sultanului și să fi încercat să realizeze o împăcare între cele două hanate, atrăgând astfel și Hoarda de Aur în sfera politicii otomane de expansiune înspre răsăritul Europei. De altfel, după atacul lui Seid Ahmed din vara anului 1476 împotriva Crimeiei și paralizarea astfel a cooperării militare dintre Imperiul otoman și hanatul Crimeiei împotriva Moldovei, se constată o intensificare a eforturilor Porții pentru a media o înțelegere între cele două hanate tătărăști.

³⁴ Cf. I. Ursu, *Ștefan cel Mare și turcii...*, p. 59.

au urmat ca și luarea în considerare și a altor inițiative de acest fel ale Poloniei împotriva Crimei³⁵, credem că ar scoate această ipoteză din domeniul hazardului.

În același timp, continuându-și față de Moldova politica îngustă, momentană, de apărare numai a granițelor Poloniei și temindu-se de incursiunile tătarăști, care i-ar fi împiedicat acțiunile împotriva Moscovei, Cazimir s-a conformat ultimatumului dat de hânși în primăvara anului 1476 a încheiat o înțelegere cu sultanul. Această reiese din scrisoarea de răspuns a lui Mehmed al II-lea din 19 mai 1476: „voi trimite și eu ambasadorii mei — anunță sultanul pe rege — pentru ca prietenia frățească deja stabilită între noi să se închege și să se întărească”³⁶.

Dacă presiunea exercitată de hanatul Crimei asupra Poloniei a împiedicat acțiunea acestuia în favoarea Moldovei, intervenția hanului Seid Ahmed (1465—1481) în Crimeia³⁷, tocmai în momentul în care trupele conduse de Eminek realizau diversiunea în Moldova, a contribuit și ea la nereușita pe deplin a planului sultanului de a supune mai ușor Moldova. Izvoarele interne, în afară de inscripția de la biserica din Războieni³⁸ și de cronică lui Ureche³⁹, nu cunosc un atac tătaresc în 1476 combinat cu cel otomano-muntean, iar izvoarele externe⁴⁰, ca Baltazar din Piscia⁴¹, informatorul lui Tepeș⁴² sau Długosz⁴³, care menționează o astfel de incursiune, se contrazic în plasarea ei geografică. De aici a pornit și deosebirea de vederi din istoriografia noastră privind această năvălire. Unii din istoricii noștri au fost de părere că ea s-a desfășurat în sud, iar alții pe la nord și, în sfârșit, o parte din ei au admis existența a două grupuri de atac tătaresc, atât prin sud cât și prin nord⁴⁴. Scrisoarea lui Eminek Mirza, din păcate, nu dă nici o indiciu concrete în rezolvarea acestei dileme. Însă, dacă avem în vedere rolul de diversiune și de intimidare ce le fusese destinat tătarilor în cadrul planului otoman de cucerire a Moldovei, în special, și de expansiune înspre centrul și răsăritul Europei, în general, și așa cum reiese și din analiza textului scrisorii, pare mai plauzibilă o năvălire în regiunile nordice ale Moldovei, decît în cele sudice.

Incursiunea lui Eminek nu urmărea numai anihilarea unei cooperări militare între Polonia și Moldova, ci avea și scopul de a atrage o parte a forțelor moldovene pentru a permite astfel armatelor otomane să treacă Dunărea⁴⁵ și să înainteze mai ușor către nordul Moldovei, unde probabil urma să aibă loc și joncțiunea tătarilor cu oastea sultanului. Or, un atac în sud nu ar fi putut îndeplini această misiune, întrucît nu ar fi avut decît posibilitatea să prade și să se unească cu trupele turcești, imediat după ce ele treceau Dunărea. În afară de aceasta, armata

³⁵ În anul 1487 Mengli Ghirai îi comunica lui Ivan al III-lea că Hoarda de Aur a pornit împotriva lui și că „îi îndeamnă dușmanul nostru comun, regele polonez” (apud K. V. Bazilevici, *op. cit.*, p. 185).

³⁶ Apud. I. Minea, *Informațiile românești ale cronicii lui Ian Długosz*, Iași, 1926, p. 59. Istoricii noștri care au observat încheierea acestei înțelegeri au pus-o pe seama sentimentelor personale ale lui Cazimir, care nu ar fi putut ierta lui Ștefan oscilarea către Ungaria.

³⁷ M. A. Mustafa, *op. cit.*, p. 171 nu exclude posibilitatea ca această invazie să fi fost un efect al alianței dintre Hoarda de Aur și Polonia.

³⁸ Vezi Melchisedek, *Inscripția de la mănăstirea Rezboieni*, în „Convorbiri literare”, anul XIV (1883), nr. 10, p. 371.

³⁹ Gr. Ureche, *Ietopiseșul Țării Moldovei*, ediția P. P. Panaitescu, București, 1953, p. 103.

⁴⁰ Cronicarii osmani nu menționează pe tătari în această campanie.

⁴¹ Cf. C. Escaru, *O relațiune contimporană inedită despre Ștefan cel Mare (1476)*,... în „Columna lui Traian”, an VII (1876), tom. I, p. 376.

⁴² Cf. R. Rosetti, *op. cit.*, p. 45.

⁴³ J. Długosz, *op. cit.*, col. 545.

⁴⁴ Vezi I. Focșeneanu și Gh. Diaconu, *Bazele puterii militare a lui Ștefan cel Mare*, în „Studii cu privire la Ștefan cel Mare”, Editura Academiei, 1956, p. 149, nota 6.

⁴⁵ R. Rosetti, *op. cit.*, p. 50.

sultanului, căreia i s-a adăugat și corpul muntean al lui Laiotă Basarab⁴⁶, era — după cum menționează izvoarele contemporane⁴⁷ — foarte mare pentru a mai avea nevoie și de trupa tătărească, care nici nu era numeroasă, așa cum rezultă din mențiunea de la sfârșitul scrisorii. O asemenea armată putea să acționeze cu eficacitate mare numai în nord, unde necesitatea concentrării trupelor la Dunăre lăsase o apărare destul de slabă⁴⁸. Deoarece scrisoarea lui Eminek nu consemnează nimic despre o cooperare între armata tătărească și o parte a celei otomane în atacul executat împotriva Cetății Albe — așa cum conține informația dată de omul lui Tepeș⁴⁹ — mai mult chiar, scrisoarea lui avînd caracterul unei scuze pentru neîndeplinirea pînă la capăt a poruncii sultanului de a face joncțiunea cu trupele otomano-muntene, s-ar putea ca informatorul lui Tepeș să confunde acest atac cu cel din vara anului 1475, cînd tătării într-adevăr au atacat Cetatea Albă împreună cu o parte a flotei lui Ghedük Ahmed pașa. Despre acest atac vorbesc, de altfel, și Cromer, analele lui Malipiero, Laudivio de Nobili⁵⁰ și cronicile turcești⁵¹, Baltazar din Piscia și Dlugosz, care folosesc surse directe din Moldova⁵², merită mai multă crezare și relațiile lor au puncte comune cu cea a lui Eminek. Se pare că armata tătărească condusă de Eminek Mirza s-a deplasat de-a lungul Nistrului, pe care, probabil, l-a trecut prin vadul Rașcu și apoi a urmat valea Răutului (folosită de obicei de tătării)⁵³, arzînd și devastînd așezările⁵⁴ întîlnite în cale. Apoi, după cum menționează Baltazar din Piscia, ajungînd la Ștefănești⁵⁵, au impresurat tirgul. Într-un timp însă, Ștefan cel Mare, care se afla în valea Berheciului⁵⁶, aflînd de această năvălire și dîndu-și seama de pericolul pe care-l prezentau tătării în spatele său, în apropierea capitalei și tăind legătura cu Polonia de la care probabil mai spera în primirea unui ajutor, s-a deplasat cu repeziune înspre nord⁵⁷ cu o mare parte a călărimii sale și împreună cu garnizoanele locale s-a lansat în urmărirea tătarilor, care deja începuseră retragerea la vestea atacului Hoardei de Aur în Crimeia (probabil și la apropierea lui Ștefan). Într-adevăr, după cum relatează însuși Eminek, oastea tătărească este ajunsă din urmă (probabil lingă Nistru) și zdrobită într-un „război crîncen”. Înfrîngerea tătarilor a fost așa de mare încît chiar comandantul lor de-abia a putut scăpa — după propria-i mărturisire — „cu un cal”. Astfel, hanatul Crimeiei s-a găsit în imposibilitate de a opune vreo rezistență armatelor lui Seid Ahmed, care devastau Crimeia. Chiar semnatarul scrisorii recunoaște acest fapt: „nu aveam cai grași pentru a ieși și a ne război”; căci caii, armele și „luptătorii destoinici” fuseseră pierduți în bătălia cu moldovenii. Înfrîngerea tătarilor nu numai că a avut repercusiuni serioase asupra istoriei Crimeiei însăși și a relațiilor politice din această zonă⁵⁸, ci a contribuit și la crearea condițiilor prielnice pentru răsturnarea situației în favoarea lui Ștefan cel Mare. Însă regele polonez nu a acordat

⁴⁶ Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 104.

⁴⁷ Vezi Donado da Lezze, *Historia turchesca*, publ. de I. Ursu, Editura Academiei Române, 1909, p. XLIV.

⁴⁸ Cf. R. Rosetti, *op. cit.*, p. 50.

⁴⁹ *Ibiam*, p. 45.

⁵⁰ Vezi A. Rădulescu, *op. cit.*, p. 49—50.

⁵¹ Vezi *Cronici turcești privind țările române*, volum întocmit de M. Guboğlu și M. Mustafa, Editura Academiei, București, 1967, *passim*.

⁵² Cf. I. Ursu, *op. cit.*, p. 128.

⁵³ Vezi E. Diaconescu, *Vechi drumuri moldovenești*, Iași, 1939, p. 73.

⁵⁴ La acestea se referă mențiunea lui Eminek că au ars și au distrus „numeroase cetăți ale necredinciosului”.

⁵⁵ Pentru Ștefănești, vezi E. Diaconescu, *op. cit.*, p. 55.

⁵⁶ Cf. I. Bogdan, *op. cit.*, p. 340.

⁵⁷ Cf. A. Rădulescu, *op. cit.*, p. 63.

⁵⁸ Victoria lui Seid Ahmed a dus la răsturnarea lui Mengli Ghirai și instalarea ca han a fratelui său Nur-Devlet, pînă în 1478, cînd Mengli Ghirai reocupă tronul cu ajutorul Porții.

nici acum ajutorul cerut de către domnul moldovean⁵⁹. Astfel, tot ceea ce a obținut Ștefan cel Mare în schimbarea sfârșitului campaniei din 1476 se datorește numai și numai capacității forțelor interne ale Moldovei.

Elementele noi pe care le aduc aceste două documente în studiul relațiilor moldo-otomane din timpul lui Ștefan cel Mare relevă odată mai mult poziția importantă pe care o ocupa Moldova acestui timp în cadrul relațiilor politice complexe dintre statele Europei răsăritene și ale Asiei apusene. Tocmai aceasta explică și intensă pregătire diplomatică și militară care a precedat campania din 1476 în Moldova, precum și semnificația căpătată și consecințele avute de campania în sine și de diferitele ei laturi.

Dacă scrisoarea lui Mengli Ghirai scoate în evidență pregătirea diplomatică a acestei campanii, prin izolarea Moldovei de Polonia, și cea a lui Ėminek Mırza reflectă exercitarea de către țări a misiunii lor de intimidare și de diversione militară, ambele subliniază caracterul raporturilor dintre Poartă și Crimeia încă de la începutul stabilirii lor. În cadrul acestor raporturi, hanatul Crimeiei i se rezervase rolul de supraveghetor al relațiilor politice din zona răsăriteană a Europei și de executant represiv în cadrul planurilor otomane de reglare a acestor relații conform intereselor sale⁶⁰.

ANEXA

I. SCRISOAREA HANULUI CRIMEIEI MENGLI GHIRAI I ADRESATĂ SULTANULUI MEHMED AL II-lea.

El, Allah !

Padișahului cel mai mare; domnia lui să fie în veci !

Laudele cele mai înalte măriei sale, sultanul sultanilor universului, dăruitorul păzei și îndurării sale, împărțitorul dreptății și binefacerii, zdrobitorul necredincioșilor și al dușmanilor — care și-au primit pedeapsa cu ajutorul Domnului preamilosiv —, cel care este lumina chemării împlinite; Allah să-i prelungească fericirea pînă la ziua judecății !

Înfățișarea (*maruz*) servitorului vostru este aceasta: dacă vă interesați de starea umilului vostru, prin grija lui Allah stăm sănătoși și în siguranță în statul sultanului nostru¹, pregăliți pentru a-l sluji.

⁵⁹ J. Dlugosz, *op. cit.*, col. 545.

⁶⁰ Ținînd seama de faptul că în istoriografia noastră nu s-a făcut pînă acum traducerea integrală a unui document tătăresc, considerăm nu lipsită de interes și relevarea unora din aspectele paleografice, diplomatice și lingvistice ale acestor două iarlîkuri. Așa cum menționează editorul lor, ele sînt scrise pe hirtle și au dimensiunile de 14x34 cm și respectiv 43x18 cm. Grafia se caracterizează prin finețea *neshiului*. Limba folosită este simplă, fiind specifică și documentelor osmane din perioadele timpurii, cu deosebirea însă, că adeseori aici se întîlnesc și cuvinte de origine *kıpceacă* și *djagataică*. De asemenea, trebuie făcută și specificarea că cuvintele de origine arabă și persană, care abundă în *elkab* (inscripție) *do'va* (salutatio) și în încheiere, nu au suferit încă transformările morfologice ale gramaticii osmano-tătare. Atragem atenția și asupra titlaturii sultanului Mehmed al II-lea din scrisoarea lui Ėminek: „moștenitorul împărăției regilor arabilor, persilor și turcilor”, precum și asupra prezentei *damgalei* sub formă de pieptene în scrisoarea lui Mengli Ghirai, asemănătoare cu cea a hanului Ulug Muhammed, nepotul lui Timur-Lenk.

¹ În text „*sultanimin devletinde — în statul sultanului meu*”.

Și, apoi, vestea, din partea Tronului (*taht*)² este aceea că starea lor a devenit tare tristă, iar solul care a fost trimis se găsește încă în ținuturile Tronului. Atunci când vom afla știri precise, vom face cunoscut la Poarta statului (*devlet kapusina*).

De asemenea, de la craiul necredincios³ a venit la umilul vostru un om ca sol. Iar umilul vostru l-a trimis cu astfel de răspuns: să trăiască fericitul (*devletlii*) meu sultan; dacă tu te vei uni cu moldoveanul (*Kara Bugdan*) noi nu vom avea alt dușman mai mare decât tine. Dacă, însă, nevindu-te cu moldoveanul te vei împăca cu padișahul nostru, și noi⁴, de asemenea, vom fi buni prieteni. Zicându-i acestea și dându-i termen de două luni, l-am trimis împreună cu un om de-al nostru. Atunci când vom afla știre și din acea parte, o vom trimite la Poarta statului.

Și, de asemenea, este o datorie pentru umilul vostru de a face cunoscut la Poarta statului persoanele care merită să se bucure de dreptatea fericitului meu sultan. Dacă este așa, supușii voștri care se găsesc în milostivirea (*in'am*) umilului vostru și, de asemenea, toți musulmanii și necredincioșii Caffei sint mulțumiți de cadiful Hussam, cel care se roagă pentru domnia voastră.

Și, de asemenea, au avut loc vrăjmășii (*yağilik*); a izbucnit ciurma. În ciuda acestor vremuri de lipsuri, cerințele sârmanilor băștinași au fost îndeplinite. Sultanelui meu aducându-i-se multe recunoștințe, ei⁵ se roagă zi și noapte pentru fericitul meu sultan și îl laudă. Acuma, rugămintea tuturor (*parcea*) bieților localnici, care se roagă pentru domnia voastră, este aceea ca Hussam, cadiful să fie din nou confirmat în slujba de cadiu al Caffei. Îndeplinind dorința sârmanilor localnici, sultanul meu va face o mare faptă bună și dreaptă.

În rest, porunca aparține sultanului meu.

Puterea lui să fie veșnică, fericirea sa fără de sfârșit și în veci nezdruincată.

Să fiți mulțumit de supusul de mine.

Sluga voastră, sârmanul

Menli Ghirai.

<Legenda stampilei>⁶:... Menli Ghirai han... În numele lui Allah milostivul și bunul; Allah este unicul și Mohamed este reprezentantul său.

II. SCRISOAREA LUI EMINEK MİRZA CĂTRE SULTANUL MEHMED AL II-LEA

El, darnicul și el, stăpînitorul, fiu de sultan, sultanul Mehmed han.

Slavă lui Allah, care atunci când îi cinstește pe domnitorii Islamului, prin puterea sa acordă onoare sultanului cel mai mare⁷, care este domnitorul cel mai ilustru, luptător dirz al lui Allah pentru lumea cea dreaptă, pentru credință, cel ce veghează, victoriosul binecuvîntat, sabia lumii și a credinței, sultanul Islamului și al musulmanilor, cel care face să trăiască dreptatea în lume, apărător al oprimaților împotriva asupritorilor, cel care îi supune pe păcătoși și pe răzvrățiți, moștenitorul împărăției regilor arabilor, persilor și turcilor, cuceritorul țărilor, cuceritorul regatelor, al climatelor (*akalim*) al zonelor (*akhsar*), stăvilă <în fața> tiranilor, religioșilor și necredincioșilor, Alexandru al timpului, cel care șade pe tronul lui Solomon, împărțitorul dreptății și al binefacerilor, umbra lui Allah pe pămînt, cel care respectă

² Se referă la Hoarda de Aur.

³ Regele Poloniei Cazimir al IV-lea (1444—1492).

⁴ Tătarii din Crimeea și polonezii.

⁵ Locuitorii Crimeiei.

⁶ Are dimensiunile de 5,7×5,7 cm și este de culoare albastră. Este aplicată în locul unde sint ultimele trei rînduri. Numele hanului este în mijlocul stampilei, iar împrejurul ei se găsește formula religioasă.

⁷ Mehmed al II-lea (1451—1481).

tradiția și datorită sa; preaslăvitul să țină de-a pururi domnia și stăpînirea lui, biruința oștilor sale și ale vasalilor săi!

Înfățișarea către domnia sa preainaltă, sultanul domnitor, este aceasta: nouă, sărmanilor voștri slujitori, din partea înălțimii voastre preailustre au sosit sfintele cuvinte că înăltimea sa împăratul (*hündekiar*) a hotărît să pornească război sfînt asupra blestematului de moldovean; se aduce și la cunoștința voastră că, conformindu-vă (*muvalakat*) împăratului cu întreaga voastră oștire și acordînd sprijin religiei islamice, să porniți din acea parte. Cînd am primit această știre, deși, la rîndul nostru aveam vrăjmașii⁸ noștri, acceptînd să vă slujim, am mers la Scarașeii voastre cu destoinicia noastră războinică (*istidad*) și cu uneltele noastre de bătălie. Am ars numeroase cetăți ale necredinciosului⁹, am luat prăzi multe și nenumărate. Apoi, înainte de a ne întoarce a venit vestea rea (*mühmel*) spunînd că a venit vrăjmașul și pradă casele voastre. Deși, abandonîndu-ne prăzile¹⁰ luate, am hotărît să ne întoarcem imediat, necredinciosul venind din urma noastră, a făcut război crîncen cu noi; ne-au pierit mulți oameni; doi frați de ai mei au devenit martiri; ne-au pierit luptători destoinici (*istidad*), cai și arme; noi înșine¹¹ am venit cu un cal. Apoi, îndată după noi, vrăjmașul nostru a venit împreună cu oastea Tronului și ne-a luat ținuturile. Noi eram în Kırım-Şehir¹². Nu aveam cai grași (*semiz*) pentru a ieși și a ne război. Venind și în Kırım-Şehir, a dorit să facă război, dar cetatea nu a putut-o cîștiga. Datorită acestor vești rele nu am putut avea cînslea de a vedea fața luminoasă a domniei voastre.

Slavă lui Allah! Am auzit că ați fost triumfători, cu ajutorul Domnului, asupra blestematului de moldovean. Așa cum a spus Allah preainaltul: biruința noastră este de la el și cuceririle noastre care pregătesc izbînda drept credincioșilor¹³ în întreaga lume este aproape. Potrivit acestui surət, cînd a ajuns la auzul nostru vestea bună că i-ați înfrînt cu ajutorul sufletului cel preasfînt și preacurat al marelui Profet, în inima noastră s-a produs o veselie și bucurie foarte mare.

Și, apoi deși Yegan bei¹⁴ a venit, nu am reușit să-l trimitem mai departe, deoarece la mijloc se afla vrăjmașul. Ne-am zis că întîlnindu-se pe neașteptate cu vrăjmașul, acesta îl va face pierdut și domnia voastră vă veți supăra pe noi. Ne-am ferit (*hidjap*) de domnia voastră.

S-a trimis scrisoare mării voastră preailustre zicînd că noi nu am avut oaste mare pregătită.

S-a scris la sfîrșitul sfintei luni djemazi-ul-ahir, anul opt sute opzeci și unu¹⁵.
Vă salută cu umilință

Sărmanul de mine,

Eminek.

< Pe verso adresa >.

⁸ Pe tătarii din hanatul Hoardei de Aur.

⁹ Ale lui Ștefan cel Mare.

¹⁰ În text „*ganimellerimizi salub* -- punîndu-ne prăzile...”

¹¹ Eminek Mîrza, semnatarul scrisorii.

¹² Trebuie să fie orașul Starîi Kırım (Solhat), care era reședința șefului neamului Șirînilor.

¹³ Adică a musulmanilor.

¹⁴ Probabil era un sol al sultanului care se îndrepta către Moscova. În cazul în care ar fi avut destinația Polonia, Eminek nu avea de ce să se teamă pentru el din cauza lui Seid Ahmed, aliatul Poloniei.

¹⁵ 19 octombrie 1476.

DEUX DOCUMENTS TARTARES CONCERNANT LA CAMPAGNE DE 1476
EN MOLDAVIE DU SULTAN MEHMED II

RÉSUMÉ

Dans cette note sont analysés deux „iarlik“ (lettres des Khans tartares) qui contiennent d'intéressantes informations relativement à la situation politique et militaire en Moldavie avant et après la guerre que les Ottomans y firent pendant l'été de 1476.

Le premier „iarlik“ émane du khan de Crimée Mengli Ghirai I-er. Ni la date ni l'adresse du destinataire de cette lettre n'y sont indiquées. De son texte, il semble résulter qu'elle a été adressée au sultan de l'empire ottoman Mehmed II, à la fin de 1475 ou au début de l'année suivante. Le khan lui communique la réponse catégorique qu'il a donnée à un délégué de la Pologne, probablement chargé de la mission de tâter le terrain pour attirer la Crimée dans la sphère d'activité politique des Jagellons. L'auteur de cette note prétend que l'attitude des Tartares de Crimée a empêché la Pologne d'aider la Moldavie en 1476 et a déterminé la conclusion d'un accord entre la Pologne et la Sublime Porte au début de 1476.

Le second „iarlik“ a été envoyé au même sultan, le 19 octobre 1476, par Eminek Mirza, le commandant de l'expédition tartare de diversion entreprise dans le nord de la Moldavie durant les mois d'été de 1476. Le signataire de la lettre reconnaît la douloureuse défaite que lui infligea le prince moldave Etienne le Grand. Cette défaite, ainsi que l'offensive de la „Horde d'or“ contre la Crimée, prétend Eminek, l'ont mis dans l'impossibilité de mener à bonne fin les ordres du sultan.

L'auteur de la présente note est d'avis que l'invasion de la Crimée, alors que le commandant tartare Eminek se trouvait en Moldavie, a eu lieu à la suite des démarches faites auprès de la „Horde d'or“ par la Pologne, qui était l'alliée de la Moldavie et de la „Horde d'or“.

En annexe est reproduite la traduction intégrale en roumain des deux „iarlik“, dont le texte a été publié pour la première fois dans la revue turque d'histoire „Bellelen“ (1937, cahiers 3—4).

INFORMAȚII INEDITE DIN ARHIVA MINISTERULUI DE EXTERNE DE LA VIENA CU PRIVIRE LA RĂSCOALA LUI TUDOR VLADIMIRESCU

DE

N. CORIVAN

Știri cu privire la răscoala lui Tudor Vladimirescu se găsesc în multe rapoarte diplomatice din arhivele străine, ceea ce arată ecoul puternic pe care l-a avut această mișcare, mai ales în țările limitrofe.

La Viena, capitala imperiului austriac care era atât de interesat la tot ce se petrecea în Principatele române, se găsește un material documentar deosebit de prețios cu privire la istoria țării noastre. În aceste fonduri arhivistice se află un dosar intitulat „Turquie 1821. Expéditions et rapports. Varia, vol. 6”, care cuprinde, printre altele, o serie de instrucțiuni trimise de Metternich către Lützow, internunțiu austriac la Constantinopol, precum și unele rapoarte ale acestuia adresate cancelarului Austriei. În unele din ele există informații cu privire la răscoala lui Tudor Vladimirescu, care aduc precizări și completări față de știrile din documentele publicate. Ele se referă la atitudinea Austriei și Rusiei cu privire la mișcarea din Țara Românească de la 1821.

Ultimile studii au arătat că în strinsă legătură cu mișcarea eteristă și în înțelegere cu conducătorii eteriști, a început răscoala condusă de Tudor Vladimirescu¹. Această răscoală — rezultat al dezvoltării forțelor sociale interne — s-a încadrat totodată în mișcarea generală de eliberare națională a popoarelor din Peninsula Balcanică.

Răscoala lui Tudor a izbucnit tocmai cind se intruniseră la Laybach suveranii reprezentînd concepția cea mai reacționară, în scopul de a lua măsuri pentru a înăbuși orice tendință de afirmare a vreunei mișcări revoluționare. Austria, care era cea ferventă sprijinitoare a acestei acțiuni, a căutat să fixeze de la început o atitudine comună de dezaprobare a tuturor reprezentanților marilor puteri întruniri în conferință față de această răscoală.

La Constantinopol, primele informații despre evenimentele din Țara Românească au sosit la 18 februarie, se pare în urma arzului trimis de mitropolit și boierii². Se știe că Poarta a cerut îndată Internunțiuului și lui Strogonov, reprezen-

¹ Vezi studiile fundamentale ale lui A. Oletea, *Legămîntul lui Tudor Vladimirescu față de Eterie*, în „Studii”, 1956, nr. 3, p. 129; *Valoarea documentară a memoriilor lui I. P. Liprandi*, în „Studii”, 1958, nr. 3, p. 89; *140 ani de la răscoala condusă de Tudor Vladimirescu*, în „Lupta de clasă”, 1964, nr. 5, p. 48; N. Adăniloie, *140 ani de la răscoala condusă de Tudor Vladimirescu*, în „Studii”, 1961, nr. 3, p. 558.

² Anexa I.

tantul Rusiei la Constantinopol, prin notele verbale 7/19 februarie, să dezavueze, în numele guvernelor lor, mișcarea lui Tudor și să ordone consulilor din București să coopereze cu caimacamii noului domn, Scarlat Calimachi, numit recent de Poartă³.

Notele erau aproape identice. Aceea adresată Austriei⁴ nu cuprindea pasajul din nota adresată Rusiei, prin care se menționa că Tudor Vladimirescu era un fost ofițer rus, ceea ce constituia o discretă bănuială față de guvernul rus că răscoala ar fi fost pusă la cale cu consimțământul Rusiei⁵.

Strogonov trimise imediat lui Pini, consulul general rus din Țara Românească, scrisoarea cerută în sensul dorințelor Porții, asigurând în același timp pe Reis-Efendi că țarul va dezaproba conduita vinovată a lui Vladimirescu⁶. Dacă acțiunea lui Strogonov din primul moment este cunoscută mai bine, rapoartele de la Viena vin să aducă unele precizări de amănunt cu privire la relațiile austro-turce relativ la răscoala lui Tudor.

Din primul raport al lui Lützwow se vede că turcii au fost foarte îngrijorați și au cerut imediat reprezentanților Rusiei și Austriei ca în instrucțiunile către consuli de la București să se indice nu numai cooperarea cu caimacamii lui Scarlat Calimachi, ci să fie autorizati de a îndepărta din țară pe toți supușii suspecți ai puterilor respective, a căror prezență în țară nu ar fi suficient de justificată. Totodată, Poarta grăbi plecarea caimacacilor, cărora li se încredințară scrisorile ambasadorilor către consuli lor.

Curierul din Țara Românească, care adusese Porței arzul divanului, era purtătorul și al unui raport al lui Pini către Strogonov, relativ la răscoala lui Tudor. Reprezentantul Rusiei își arată indignarea în fața lui Lützwow. În aceeași noapte el ordonă secretarului său să trimită la ministrul de externe otoman o notă în care să arate că el condamnă intimplările din Țara Românească. La aceasta anexa și scrisoarea către Pini, în care se ordona ca Tudor, în calitate de fost ofițer rus, să fie somat să vie la consulatul rus pentru a da explicații asupra acțiunii sale, iar în caz de refuz să fie predat autorităților țării și să sufere rigorile legii⁷.

În același timp Strogonov asigura pe ministrul de externe turc că țarul va dezaproba conduita lui Tudor Vladimirescu⁸.

Atitudinea lui Lützwow a fost tot așa de categorică. El trimise la 20 februarie o scrisoare către Fleischhackl von Hakenau, consulul austriac de la București, în sensul dorințelor Porții, și însărcină pe Testa, care făcea parte din personalul ambasadei austriece la Constantinopol, să asigure pe Reis-Efendi că el consideră răscoala din Oltenia ca o inițiativă criminală care face parte din acele acțiuni pe care toate guvernele o combat și trebuie să fie înăbușită chiar de la început⁹.

În scrisoarea către Hakenau, Lützwow îi recomandă să acorde un concurs cât mai larg caimacacilor, să se unească la toate propunerile mitropolitului și ale boierilor pentru luarea de măsuri în vederea înlăturării efectelor răscoalei. Îi mai ceru apoi să îndepărteze fără întârziere pe toți acei supuși care ar fi fost între-nați și convingși de promisiunile lui Tudor. Internunțiuul îi semnală că este un comun acord în această chestiune între reprezentanții Rusiei și Austriei¹⁰.

³ A. Oțetea, *Tudor Vladimirescu și mișcarea eteristă*, București, 1945, p. 197.

⁴ „Message verbal du ministère ottoman du 7/19 février 1821, présenté le 20 du même mois”. Arhiva ministerului de externe din Viena, Turquie, 1821. Expéditions et rapports, Varia, vol. 6.

⁵ Anexa I.

⁶ A. Prokesch-Osten, *Geschichte des Abfalls der Griechen vom Türkischen Reiche im Jahre 1821*, Wien, 1867, p. III, p. 106.

⁷ Anexa I.

⁸ A. Oțetea, *op. cit.*, p. 200.

⁹ Anexa I.

¹⁰ Varia, vol. 6.

În acest timp la Laybach suveranii aflaseră la începutul lui martie, prin depeșele consulilor rus și austriac, de desfășurarea evenimentelor din Țara Românească. Ele au fost confirmate de memoriul pe care Tudor Vladimirescu „și l-a permis față de Împăratul Austriei, adresînd Maiestății Sale și simultan și Împăratului Rusiei, scrisori în care el încearcă să prezinte revolta sa ca o acțiune făcută în numele poporului valah”¹¹.

Scopul acestei întruniri a suveranilor fiind înăbușirea răscoalei din Italia, avea să le dicteze aceeași atitudine și față de evenimentele din Oltenia. Se știe că țarul a răspuns prin depeșa lui Capodistria din 23 februarie/7 martie, prin care dezaproba, în mod oficial, răscoala lui Tudor¹². În acest sens au fost trimise instrucțiuni atât către Strogonov cât și către Pini¹³. Acesta din urmă, mai înainte de a primi ordinul țarului, în urma scrisorilor trimise de Strogonov, declarase că răscoala lui Tudor Vladimirescu nu are sprijinul vreunei puteri europene¹⁴.

Informațiile din rapoartele diplomatice de la Viena arată cum a acționat Metternich. În instrucțiunile trimise către Lützow din 13 martie, el specifică în mod lămurit că scopul întrunirii suveranilor de la Laybach a fost de a se sfătui asupra măsurilor ce trebuie luate pentru a opri răul care din nenorocire a făcut, prea multe ravagii în alte părți ale Europei¹⁵. Din ele se vede îngrijorarea de care era cuprins față de evenimentele din Oltenia. În mișcarea lui Tudor, el vedea fructul revoltei și al crimei. De aceea, el declară că împăratul a luat de la început hotărîrea de a da guvernului otoman tot sprijinul de care va avea nevoie pentru a putea rezista rebelilor și de a căuta prin toate mijloacele și cu toate forțele de care dispune de a nimici mișcarea.

În vederea realizării planului său, cancelarul austriac a reușit să determine pe țar să aibă o atitudine identică cu a Austriei¹⁶. De aceea, atât la Laybach cât și la Constantinopol, se vede străduința Austriei de a asocia și Rusia la o poziție similară, adică cu totul adversară față de mișcările insurecționale din Imperiul Otoman. Metternich îl sfătuiește pe Lützow ca în toate demersurile pe care le va face referitoare la evenimentele din Țara Românească, să se consulte cu Strogonov. El sublinia că oricare ar fi nuanțele care ar putea diferi în ce privește poziția Austriei și Rusiei față de Poartă, punctele lor de vedere cu privire la răscoală nu ar putea diferi. Astfel, cancelarul austriac voia să prezinte Porții o identitate de atitudine austro-rusă¹⁷.

Instrucțiuni în același sens au fost trimise și consulului austriac la București, ca să acționeze de comun acord cu Pini, declarînd divanului că ambele puteri dezaproabă acțiunea lui Tudor.

Metternich voia să formeze un front cit mai unitar contra mișcărilor revoluționare din Imperiul Otoman. Reușind să-l angajeze pe țar, la Laybach, în lupta antirevoluționară din Europa, voia să-l angajeze și contra mișcărilor revoluționare a popoarelor creștine din Turcia, care subminau integritatea acestui imperiu.

Regele Prusiei, la 6 martie, dăduse ordin și el reprezentantului său la Constantinopol, ca să se asocieze la acțiunea celorlalți ambasadori¹⁸.

Astfel, răscoala lui Tudor Vladimirescu, care atrăsese atenția suveranilor întruniri la Laybach, determină o atitudine ostilă din partea celor mai reacționare cercuri politice. Cu toate străduințele lui Metternich de a căuta să dea un caracter comun

¹¹ Anexa II.

¹² A. Oțetea, *op. cit.*, p. 201.

¹³ *Documente privind istoria României. Răscoala de la 1821*, București, 1960, vol. I, nr. 181, p. 276.

¹⁴ *Ibidem*, nr. 169, p. 282.

¹⁵ Anexa II.

¹⁶ B. Lungu, *Les grandes puissances et les Principautés Roumaines de 1821 à 1826*, Paris, 1935, p. 11.

¹⁷ Anexa II.

¹⁸ N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol. II, p. 566.

antirevoluționar atitudinii Austriei și Rusiei, guvernul rus păstra însă o rezervă care mai târziu va duce la o încordare diplomatică, referitoare la intrarea trupelor otomane în Țara Românească.

Situația se va complica cu venirea lui Alexandru Ipsilanti la Iași, fapt care marchează o altă etapă în desfășurarea mișcării insurecționale.

ANEXĂ

RAPORTUL LUI LÜTZOW CĂTRE METTERNICH

Pera, le 26 février 1821

Mon Prince,

Les rapports de M. M. les commandans des frontières et plus encore ceux de Mr de Hakenau auront porté à la connaissance de Votre Altesse tous les détails sur les projets d'un nommé Sludjiar Todor (Théodor Vladimiresko est son véritable nom) — qui paraît avoir le projet sinon d'imiter l'exemple des Quiroga et des Pépé au moins de réunir autour de lui tous les mécontents et tous ceux que le gouvernement avide et oppresseur des grecs du Fanar en Valachie a su indisposer contre le sceptre ottoman. Je m'abstiendrai de Vous soumettre, Mon Prince, les pétitions et proclamations de ce chef de révolte; je dois supposer que Mr. l'agent Imperial et Royal à Buckarest n'aura point négligé de Vous les transmettre; leur contenu annonce assez le plan et la tendance de ces mouvements.

La Sublime Porte Ottomane en a eu connaissance d'abord par la pétition du nommé Todor et puis par un rapport du Métropolitite et des trois Boyards qui forment le gouvernement provisoire de la Valachie. Elle en a été tellement effrayée qu'elle s'adressa tout de suite à Mr. L'Envoyé de Russie et à moi afin de nous engager de donner des ordres aux agents et consuls de nos cours respectives résidant à Buckarest, qui les autorisent d'éloigner tous les gens sans avoir et dont un séjour prolongé ne saurait être suffisamment justifié. Le Ministère ordonna au nouvel hospodar Prince Callimachy de presser le départ de ses caimacams, et Mr. le Baron de Strogonoff ainsi que moi nous fûmes priés de les munir de lettres pour les agens de nos gouvernements respectifs.

Le jour même où le message réclamant l'appui des deux légations, nous fût adressé par le canal de Mr. les drogmans, je me trouvais précisément à Buyukdéré chez Mr. l'Envoyé de Russie; le courrier qui avait apporté à la Porte le rapport du Divan de Buckarest, lui avait également transmis de la part de Mr. le consul général de Russie un récit très détaillé sur le même sujet et sur l'influence que cette entreprise d'un individu obscur et ignoré jusqu'ici exerçait sur les esprits. Mr. de Strogonoff parut très frappé de cet événement; il condamna d'autant plus la conduite du nommé Todor, qu'il est ancien officier au service de Russie et protégé de cette cour pour certains réclamations qui firent partie de celles, présentées en dernier lieu aux plénipotentiaires ottomans. Ce Ministre expédia dans la nuit même un courrier à Péra, il ordonna à Mr. Franchini dans un message verbal et ostensible de témoigner à la Sublime Porte toute son indignation d'un événement aussi imprévu qu'allarmant. Il y joignit une lettre pour Mr. de Pini qui contenait l'ordre de sommer le nommé Théodore Vladimiresko, dans sa qualité d'ancien officier russe comparaitre par devant le consulat impérial à Buckarest et de le livrer à toute la rigueur de la loi et à la disposition des autorités du pays en cas qu'il refuserait à obéir à cette sommation. Le message dont les drogmans étaient chargés, ainsi que la lettre remise à la Sublime Porte sous cachet volant annonçaient d'une manière assez claire et précise, que les deux Principautés jouissant, en vertu des traités, de la protection particulière de la Russie, Sa Majesté Impériale ne saurait voir avec indifférence que ses habitants soient livrés à l'anarchie et à la révolte.

Votre Altesse trouvera ci-jointe une copie du message verbal, tel qu'il a été remis à Mr. le premier drogman d'Autriche; il est conçu à quelque différences près, qui concernent la qualité d'ancien officier russe du nommé Théodor, dans les mêmes termes et dans les mêmes formes que celui qui a été adressé à Mr. le Premier Drogman de Russie. Je chargeais Mr. Testa d'exprimer au Reis Effendi que je regardais l'entreprise criminelle du moteur des mouvements séditioneux qui semblent menacer le maintien du repos et du bon ordre de la Valachie, de la nature de celles que tous les gouvernements et leurs fonctionnaires sont appelés à combattre et à anéantir dès l'origine. Je l'autorisais à déclarer à la Sublime Porte que, tout persuadé que j'étais du zèle et de l'énergie de Mr. l'Agent d'Autriche qui lui dicteraient avant tout de rappeler à l'ordre les sujets autrichiens que le nommé Théodore aurait pû entraîner, — persuadé cependant d'avance qu'il n'y aura point, l'objet et la nature des griefs avancés par les révoltés leur étant totalement étrangers, — je me conformerai pourtant au désir du Ministère Ottoman en lui remettant la lettre qu'il a bien voulu me demander pour Mr. de Hakenau.

J'ai l'honneur d'en soumettre une copie à Votre Altesse. Elle a été dictée par les sentiments de bienveillance qui se manifestent dans toutes les relations de notre Auguste Maître avec la Sublime Porte, et j'ai cru que mon langage ne saurait annoncer d'autres principes que ceux qui dirigent aujourd'hui la conduite magnanime et imposante de notre Auguste cour dans des discussions d'une importance majeure et auxquelles la plus belle partie de l'Europe devra sans doute le retour de la tranquillité et de ce degré de liberté qui suffit aussi à ceux qui ne voudraient point de celle, qui serait incompatible avec les devoirs de tout bon citoyen.

Agrez mon Prince

SCRISOAREA LUI METTERNICH CĂTRE LÜTZOW

Laybach, le 13 Mars 1821

Les rapports de l'Agent Imp-I à Bucarest nous ont informé successivement et de l'origine et des progrès de l'insurrection qui a éclaté vers les premiers jours de Février dans la petite Valachie.

Ces avis ont été confirmés peu après par une démarche que le soi-disant Chef des rebelles Vladimiresko, s'est permis personnellement vis-à-vis l'Empereur notre Auguste Maître en adressant à Sa Majesté, et simultanément à l'Empereur de Russie des lettres dans lesquelles il ose représenter sa révolte comme une entreprise faite au nom du peuple valaque.

Toutes les notions qui nous sont parvenues sur cette insurrection, les circonstances qui l'ont accompagnée, et surtout le langage qui tiennent les factieux dans leurs proclamations et leur Arzmahzar adressé à la Porte Ottomane, ne nous laissent pas le moindre doute sur le but et la véritable tendance de cette entreprise criminelle.

Elle porte trop évidemment les caractères du même mal, qu'on est autorisé à juste titre à appeler la maladie du siècle, et qui au fond n'est autre chose que le dessein coupable d'un parti de renverser l'autorité légitime du gouvernement pour s'emparer du pouvoir sous le prétexte spécieux de remédier à des abus dans l'administration et de soulager les peuples opprimés; elle porte dis-je trop manifestement tous ces caractères, pour que l'Empereur ait pû hésiter un instant sur le parti à prendre dans cette conjoncture.

Ferme et décidé à ne point reconnaître un état des choses, fruit de la révolte et du crime, à combattre de tout son pouvoir les principes subversifs de la révolution partout où ils se montrent à découvert et à ne jamais transiger avec eux, l'Empereur a, dès les premiers avis des troubles de la Valachie, pris la résolution de donner de son côté à l'autorité légitime dans ce pays toute l'assistance dont elle pourra avoir besoin pour être à même de résister aux factieux, et

d'ôter autant qu'il pourra dépendre de nous, à ces derniers les moyens d'accroître leurs forces.

Le but de la réunion des cabinets à Laybach étant précisément et uniquement celui de se concerter sur les mesures les plus propres pour arrêter les progrès du mal qui malheureusement n'a déjà fait que trop de ravages dans d'autres contrées de l'Europe, et l'accord le plus parfait et le plus entier ayant couronné les efforts qu'a faits l'Empereur notre Auguste Maître à cet égard, Sa Majesté n'a pas balancé à ouvrir Sa pensée sur les troubles de la Valachie à son Auguste Allié l'Empereur Alexandre. Elle était persuadée d'avance que quelles que puissent être d'ailleurs les nuances différentes dans la position respective des deux Empires vis-à-vis la Porte Ottomane, leur point de vue en envisageant cette révolte ne saurait différer.

L'Empereur a eu la satisfaction de se convaincre de prime abord qu'il ne s'est point trompé dans son attente. L'Empereur Alexandre a franchement et hautement déclaré combien Il désapprouve ce qui vient de se passer en Valachie, et Il a énoncé sa ferme résolution de contribuer de son côté à aider les autorités légitimes de la Valachie dans ce qu'elles feront pour s'opposer aux progrès de la révolte.

C'est à la suite de cette entente mutuelle des deux Cabinets, les plus directement intéressés à voir cesser ces troubles, que les infractions ci-jointes en copie pour notre Agent à Bucarest ont été rédigées. Il lui est enjoint de se concerter avec le consul G-1 de Russie sur les démarches communes à faire auprès du Divan Valaque, de déclarer à ce dernier combien Sa Majesté I. et R. a désapprouvé l'entreprise criminelle de quelques factieux et combien Elle désire que les mesures les plus énergiques soient prises pour la répression de la révolte et le prompt rétablissement de la tranquillité publique dans le pays.

Non contente de cette manifestation de ses sentiments, Sa Majesté a donné sur le champ les ordres les plus précis à ses commandements militaires sur les frontières de la Valachie, afin qu'il ne soit point fourni le moindre secours en armes, canons, munitions et autres effets militaires aux rebelles et à leur Chef, et il leur a été ordonné en même temps d'exercer la surveillance la plus stricte pour que ces objets ne soient point livrés clandestinement à ces derniers par des gens avides de gain ou mal intentionnés.

Quand les faits parlent d'eux-mêmes d'une manière aussi claire et incontestable, tout commentaire devient superflu. Aussi je crois, en vous instruisant Monsieur le Comte de ces détails, et en vous autorisant à les communiquer au Ministère Ottoman, Vous avoir fourni le moyen de donner à la Sublime Porte une nouvelle preuve de l'intérêt vif et sincère que Sa Majesté ne cessa en aucun temps de prendre à la conservation et au bien-être de l'Empire Ottoman et de son constant désir d'y contribuer de tout son pouvoir.

La circonstance, que Sa Majesté sans y en avoir été préalablement requis par les autorités de la Valachie, a de son propre mouvement et spontanément donné à ses Commandants Militaires les ordres qu'exigent la situation des choses ne sauraient échapper à l'attention du Ministère Ottoman. La communication que vous êtes chargé, Monsieur le Comte, de lui faire des faits, et des données contenus dans cette dépêche rencontrera, nous aimons à le croire, de la part de Sa Hauteesse des sentiments correspondants à la pureté de nos intentions et aux preuves matérielles d'amitié constante et inaltérable que notre Auguste Maître vient de lui donner dans cette occasion.

Je dois au reste Vous prévenir, Monsieur le Comte, que Mr. l'Envoyé de Russie auprès de la Porte a été instruit par un courrier expédié il y a quelques jours d'ici directement pour Constantinople, des intentions de sa Cour à l'égard des troubles de la Valachie, instructions dont je ne doute point que M. le Baron de Strogonoff vous aura fait la communication; je ne puis d'après cela que Vous inviter à concerter Votre langage et vos démarches à la Porte pour ce qui concerne cette affaire avec ceux de cet Envoyé et à Vous tenir avec lui sur la même

ligne telle en un mot qu'elle ne laisse pas le moindre doute au Ministère Ottoman sur l'identité du point de vue duquel les deux Cabinets alliés envisagent l'insurrection qui a éclaté en Valachie.

Recevez.

INFORMATIONS INÉDITES PUISÉES DANS LES ARCHIVES DU MINISTÈRE DES
AFFAIRES ÉTRANGÈRES DE VIENNE CONCERNANT L'INSURRECTION DE
TUDOR VLADIMIRESCU

RÉSUMÉ

L'auteur présente quelques informations provenant des Archives du Ministère des Affaires Étrangères de Vienne relativement à l'insurrection qui eut pour chef Tudor Vladimirescu, en Valachie, en 1821.

Il résulte de ces informations que le gouvernement turc fut très inquiet lorsque lui parvint la nouvelle de la révolte de Tudor Vladimirescu. Strogonof, le représentant de la Russie à Constantinople, donna des instructions au consul de Russie à Bucarest, Pini, pour qu'il convoque au consulat Tudor, qui était officier dans l'armée du tsar et lui demander des explications. Si Tudor lui désobéissait, il devait le livrer aux autorités valaques.

L'auteur présente ensuite les instructions que Metternich envoya à l'ambassadeur d'Autriche à Constantinople, Lützow, lui mandant d'arriver à un accord avec le représentant de la Russie pour obtenir le désarmement des insurgés qui participaient à la révolte de Tudor Vladimirescu.

INFORMAȚII NOI PRIVIND TERITORIUL ȘI POPULAȚIA DOBROGEI ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

DE

GH. PLATON

Istoria Dobrogei, acest străvechi pământ românesc, pe teritoriul căreia s-a format — așa cum, pe bună dreptate, s-a afirmat — „o adevărată *sinteză etnică românească*”¹, începe să fie astăzi din ce în ce mai bine cunoscută. Cercetările recente, mai ales aceea a profesorului C.C. Giurescu, au demonstrat pînă la evidență, pe baza unei minuțioase și competente analize, că înainte încă de reintegrarea provinciei la România, în 1878, în întregul ev mediu și în epoca modernă, prezența românilor pe acest pământ a reprezentat o realitate vie și durabilă².

Informațiile pe care le prezentăm în comunicarea noastră vin să întărească aceste constatări. Detașindu-se net de izvoarele cunoscute, atît prin maniera de redactare, cît și prin obiectivele urmărite, descrierea care face obiectul atenției noastre³ este rezultatul activității desfășurate de emigrația poloneză în această parte a Europei.

Nu este necesar să discutăm aici telurile politice ale emigrației polone în sud-estul continentului și raporturile cu Poarta. Acestea au fost precizate în numeroase lucrări, bine cunoscute cercurilor noastre de specialiști. Este suficient să notăm că, acordînd o atenție deosebită popoarelor creștine din Imperiul Otoman — fără a atinge autoritatea acestuia, pe sprijinul căruia contau — vizînd mai ales popoarele slave din Peninsula Balcanică, conducerea emigrației, respectiv prințul Czartoryski — șeful ramurei monarhiste a acesteia — urmîrea scoaterea lor de sub influența Rusiei țariste. Desigur, toate acțiunile aveau în vedere, în primul rînd, promovarea intereselor poloneze care, însă, erau condiționate de o serie de factori ce intrau în obiectivele diplomatice ale emigrației. Instrucțiunile date diversilor agenți, însărcinați cu anumite misiuni în cuprinsul Imperiului Otoman, sînt cit se poate de semnificative cu privire la aceste obiective⁴.

¹ Const. C. Giurescu, *Știri despre populația românească a Dobrogei în hîrțile medievale și moderne*, publicată de Muzeul regional de arheologie Dobrogea, I.a., p. 5.

² *Ibidem*, p. 63.

³ Documentul face parte din bogata colecție a fondului Czartoryski din Cracovia. Cf. Biblioteka Muzeum Narodowego, oddz. Czartoryskich, Mss. nr. IV, 5.410, p. 639—661.

⁴ Sînt interesante de semnalat instrucțiunile în acest sens date de prințul Adam Czartoryski lui Adam Lynch care, în calitate de supus englez, trebuia să întreprindă o călătorie prin țările creștine aflate sub dominația Porții. În scrisoarea

După cum se știe, un rol important în cadrul emigrației polone l-a avut Mihail Czajkowski care avea să fie, o perioadă îndelungată de vreme agent al acesteia la Constantinopol.

Înainte încă de a sosi în capitala Imperiului Otoman, în tinerețe, M. Czajkowski însoțise pe un oarecare Mikulski, trimis de guvernul rus în Principate, în Dobrogea

din 1 iunie 1841, printre altele, prințul face următoarele recomandări: Manifestându-și deschis interesul pentru populațiile creștine din Turcia europeană și dorința de a se ajunge la îmbunătățirea condițiilor lor politice, trimisul va trebui să sublinieze în același timp că suzeranitatea sau suveranitatea Porții sînt condițiile indispensabile la adăpostul cărora, scutite de pericolul ce le amenință din partea Rusiei țariste, ele pot și trebuie să-și dezvolte viața lor națională. „...Quelles que soient les chances réservées à l'Empire Ottoman dans un avenir plus ou moins éloigné, les populations chrétiennes de la Turquie d'Europe ne peuvent mieux se préparer à profiter de l'ébranlement de cet empire pour s'en constituer les héritières en se rendant indépendantes, que par une fidélité sincère à l'égard du Sultan, fidélité que la Russie s'efforce sans cesse d'ébranler afin que les populations, après s'être habituées à la protection russe contre leur souverain actuel, se trouvent ainsi préparées à voir un jour cette protection se changer en souveraineté...”.

Fără a neglija pe români, care sînt numeroși, „...c'est surtout sur les populations slaves que je vous invite à diriger votre attention, c'est parmi elles que nous sommes intéressés à faire agir tout ce qui peut les préserver de l'influence russe...”.

În continuare, prințul face următoarea profesiune de credință pe care găsim util s-o reproducem: „...Le but de ma vie entière a été l'indépendance de ma patrie; son affranchissement fera jusqu'à mon dernier jour l'objet de tous mes efforts: dès les débuts de ma carrière politique mes vues se sont bassées sur un esprit de fraternité entre les races slaves, et de resistance commune à leurs oppresseurs; mes voeux sont pour tout ce qui peut conduire à une condition politique plus heureuse à mieux garantir les peuples chrétiens et surtout les peuples slaves aujourd'hui soumis à l'Empire Turc, ou voisins de ces empires. Tout ce qui peut préparer ou favoriser ces résultats, rentre directement dans les objets auxquels je donnerai en toute occasion l'assistance qui dépendra de moi, tout en respectant toujours, comme je l'ai dit plus haut, les intérêts bien entendus de la Porte et même en m'appliquant autant que possible à rendre la Porte favorable à mes vues...”.

Prințul recomanda emisarului, pentru a ascunde scopul politic real al călătoriei, ca, în toate convorbirile care trebuia să le poarte, să afișeze proiectul de a publica o carte asupra țărilor care urmează să fie vizitate. Sînt — după cît se poate constata — instrucțiuni care coincideau cu acele care trebuie să le fi avut și M. Czajkowski autorul documentului care face obiectul atenției noastre. *Ibidem*, Mss. IV, 5410, p. 197—219.

Agentul căruia îi erau adresate instrucțiunile de mai sus, după cît se pare, era același Woronicz cunoscut încă din călătoria pe care o întreprinsese în 1838. În acest sens, în document, se notează textual că, ajuns la București, agentul trebuia să-i declare consulului englez Colquhoun că este „un autre M. Werner” (subliniat în text) și că scopul principal al călătoriei sale nu este Țara Românească (*Ibidem*, p. 239—240). Călătoria agentului polon s-a aminat astfel încît, în primăvara anului 1842, în locul acestuia este trimis Zwiarkowski (Lenoir). Cf. Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea națională 1834—1849*, București, 1967, p. 53.

T. Holban, referindu-se la agentul Lyszczynski (Lyncz), notează că acesta ar fi ajuns în Principate însă misiunea sa n-a dat rezultatul scontat. Cf. *Emigrația polonă în anii 1831—1848 și influența ei asupra mișcărilor de independență ale Românilor*, în „Revista istorică”, an. XX, nr. 10—12, octombrie-decembrie 1934, p. 336—337.

și la gurile Dunării⁵. În multe din lucrările sale literare — pomenite și de M. Kogălniceanu în *Dacia literară*⁶ — se dau diverse detalii cu privire la români⁷.

În primăvara anului 1841, M. Czajkowski sosește la Constantinopol, însărcinat oficial de către Institutul din Paris, cu recomandarea expresă a lui Guizot, de a efectua studii istorice și etnografice în provinciile slave ale Imperiului Otoman. În realitate însă — așa cum s-a remarcat — el venea în capitala Turciei ca agent diplomatic al prințului Czartoryski care-l însărcinase special cu efectuarea acestei călătorii⁸. De altfel, prințul îi dădea și o scrisoare de recomandare către Rechid Pașa, ministrul de externe al Porții, datată 15 aprilie 1841, în care acesta era informat că M. Czajkowski, autor al unor lucrări apreciate, dorește să viziteze mai multe ținuturi din Orient „...dans un but moitié littéraire et moitié comercial...”⁹.

M. Czajkowski a efectuat călătoria în cursul anului 1841 parcurgând Bulgaria și Dobrogea. Promovând linia politică trasată de Hôtel Lambert, întreține strînse legături cu ambasadorul francez la Poartă, baronul de Bourqueney, căruia — din motive asupra cărora nu este locul să ne oprim aici, ele sînt cunoscute — îi înfățișează rezultatele investigațiilor sale.

Încă în cursul aceluiași an, 1841¹⁰, într-o lungă scrisoare, ambasadorul este

⁵ Stanislaw Lukasik, *Relațiunile lui Mihail Czajkowski — Sadyk Pașa — cu România*, în „Revista istorică română”, fasc. I, vol. II (1932), p. 232.

⁶ „Dacia literară”, tom. I, Iași, 1840, p. 137 și urm. articolul *Literatura străină*.

⁷ S. Lukasik, *op. cit.*, p. 235 și urm.

⁸ *Ibidem*, p. 233 și E. V. Tarlé, *Războiul Crimeii*, București, 1952, p. 15.

⁹ Biblioteka Muzeum Narodowego, odz. Czartoryskich, Mss. IV, 5410, p. 301. Vezi și S. Lukasik, *op. cit.*, p. 240.

¹⁰ Sînt necesare aici cîteva explicații de natură să precizeze raportul între călătoria lui M. Czajkowski și data scrisorilor trimise ambasadorului Franței la Constantinopol.

Așa cum am amintit mai sus, agentul polon a venit în capitala Imperiului Otoman în primăvara anului 1841. În luna aprilie părăsise deja Parisul (cf. Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 14). După cît se pare, călătoria o întreprinde tot în prima parte a anului. Relatarea pe care o trimite lui Bourqueney poartă data de 15 ianuarie 1841. Evident, este vorba de o confuzie. Documentul — inclus în manuscrisul ce l-am citat între paginile 323—326 — succede pe cel amintit anterior, care cuprinde instrucțiunile adresate lui Woronicz — plasat între paginile 197—245 — care poartă data de 1 iunie 1841. Putem presupune, deci, că și acesta datează de la jumătatea anului 1841. În orice caz, la data cînd îl scria, M. Czajkowski efectuase deja călătoria sa „într-o mică parte a Imperiului Otoman”, așa cum o nota expres la începutul documentului. În cursul aceluiași an, la Paris, apare o lucrare — care-i este atribuită — în care sînt inserate unele din observațiile sale. Lucrarea semnală doar cu inițialele M.C., este intitulată *Wyatki o podrozy Tureckiej od bytej w roku 1841* (cf. Michal Czajkoswki (Mehmet Sadyk Pasza), *Moje wspomnienia o wojnie z 1854 roku*, Warszawa, 1962, ed. Jozef Fijalek, p. XI).

Documentul de care ne ocupăm, cuprinzînd descrierea Dobrogei și a Bulgariei — inclus în manuscrisul nr. 5410, între paginile 639—661 — este datat iunie 1842. În partea finală a acestuia, Czajkowski notează că a stat în Imperiu timp de 11 luni și că se reîntoarce la Paris pentru a-și pune în ordine notele pe care le-a luat în cursul călătoriei. Pe această linie, este interesant de notat și faptul că, într-o scrisoare din Paris, adresată lui I. Ghica, la 21 decembrie 1842, îi face cunoscut acestuia că i-a găsit corespondența „*au retour d'un long voyage...*” (cf. Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 240, doc. 20, Subl. ns.).

După cît se poate constata, sînt două inadvertențe care se cer a fi lămurite. În primul rînd, Czajkowski nu a stat în Imperiul Otoman 11 luni, așa cum singur o spune. Dacă admitem ca dată a venirii sale la Constantinopol sfîrșitul lunii

pus la curent cu situația generală a popoarelor creștine din Imperiul Otoman. În afara informațiilor privitoare la polonezi și la situația acestora, în document sînt inserate interesante date referitoare la sirbi, macedoneni, bulgari, cazaci, bosnicii armeni și români. Informațiile — de factură mai mult generală — au fost culese, notează Czajkowski, atît de la Constantinopol, cît și direct, din călătoria pe care a întreprins-o el însuși într-o „mică parte” a Imperiului Otoman¹¹.

Etalindu-și atașamentul său față de Franța, insistînd mai mult asupra situației politice din țările în care trăiau popoarele amintite, asupra influenței Rusiei și a încercărilor de contracarare a acesteia — pentru Principate, subliniază acțiunile politice ale lui I. Cîmpineanu — emisarul polon atrage atenția asupra avantajelor pe care le-ar avea Franța în eventualitatea în care s-ar folosi de simpatiile de care se bucură în aceste părți. Mai mult decît oricare altă putere care, pentru a cișliga influența în Imperiul Otoman, ar face sacrificii și cheltuieli imense — notează acesta — Franța, cu sacrificii materiale modeste, ar putea să reglementeze, conform dorinței sale, chestiunea orientală.

În încheierea acestei interesante dări de seamă, Czajkowski, considerînd că prințul A. Czartoryski nu-i va dezaproba atitudinea, se declară gata, urmînd îndemnul propriilor sentimente dar și interesele patriei sale, să dea orice explicații mai amănunțite pe care diplomatul francez le va solicita¹².

Nu cunoaștem conținutul exact al răspunsului lui Bourqueneu. Știm însă așa cum rezultă din documentul pe care-l prezentăm — că acesta a cerut să i se trimită o descriere asupra ținuturilor și populațiilor care intraseră direct în sfera de investigație a emisarului polon. În urma acestor împrejurări, în iunie 1842, M. Czajkowski, dînd curs cererii consulului francez, trimite acestuia o descriere a călătoriei pe care o întreprinsese în cursul anului 1841. Aceasta este inclusă în documentul care formează obiectul principal al comunicării noastre.

Relatarea are drept scop — cel puțin acel mărturisit — să atragă atenția Franței asupra populațiilor slave din ținuturile descrise. Ambasadorul este solicitat să obțină protecția guvernului francez, considerată drept esențială. În același timp, însă — așa cum se desprinde din lectura documentului nostru — M. Czajkowski se străduia să pună la îndemîna cercurilor interesate din Franța informații cu caracter strategic sau privind posibilitățile de captare a simpatiei populației localnice și care vizau obiective cu mult mai largi. Aceste informații, necesare Franței în conjunctura diplomatică a vremii — și ele nu vor fi fost singurele — după cum se știe, aveau să fie folosite mai tîrziu, în timpul războiului Crimeii, care a început prin acțiuni militare pe teritoriul Dobrogei¹³.

Din rațiuni asupra cărora nu stăruie, M. Czajkowski consideră că Dobrogea propriu-zisă, denumită Niz, în limba turcă, se întinde la nord de linia Cernavodă-Constanța și cuprinde districtele (aianatele) Constanța, Babadag, Tulcea, Isaccea, Măcin

---

aprilie 1841 — asupra căreia cad de acord toți cercetătorii — șederea sa a depășit termenul de un an. Nu știm ce explicații s-ar putea da acestei nepotriviri. De asemenea, cartea al cărei titlu l-am notat mai sus, nu a putut să apară în 1841, ci tot în 1842, adică după ce M. Czajkowski s-a reîntors la Paris și și-a pus în ordine materialul cules. Data de 1841 a fost pusă, probabil, intenționat pentru a asigura mai bine păstrarea anonimatului.

Trebuie reținut și faptul că prezența permanentă a lui M. Czajkowski la Constantinopol poate fi constatată doar în cursul anului 1843 (Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 14, nota 3).

Indiferent cum pot fi explicate inadvertențele de datare, documentul de care ne ocupăm nu-și pierde nimic din importanța sa.

¹¹ Biblioteka Muzeum Narodowego, odz. Czartoryskich, Mss. IV, 5410, p. 323—326.

¹² *Ibidem*.

¹³ E. Tarlé, *op. cit.*, p. 20—21.

și Hirșova. Partea de sud, care includea teritoriul pînă la linia Silistra-Varna este considerată separat. După această linie, notează în continuare emisarul polon, începe Bulgaria propriu-zisă, a cărei descriere este făcută în a doua parte a documentului care ne interesează.

Prezentarea integrală a documentului -- în anexă -- nu mai solicită o relatare detaliată a conținutului acestuia. De aceea ne vom mărgini doar la câteva sumare notații.

Partea de nord a Dobrogei, Nizul, este supusă unei atente observații. Delimitarea geografică, destul de exact făcută, este completată cu însemnări privitoare la oportunitatea construirii unui canal navigabil ce ar urma să fie săpat în lungul văii Carasu. De asemenea, se dau date generale privitoare la formele de relief, vegetație și la așezările umane. O atenție deosebită, pe linia obiectivelor urmărite de expunere, se acordă punctelor strategice sau fortificațiilor. Interesante, dar și semnificative, în același timp, sînt observațiile care se fac cu privire la Dunavăț, importantă arteră navigabilă, sub raport strategic mai ales.

Datele inserate cu privire la populația acestei regiuni -- care este evaluată la o cifră între 120—140 000 locuitori -- reflectă și mai evident scopul informării. Atenția emisarului polon se îndreaptă mai ales asupra slavilor, cazacii necrasoviți și cei ucraineni, care puteau fi utilizați ca auxiliari prețioși în eventualitatea unui conflict împotriva Rusiei. Înclinarea lui Czajkowski pare justificată dacă avem în vedere proiectul, a cărui realizare l-a urmărit statornic, de a crea din rîndul acestei populații, puternice detașamente militare încadrate în armata otomană¹⁴.

Informațiile asupra românilor sînt sărace și, în general, inexacte. Făcînd abstracție de vechea populație românească a provinciei, de faptul că Dunărea, deși graniță impusă cu Imperiul Otoman, n-a împiedicat legăturile continue ale românilor de pe ambele maluri, deci, necunoscînd împrejurările în care s-a realizat *sinteză etnică* românească de care vorbeam la începutul comunicării noastre¹⁵, M. Czajkowski consideră că populația românească de aici a venit din Basarabia și din Principate, atunci cînd acestea au trecut sub protecția Rusiei. De reținut sînt notațiile din care se desprinde faptul că românii, al căror număr se ridică la 25—30 000 oameni alcătuiesc grupul etnic cel mai numeros al populației, și locuiesc mai ales ținuturile apropiate de Dunăre¹⁶. De asemenea, pline de interes sînt și datele referitoare la mocani — în număr de 2—3 000 — crescători de vite, care au menținut permanent contactul între provinciile românești. Unii dintre aceștia, potrivit aprecierii lui M. Czajkowski, rămîneau în Dobrogea, adeseori, vreme de 10—15 ani. Cu acest prilej, emisarul polon face o observație deosebit de interesantă care merită să ne rețină atenția. Referindu-se la mocani, el notează expres că aceștia sînt supuși ai Austriei și ai *Moldo-Valahiei* (s.n.). Este aici o apreciere de natură să sublinieze faptul că M. Czajkowski cunoștea exact sensul raporturilor juridice care legau cele două Principate de Poarta Otomană.

Descrierea de încheie cu scurte notații privind organizarea administrativă și sarcinile fiscale ale locuitorilor. Părții de sud a Dobrogei îi sînt consacrate doar cîteva rînduri. Și această regiune, ca și cea nordică, este considerată ca fiind locuită de un amestec de diferite populații. Deși trapezul format de teritoriul cuprins între linia Cernavodă-Constanța și Silistra-Varna este mai redus ca întindere decît partea de nord, populația este mai numeroasă. În ordinea enumerării — cifrele lipsesc — românii ocupă locul al doilea, după bulgari. Însă, ținînd seama de faptul că Czajkowski consideră că Bulgaria propriu-zisă începe abia la sud de linia menționată, putem presupune că admitea implicit că și în această parte, populația

¹⁴ Deși intențiile sale nu s-au împlinit în manieră integrală, în timpul războiului Crimeii, M. Czajkowski, în noua sa calitate de Sadyk-Pașa, după trecerea la mahomedanism, a comandat un detașament de asemenea cazaci. Cf. E. Tarlé, *op. cit.*,

¹⁵ Const. C. Giurescu, *loc. cit.*

¹⁶ *Ibidem* (hărțile de la sfîrșitul lucrării).

românească forma grupul cel mai numeros. De altfel, faptul — considerind granița firească a provinciei — este atestat și de alte mărturii ale epocii¹⁷.

Informațiile asupra Dobrogei deși generale și — așa cum am constatat — uncoori lipsite de precizie sau exactitate, sînt prețioase și pot fi utilizate cu folos pentru întregirea tabloului general.

Cea de a doua parte a documentului este consacrată în întregime Bulgariei. Datele, deși succinte, sînt deosebit de interesante verificînd adevărul că, în epoca aceasta, dezvoltarea țării din sudul Dunării pe calea progresului constituia o necesitate cu caracter obiectiv. Acestei necesități îi dădea expresie poporul bulgar în lupta sa împotriva tuturor piedicilor care-l mențineau în stare de înapoiere economică și politică.

Documentul ce îl reproducem în anexă, în afara celorlalte date pe care le-am amintit, aduce o contribuție nouă, importantă, la cunoașterea mai deplină a istoriei Dobrogei românești.

ANEXA 1¹

1842, Juin à M. le Baron
de Bourquenaye Min.
de France à Constantinople.

MONSIEUR LE MINISTRE

C'est en Vous remerciant que je satisfais Votre demande; je crois ne pouvoir mieux servir ma patrie et les peuples de la race slave, qu'en soumettant à un homme d'Etat comme Vous Mr. le Ministre les faibles et incomplets aperçues de mon voyage; Si ces aperçues n'apprendront rien de nouveau, elles attireront du moins Votre attention sur les peuples de cette race slave, qui méritent tant à être connus.

J'ai parcouru la majeure partie du pays de l'Empire Ottomane situé sur la rive du Danube et le coeur de la Bulgarie. Je divise donc le terrain de mon voyage en deux parties.

I èr Le Niz (pays bas) (ou Dobre (bon) ainsi nommé par les habitants du pays, forment une presque île entre la Mer Noire et le Danube, joint à la terre par une espace de 12 heures (saat) de Kustendji à Tchernawoda par ou parcourt la route de la quelle se sert la compagnie autrichienne des bateaux à vapeur du Danube, pour transporter les voyageurs et les marchandises, qui lui arrivent de Constantinople à Kustendji par le bateau et qu'elle vient déposer à Tchernawoda ou attend un autre bateau faisant la navigation sur le fleuve. Non loin de Kustendji à gauche de la route coule la petite rivière Kara-Sou (eau noire); elle s'achemine parallèlement à la route et tombe dans le Danube à Tchernawoda. C'est là qu'on avait l'intention de creuser un canal qui joindrait le Danube à la Mer Noire, expédient qui faciliterait de beaucoup la navigation de cet endroit — et par rapport du tems — parceque pour arriver de Kustendji à Tchernawoda passant par l'embouchure du Danube il faut au moins² 52 heures-pour un bateau à vapeur — tandis que par

¹⁷ Const. C. Giurescu, *loc. cit.*, (hărțile de la sfîrșitul lucrării).

¹ Biblioteka Muzeu Narodowego, Odzz. Czartoryskich, Cracovia, Mss. nr. IV 5410, p. 639—661.

Textul documentului conține numeroase confuzii de genuri, acord ș.a. În afara accentelor, pe care le-am introdus pretutindeni acolo unde lipseau, am intervenit doar în cazurile — destul de rare, de altfel — cînd cuvîntul nu era perfect lizibil. În asemenea împrejurări, am preferat să redăm cuvîntul exact. În rest, am reprodus întocmai cuvintele sau expresiile incluse în document. Confuziile sînt marcate cu cursivă.

² Text ilizibil. Dăm lectură probabilă.

le canal il n'en faudrait que 6 heures au plus, vu que cette route par terre est faite par les arabes dans la même espace de tems. Pour les bateaux à voiles et à rames i serait d'un plus grand avantage. 2. On éviterait les dangers de la navigation qui sont immenses à l'embouchure du Danube où le courant est fort et varie très souvent. 3. On n'aurait plus à craindre la Russie, qui est en quelque sorte maîtresse de la navigation du Danube possédant son embouchure qu'elle a bien fortifié.

La Russie s'est opposé à ce projet et les choses en restent là.

Le Niz compose six ajantere (districts): Kustendji, Babadak, Toultscha, Isaktcha, Matchyne et Hirsowa. Babadak est la bourgade central du pays. Kustendji échelle de la Mer Noire, les quatre autres chels-lieux, échelles du Danube.

Outre Kustendji, il y a encore une autre échelle de la Mer Noire au village Kara-Korman (Kara-Kerman) et sur le Danube au village de Dayan et dans toutes les villages riverains.

En commençant du Kustendji et marchant 16 heures dans l'intérieur du pays vers Babadak, c'est un vaste steppe, parsemé des lacs d'eau douce, ayant quelques marais, des très petites rivières et quelques élévations peu considérables.

À 2 saat de Babadak commence des jolies forêts des chênes dont sont couvert les montagnes assez élevées mais accessibles. Après avoir passé Babadak, à droites vers la Mer Noire et le Danube, sur une espace de 14 à 16 saat une steppe immense et les lacs; sur la route de Toultscha qui est à 8 saat et à droite les forêts et les montagnes; de Toultscha à Matchyne 25 heures cotoyant le Danube continue le même terrain. De Matchyne par Hirsowa à Tchernawoda, 26 saat, toujours sur les bords du Danube, commence une steppe immense, mais montagneuse ayant beaucoup de vallées, de petits lacs et des rivières.

Le terrain par tous est beau, fertile, mais peu cultivé à cause du petit nombre de habitants. Les villages des villages sont très distants. Les bourgades ont l'air plus tôt des villages, que des villes. Les fortifications sont par tous ruinées; les russes ont porté ce coup en 1827 et 1828 et les Turcs n'ont rien réparé de ce tems là.

Avant ce tems il avait à Kustendji une forteresse la résidence des Pachas et maintenant il n'y que 45 maisons et une cimetièrre, des ruines encore imposant par leur grandeur, car c'était des anciens murs romaine réparé seulement par les osmanlis. À Isaktcha à Matchyne il y avait un fort qui existe encore en squelets; à Hirsowa un bel fort sur un rocher à l'angle du fleuve, vis à vis d'une isle, empêchant le passage du fleuve, et favorisant la construction du pont si on voulait le passer, reste gissant. La main du destructeur n'a pas le renverser complètement. À Babadak on n'aperçoit que les traces du chateaux fort et à Daunavats, avant 1827 Seteh³ (résidence) des Cosaques zaporogues (Cosaques polonais) on voit une vaste ruine ecoulé par la terre.

La position du Daunavats a été très importante. Une branche du Danube, large comme un grand canal, et navigable pour les bâtiments d'une considérable dimension, se sépare du fleuve, et court vers le midi pour se jeter dans le lac de Razelm. Les Cosaques zaporogues habitant les bords de cette branche, avait leur flotilles et menaçait la Russie de se jeter en Bessarabie, sans avoir besoin de forcer le passage de l'embouchure du Danube, qui est plus haut de 6 saat. Ils communiquaient facilement avec le port de Mer Kara Kerman à l'ouest du lac Razelm.

Les Russes en 1828 ont ruiné la Seteh et stipulé avec la Turquie que les steppes des cosaques zaporogues resterait inhabité.

La position du Daunavats n'a pas resté cependant moins importante et effrayante pour la Russie parce que sur les bords du lac Razelm habitent les autres Cosaques, Cosaques Nekrasovtse, ou comme les Turcs les nomment Ihmet Cosaques⁴.

³ Numele deformat al Secci.

⁴ Deasupra rîndului este adăugat cu creionul Koban, iar dedesubt Lipovian (ad religii).

De cette position on peut facilement débarquer une *troupe* sur les côtes de la Bessarabie russe, laissant de côté la fortification de Sulina, Barabalta et Kilia *du quelles* les Russes ont *garnie* l'embouchure du Danube.

La forteresse russe d'Ismail n'est pas d'une haute importance et les fortifications de Kagoul, point où entre le Pruth /rivière qui sépare la Moldavie de la Bessarabie russe/ ne méritent pas même *d'attirer l'attention*.

Les rives du Danube de la Bessarabie russe sont plates et découvertes; on *ni* voit des bois *que* s'approchant de Kagoul; il y a sur le Danube plusieurs *isles* boisseuses et couvertes.

Ce pays du Niz immense par son étendue compte à peine de 120 à 140 mille *habitans*. C'est une agglomération des différentes populations pour la plus *pars* fugitives de la Russie. On la *divize* ainsi: Turcs, Tartares, Cosaques nekrasovtse, Cosaques ukrainiens (de la Pologne) ou ruthéniens, Moldo-Valaques, Bulgares, Mokans, Tsigans /Bohémiens/ et Juifs.

6 000 „*Les Musulmans*” habitent les bourgades et les villages peu *eloigné* de la côte de la Mer et encore là ils ne sont pas seuls, ils habitent avec les Cosaques ruthéniens, les Moldo-Valaques et Bulgares. La moitié de ces Musulmans ne sont pas turcs, mais Bosniaks et arnautes, d'origine slave, renégats à leur religion; leur nombre ne peut être porté qu'à 6 mille des deux sexes.

20.000 „*Les Tartares*” émigrés de la Crimée et de la Bessarabie occupent dans le haut Niz/ vingt cinq villages habités exclusivement par eux. Leur nombre monte à 20 mille individus.

Jadis ils servaient la Turquie, tous en qualité *des cavaliers*; aujourd'hui ils sont soummis au nizar et fournissent „*deux régimens*” de cavalerie.

gr. „*Les Cosaques Necrasovtse*” /hmet cosaques/ou Lipovans/ habitent quatre villages et plusieurs slobodes (colonies nouvelles).

2.600 Ils ne sont pas *russe*s de la Turquie mais hôtes et soldats du gouvernement /missafir ou askier bejlik/. Jusqu'ici ils ne payaient ni tribu ni aucun impôt ni dime, même. L'année passée on les à *obligé* de donner une somme d'argent comme cadeau au Sultan, promettant que ce n'est que pour une seule fois. À chaque appel du gouvernement ils doivent se présenter sur leurs propres chevaux et avec leurs propres armes, pour entrer en campagne. Ils ne sont commandés que par leurs propres officiers et forment un corps séparé.

20.000 Leur obligation est d'*avoir* toujours les chevaux et les armes chez eux. Le gouvernement et les Musulmans les respectent comme s'ils étaient des osmanlis. Sur les registres ils sont portés à 2600 cavaliers qui doivent se présenter à l'appel du gouvernement.

„*Les Cosaques Ukrainiens*” dites Routheniens ou Rousniacs, composés des fugitives de la Pologne de l'Ukraine polonaise dite aujourd'hui petite Russie et de la Moscovie /grande Russie/ même et des débris des cosaques zaporogues. En grande partie ce sont des déserteurs de l'armée russe et un bon nombre a servi dans la guerre insurrectionnelle *des polonais* contre les moscovites en 1830 et 1831. Leur nombre monte jusqu'à 20 mille individus. Ils habitent dans les villages turcs, moldo-valaques, bulgares, servent chez les *turcs* et les *tartars* dans les Khilliks /fermes/ et bourgades et possèdent 26 villages colonisés par eux seuls exclusivement. Si on ajoute à ce nombre ceux qui habitent entre le pays du Niz et entre la ligne tirée de Varna à Sylistrie et ceux qui servent dans les fermes d'Andrinople, Rodostos, Philipopolis etc. etc., sans aucune exagération on pouvait porter leur nombre des 35 à 40 mille individus.

Ils sont rayas et soummis aux impôts comme les autres *habitans* de la Turquie.

C'est ici le moment que je fasse une petite digression sur les *cosaques zaporogues*.

Les *cosaques*, après le démembrement de la Pologne, ne voulant reconnaître le gouvernement moscovite, sont *émigré* en Turquie. Ont obtenu des privilèges, des terres *tels* qu'ils jouissaient en Pologne sous la condition de servir militairement

cette puissance. Jusqu'ou l'an 1827 ils prenaient le taïn /nourriture / pour quarante kourens/ régiments. Chaque régiment devait être fait de mille hommes/, et 500 piastres par kourens. Outre cela ils avaient du terre à liberté et le droit de faire commerce par tout et du pêcher sans payer les droits d'imposition aux quels les autres habitans étaient soumis. On les regardait comme amis musulmans. Ils avaient le privilège de faire sonner les cloches comme les nekrasovtse. Leur chef, attaman ou pan Kochowy⁵, /le maître de camp/était regardé comme un pacha à deux queues et ne recevait des ordres que du grand visir. Ils servaient la Turquie sur mer, dans leurs propres bâtimens et sur terre formant des légions d'infanterie.

Le dernier attaman nommé Hladki, à l'entrée de la campagne de 1828, ne pouvant présenter qu'un bien faible nombre des soldats à l'appel du Grand Vizir, parce que pour retenir le taïn qu'il vendait il permettait aux cosaques de s'éloigner de la Seteh et craignant que cette concession ne soit punie, trahit la Turquie et remit la Seteh avec les cosaques qui s'y trouvait entre les mains de la Russie. L'Empereur Nicolas le nomma depuis lieutenant-général, lui accorda de grands biens et les zaporogues furent transportés sur les bords de la Mer d'Azof et surnommés cosaques d'Azof. Ceux des zaporogues qui restaient fidèles à la Turquie, après la guerre, furent envoyés à Salonique pour s'y coloniser. Ce projet n'a pas réussi. Un à un ils retournait dans le Niz et dans les environs d'Andrinople. De l'autre côté, les nouveaux cosaques d'Azof commencèrent à désertre dans le Niz, apportant les paroles d'indignation contre le traître Hladki et contre l'Empereur Nicolas qui a manqué à ses promesses les réduisant à l'esclavage et à la misère.

La Turquie leur a permis d'habiter le Niz mais n'a pas jugé convenable de réorganiser les corporations des zaporogues, quoique ces vieux zaporogues ayant pris une bonne leçon et fondus avec les cosaques ukrainiens, auraient pu former une cohorte, la plus forte pour défendre la Turquie contre la Russie.

„Les Moldo-Valaques“ émigrés de la Bessarabie russe et des Principautés Moldo-Valaques, lorsque celles ci ont passé sous la protection de la Russie. Ils habitent le pays rapproché du Danube. Leurs villages sont assez considérables et le nombre des habitans peut-être porté de 25 à 30 mille individus. Ils sont rayas et s'occupent uniquement de l'agriculture.

„Les Bulgares“ sont en très petit nombre, à peine de 3 à 4 mille individus. Ce sont aux qui, compromis en 1828 pour avoir guidé les russes ont passé en Bessarabie, mais après, opprimés sous le gouvernement russe, ils s'enfuirent en Turquie. Le nombre des bulgares de cette catégorie est plus grand dans le rayon entre le Niz et la ligne de Varna à Silistrie; on l'évalue jusqu'à 30 milles individus. Ils sont rayas.

„Les Mohans“, pâtres de la Transylvanie et de la petite Valachie. Ils arrivent dans le Niz pour pâturer leur troupeaux, moyennant une somme convenue payé au gouvernement turque.

Ils habitent dans les échappes faites à la hute avec des roseaux, élèvent une grande quantité de moutons, du bétail et des chevaux. Leur nombre peut monter de deux à trois mille hommes. Ils sont sujets d'Autriche et de la Moldo-Valachie, mais ils restent quelques fois dix et quinze ans dans le Niz, sans retourner dans leurs pays.

Les chevaux qu'ils élèvent ne sont pas jolies, mais d'une bonne taille, propres à la cavalerie, dans une grande quantité et d'une prix très modéré parceque pour 400 piastres on peut avoir un bon cheval.

„Les Tchingans“ en nombre de 4 mille individus circulent par hordes avec leur camp nomade, dans le Niz. Ils élèvent des buffles et les chevaux; s'occupent de l'état de forgeron, de la ferblanterie et d'autres métiers. Ils travaillent ainsi en journée dans le village auprès du quelles ils campent. Les Tchingans se disent musulmans, mais les musulmans les regardent comme payens et rayas.

⁵ Koșevoi.

2.500

„Les Juifs“ sont fugitifs de la Russie, en grand nombre déserteurs de l'armée. Leur nombre est à 2500 individus, pour la *plus pars* rayas. Il y quelques uns qui ont obtenu la protection autrichienne et sont en quelque *sort agens* de ce gouvernement, *vantant* de bien être des habitans *soummis* à l'Autriche.

Ils sont cabaretiere et marchands colporteurs; quelques uns ont les états de tailleurs, cordoniers etc. etc. *Par tous* et toujours factieuse, cette race fait un grand mal au pays.

Le nombre des grecs et arméniens établis marchands dans les villes d'échelles ne peut monter à plus de 200 individus et encore il n'y que 10 à 20 arméniens.

Les Francs si on y compte les employes des bateaux à vapeur et les marchands de *sangsus*, ne dépasserait plus le nombre de 30 personnes.

Excepté les musulmans et les juifs, le reste professent le *schizme*. Le nombre des catholiques est bien minime; dans *tous* le pays il n'y a ni prêtre, ni église catholique. Mais dans le schizme se trouvent différentes sectes.

Le clergé schismatique, en majeure partie, exerce les fonctions *des agens* de la Russie et par cette raison jouit de peu d'influence sur la population qui nourrit une grande aversion contre le gouvernement de cette puissance.

Les *habitans* sont *soummis* aux charges suivantes par an: pour obtenir une teskiere /passeport/ 30 ptr.; 15 ptr. de tribu /karatch/ par homme qui n'a pas de maison; 30 par individu qui a une maison; 30 piastres pour chaque paire de boeufs avec la quelle ils labourent la terre; 4 ptr. par chaque cochon; la dime de tous les produits d'agriculture et de moutons et l'impôt du dar /cadeau au Sultan/ qui varie selon la somme qu'impose l'ayan /gouverneur/ à chaque village.

Il existe une espèce de municipalité dans les villages. Chaque année le village se choisit un tchorbadji /espèce de maire/, que les *cosaques* appelle ataman, et un tchavas /executeur de ses ordres/ que les *cosaques* appellent assavoula.

Le tchorbadji est *Pentremeteur* entre le village et l'autorité du gouvernement. S'il ne sait pas le turc, on lui ajoute un dragoman. Il préside le conseil des notables du village qui fait la *despartitions* des impôts, arrange les difficultés entre les *habitans* etc. etc.

Le tchavas veille à la police locale et execute les ordres des tchorbadji.

Le tchorbadji a le droit d'emprisonner les hommes coupables et même à leur faire appliquer les coups. Il doit recevoir les hôtes qui arrivent et leur fournir logement et nourriture pour un prix modéré, et pour les hommes du gouvernement gratis. Les musulmans font souvent abus de cette hospitalité et *maltraite* les rayas. Dans chaque village il doit avoir une maison exprès pour les voyageurs et un gardien auprès de cette maison.

Le tchavas *fait* avoir la nourriture aux hommes et aux chevaux. Le tchorbadji règle le prix et reçoit l'argent. Dans plusieurs endroits ces maisons existent. La où elles ne sont pas, le tchorbadji reçoit chez lui les voyageurs.

Depuis le moment où les sarafs ont commencé à affermer le sandjac /pachalik/, les ayans /gouverneurs/ sont devenus fermiers des pachas et ceux — ci, à leur tour afferment les villages pour un prix convenu aux villageois eux — mêmes ou aux individus. *Par* cette raison, beaucoup *des* cabaretiere juifs sont devenus fermiers des villages. Ce système produit beaucoup *des* abus et finira par amener l'oppression et le mécontentement.

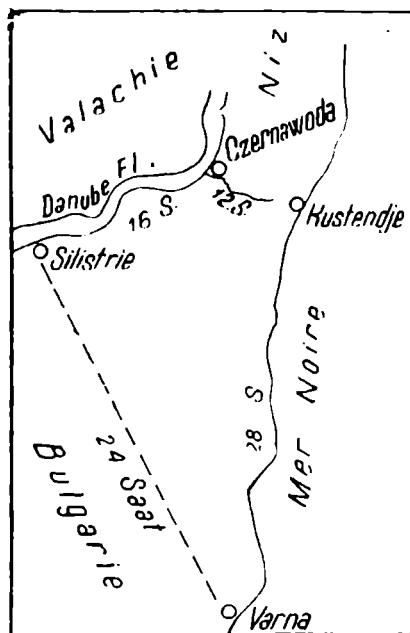
Il n'y a ni écoles ni aucun genre d'instruction dans le pays, excepté chez les *cosaques* nekrasovtse qui *apprennent* leurs *enfants* à lire, écrire et les comptes. Les hommes, cependant, par la nature de leur vie forcée, *connaissent* beaucoup de choses, sont *inifié* à leurs traditions historiques et sont très *porté* à causer politique. Chez les *cosaques* ukrainiens la poésie et l'envie de guerroyer prédominent toutes les autres idées.

Le commerce est bien minime dans ce pays; il est fait par les *grecs*, les *cosaques* nekrasovtse et quelques musulmans un peu en grand, par les juifs en *détails*. Le blé, les bestiaux, le miel, la cire, la laine, les poissons, les peaux sont les produits du pays. Les *marchandises* d'importation sont de la Russie et de l'Autriche.

Le commerce se fait beaucoup par échange, peu de l'argent comptant. Dans le Niz cependant il y a bien plus d'argent comptant que dans la Bulgarie.

S'il avait bon administration, ce pays promettrait des grandes richesses à l'avenir. Aucun autre pays du monde ne pouvait rivaliser avec lui pour la culture du blé et surtout pour l'élevation des bestiaux. Aujourd'hui tout y est dans l'enfance et l'abandon.

La France pourrait exercer une grande influence sur la population de ce pays, se servant de la sympathie que les cosaques ont pour leur patrie mère (la Pologne). Ces cosaques, les plus politiques et les plus belliqueux, pour ainsi dire, dominent moralement sur le Niz.

Schița pe care o reproducem este făcută în creion pe marginea foii.

Toute la ceinture de terre entre le Niz et la ligne de Varna et Silistrie, est habitée par les bulgares, moldo-valaques, turcs, tartares, et cosaques ukrainiens. C'est encore un refuge de population agglomérée. Ce n'est que de la ligne de Silistrie à Varna que commence la proprement dite Bulgarie. De Silistrie à Varna on compte 24 saat, de Silistrie à Tchernawoda 16 saat, de Varna à Kustendji 28 saat. Ce trapèze est moins considérable que le Niz mais la population est beaucoup plus grande. Quand à la terre, tout y est comme dans le Niz, excepté qu'approchant de Silistrie on cultive la vigne et on élève les vers à soie.

La 2-ème division du terrain de mon voyage a été par la Bulgarie: de Silistrie par la rive du Danube à Rouchtchouk, de cette ville par Tyrnova, ancienne capitale de la Bulgarie, Drenowa, Gabrovo à côté de Karlovo, par Kalifer à Philippopolis et de là, par Andrinople, à Constantinople.

400.000
500.000

„Les Bulgares“ comptent leur population à 3 mil. 500 mille individus. Le nombre des *musulmans* habitant leur pays ne dépassent pas 400 mille et celles des *grecs* et *arméniens* monte à 500 mille ou même plus. Les musulmans habitent les villes et les villages près de la grande route du Deli Orman /forêt des fous/ situé entre Tartukai et Rouchtchouk, le long du Danube, que les anciens sultans ont donné aux spahis /cavaliers musulmans/ pour s'y établir. Les grecs et les arméniens n'habitent que les villes.

En Turquie on n'appelle ville /kassaba/ que les ou se trouvent au moins quelques *habitans* musulmans. C'est pour cette raison on voit des bourgades de 160 maisons porter le nom de kassaba et des villages, comme, par exemple, Gabrovo qui compte 3 mille maisons, 10 mille *habitans*, s'appeler keoi, malgré qu'on y fait un grand et continu commerce, tandis que la kassaba reste fermée et déserte.

Le centre de la Bulgarie est riche et fertile. Outre les blés de toute espèce et l'élevation des bestiaux, on y élève les vers à soie en quantité, principalement à Andrinople, qui envoie de soie en France et en Angleterre, et à Tyrnovo qui fournit à toute l'Allemagne sa soie. On cultive le coton: dans les environs de Philipopolis une excellente qualité de riz. Sur le ravin meridional des Balkans, et dans les Balkans eux — mêmes, les roses, qui produisent l'huile odoriférante si recherchée dans le monde.

Aucun peuple de la race slave ne montre tant d'élan pour la civilisation, l'industrie et le commerce que les *bulgares*. J'ai vu dans les grandes villages bulgares des écoles qui avaient jusqu'à 500 élèves. Tout le monde veut apprendre mais apprendre la langue nationale slave. Dans beaucoup d'endroits on me disait que la plus grande entrave à la civilisation naît⁶ du clergé schismatique, qui d'origine méprise la langue slave et veut faire l'éducation en langue grec; que de là vient l'abominable crime, comme ils s'exprimaient, que plusieurs *bulgares* sortis de ces collèges grecs rougissaient du nom bulgares et se disaient grecs.

Les jeunes gens éveillé par progrès de la Serbie, ont pris sur eux de braver les efforts du clergé, et depuis trois ans l'instruction nationale commença dans plusieurs endroits. Quelle bonne indication pour le catholicisme, qu'en se servant de la nationalité, il pourrait arracher la Bulgarie à la schizme. Malheureusement la propagande catholique n'a pas compris ce ressort; elle a envoyé à Philipopolis des prêtres allemands qui faisaient avec la langue et la nationalité allemande ou latine ce que faisaient les prêtres schismatiques avec le grec. Ceci et quelques autres abus, ont provoqué leur expulsion par les catholiques eux — mêmes. Aujourd'hui les capucins peïnorlais —⁷ se trouvant à Philipopolis n'ont aucune école, ni s'occupent guère de l'instruction malgré qu'ils comptent 7 mille catholiques à Philipopolis et dans les environs.

Quelques *bulgares* se sont rendus à Paris pour faire leur éducation d'autres à Vienne et à Moscou.

L'industrie se voit par tout. A Tyrnovo il y a une manufacture de cotonnade, à Kalifer des fabriques qui fournissent des cordons à toute les *turques* pour garnir les costumes qu'on porte dans ce pays. A Karlovo une fabrique de poudre, à Selimnia des draps, à Kazanlik de l'huile de rose etc. etc.

J'ai vu un jeune *bulgare* à Kalifer qui a étudié à Lyon et m'ont a di que plusieurs apprentis appartenants aux differants états sont allés faire le tour de l'Allemagne et de France à l'instar des compagnons des pays civilisés.

L'argent manque à ce pays et c'est la chose qui les retient à la maison.

À Philipopolis qui est le point principal du commerce de la Turquie européenne avec l'Autriche, à Rouchtchouk entrepôt du Danube et point du commerce avec la Moldo-Valachie, à Gabrowo qui est l'échelle où on dépose toutes les marchandises qui passent les Balkans et sont destiné pour l'intérieur du pays, on voit

⁶ Lectură probabilă.

⁷ Cuvînt ilizibil. S-ar putea să fie *polonaises*.

toute l'activité commerciale. Aujourd'hui l'Autriche seule profite du commerce de la Bulgarie; elle fait des échanges très *avantageuse*. Il est très à regretter sous tous les rapports que la France n'a pas des *agens* consulaires à Philipopolis et Rouchtchouk. Son influence pourrait y être plus grande que de toute autre puissance; les sympathies sont pour elle. Les bulgares sont bien guéris de leur attachement pour la Russie. Ils n'aiment pas les *allemands* par antipathie de race. Ils ne connaissent les *anglais* que comme une corporation de *négocians*. La vieille amitié de la France avec les *polonais*, leurs frères de race et l'établissement de la chaire de la littérature slave à Paris pousse *naturellement* les bulgares vers la France.

Il faut le dire que les osmanlis se comportent plus durement avec les *bulgares* qu'avec les [autres]⁸ rayas du Niz; humiliation, persécution et entraves, rien n'est épargné. Et ce n'est qu'à force d'argent qu'on lève les difficultés que les *bulgares* rencontrent à chaque pas.

Quand aux fortifications que la Turquie possède en Bulgarie, celle de Silistrie est assez régulière et en bon état, excepté les brèches qu'on fait les russes en 1829 et qui jusqu'ici ne sont pas réparées. Silistrie est un point important pour l'Empire *Ottomane*; là se réunissent toutes les routes pour y entrer — ce assure que la place de Schoumla est imprenable. Varna est ruinée. Les fortifications de Rouchtchouk sont très étendues et je crois ne pouvait être défendues [disent les hommes]⁸ contre l'art militaire d'aujourd'hui. Elle possède des forts à Sistovo et Vidyn sur les bords du Danube. Les forts de l'intérieur sont tout à fait délabrés et difficiles à réparer.

Les routes sont en général fort mal entretenues, mais pouvant être *bonne* facilement, à peu de prix.

C'est un résumé bien succinct du voyage que j'ai fait d'après l'ordre de mon chef, le P.A.C. J'ai taché de restreindre ce résumé autant qu'il m'était possible. Maintenant je me rend à Paris pour travailler sur les notes que j'ai recueillies. Si donc M. le Mre Vous *desireriez* des éclaircissements ou des renseignements plus détaillés, *par tous* et toujours je serais à Votre disposition.

Le but de mon voyage a été d'établir les peuples slaves de l'Empire et d'être utile si je *peut* à eux, ainsi qu'à mes compatriotes exilés de notre patrie et se réfugiant en Orient.

Grâce à la bienveillante sympathie et aux sentiments catholiques de Mr. le Lapéras de MM. les Lazaristes et ayant reçu l'approbation de mon chef, j'ai parvenu d'établir quelques uns de mes compatriotes dans la propriété de MM. les Laz. et assurer le même azile pour ceux qui voudront le recquerir.

J'ai soumis à Mr. le Lap. du Laz. l'élan des slaves pour l'instruction et lui, imitant le gouvernement français qui *protège* l'instruction slave, a consenti de faire étudier au collège de Bebuk la langue et l'histoire slave. En même temps, à ma demande, Mr. le Laz. se propose d'augmenter son imprimerie des caractères slaves. Toutes ces choses rattacheront de plus les sympathies des slaves pour la France, augmenteront son influence ce qui est essentielle pour la prospérité de toute la race slave et particulièrement pour ma patrie.

Connaissant Vos bonnes dispositions pour la cause des peuples slaves et persuadé que je n'engage *nulement* Votre responsabilité officielle, je prend la liberté de Vous communiquer nos oeuvres et demander par Votre entremise la protection du gouvernement français, protection qui nous serait très essentielle et de la *quelle* nous n'abuseront *nulement*.

Pendant mon séjour d'onze mois dans l'Empire *Ottomane*, je pense ne pas avoir donné aucun embarras à l'ambassade franç. par ma conduite que j'appellerais politique. Je suis certain que moi ou celui qui me succédera se comportera de la même manière.

⁸ Tăiate în text.

NOUVELLE INFORMATIONS CONCERNANT LE TERRITOIRE
ET LA POPULATION DE LA DOBROUDJA PENDANT LA PREMIÈRE
MOITIÉ DU XIX-e SIÈCLE

RÉSUMÉ

Le document qui fait l'objet de la présente note, est conservé à Cracovia dans le fonds Czartoryski. Il contient une description de la Dobroudja faite par Michel Czajkowski à la demande du baron de Bourqueney, ambassadeur de France auprès de la Sublime Porte.

En 1841, Michel Czajkowski, qui deviendra l'agent du prince Adam Czartoryski à Constantinople, a entrepris un voyage en Dobroudja et en Bulgarie. A l'occasion de ce voyage, il fit d'intéressantes constatations concernant le territoire et la population de ces contrées, qu'il communiqua à l'ambassadeur de France. Parmi ses observations, si quelques-unes ne correspondent pas à la réalité, d'autres cependant présentent un grand intérêt et nous donnent la possibilité de mieux connaître certains détails de l'histoire de la Dobroudja, cette très ancienne terre roumaine.

PAGINI DE ISTORIE ROMÂNEASCĂ ÎN
NOI PUBLICAȚII POLONEZE

DE

ILIE CORFUS

Nu demult ne-am oprit asupra felului în care a fost prezentat în unele cercetări polone apărute în ultimii ani aspectul militar al relațiilor româno-polone la sfârșitul secolului al XVI-lea¹. Acum vom urmări modul cum se reflectă raporturile politice și militare dintre Moldova și Polonia în alte lucrări polone publicate între timp și care cuprind o perioadă mult mai vastă de timp. Este vorba de studiile lui Zdzisław Spieralski, specialist în istoria militară polonă² și cercetător asiduu al istoriei relațiilor medievale polono-române. Avem de a face cu un istoric polon care știe românește și care folosește literatura noastră de specialitate, desigur în măsura în care și-a putut-o procura.

Studiile sale pe care le trecem în paginile ce urmează într-o succintă revistă sînt, în ordinea cronologică a tratării materiei, următoarele: *În legătură cu presupusa expediție a lui Cazimir cel Mare în Moldova*³; *Din istoria războaielor polono-moldovene; Problema Pocuției pînă la urcarea pe tron a lui Sigismund I*⁴; *După înfrîngerea din Bucovina din anul 1497. Primele năvăliri ale turcilor în Polonia*⁵; *Campania de la Obertyn din anul 1531*⁶.

În prima sa lucrare autorul este de acord cu concluziile la care a ajuns mai înainte P. P. Panaitescu, a cărui lucrare⁷ o folosește, și anume, că data expediției polone în Moldova, pusă de Długosz în anul 1359, sub Cazimir cel Mare.

¹ I. Corfus, *Mihai Viteazul în cercetări polone recente*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie”, I, Iași, 1964, p. 171—177.

² A scris istoria perioadei 1454—1576 din opera colectivă *Zarys dziejów wojskowosci polskiej* (Schită asupra istoriei armatei și artei militare polone), I, Varșovia, 1965, p. 244—351.

³ *W sprawie rzekomej wyprawy Kazimierza Wielkiego do Moldawii*, în „Przeład Historyczny”, tom. LII, nr. 1, 1961, p. 147—152.

⁴ *Z dziejów wojen polsko-moldawskich. Sprawa pokucka do wstapienia na tron Zygmunta I*, în „Studia i materialy do historii wojskowosci”, tom. XI-2, Varșovia, 1965, p. 62—121.

⁵ *Po kleśce bukowińskiej 1497 roku. Pierwsze najazdy na Polskę*, în „Studia i materialy do historii wojskowosci”, tom. IX-1, p. 45—58.

⁶ *Kampania obertyńska 1531 roku*, Varșovia, 1962, 316 p.

⁷ *Din istoria luptei pentru independența Moldovei în veacul al XIV-lea. Primele lupte pentru independență în țările române*, în „Studii”, anul IX (1956), nr. 4, p. 95—115.

și terminată prin înfringerea armatei polone, a avut loc în anul 1377, sub Ludovic de Anjou, rege în același timp al Ungariei și al Poloniei. Aatorul este de asemenea de acord că această expediție a fost organizată de Vladislav de Oppeln, loctiitorul regelui Ungariei în țara Haliciului, că ea a fost făcută nu în interesul Poloniei, ci în cel al Ungariei și că la ea a luat parte nobilimea de arme polonă, precum și probabil, așa cum presupune Panaiteșcu, și principii lituanieni din Podolia.

Recent însă un alt istoric polon și anume St. Kuczynski pune din nou în discuție, într-o lucrare intitulată *Forțele armate polone în timpul lui Cazimir cel Mare și al Angevinilor*⁸, problema datei expediției polonilor în Moldova. După el, critica lui Dlugosz se pare că au dreptate, totuși nuse poate recunoaște că expediția în Moldova n-a avut loc sub Cazimir cel Mare până ce nu se va răspunde la întrebările de mai jos.

În primul rând, de ce atit Dlugosz, cit și autorul celei de a doua descrieri a expediției, Callimachus, care n-a cunoscut versiunea lui Dlugosz (fapt cu care sint de acord Panaiteșcu și Spieralski) pun, amindoi, expediția în timpul lui Cazimir cel Mare? Dacă Dlugosz și Callimachus fac aceasta, bazindu-se pe tradiția familiei Olesnicki, care a dat pe unul din principalii participanți la expediție și anume pe Zbigniew Olesnicki, atunci se poate concepe că nepotul acestuia, cardinalul Olesnicki, care se interesa de istoriografie și al cărui secretar a fost Dlugosz, să nu fi știut sub ce rege bunicul său a fost călăcit în luptă? Doar despre această întâmplare a trebuit să povestească și încă cu multe amănunte bunicul său în familie, și tocmai pe baza tradiției acestei familii Dlugosz și Callimachus au pus, după cum s-a arătat, această expediție în timpul lui Cazimir cel Mare.

În al doilea rând, este oare posibil ca Dlugosz, care a scris despre Cazimir cel Mare cu multă admirație, să încerce domnia acestuia cu amintirea unei înfringeri, a unicii înfringeri suferite de acest rege, în loc s-o deplaseze în timpul domniei în Polonia a Angevinilor, lucru ce cu siguranță n-ar fi omis să-l facă, dacă ar fi avut cît de puțină îndoială în privința regelui sub a cărui domnie s-a ajuns la această înfringere.

În al treilea rând, este oare cu puțință ca Janko din Czarnkow, cronicarul atit de defavorabil Angevinilor și care le-a subliniat însucesele, să treacă sub tăcere înfringerea din Moldova, dacă aceasta ar fi avut loc sub domnia lui Ludovic?

În al patrulea rând, Dlugosz redă prea precis amănuntele, de pildă data exactă a pornirii expediției, sau detaliul potrivit căruia Cazimir a răscumpărat pe prizonierii poloni din această expediție. Asemenea amănunte Dlugosz nu le-a luat nici cînd din fantezie. Atunci de ce ar fi făcut-o în cazul expediției în chestiune?

În al cincilea rând, oare organizarea bisericii din Moldova nu era în anul 1359 mai avansată decit ar fi putut fi în cazul cînd abia în acest an ar fi luat ființă staful moldovean?

În al șaselea rând, Dlugosz s-a putut înșela cu un număr oarecare de ani, dar e greu de admis că el s-a înșelat cu o întreagă domnie. Dacă anul 1359 ar fi în textul lui Dlugosz „numai o întâmplare” (după cum afirmă Spieralski, p. 152), atunci trebuie reamintit că el n-a pus niciodată date din întâmplare. De multe ori le-a modificat intenționat, adeseori, fiind informat greșit, le-a deplasat cu citiva ani. Niciodată însă n-a comis în a sa *Istorie a Poloniei* din veacurile al XIV-lea și al XV-lea o eroare cronologică de 18 ani.

În sfîrșit, în al șaptelea rând, dacă Panaiteșcu ar avea dreptate cînd a datat expediția în anul 1377, atunci cum se împacă textul lui Dlugosz, în care se precizează că trupele polone au trecut frontiera în Moldova după 21 iunie, cu faptul că, așa cum se știe, în anul 1377 nobilimea s-a adunat sub arme prin mobilizare generală la Sandomir, de unde a pornit, sub comanda lui Sedzinwój din Szubin, în jurul datei de 10 iulie în Volinia, contra lituanienilor, rămînind în această expediție pînă la începutul lui septembrie?

⁸ *Polskie sily zbrojne za Kazimierza Wielkiego i Andegawenów*, în „*Studia i materialy do historii wojskowosci*”, tom. XI-2, 1965, p. 3—61.

Prin urmare, după Kuczynski, Cazimir cel Mare, iar nu Ludovic de Anjou, este regele care și-a trimis oștile în Moldova în 1359 sau ceva mai târziu.⁹ Astfel stînd lucrurile, problema datei primei expediții polone în Moldova rămîne, după noi, deschisă.

În a doua sa lucrare, consacrată problemei Pocuției pînă la urcarea pe tron a lui Sigismund I (1506), Spieralski arată că diferendul pentru stăpînirea acestei provincii a umbrît timp îndelungat relațiile dintre Polonia și Moldova. El își propune așadar să studieze începuturile acestui diferend, care n-au fost cercetate pînă acum îndeajuns, cu toate că în jurul lui s-a adunat o literatură istorică destul de bogată.

Cercetînd mai întîi genaza diferendului (p. 62—66), autorul arată că la înființarea statului moldovean (circa 1360), în hotarele lui nu intra nici Pocuția și nici țara Șepenițului, care aparțineau Poloniei încă din timpul încorporării la ea a Rusiei Halicului (1340—1349). După o perioadă de 17 ani (1370—1387), în care Rusia Haliciană cu Pocuția și țara Șepenițului s-au aflat sub stăpînirea Ungariei, aceste teritorii au fost realitate la Polonia (1387). Atunci a intrat sub suzeranitatea Poloniei și Moldova, prin jurămîntul de credință depus regelui de Petru la 26 septembrie 1387¹⁰. Patru luni mai târziu și anume la 27 ianuarie 1388, regele a luat cu împrumut de la Petru, pe cînd acesta se afla la Luck în Polonia, 4 000 de ruble de argînt pe termen de trei ani, dîndu-i o chitanță în care se prevedea că în caz de nerestituire a sumei la termenul fixat, regele urma să dea ca amanet domnului moldovean și urmașilor săi cetatea Halicului cu tînutul adiacent, care avea să fie stăpînită de ei pînă la restituirea banilor. Cu toate că a primit chitanța, Petru n-a numărat regelui banii pe loc, ci abia după ce s-a întors la Suceava, dar nu 4 000, ci numai 3 000 de ruble, anexînd o scrisoare din 16 februarie¹¹ 1388, în care i-a cerut să-i trimită o nouă adeverință de astă dată pentru 3 000 de ruble, obligîndu-se să-l restituie, la primirea ei, vechea chitanță. Într-adevăr regele a trimis lui Petru o nouă chitanță, primind-o înapoi pe cea pentru 4 000 de ruble. Prima chitanță s-a păstrat, a doua s-a pierdut în Moldova. În istoriografie, continuă autorul, s-a considerat pînă acum prima chitanță, deci cea anulată, drept act de adeverire pentru suma primită de rege cu titlu de împrumut, iar condițiile cuprinse în ea, drept obligatorii. Petru a murit în 1391. Fratele și urmașul său, Roman, a reinnoit obligațiile de vasalitate față de Polonia¹², dar, amestecîndu-se în luptele dintre principii lituanieni, a dispărut în condiții necunoscute. De această împrejurare au profitat ungrii, căci Ștefan, succesorul lui Roman, a intrat în 1394 sub suzeranitatea regelui Ungariei. Fracțiunea boierilor polonofi¹³ l-a adus însă în 1395 sub suzeranitatea polonă. În scrisoarea lor către rege se menționează pentru prima dată de Pocuția și țara Șepenițului. Într-adevăr boierii declară că Ștefan renunță la Pocuția, iar chestiunea stăpînirii țării Șepenițului rămîne să o discute cu ocazia întîlnirii sale cu regele. Autorul arată că istoricul polon Al. Czolowski, care s-a ocupat cu mult

⁹ Kuczynski, *op. cit.*, loc. cit., p. 9 și nota 39.

¹⁰ M. Costăchescu, în *Documentele moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare*, II, Iași, 1932, p. 599—603, dă greșit 6 mai ca dată a zilei și lunii în care s-a emis actul omagial al lui Petru. În realitate, „vigilia translacionis beati Stanislai martiri”, în care s-a emis actul, cade în ziua de 26 septembrie, strămutarea moaștelor sărbătorindu-se la 27 septembrie (B. Wlodarski, *Chronologia polska*, Varșovia, 1957, p. 88—89).

¹¹ Autorul afirmă că data de 10 februarie 1388 a fost greșit calculată de cei ce au publicat pînă acum această scrisoare. Totuși, la această dată s-a ajuns just, luîndu-se ca bază de calcul săptămînile postului mare, inclusiv săptămîna de dinaintea Paștelor (Costăchescu, *op. cit.*, p. 603—604). Autorul a calculat zilele postului mare, fără cele ale săptămîinii patimilor, ajungînd astfel la data problematică de 16 februarie 1388 (p. 63 și nota 10).

¹² Actul omagial al lui Petru este datat greșit de autor în 3 ianuarie 1393; în realitate el a fost emis la 5 ianuarie 1393 (Costăchescu, *op. cit.*, p. 607—609).

înainte de această problemă¹³, a afirmat că domnul moldovean avea dreptul să ceară Pocuția pe baza chitanței regelui care-i asigura înapoierea sumei de 3 000 de ruble; acest împrumut nefiind restituit la termen, Haliciul și teritoriul adiacent, care nu era altceva decât Pocuția, a trecut, în conformitate cu acordul stabilit, în proprietatea domnului moldovean. Această interpretare a fost admisă de atunci pînă astăzi atît în literatura polonă cît și în cea românească.

După autor însă realitatea a fost alta. Dat fiind că a doua chitanță a regelui pentru suma de 3 000 de ruble nuse cunoaște, el afirmă că nu se știe dacă amanetul (cetatea Haliciului cu ținutul adiacent), menționat în prima chitanță (cea anulată), figura și în chitanța a doua. În schimb, el declară că se poate presupune și că presupunerea sa se arată a fi justă că în a doua chitanță a regelui se menționa alt zălog. Cu această ocazie, autorul afirmă că Czolowski a greșit cînd a identificat cetatea Haliciului și teritoriul adiacent cu Pocuția. După autor, Haliciul cu ținutul din jur formau stărostia de Halicz, iar nu Pocuția.

Autorul încearcă să-și fundamenteze teza prin scrisoarea pretendentului Ivașcu, fiul lui Petru, din 9 decembrie¹⁴ 1400 către rege, prin care-i promitea să renunțe la țara Șepenițului și să-i restituie chitanța de împrumut al celor 3 000 de ruble în cazul cînd ar obține tronul. După autor ar rezulta deci că în tranzația de împrumut obiectul amanetului n-a fost Pocuția și nici stărostia Haliciului ci țara Șepenițului. Cu acest prilej el respinge și afirmația lui Czolowski, după care regele polon a dat țara Șepenițului ca feudă lui Petru.

Dar autorul încearcă să-și sprijine teza și pe cele ce le-ar fi scris N. Iorga¹⁵, care ar fi observat just că regele a pus ca amanet domnilor moldoveni pentru suma primită cu titlu de împrumut țara Șepenițului. În realitate însă, Iorga n-a afirmat nicicînd că ar fi survenit vreo modificare în obiectul zălogului, ci numai că banii n-au fost restituiți la termen, astfel că Petru a primit, în locul îndepărtatului Halici, districtul de Șepeniț. În schimb, teza aceluiași Iorga, potrivit căreia chitanța ce ni s-a păstrat de la rege constituie o dovadă a vînzării Pocuției, sub pretextul amanetului¹⁶, este respinsă de autor ca fantastică.

După noi, inovația autorului nu este nici convingătoare, nici științifică. Regele nu putea schimba obiectul zălogului de la o chitanță la alta, fără consimțămîntul domnului moldovean. Iar despre o asemenea schimbare și despre un asemenea consimțămînt nu există nici o mențiune documentară. Dimpotrivă, există un izvor documentar indiscutabil, care confirmă fără nici o putință de îndoială că obiectul amanetului a fost Pocuția. Este vorba de reinnoirea din 1411 de către rege a obligației de a restitui în curs de doi ani lui Alexandru cel Bun 1 000 de ruble din cele luate cu împrumut de la strămoșul său; în caz contrar îi va pune amanet Pocuția¹⁷. Cu alte cuvînte, se punea după 23 de ani amanet tot Pocuția, chiar și pentru 1 000 de ruble, deci pentru a treia parte din suma împrumutată în 1388. Cel ce a văzut, primul, acest document o confirmare a tezei că obiectul zălogului din 1388 a fost Pocuția, a fost Czolowski. Spieralski însă respinge și această confirmare, ca una ce n-ar corespunde adevărului. După el, în urma noului acord survenit în 1411, domnul moldovean ar fi obținut ca proprietate țara Șepenițului, ținut pînă atunci ca amanet, pentru care ar fi renunțat la 2 000 de ruble din suma împrumutată regelui de Petru în 1388; restul de 1 000 de ruble regele s-a obligat să-l restituie în

¹³ În lucrarea *Sprawy woloskie w Polsce do r. 1412* (Chestiuni moldovenești în Polonia pînă la anul 1412), în „Kwartalnik Historyczny”, 1891, p. 581—582.

¹⁴ În realitate, scrisoarea e din 8 decembrie, căci în această zi se sărbătorește concepțiunea Maicii Domnului (Włodarski, *op. cit.*, p. 228). Costăchescu, *op. cit.*, p. 619—621, a dat greșit pentru această scrisoare data de 25 martie. În realitate, la 25 martie cade Bunăvestirea, iar nu concepțiunea.

¹⁵ În *Geschichte des rumänischen Volkes*, I, Gotha, 1905, p. 286.

¹⁶ În *Polonais et Roumains*, București, 1921, p. 7—8.

¹⁷ Costăchescu, *op. cit.*, p. 640—641.

termen de doi ani, în caz contrar urmînd să pună amanet Pocuția. În sprijinul celor de mai sus, autorul trimite din nou la lucrarea lui Iorga¹⁶. Dar acesta nu spune altceva decît că regele promise lui Alexandru cel Bun Pocuția cu titlul ereditar, dacă nu-i va restitui în termen de doi ani suma de 1 000 de ruble. El mai arată că regele nu restituise pînă atunci cele 3 000 de ruble, astfel că tranzacția din 1411 constituia o reducere prietenească a datoriei, restul fiind plătit prin cedarea țării Șepenițului. Cele spuse de Iorga, care nu vede în țara Șepenițului amanetul pentru împrumutul făcut de rege în 1388, nu constituie decît o interpretare a actului din 1411, interpretare care nu poate servi autorului drept sursă documentară pentru fundamentarea tezei sale.

Convins totuși că obiectul zălogului a fost țara Șepenițului, autorul combate teza lui I. Nistor¹⁷, după care la 1387 această țară aparținea Moldovei. Dimpotrivă, el afirmă că domniii moldoveni, poate chiar Petru, dar desigur Roman, au luat în stăpînire acest teritoriu cu titlu de amanet probabil în anul 1391, dată cînd a expirat termenul de trei ani de restituire a sumei împrumutate. Acest teritoriu a fost luat apoi de poloni înapoi în 1393, cînd Roman a fost bătut de Vitold al Lituaniei. Amintind apoi de domnia lui Iuga, autorul atribuie greșit, după Czolowski, acestui domn un document din 8 noiembrie 1400 (p. 66, nota 31), cită vreme acest act a fost emis, în realitate, la 28 noiembrie 1399, deoarece încă din februarie 1400 începuse domnia lui Alexandru cel Bun²⁰.

În ceea ce privește Pocuția, autorul spune că pare să fie adevărat ceea ce s-a scris mai demult la noi că Moldova a obținut această provincie dimpreună cu țara Șepenițului din partea Ungariei în perioada cînd aceasta stăpînea Rusia Hali-ciului. În tot cazul, ulterior domniii moldoveni și-au motivat frecvent pretențiile asupra Pocuției prin aceea că regele Ungariei le-a cedat lor drepturile asupra ei. De aceea, autorul afirmă că nu este exclus ca Pocuția și țara Șepenițului să fi fost cedate de unguri moldovenilor în timpul lui Iudovic cel Mare sau mai curînd după moartea lui, deci în general în perioada dintre 1370 și 1387. În felul acesta, aceste teritorii au putut să se afle scurt timp în stăpînirea lui Petru, dar s-au întors la Polonia cînd domnul moldovean s-a recunoscut vasalul ei. Autorul mai arată că pretențiile moldovene asupra Pocuției își aveau surse într-un trecut mult mai îndepărtat. Căutînd însă să dezvolte această idee, autorul se face, din păcate, ecoul unor teze depășite și neștiințifice în legătură cu originea poporului român din Moldova.

În continuare, el se ocupă de primele lupte dintre moldoveni și poloni pentru Pocuția (p. 66—72). Astfel el arată că probabil chiar Roman, urmașul lui Petru, s-a gîndit la ocuparea Pocuției și că nu este exclus ca să fi reușit s-o ocupe pentru scurt timp. Urmașul său, Ștefan, vasal al Ungariei, a putut și el să revendice Pocuția, dar cînd s-a hotărît să recunoască suzeranitatea polonă, țara Șepenițului a revenit Moldovei (1395), după autor, ca zălog, cită vreme Pocuția a rămas mereu în stăpînirea polonilor. Autorul combate afirmația lui Iorga că Pocuția aparținea în 1398 Moldovei, afirmație bazată pe existența în acel an a unui staroste de Haliți și Colomea cu numele de Benko. Autorul dovedește că acest nume atestă o naționalitate rutenă, iar nu una românească. În continuare el arată că Alexandru cel Bun a rămas aproape pînă la sfîrșitul domniei un vasal credincios al regelui polon. În paranteză menționăm că Spieralski a scris în acest sens și un articol sub titlul *În legătură cu participarea moldovenilor la lupta de la Grünwald*²¹. Autorul arată apoi că deși regele n-a restituit probabil lui Alexandru cele 1 000 de ruble, pentru care a dat o nouă chitanță în 1411, domnul moldovean n-a ocupat totuși

¹⁶ *Polonais et Roumains*, p. 9—10.

¹⁷ În lucrarea *Die moldauischen Ansprüche auf Pokutien*, Viena, 1910, p. 10—11.

²⁰ *Documente privind istoria României*, A, XIV, XV, vol. I, p. 6, nr. 9.

²¹ *W sprawie udziału Moldawian w bitwie pod Grunwalden*, în „Zapiski Historyczne”, 1964, nr. 4, p. 519—526. Pînă acum n-am avut puțința de a procura acest articol.

Pocuția ca amanet, ci, amenințat de înțelegerea polono-maghiară ostilă Moldovei (1412), a depus omagiu de vasalitate regelui la Sniatyn (1415). Autorul combate pe drept cuvânt afirmația lui Nistor și Iorga că la Sniatyn Alexandru a apărut ca gazdă, cu alte cuvinte că Pocuția se afla atunci în stăpînirea Moldovei. El arată că abia incursiunea din 1431 a domnului moldovean în Pocuția constituie o dovadă despre pretențiile moldovene nestinse asupra acestui teritoriu.

În continuare autorul urmărește problema stăpînirii țării Șepenițului în cursul luptelor pentru domnie dintre urmașii lui Alexandru cel Bun pînă la Ștefan cel Mare. Cu această ocazie însă, pe lângă interpretări uneori greșite ale documentelor, el atribuie și o cronologie eronată actelor omagiale date de domnii și boierii moldoveni regilor poloni, și aceasta ca urmare a calculării defectuoase a anului de emisie a acestor acte redactate în limba slavă. Într-adevăr autorul, neștiind că în Moldova anul începea la 1 ianuarie și că anul de la 1 septembrie a fost introdus abia după 1572²², scade din anii de la facerea lumii pentru documentele emise în lunile septembrie-decembrie 5509 în loc de 5508, astfel că le datează cu un an mai devreme decît au fost redactate în realitate. De pildă, data de 1 septembrie 1434 pentru actul omagial al lui Ilie, fiul lui Alexandru cel Bun (p. 68), trebuie deplasată cu un an mai tîrziu, adică la 1 septembrie 1435²³. De asemenea, data de 3 septembrie 1434 pentru actul boierilor (p. 68) urmează să fie corectată prin 3 septembrie 1435²⁴. Alară de aceasta, autorul afirmă că prin actul său omagial, Ilie a promis să restituie Poloniei țara Șepenițului. În realitate, în documentul citat nu este vorba de nici o promisiune de această natură. Al doilea act omagial al lui Ilie, emis, după autor, în septembrie 1435 (p. 68), poartă în realitate data de 19 septembrie 1436²⁵. Autorul arată că atunci s-au făcut pentru a doua oară presiuni asupra lui Ilie pentru a promite să întoarcă polonilor țara Șepenițului, ca despăgubire pentru distrugerile provocate de tatăl său în voievodatul Rusiei la 1431, dar că Ilie a aminat să restituie teritoriul citat, deși și-a repetat încă de două ori promisiunea de a-l restitui (p. 68—69). În realitate, Ilie n-a aminat nimic, ci, prin actul său de la 23 septembrie 1436, iar nu din 22 septembrie 1435, după cum îl datează greșit autorul (p. 68), a întors polonilor țara Șepenițului, ca despăgubire pentru pagubele pricinuite de tatăl său în Pocuția²⁶. De asemenea, nu poate fi vorba de repetate promisiuni din partea lui Ilie de a restitui teritoriul, ci numai de o întărire după trei ani a jurămîntului de credință și a renunțării la acel teritoriu, întărire făcută prin actul de la 8 septembrie 1439²⁷, iar nu de la 8 septembrie 1438 după cum îl datează greșit autorul (p. 69, nota 53). Documentul prin care Ștefan, fratele lui Ilie, se obligă să dea ajutor armat regelui poartă, după autor, data de 25 septembrie 1438 (p. 69, nota 54); în realitate, el a fost emis cu un an mai tîrziu, adică la 25 septembrie 1439²⁸. La fel anul actului omagial al lui Ștefan, calculat de autor ca fiind 1444 noiembrie 26 (p. 69), trebuie înlocuit cu anul 1445 noiembrie 26²⁹. Și data de 23 septembrie 1542, atribuită de autor scrisorii lui Alexandru, fiul lui Ilie, prin care se obligă să depună regelui jurămîntul de credință (p. 71), urmează să fie corectată prin data de 23 septembrie 1453³⁰. În sfîrșit, autorul dă greșit atît data de 6 octombrie 1454 pentru scrisoarea lui Petru Aron către rege, cît și conținutul acestei scrisori. După el, domnul moldovean a jurat credință regelui și a garantat în același timp Mariei Holszanska, văduva lui Ilie, stăpînirea asupra țării Șepenițului (p. 71). În realitate în această scrisoare, emisă la

²² *Documente privind istoria României. Introducere*, I. București, 1956, p. 416—417.

²³ Costăchescu, *op. cit.*, p. 686—688.

²⁴ *Ibidem*, p. 689—690.

²⁵ *Ibidem*, p. 697—700.

²⁶ *Ibidem*, p. 706—709.

²⁷ *Ibidem*, p. 712—714.

²⁸ *Ibidem*, p. 714—715.

²⁹ *Ibidem*, p. 728—731.

³⁰ *Ibidem*, p. 765—769.

1 octombrie 1455, domnul moldovean a jurat credință regelui și a dat Mariei, în schimbul Hotinului, Țirgul Siretului și alte venituri în Moldova³¹, țara Șepenițului aflându-se atunci și rămânând de atunci în stăpînirea Moldovei. Alungat de Ștefan cel Mare, Petru Aron trăia încă, după autor, în 1490, cînd, aflîndu-se în Hotin, se obliga să plătească unui magnat din Rusia ruteană 1000 de zloți anual în cazul cînd ar obține din nou tronul cu ajutorul polon (p. 72, nota 81). Autorul își întemeiază afirmația de mai sus pe o scrisoare pe pergament a lui Petru din 19 iulie 1490, care se păstrează în Arhivele Centrale din Varșovia. Aceasta ar însemna că Petru Aron n-a fost ucis de Ștefan în 1469, după cum se știa pînă acum. După noi, în scrisoarea citată nu este vorba de Petru Aron, ci de un alt pretendent cu numele de Petru.

Autorul combate, în sfîrșit, opinia exprimată într-o lucrare sovietică³², potrivit căreia Polonia, folosindu-se de războiul feudal din Moldova, a pus în 1443 stăpînire pe Pocuția, luată în stăpînire de Alexandru cel Bun. În schimb, el arată că în învălmășagul acelor lupte, în Polonia s-a hotărît încorporarea Moldovei la regatul polon. Într-adevăr, sub pretextul ajutorului pentru Alexandru, fiul lui Ilie, a fost trimisă aici o armată, formată din mobilizarea generală a șleahței din regiunile rutene, care însă a fost zdrobită de moldovenii la Crasna (1450).

Urmează apoi paginile consacrate lui Ștefan cel Mare și problemei Pocuției (p. 72—77). După autor, Ștefan, cea mai eminentă individualitate dintre toți domnii moldoveni, a comis o mare greșală făcînd din Pocuția obiectul unui conflict cu Polonia, conflict care a făcut imposibilă colaborarea dintre români și poloni, dar care s-a terminat în cele din urmă în favoarea turcilor.

Trecînd la subiect, autorul afirmă că Ștefan a revendicat încă din anul 1468 Pocuția. În realitate, prin solia sa din 28 iulie 1468, el a promis regelui credință de vasal, dar n-a ridicat nici o pretenție asupra provinciei amintite³³. Autorul combate apoi afirmația istoricilor români (Iorga, Nistor, Ursu), după care Ștefan a pus stăpînire pe Pocuția în 1490—1492. După autor, cea dintîi acțiune a lui Ștefan în Pocuția a avut loc mai înainte, și anume în 1488, cînd regele a protestat pe lingă domnul moldovean împotriva incursiunii oamenilor săi în Pocuția. Este vorba de acțiunea lui Muha. Autorul arată că istoriografia actuală vede în acțiunea acestuia o răscoală antifeudală țărănească. Mai justă i se pare însă poziția istoriografiei mai vechi românești, care a păcătuțit ce-i drept atunci cînd a negat aspectul de clasă al răscoalei, dar care, potrivit situației reale a lucrurilor, a pus pe primul plan tendința lui Ștefan de a pune stăpînire pe Pocuția. După autor, se pare că începutul așa-numitei răscoale populare a lui Muha l-a constituit misiunea primită în 1483 din partea lui Ștefan de a ridica pe țărani ruteni împotriva nobilimii, de a prăda și, în cazul unor împrejurări favorabile, de a pune stăpînire pe Pocuția. Încercarea însă a eșuat. Abia în primăvara anului 1490, în Rusia ruteană au avut loc grave tulburări țărănești, provocate desigur de a doua acțiune a lui Muha, inspirată tot de Ștefan. De astădată însă această acțiune a luat un caracter neașteptat și pentru domnul moldovean: s-a transformat într-o răscoală țărănească, care s-a întins și asupra Moldovei. Bătut, Muha a fugit, nu însă la Ștefan ci la turci. Prins pe drum, el a fost închis la Suceava. Autorul afirmă că, în goană după el, polonii au intrat în Moldova, aducînd cu ei ca pretendent la tron pe Petru Aron³⁴. În 1491, Muha a fost trimis din nou în Rusia ruteană, unde a fost însă prins și ucis. Autorul arată, în încheiere, că Ștefan, care a voit să pună stăpînire pe Pocuția prin

³¹ Costăchescu, *op. cit.*, p. 773—777.

³² *Istoria Moldaviei*, I, Chișinău, 1951, p. 131.

³³ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, București, 1913, p. 300—304.

³⁴ Autorul citează pentru această afirmație scrisoarea lui Petru din Hotin din 19 iulie 1490, care se află, după cum s-a amintit, în Arhivele Centrale din Varșovia.

răscoală, a fost nevoit în cele din urmă să se ocupe de stingerea tulburărilor țărănești din propria-i țară³⁵.

El arată apoi că încercarea următoare a lui Ștefan de a ocupa Pocuția este legată de consecințele înfringerii lui Ioan Albert în Moldova (1497). Exploataind această înfringere, precum și năvălirile turco-tătare ce i-au urmat asupra Poloniei, Ștefan a căutat să silească pe rege să-i dea Pocuția. Acesta a rezistat însă presiunilor sale, astfel că în tratatul polono-moldovean din 15 aprilie 1499 problema Pocuției n-a fost menționată.

În continuare, autorul se ocupă de pierderea Pocuției de către poloni în 1502 (p. 77—94). Cu acest prilej el arată că actul de ratificare din partea lui Ștefan a tratatului moldo-polon a fost emis la 11 iulie 1499 și că data de 12 iulie dată de editori exemplarului slav al acestui tratat este greșită (p. 77, nota 118). În realitate, instrumentul moldovean de ratificare a fost redactat în două exemplare și în două limbi (latină și slavă), exemplarul latin purtând data de 11, iar cel slavon de 12 iulie 1499³⁶. Autorul arată că Ștefan a cerut Pocuția cu ocazia schimbului actelor de ratificare a tratatului. El urmărește apoi îndelungatele și pentru Ștefan infructuoase tratative cu Albert, în prezența comisarilor unguri, în vederea soluționării diferendului de hotar. În continuare, el redă, pe baza unui material documentar în mare parte necunoscut la noi, mersul evenimentelor care au dus la ocuparea Pocuției de Ștefan la sfârșitul lunii septembrie 1502. Justa precizare de către autor a datei ocupării Pocuției de Ștefan vine să corecteze data eronată din colecția românească de documente³⁷, precum și cea din ultima sinteză istorică de la noi³⁸. Totodată autorul combate teza istoricilor români (Nistor, Iorga), după care Pocuția s-ar fi aflat în posesiunea lui Ștefan încă din anul 1497 și că ocupația militară a acestui teritoriu de către moldoveni ar fi urmat abia în noiembrie 1502.

Autorul se ocupă apoi de recuperarea Pocuției de către poloni (1505) (p. 94—109). El continuă să prezinte în amănunte noi mersul tratativelor moldo-polone, prin intermediul regelui Ungariei, în vederea reglementării problemei stăpînirii Pocuției. Astfel el arată că după moartea lui Ștefan, Polonia, pentru a recupera Pocuția, a fost gata să apeleze la ajutorul turcilor și să aprindă războiul civil în Moldova, prin sprijinirea pretendenților la tron împotriva lui Bogdan. Ca urmare, acesta a renunțat la Pocuția în speranța căsătoriei sale cu sora regelui (1505).

În sfârșit, autorul prezintă (p. 109—121) evenimentele care au dus la reocuparea, în prima decadă a lunii septembrie 1506, a Pocuției de către Bogdan, dezamăgit în proiectele sale de alianță cu Polonia, proiecte care, după autor, au mers prea departe (uniunea Moldovei cu Polonia și unirea bisericii cu Roma), supărînd atît pe turci cît și pe unguri. Bogdan s-a arătat deci, după autor, un om politic nerealist, căci în loc de a continua să mențină relații prietenești cu Polonia și Ungaria, fapt care ar fi constituit singura șansă de salvare a Moldovei față de turci, el a pornit împotriva Poloniei. La 29 septembrie 1506 însă, armata polonă, compusă din circa 2000 de călăreți mercenari, cîteva sute de pedestrași și cîteva tunuri și comandată de Kamenecki, a înălțat garnizoanele moldovene din Pocuția (600 de oameni) și a intrat în Moldova într-o expediție de represalii, pierzînd la început 50 de călăreți din avangardă, dar înfrîngînd în sfârșit armata moldoveană undeva pe drumul de la Colaciu spre Șepeniș sau Cernăuți, iar nu la Hotin, după cum s-a susținut pînă acum, și ajungînd cu pustiirea pînă la Botoșani.

³⁵ Cu acest prilej, autorul combate unele teze din *Istoria Moldaviei* (I, p. 109) în legătură cu această răscoală.

³⁶ I. Bogdan, *op. cit.*, p. 417—441.

³⁷ I. Bogdan, *op. cit.*, p. 459—462, unde se dă greșit luna aprilie 1502 ca dată pentru întrevederea dintre Ștefan și trimisul polon după ocuparea Pocuției, întrevedere care, în realitate, a avut loc la 8 octombrie 1502 și în care s-a cerut domnului moldovean să retrocedeze Pocuția.

³⁸ *Istoria României*, II, 1962, p. 549, unde se dă greșit anul 1501 ca dată pentru ocuparea Pocuției de Ștefan.

În cel de al treilea studiu al său, Spieralski analizează sumar campania polonă din Moldova din anul 1497 și consecințele ei imediate, adică primele năvăliri turcești asupra Poloniei. El arată că polonii au urmărit prin expediția lor să ia de la turci Chilia și Cetatea Albă și să subordoneze Moldova Poloniei. După autor, Ștefan cel Mare, deși vasal al regelui, era de fapt un stăpînitor independent, iar pentru aspirațiile polone la Marea Neagră, un stăpînitor greu de suportat. De aici proiectul polon de a-l înlocui cu Sigismund, fratele regelui. În Polonia însă nu s-a apreciat la justa ei valoare politica lui Ștefan. Circurile conducătoare poloneze s-au încrezut în propriile lor forțe, n-au pregătit din punct de vedere diplomatic expediția și au ales pentru ea momentul cel mai nepotrivit. Regele n-a cîștigat pentru planurile sale nici pe fratele său, regele Ungariei, care s-a opus expediției și înlăturării lui Ștefan, aceasta datorită îndelungatei rivalități polono-maghiare pentru influență în Moldova. El a putut conta numai pe ajutorul celui alt frate al său, marele duce al Lituaniei. În schimb, Ștefan s-a bazat pe o vastă coaliție antipolonă. Sub aceste auspicii, continuă autorul, expediția lui Albert n-avea nici o șansă de reușită: îndreptată împotriva Moldovei în loc de împotriva Turciei, ea a fost sortită din capul locului eșecului. Într-adevăr, armata polonă, care a asediat fără succes cetatea Sucevei, a găsit în fața ei nu numai pe moldovenii, ci și pe turcii, cu românii din Țara Românească și cu tătarii, ba chiar și pe unguri. După armistițiul încheiat, ea a luat calea întoarcerii, dar a fost bătută în codrii Cosminului. Regele n-a primit ajutorul Lituaniei, datorită intervenției hotărîte a Moscovei, aliata lui Ștefan. În continuare autorul combate teza mai veche, preconizată de O. Górka, după care nici Ștefan și nici armata sa n-au luat parte la lupta de la Cosmin. Dacă el admite totuși ca foarte probabilă absența lui Ștefan de pe cîmpul de bătaie, și aceasta din cauza bătrîneții și bolii sale de picioare, în schimb afirmă că oastea moldoveană a luat cu siguranță parte nu numai la luptă, ci și la urmărirea învinșilor.

Într-adevăr, continuă autorul, pe urma armatei polone înfrînte au pornit, în noiembrie 1497, trupele victorioase ale moldovenilor, turcilor, muntenilor și tătarilor, prădînd ținuturile rutene pînă la Halici. Cu această ocazie, autorul arată pe bună dreptate că nu poate fi vorba de ocuparea atunci a întregii Pocuții, după cum afirmaseră la timpul lor unii istorici români. Dar consecința imediată și cea mai grea a înfrîngerii polonilor în Moldova au fost năvălirile turcilor asupra Poloniei. Autorul descrie prima mare expediție, întreprinsă în mai 1498, cu acordul sultanului, de Bali-bei Malcoci-oglu, pașa Silistrei, expediție conjugată cu năvălirea în același timp a tătarilor. La armata turcească s-au atașat, după autor, detașamente necontrolate de munteni și moldoveni. Găsind Polonia lipsită de apărare, turcii au prădat nestingheriți voievodatul Rusiei de la Liov la Przemyśl și Sanok, iar tătarii întinderi mari din Podolia și Volinia. Autorul afirmă că la aceste năvăliri Moldova n-a luat parte în mod deschis și că opinia istoricilor poloni și români, după care promotorul lor a fost Ștefan cel Mare, este falsă. După autor, Ștefan a dat în tăcere mină liberă lui Boldur să urmărească pe poloni după luptă și a ajutat apoi turcilor și tătarilor în incursiunile lor asupra Poloniei, dar toate acestea le-a făcut în așa fel, încît să nu dea regelui motive pentru a-l acuză că a călcat armistițiul încheiat sub zidurile Sucevei. Aceasta, pentru motivul că în spiritul aceluia armistițiu urmau să fie duse, prin intermediul Ungariei, tratative de pe urma cărora Ștefan se aștepta la încorporarea Pocuției la Moldova.

În concluzie, autorul afirmă că nu este adevărat că în iunie-iulie 1498 a avut loc o incursiune personală a lui Ștefan în Podolia și Rusia Roșie. El nu dă crezare așadar cronicilor de la Bistrița și Putna și nici cronicii moldo-polone, după care moldovenii, sub comanda lui Ștefan, au năvălit în Polonia și au pustiit-o pînă la Liov și Przemyśl. Autorul arată că avem de a face cu o grupă de cronici de atmosferă antipolonă, iar că întîmplările relatate în ele sînt legate de năvălirile turco-tătare. El nu dă crezare nici cronicii lui Ureche, care, după cum se știe, numai de simțăminte antipolone nu poate fi învinuită. Autorul își mai bazează teza pe faptul că nici un izvor polon nu vorbește de vreo incursiune moldovenească în Polonia.

După noi, problema nu este atât de simplă. În primul rând, nu se poate trece atât de ușor peste relatările unei întregi serii de cronici vechi moldovenești, inclusiv cronică lui Ureche, care, toate, dau amănunte asupra incursiunii lui Ștefan în Polonia. Nu se poate trece apoi atât de ușor nici peste tradiția păstrată pînă tîrziu în Polonia în legătură cu această năvălire. Ca dovadă, o frescă din biserica franciscanilor din Przemysł, datînd din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, înfățișează pînă astăzi scena uciderii, la 20 iulie 1498, a unor călugări în piața orașului de către moldoveni³⁹. Nici așa-zisa grijă a lui Ștefan pentru respectarea armistițiului nu ne convinge, aceasta pentru simplul motiv că cea mai flagrantă violare a acestui armistițiu au constituit-o doar atacul moldovenilor și înfrîngerea polonilor la Cosmin. După această bătălie se mai putea oare pune problema respectării vreunui armistițiu, încheiat înaintea ei? În sfîrșit, lăcerea izvoarelor polone în legătură cu incursiunea lui Ștefan nu constituie o dovadă „ex silentio” de neexistența acestei incursiuni. O anumită îndoială asupra acțiunii lui Ștefan ne-o poate provoca totuși Itinerarul aproape identic al năvălirii moldovene și al celei turcești. Locurile atinse, după autor, de turci sînt în cea mai mare parte acleași, pe care după cronică lui Ureche, le-a lovit Ștefan. Izvoarele narative moldovene dau în plus trei orașe pustiite numai de Ștefan (Trembowla, Podhajce și Buczacz). Îndoiala se naște din întrebarea: a luat oare Ștefan același drum pe care-l pustiiseră numai cu o lună înainte turcii?

Problema incursiunii lui Ștefan în Polonia din 1498 rămîne deci deschisă.

În continuare autorul se ocupă de tactica regelui polon și de cea a domnului moldovean în activitățile lor diplomatice pentru încheierea păcii. Cu această ocazie el atrage că Ștefan a căutat să șantajeze pe poloni cu legăturile sale cu Turcia, dar că regele nu s-a lăsat șantajat, ci a amînat mereu începerea tratativelor de pace pînă ce a găsit că momentul îi era favorabil. Tergiversarea începerii discuțiilor de către partea polonă a făcut pe Ștefan să-și modifice tactica, în sensul îmbunătățirii relațiilor cu Polonia, conștient însă în același timp pe sprijinul Ungariei în eforturile sale de a obține pe cale pașnică Pocuția. Această schimbare de tactică și-a găsit, după autor, reflexia în prevenirea de către Ștefan a polonilor, probabil prin intermediul ungarilor, de noua incursiune turcească ce se pregătea și care a avut loc la sfîrșitul lui noiembrie 1498 în regiunea de sud de Nistru a Rusiei rutene. La întoarcere, cei scăpați vii de gerurile iernii au fost loviți și nimiciți de moldoveni la trecerea Prutului (5 ianuarie 1499). Prin acest atac, ca și prin prevenirea polonilor de incursiunea turcească, autorul crede că Ștefan a căutat să demonstreze Poloniei și Ungariei, care încheiaseră încă la 12 iulie 1498 o alianță împotriva Turciei, că este gata să adere la ea. S-a ajuns astfel la tratativele de pace cu polonii, care au avut loc, prin intermediul ungarilor, la Cracovia în primăvara anului 1499 și care au dus, după cum s-a arătat, la încheierea, la 15 aprilie același an, a unui tratat polono-maghiar și a unui tratat de pace moldo-polon, ratificat de Ștefan în iulie 1499. Autorul arată că, deși în tratat nu se amintește nimic de Pocuția, totuși problema ei a fost ridicată de partea moldoveană în cursul tratativelor. Cu această ocazie, autorul combate, pe drept cuvînt, pe istoricii români care au considerat că în acea vreme Pocuția se găsea deja în stăpînirea lui Ștefan. După autor, trecerea sub tăcere a pretențiilor moldovene asupra ei în tratat se explică prin intransigența părții poloneze la tratative. Sub acest aspect, afirmă autorul, se poate vorbi de o înfrîngere diplomatică a lui Ștefan, care n-a reușit să exploateze pînă la capăt înfrîngerea polonă de la Cosmin. Se poate, mai spune autorul, ca atitudinea mediatorilor maghiari în problema Pocuției să nu fi fost atât de hotărîtă pe cît se așteptase domnul moldovean, care se bucura de un puternic sprijin în cercurile influente ale magnaților maghiari și care recunoștea mai departe suzeranitatea Ungariei asupra țării sale. Aceasta

³⁹ K. Wolski, *Przemysł i okolice* (Przemysł-ul și împrejurimile), Przemysł, 1957, p. 69.

fiind situația, Ștefan a rezolvat singur problema, ocupînd în toamna anului 1502 Pocuția.

În sfîrșit, ultima și cea mai amplă lucrare a lui Spieralski se ocupă de campania de la Obertyn din anul 1531. În ansamblu, cartea cuprinde două secole de relații polono-române. Într-adevăr, jumătate din partea ei narativă constituie introducerea la campania de la Obertyn. În această vastă parte introductivă, autorul trece în revistă raporturile politice și militare dintre Polonia și Moldova de la începuturile lor și pînă la războiul din 1531 inclusiv. Expunerea este precedată de o analiză critică a bibliografiei polone și române asupra subiectului.

În primul capitol, consacrat condițiilor geografice (p. 11—17), autorul se ocupă de numele și așezarea geografică a Moldovei și Pocuției, precum și de limba, religia și ocupația populațiilor lor. În ceea ce privește Moldova, autorul dă greșit Romanul drept primă capitală a țării, cită vreme este știut că cea dintîi reședință a domnilor moldoveni a fost Baia. De asemenea, considerăm drept anacronism studiarea pentru veacul al XVI-lea a populației Moldovei pe provincii, ale căror denumiri, așa cum le folosește autorul, apar abia în secolele XVIII și XIX. Este știut doar că la începutul secolului al XVI-lea Moldova se prezenta geografic, politic și administrativ ca o țară unitară, iar așa-numita țară a Șepenițului, care făcea parte din hotarul ei de nord, nu era un teritoriu aparte și nici nu constituia o împărțire administrativă.

Mai importante însă pentru noi sînt amănuntele date de autor în privința Pocuției. Aceasta aparținea administrativ țării Haliciului, care intra, la rîndul ei, în componența voievodatului Rusiei. Țara Haliciului cuprindea patru districte: Halici, Trembowla, Colomeea și Sniatyn. Aceste două din urmă, împreună cu o parte din districtul Haliciului formau Pocuția. Aceasta avea în ajunul războiului moldo-polon din 1531 circa 107 sate și 13 orașe și orașele. Populația provinciei era, în majoritatea ei, ruteană și ortodoxă. Poloni se găseau foarte puțini, chiar printre nobilime. Nobilimea ruteană, mai ales cea măruntă, era numai în mică măsură polonizată. Anumite progrese le făcuse pe acest teritoriu colonizarea cu români, începută foarte de timpuriu și sprijinită în secolul al XVI-lea de magnații din familia Chodecki. Deci relațiile cu acești coloniști, dar mai ales raporturile religioase au favorizat propaganda moldovenească menită să asigure Moldovei stăpînirea asupra Pocuției. Această propagandă s-a folosit de neînulumirile populației rutene ortodoxe față de biserica oficială, catolică. Așa se explică faptul că de fiecare incursiune românească în Pocuția, o mare parte din populația acesteia trecea de partea domnului moldovean.

În capitolul al doilea se studiază forțele armate ale părților combatante la Obertyn (p. 18—58), cu care ocazie autorul dă pentru prima dată în istoriografia poloneză o schiță asupra armatei și artei militare moldovene de la jumătatea secolului al XV-lea pînă la jumătatea secolului al XVI-lea, folosind literatura română de specialitate. El arată apoi că la începutul secolului al XVI-lea, domni ambițioși (ca Bogdan cel Chior, numit de autor Bogdan cel cu un ochi, și Petru Rareș) s-au străduit să ducă o politică externă activă, dar n-au avut nici mijloace și nici geniul părintelui lor, Ștefan cel Mare. Pentru statul polono-lituanian însă, ale cărui resurse erau angajate în războaiele cu Moscova, iar dificultățile financiare nu-i permiteau să dezvolte sistemul de apărare militară permanentă la frontiera de sud, Moldova era, după autor, un adversar de temut, care dispunea încă mereu de o armată mai numeroasă, dar care era hotărît mai slabă decît armata polonă în ceea ce privește echiparea și arta militară. Cu această ocazie, autorul dă un succint istoric al armatei polone din acel timp, în care se arată că forța militară a Poloniei se baza la acea epocă mai ales pe armata de mercenari, care forma embrionul armatei permanente existente sub forma așa-numitei apărări curente („obrona potoczna“) a hotarelor de sud. În timp de pace, aproape toate aceste trupe mercenare erau dislocate în Rusia Roșie și Podolia, apărînd hotarele de incursiunile moldovenilor și tătarilor. Cavaleria stătea în cîmpie, pe șleau-

rile tătărești, iar infanteria în cetăți și cetățui, mai ales în Cămenița. În timp de război, trupele apărării curente, spornite cu forțe suplimentare, constituiau principala, dacă nu chiar unica forță armată a statului polon.

În capitolul al treilea, dedicat originii și desfășurării conflictului polono-moldovean pînă la 1510 (p. 57—78), autorul, după ce emite teoria nestiințifică cu privire la originea poporului român din Moldova, trece în revistă primele relații politice și militare dintre statul moldovean și regatul polon. Și în acest studiu autorul afirmă, fără o bază documentară sigură, că obiectul litigiului dintre poloni și moldoveni a fost țara Șepenițului, iar nu Pocuția. Analizînd apoi relațiile polono-moldovene din timpul lui Ștefan cel Mare, el arată că domnul moldovean a căutat încă de la început sprijin în Polonia împotriva turcilor, care-l amenințau cu război din cauza politicii duse de el în Țara Românească. Autorul este sigur că visul lui Ștefan a fost unirea Țării Românești, de același neam cu Moldova. În ceea ce ne privește, nu contestăm lui Ștefan cel Mare efortul de a realiza unitatea de luptă a Moldovei și Țării Românești împotriva turcilor, dar nu-i putem atribui ideea unificării acestor țări pe baza conștiinței naționale, noțiune care a apărut evident mult mai târziu. Autorul comite apoi și în această lucrare eroarea cînd afirmă că pretențiile lui Ștefan asupra Pocuției au fost ridicate pentru prima dată în 1468. În realitate, acest teritoriu a fost revendicat de domnul moldovean după înfrîngerea polonilor din 1497. El recunoaște că atitudinea dușmănoasă a lui Ștefan față de poloni a fost justificată de neîncrederea sa în ei din cauză că nu i-au dat ajutor eficient împotriva turcilor. Totuși, el afirmă că politica antipolonă a domnului moldovean a fost o greșeală din punct de vedere al intereselor Moldovei. Aceasta pentru motivul că în loc să caute căi de colaborare cu Polonia, în fața amenințării de moarte turcești, Ștefan a jucat un mare rol în realizarea alianței antiagelonice. Din parte-ne sîntem convinși că presupusa greșeală a lui Ștefan se justifică prin reala eroare a polonilor de a nu-i fi susținut lupta împotriva turcilor, ba mai mult, de a fi căutat să-l îndăture și să lichideze Moldova ca stat independent.

Independența lui Ștefan și activitatea sa în coaliția antiagelonică au servit, după autor, grupării oamenilor politici influenți din Rusia Roșie ca argument pentru lichidarea Moldovei independente. Urmarea directă a înfrîngerii polonilor a fost năvălirea turcilor în Polonia (1498). Autorul repetă și în acest studiu că Moldova n-a luat oficial parte la ea și afirmă că opinia, după care promotorul acestei năvăliri a fost Ștefan, dornic de răzbunare, este falsă. Și din nou, după autor, Ștefan a șantajat în cursul tratativelor pentru Pocuția pe poloni cu legăturile sale cu Turcia. Neobținînd nimic în privința Pocuției prin pacea încheiată cu Polonia la 15 aprilie 1499, Ștefan a ocupat în 1502 această provincie. Urmașul său, Bogdan, a renunțat la ea, pentru a o ocupa din nou în 1506 și 1509, fără a o putea însă menține. Prin tratatul de pace încheiat în 1510, chestiunea Pocuției a ramas să fie soluționată prin arbitrajul regelui Ungariei.

În capitolul al patrulea autorul trece în revistă relațiile polono-moldovene din anii 1510—1526 (p. 78—91). Cu acest prilej, el arată că după moartea lui Bogdan (1517), în Polonia s-a venit cu planul de a așeza în scaun pe Petru Rareș. Acest pretendent se afla, după autor, de mai mulți ani în Polonia, închis în cetatea Marienburg, de unde a stăruit, fără succes, în mai multe rînduri, să obțină ajutorul regelui pentru a ocupa scaunul Moldovei. În realitate, după cum s-a stabilit de mult timp la noi într-o lucrare, pe care autorul o folosește⁴⁰, nu este vorba de Petru Rareș, ci de un pretendent cu numele de Petru⁴¹. Că Petru Rareș nu

⁴⁰ Cf. Coriolan, *Petru Rareș înainte de urcarea sa pe tron și Petru pribeagul*, București, 1909; lucrarea este citată de Spieralski la p. 79, nota 6.

⁴¹ Acesta ar putea fi pretendentul din anul 1490, pe care Spieralski îl identifică greșit cu Petru Aron și pe care polonii îl aduceau în Moldova, atunci cînd îl urmăreau pe Muha.

și-a petrecut timpul de dinainte de urcarea sa în scaun în Polonia ne-o dovedește și faptul că în corespondența sa cu regele polon din 1531 în legătură cu ocuparea Pocuției, acesta îl numește fiu al lui Bogdan, lucru ce-i stârnește indignarea⁴². Dacă Rareș ar fi fost pretendentul, care a petrecut atât de mult timp în Polonia și care a dat atât de mult de furcă regelui, ne-am fi așteptat ca acesta să fi știut cel puțin că era fiul lui Ștefan cel Mare.

În al cincilea capitol, în care prezintă politica lui Petru Rareș față de Polonia în anii 1527—1530 (p. 92—98), autorul caracterizează pe domnul moldovean în felul următor: a fost o personalitate remarcabilă, dar, contrar tatălui său, a fost lipsit de spirit realist politic; voind să redea Moldovei vechea sa însemnătate, a căutat să imite politica părintelui său, fără a ține însă seama de situația politică internațională, radical schimbată în timpul său, când era nevoie de o mare perspicacitate politică și tact, dacă se voia ca Moldova să nu cadă pradă expansiunii turcești; Rareș n-a avut însă asemenea însușiri, iar prin întreaga sa politică a contribuit simțitor la căderea Moldovei.

După noi, politica lui Petru Rareș în ansamblul ei a fost o politică al cărei obiectiv constant l-a constituit lupta pentru redobândirea independenței țării și împotriva expansiunii otomane. Dacă autorul ar fi luat în considerare ansamblul politicii sale, iar nu numai latura ei poloneză, atunci poate n-ar fi redat în culori atât de sumbre chipul și activitatea domnului moldovean.

Cu aceasta, după 89 de pagini de tipar, autorul ajunge în sfârșit la subiectul propriu-zis al cărții și anume la războiul lui Petru Rareș cu polonii pentru Pocuția. În capitolul al șaselea el analizează așadar incursiunea moldovenilor în Pocuția din anul 1530 (p. 99—117). Înainte de aceasta însă, el amintește de tratativele purtate anterior între rege și Rareș pentru aplanarea litigiilor de hotar dintre cetățenii poloni și moldoveni. Cu această ocazie autorul arată greșit că domnul moldovean ar fi pus condiția ca întrunirile comisiei mixte de hotar să aibă loc timp de două zile pe partea moldovenească, iar a treia zi pe partea polonă, ceea ce este pentru că, după autor, daunele suferite de moldoveni ar fi fost mult mai mari decît cele pricinuite polonilor. În realitate, din documentul citat rezultă tocmai contrariul, adică două zile au fost consacrate întrunirilor comisiei pe partea polonă iar a treia zi pe partea moldovenească, la Hotin⁴³.

Trecînd la subiect, autorul arată că acțiunea lui Rareș de a pune stăpînire pe Pocuția s-a făcut cu aprobarea Turciei, care găsea în ea un excelent mijloc de presiune asupra Poloniei de a o opri să intre în alianță cu Habsburgii împotriva ei. El remarcă apoi că toți istoricii poloni și români, care s-au ocupat de această problemă, au stabilit eronat data incursiunii lui Rareș în Pocuția. Autorul dovedește că năvălirea s-a produs cel mai tîrziu în ziua de 3 decembrie 1530, la lăsatul serii. În sfârșit, el scoate pe bază de noi mărturii documentare pentru prima dată la lumină, ca ultim act al incursiunii, lupta ce s-a dat între moldovenii ce se înapoiau din Polonia și trupele polone din apărarea curentă la Hotin, la 31 decembrie 1530 la trecerea Nistrului, luptă care s-a terminat cu înfrîngerea polonilor și la care, după cum presupune autorul, au luat parte cel puțin 1120 de călăreți mercenari poloni.

În capitolul al șaptelea, dedicat pregătirilor polone de război în vederea recucerii Pocuției (p.118—147), autorul precizează, pe baza registrelor de recrutare a mercenarilor, că armata polonă care a luptat la Obertyn s-a compus din 24 de steaguri de călăreți și din o subunitate de straji călare de graniță (în total 4452 de oameni și tot atîtea cai), din 10 roate de infanterie (în total 1167 de oameni și 32 de cai) și din 12 tunuri (cu 29 de oameni și 58 de cai). În total:

⁴² Bogdan în Hurmuzaki, *Documente*, supl. II, vol. I, p. 23—24.

⁴³ *Acta Tomiciana*, XI, nr. 265.

5648 de oameni și 4542 de cai. Dacă la aceasta se adaugă cele 300 de care, trase de circa 1200 de cai și deservite de cel puțin 300 de oameni, se ajunge la concluzia că efectivul total al armatei polone număra circa 6000 de oameni, circa 5800 de cai și 12 tunuri. Între călăreții mercenari se găseau și câțiva români refugiați din Moldova (de pildă, Toma). Autorul amintește că refugiații moldoveni ajungeau în Polonia la anumite slujbe, de pildă un oarecare Dumitru a fost în 1530 comandantul mercenarilor poloni care păzeau granița cu Moldova pe Nistru. El combate, în sfârșit, pe istoricul ceh Macurek, care afirmase la timpul său că infanteria polonă care a luptat la Obertyn se compunea în cea mai mare parte din mercenari cehi⁴¹. După autor, marea ei majoritate era formată din poloni.

În capitolul al optulea, în care tratează despre recuperarea Pocuției de către poloni (p.148—159), autorul precizează că garnizoanele moldovene din această provincie se compuneau exclusiv din călăreți, cu un efectiv de până la 1200 de oameni, mai puțin decât stabiliseră anterior istoricii poloni și români. Lichidarea lor s-a făcut în zilele de 2—4 august 1531 de cei circa 1300 de călăreți poloni, defalcați de Tarnowski din armata sa centrală la Rohalyn. Și cu această ocazie autorul corectează cifrele date până acum în istoriografia polonă și românească în legătură cu evaluarea efectivului forțelor polone care au luat parte la acțiunea de recuperare a Pocuției, precum și amănuntele privind desfășurarea operațiilor militare. El arată că nu se cunosc pierderile moldovenilor, ci numai numărul prizonierilor (40, între care comandanți și boieri).

În capitolul al nouălea se descrie lupta de la *Gwoździec* din 19 august 1531 (p.160—170). Autorul arată că Rareș a dispus în noua sa campanie în Pocuția de maximum 20000 de oameni și de 50 de tunuri. Dintre aceștia, 6000 de călăreți au fost trimiși înainte să ia cetățuia *Gwoździec*. Asediul a început cel mai târziu la 15 august. Faptul că moldovenii n-au putut timp de câteva zile cucerii această cetățuie, apărută de cel mult 200 de poloni, dovedește, după autor, incapacitatea comandanților moldoveni și valoarea mediocră a trupelor de sub ordine. În ajutorul garnizoanei a sosit Tarnowski cu circa 4000 de călăreți, cu întreaga infanterie (1168 de oameni) și cu tabăra de 300 de care. Lupta a fost câștigată fără a se angaja toate forțele polone (infanteria și artileria). Moldovenii au fost înfrinți, cu pierderi grele: circa 2000 de morți și un mare număr de prizonieri, care au fost uciși pe loc din ordinul lui Tarnowski. Pe întregul parcurs al expunerii, autorul supune unei analize critice scrierile contemporane, precum și literatura istorică polonă și românească privind această luptă.

În capitolul al zecelea, consacrat bătăliei de la Obertyn din 22 august 1531 (p.171—190), el arată că, după lupta de la *Gwoździec*, lui Rareș i-au rămas nu mai mult de 17000 de călăreți, cu care a înfruntat pe poloni la Obertyn. Autorul corectează deci pe scriitorii contemporani și pe istoricii poloni și români, după care domnul moldovean ar fi dispus la Obertyn de numărul exagerat de mare de 20-24000 de oameni. În continuare, el dă o descriere clară a poziției și dispozițiilor forțelor combatante și, în sfârșit, a luptei ca atare în care tactica lui Tarnowski, ajutat de tabără, i-a adus victoria. Autorul crede că numărul moldovenilor căzuți în luptă, înecați apoi în mlaștină sau uciși ulterior de țărani n-a trecut de 5000. Nu se cunoaște precis numărul prizonierilor. După autor, pierderile polonilor au fost mai mari decât 256 de morți, după cum s-a scris până acum. El nu este de acord cu teza acelor istorici români, după care principala cauză a înfringerii lui Rareș a fost trădarea boierilor, și aceasta pentru motivul că nici un document nu vine în sprijinul ei. După autor, singura explicație a înfringerii moldovenilor este superioritatea artei militare polone față de cea moldovenească.

În ultimul capitol, al unsprezecelea (p.191—208), autorul se ocupă de luptele ce au urmat de o parte și de alta a frontierei după bătălia de la Obertyn.

⁴¹ J. Macurek, *Čehové v polském vojsku v Podněstří v letech 1531—1538* (Cehii în armata polonă de pe Nistru în anii 1531—1538), Brno, 1931, p. 7.

Astfel, se arată că Rareș a făcut o mică incursiune în Pocuția în ultima decadă a lunii octombrie 1531 cu 500 de călăreți, ca o demonstrație de forță pe Nistru. Ca revanșă polonii au trecut în primele zece zile ale lunii noiembrie în Moldova. La frontieră au continuat apoi să se dea lupte mărunte, de caracterul unor mici incursiuni. În aceste lupte, trupele polone au suferit anumite pierderi, dar, în general, au ieșit din ele învingătoare. Autorul arată apoi, pe bază de noi documente, că la 31 decembrie 1531 s-a dat pe teritoriul Moldovei o luptă de o amploare mai mare, în care patru steaguri polone au pierdut 104 călăreți și un rotmistru. Altă înfrângere polonă, cunoscută și istoriografiei românești, este cea de la 4 februarie 1532, când un grup mai mare de călăreți poloni (500—1000) a fost bătut în Moldova, la Tărăsăuți, pierzând 200 de oameni. În sfârșit, autorul se ocupă sumar de tratativele polono—moldovene duse în primele patru luni ale anului 1532 pentru încheierea unui armistițiu. În paranteză menționăm că tratativele diplomatice prilejuite de războiul moldo—polon și purtate în cursul anilor 1532—1534 au format recent în istoriografia românească obiectul unei cercetări, bazate pe documente publicate în ultimii ani în colecția „Acta Tomi-ciana”⁴⁵.

În anexă, autorul dă efectivul cavaleriei și infanteriei polone participante la campania de la Obertyn, pe baza registrelor de recrutare a mercenarilor (p.213—267). Pentru artileria polonă care a luat parte la această campanie se publică din nou un registru, după manuscrisul original. Sînt retipărite, în sfîrșit, relatările lui Zacharia și Dantiszek asupra campaniei menționate, cu amănunte asupra autorilor și edițiilor anterioare.

Cu rezervele exprimate mai sus, cartea analizată asupra campaniei de la Obertyn constituie, prin materialul nou folosit, prin corectarea și completarea literaturii existente polone și române referitoare la subiect, o interesantă contribuție la istoria relațiilor politice și militare polono—române de la începutul lor și pînă la jumătatea secolului al XVI-lea, precum și cea mai bună monografie polonă asupra conflictului dintre Petru Rareș și Polonia.

Zdz. Spieralski are pregătite pentru tipar încă două studii: *Campania din Moldova a hatmanului Kamieniecki din anul 1509 și Războiul polono—moldovean din anul 1538*. Apariția lor este așteptată cu viu interes la noi, și aceasta atît pentru lucrurile noi ce le aduce acest prodigios istoric polon în fiecare din lucrările sale, cît și pentru documentația necunoscută la noi, cu ajutorul căreia el corectează și completează fapte și date din istoriografia polonă și românească. Acest lucru, care n-a putut fi realizat decît printr-o muncă asiduă în arhivele polone, poate constitui pentru noi un îndemn de a întreprinde cercetări în aceste arhive, care, după cum se știe, conțin un material documentar pe cît de bogat pe atît de prețios pentru studiul istoriei țării noastre.

⁴⁵ I. Corfus, *Activitatea diplomatică în jurul conflictului dintre Petru Rareș și Polonia*, în „Romanoslavica”, X, București, 1964, p. 315—340.

CU PRIVIRE LA „ORAȘUL BUCUREȘTI, REȘEDINȚĂ ȘI CAPITALĂ A ȚĂRII ROMÂNEȘTI, 1459—1862”.

Lucrarea pe care am consacrat-o istoriei orașului București s-a bucurat pînă acum de patru recenzii. Trei dintre acestea au fost alcătuite de specialiști în istoria orașului — Matei Ionescu, Paul Cernovodeanu (în colaborare cu Ioana Constantinescu) și Panait Panait — iar cea de-a patra o datorez tov. I. Caproșu. Primele trei recenzii cuprind aprecieri elogioase și, de asemenea, unele observații critice pe care le socot în general justificate — parte privindu-mă însă indirect și fiind rezultatul condițiilor editoriale de apariție a lucrării. Nota dominantă a acestor recenzii rămîne însă *aprecierea pozitivă*.

I. Caproșu, autorul celei de-a patra recenzii, consideră, la rîndul său, lucrarea drept „prima sinteză asupra istoriei Bucureștilor pe o perioadă de 400 de ani” și subliniază „importanța” ei „deosebită... pentru cunoașterea istoriei acestui oraș”. Tot d-sa observă că autorul „prin lucrările sale din ultimul deceniu s-a dovedit un pasionat și constant cercetător al istoriei orașului” și că lucrarea a utilizat „o foarte bogată bibliografie” și „o bază documentară sporită” — aici aș mai sublinia că în monografie s-a utilizat un număr important de informații inedite, fapt nerelevat de recenzent. Prezentarea cuprinsului se încheie prin aprecierea că „lucrarea lui Dan Berindei îmbrățișează într-o tratare evolutivă principalele probleme pe care le ridică istoria Bucureștilor pe timp de 400 de ani”. „Se cuvin — mai adaugă I. Caproșu — a fi remarcate contribuțiile valoroase ale autorului la cercetarea începuturilor Bucureștilor, a dezvoltării economice a orașului, a structurii sale sociale, a organizării sale administrative și a dezvoltării lui urbanistico-edilitare”.

În continuare, după aceste aprecieri elogioase, recenzentul trece la o serie de observații critice pentru a ajunge la generalizări prin care practic sînt răsturnate cu totul aprecierile inițiale și cele din aliniatul concludiv. Unele observații sînt îndrituite: culturii și puteam acorda într-adevăr o pondere ceva mai mare (trebuie însă observat că problema n-a fost neglijată — vezi indicele col. 1—2 de la p. 287 — și că în general economia lucrării n-a permis ca în numeroase cazuri să se depășească *mențiunea*) și, de asemenea, problemei fiscalității (citeva informații anterioare din lucrare n-au fost însă luate în seamă de recenzent — vezi p. 37, 49 și 61).

Trec acum la observațiile pe care nu le pot socoti îndrituite.

I. Caproșu contestă opinia subsemnatului „că în primii 25 de ani ai secolului al XVII-lea — scrie d-sa — activitatea comercială bucureșteană ar fi fost stağanată”. În primul rînd, dacă I. Caproșu ar fi urmărit *atenț* cum prezintă comerțul bucureștean — în spațiul dat: trei pagini pentru șase decenii! — ar fi observat că opinia subsemnatului este aceea că acest comerț „stağanț în *perioada inițială* a secolului” (*inițială* nu înseamnă 25 de ani!) sau prezentînd „o oarecare stağanță”

în primul sfert al secolului al XVII-lea, și-a *reluat* dezvoltarea în cel de-al doilea sfert al secolului. Poate contesta recenzentul situația critică obiectivă prin care a trecut orașul la începutul veacului al XVII-lea, mai ales comparînd-o cu cea din perioada anterioară anului 1595 ori cu cea următoare? I. Caproșu argumentează „bogat” — prin numeroase exemple — pe care le cunoaștem dar din care nu am putut folosi în lucrare decît pe cele mai semnificative — că în București, a existat un comerț în perioada dată! Dar oare am contestat acest lucru? *Stagnare* sau *oarecare stagnare* — adică o oarecare *oprire pe loc* — nu înseamnă *inexistență*. De altfel, în expunerea sintetică pe care am făcut-o pentru cele șase decenii — și în mod firesc accentul l-am pus pe ultimele patru — am menționat faptul că „numărul prăvăliilor bucureștene este și acum ridicat” și am dat drept exemplu cazul stăpînirii exercitate de mănăstirea Plumbuita în 1614 asupra a 15 prăvălii bucureștene (p. 46). De asemenea, informații referitoare la prăvălii bucureștene în primul sfert al secolului al XVII-lea au mai fost date la p. 47 și 50 (inclusiv cazul din 1605 al vornicesei Chiajna citat de recenzent). În ceea ce privește venirea tirgoviștenilor, nu este vorba de o renaștere a comerțului bucureștean ca urmare a *venirii* negustorilor din Tirgoviște — cum a înțeles recenzentul — trecînd probabil rapid asupra explicației ce am mai dat-o la p. 52. — ci de faptul că noua ascensiune a comerțului bucureștean a creat condiții favorabile unor strămutări și că această strămutare ilustrează și dovedește ascensiunea.

A doua observație critică a lui I. Caproșu se referă la instituția ispravnicilor de scaun, cărora — după opinia d-sale — le-am dat „o importanță exagerată pentru istoria Bucureștilor” și i-am legat „nejustificat... de organizarea administrativă a orașului”. Recenzentul nu ține seama de faptul că reședința acestor ispravnici a fost în *București*, că ei erau legați în exercitarea autorității lor de *acest oraș*, elemente care ar îndritui observația că am dat instituției „o importanță mult exagerată”. Nici cea de-a doua aserțiune a recenzentului nu este îndreptățită. În lucrare am precizat limpede că ispravnicii aveau rosturi „largi depășind cadrele înguste ale administrării orașului”, deci am subliniat faptul că nu erau organe propriu-zise de administrare ale orașului, dar totodată este cert că ispravnicii, între alte probleme, se ocupau și de *probleme bucureștene* și că erau, în lipsa domnului, cea mai înaltă autoritate în oraș, exercitînd aici, direct ori prin intermediari o autoritate administrativă. Deci nu se poate susține — cum o face recenzentul — că „ispravnicii nu au nici o atribuție în legătură cu administrarea orașului”. De altfel, în lucrare nu s-a făcut vreo paralelă între acești ispravnici și „organele comunității orășenești” — în afara menționării disparității celor dintîi (vezi p. 95) — ci comparație s-a făcut doar cu reprezentanții domniei în oraș (vornicul al doilea).

O altă observație critică a lui I. Caproșu este aceea că în unele locuri ordinea de tratare a faptelor nu ar fi cea firească și d-sa dă în această privință *un singur* exemplu care nu rezistă unei examinări critice, căci relevarea în fruntea părții consacrate comerțului în capitolul IV — la p. 70 — a rolului dobîndit de negustori în conducerea orașului și analizarea în *continuare* a situației economice a acestora au fost *intenționate*. Am vrut să relievez la *începutul* acestei părți ceea ce reprezenta un element nou.

Tot astfel nu este susținută observația recenzentului asupra cazurilor în care aș fi renunțat la analiză „în favoarea unei constatări generale”. I. Caproșu înțelege întemeierea unei afirmații generale numai pe sublinierea *noului* înregistrat de la o epocă la alta. Pentru d-sa existența *mai departe* a unei situații ori *amplificarea* ei par a nu avea însemnătate. Relatarea și aprecierea — mai ales cînd apare sau se dezvoltă *noul* — a cazurilor particulare care autoriză o „constatare generală” oare nu este o analiză? Neîntemeiată decît pe o afirmație generală, nedocumentată și necoretizată prin exemple, învinuirea că în unele „secțiuni de capitol” — indicație vagă! — nu s-a reușit ca „raportul dintre analiză și sinteză să fie echilibrat”, nu rezistă dacă se face o examinare obiectivă textului monografiei. Cum pot fi „dominante” „constatările generale” cînd, pe de altă parte se repropoază în aceeași frază „multitudinea exemplelor”, iar în alt loc se vorbește chiar de „prolixitate”!

O altă obiecție pe care o aduce I. Caproșu este aceea că unele situații se repetă, că unele afirmații generale se „potrivesc” și în alt capitol și că afii.națiile generale din fiecare capitol nu sînt suficiente „fără sublinierea a ceea ce aduc nou o epocă sau alta”. I. Caproșu nu ține seama de faptul că de cite ori au existat elemente noi *acest lucru a fost subliniat*, că mai multe capitole îmbrățișînd *toate* orînduirea feudală o similitudine de situație este implicîă, dar că și aci expunerea a fost făcută *nuanțat*, relevîndu-se cît s-a putuț *noul* ori creșterea cantitativă. Ce ar fi vrut? simple afirmații generale nesuținute documentar, neretinîndu-se faptele decît în capitolul inițial? Economia lucrării a impus aceste aparente repetiții, *de fapt constatări ale continuității unei situații* cu sesizarea însă nuanțată a elementelor noi. Ca o paranteză, nu pot să nu semnalez că pentru I. Caproșu inter-valul „a doua jumătate a secolului al XVI-lea pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea” reprezintă „aproape 300 de ani”!

Nu pot accepta nici învinuirea că o „afecțiune” de bucureștean mi-a „influențat” aprecierea de istoric. A arunca o astfel de acuzație pe temelul celor două fraze citate de la p. 64 și 76 referitoare la declinul Tirgoviștei și ascensiunea Bucureștilor mi se pare cel puțin nedrept! Lectura frazelor incriminate dezvăluie că n-am făcut decît să constat și să consemnez o *realitate*, iar exemplul de „părtinire” pe care-l dă recenzentul e concludent pentru a infirma acuzația, căci una este să *strici* curtea domnească și alta este s-o *surpi*! De asemenea, poate oare nega recenzentul „procesul de creștere” al Bucureștilor în ciuda calamităților? Crede oare că am inventat din „afecțiune” o situație concretă ilustrată prin multilaterală și aproape neîntreruptă dezvoltare a orașului?

În privința observațiilor mai mărunte pe care I. Caproșu le aduce lucrării aș vrea să arăt că „*spre* mijlocul veacului” poate să aibă și sensul de „*pe* lu mijlocul veacului”, ceea ce înseamnă și cea de-a doua jumătate a secolului; că nota de la p. 12 completează asertiunea din text, deoarece situarea cu totul diferită a Slatinei în Muntenia face ca într-adevăr Bucureștii să poată fi considerat în perioada dată „singurul centru orașenesc în regiunea de cîmpie a Munteniei”; că *surprinzător* în ascensiunea Bucureștilor este tocmai faptul că aceasta a fost rezultatul unei dezvoltări scurte și intense, cuvîntul *surprinzător* avînd aci sensul de *neobișnuit*. De asemenea, cînd din 23 de documente de la Radu cel Frumos 16 sînt emise în București este evident că este vorba de o stabilire *cvasipermanentă* a domnului în București, că acesta reprezintă pentru domn scaunul *stabil*, în comparație cu celelalte reședințe trecătoare; nu văd contradicția dintre cele două afirmații, care, citite în context, nu fac decît să se întregască.

I. Caproșu mă mai învinuiește de „surprinzător de numeroase neglijențe de formă”, spicînd apoi „cîteva din cele mai evidente”, „în ordinea paginilor cărții”. În mod concret, nu sînt „spicuite” — începînd *doar* de la p. 164! — decît patru exemple urmate de un *etc!* Cel de-al patrulea este o evidentă greșeală de corectură, celelalte trei sînt în fond „repetiții” din categoria căroră I. Caproșu mă adaugă în aliniatul următor trei exemple și un... *etc!* „Repetiții” este foarte posibil să mai existe în cele 28 de coli ale lucrării, cum astfel de scăpări din condei pot fi găsite în orice lucrare, dar numărul lor este departe de „surprinzător de numeroase neglijențe”, cum scrie generalizînd I. Caproșu. În această lumină nu mai poate produce mirare lectura trunchiată pe care o face recenzentul pentru a sesiza o „contradicție de fond”: la p. 142 n-am scris „dezvoltarea demografică a orașului nu înregistrează progrese”, ci „dezvoltarea demografică a orașului nu înregistrează progrese prea mari”, ceea ce este cu totul altceva!

În sfîrșit, prin conținutul său penultimul aliniat vine într-o evidentă contradicție cu ceea ce rezistînd unei analize critice poate fi considerat just în recenzie și cu însuși aliniatul ei concludiv. Considerînd ca „bunuri cîștigate” criticile sale, I. Caproșu își repetă sintetic învinuirile — vorbind de data aceasta și de o insuficiență prelucrare a informației documentare! — și le dă un caracter *generalizant*, care-l autoriză să conchidă la sfîrșitul aliniatului în cauză că autorul „s-a grăbit să încredințeze tiparului o interesantă lucrare, înainte de a o finisa suficient”. Nici unul dintre ceilalți recenzenti nu mi-a adus acest reproș și pentru

elucidarea autorului recenziei țin să precizez că lucrarea în cauză a așteptat cinci ani lumina tiparului!

Inchei exprimând un regret: pe I. Caproșu l-am urmărit deseori în funcția de critic, dar atât de rar în cea de autor. Nu cred că aceasta reprezintă pentru un tânăr și meritos cercetător calea cea mai nimerită de activitate. Fără să vreau, mi-aduc aminte de dictonul *La critique est facile, l'art est difficile!*

Dan Berindei

Consacrând într-unul din numerele acestui „Anuar” (tom. I, 1964, p. 193—200) o recenzie mai amplă cărții lui Dan Berindei, *Orașul București, reședință și capitală a Țării Românești, 1459—1862*, observam importanța apariției unei astfel de lucrări într-o vreme în care necesitatea ei se făcea stringent simțită și subliniam, analizând capitol cu capitol, meritele incontestabile (cu mult mai multe însă decât cele pe care le menționează Dan Berindei în alăturatul răspuns; vezi recenzia noastră, p. 193—196) ale acestei, repetăm, atât de documentele lucrări. Remarcând valoroasa contribuție a autorului la cercetarea istoriei celui mai mare oraș al țării noastre, aduceam totodată, ca cercetător în domeniul istoriei medii a României, unele obiecții cărții. Așa încît, cu toată considerația pe care o avem față de ceilalți recenzenti ai cărții menționate, socotim discriminarea interesată și cu vădită tendință de autoapărare de la început răspunsului lui Dan Berindei ca fiind arbitrară. Nefiind la obiect nici veleitățile profesionale ale tov. Dan Berindei din finalul răspunsului, le lăsăm deoparte, oprindu-ne doar asupra acelei părți din împlinire în care, nejustificat, sînt contestate afirmațiile recenzentului și e pusă la îndoială însăși obiectivitatea lui. Din acest punct de vedere, cum e și firesc, răspunsul lui Dan Berindei comportă unele precizări, pe care ne îngăduim să le consemnăm în cele ce urmează.

Deși nu ne vom referi la acele observații ale noastre pe care Dan Berindei și le însușește în mod expres sau tacit, ținem totuși să observăm, (urmînd ordinea obiecțiilor ridicate de Dan Berindei), că la p. 37, 49 și 61 ale cărții recenzate nu sînt nicăieri pomenite, așa cum arătam și în recenzie (p. 198), „sarcinile fiscale ale orașenilor”. Informațiile de la aceste pagini, deși privesc chestiuni de natură fiscală, se referă la cu totul altceva (atribuțiile fiscale ale comunității orașenești — p. 37, 61 — și sarcinile fiscale ale unor poslușnici — p. 49).

Dan Berindei nu e de acord cu critica ce i-am adus-o privind modul cum prezintă comerțul bucareștean din primul sfert al secolului al XVII-lea, dar d-sa, în lipsa argumentelor (documentele citate de noi în recenzie nu-i îngăduie o argumentare împotriva concluziei noastre), invocă o pretinsă lectură grăbită a cărții din partea subsemnatului sau, rătălmăcind cuvintele noastre și atribuindu-ne afirmații ce nu ne aparțin, deplasează discuția pe un tărîm cu totul lateral. Astfel, după Dan Berindei, recenzentul nu „ar fi urmărit atent” (subl. lui D.B.) modul cum prezintă autorul comerțul bucareștean din intervalul 1601—1659 și ca atare n-a „observat că opinia subsemnatului (a lui Dan Berindei, n.n.) este aceea că acest comerț „stagnant în perioada inițială a secolului”... sau prezentînd „o oarecare stagnare” în primul sfert al secolului al XVII-lea, și-a *reluat* dezvoltarea în cel de al doilea sfert al secolului” (sublinierile lui D.B.). Pentru că recenzentul a urmărit, totuși, *foarte atent*, modul cum prezintă Dan Berindei comerțul bucareștean din perioada menționată, a *observat* că, într-adevăr, opinia lui Dan Berindei este tocmai cea de mai sus, dar că ea este greșită și ca atare, a combătut-o. *În acest sens* a citat recenzentul foarte numeroase exemple din documentele anilor 1600—1625 (vezi recenzia noastră, p. 196—197), și nu pentru a argumenta, cum rătălmăcește Dan Berindei, „că în București a existat un comerț în perioada dată” sau pentru a contesta vreo închipuită afirmație a autorului cărții despre inexistența unui comerț bucareștean în primul sfert al secolului al XVII-lea, cum insinuează preopinentul nostru. Iată, spre restabilirea adevărului, concluzia noastră din recenzie: „Înșuruierea aceasta (a exemplelor privind nequistorii bucareșteni, n.n.) ar putea continua dacă spațiul ne-ar permite, dar și așa noi o considerăm suficientă, căci dacă la cele de mai sus adăugăm comer-

lul pe care-l fac încă meșteșugarii prin pravăliile proprii și cel practicat de boieri..., vom avea imaginea reală despre un comerț *nicidecum stagnant* în acest sfert de secol" (p. 197—198, subl. n.). Recenzentul nu a contestat, cum s-ar părea după Dan Berindei, nici „situația critică obiectivă prin care a trecut orașul” București între 1595 și 1611, ci, menționind că „mărturiile vremii arată că evenimentele” din această perioadă „au constituit într-adevăr o nenorocire și pentru viața bucu-reșteană”, el a subliniat, argumentând în continuare cu numeroasele date excerptate din documentele vremii, că urmările acestor evenimente nu „s-au perpetuat într-atita încît să determine stagnarea comerțului bucu-reștean tocmai pînă în 1625, iar de o înflorire a lui să poată fi vorba *numai* după restabilirea în acest an, de către Al. Coconul a reședinței domnești în București”. „O cercetare atentă a actelor interne, continuăm noi,... probează că cicatrizarea rănilor pricinuite localității de fiecare din evenimentele de mai sus și de toate laolaltă a avut loc, totuși, foarte repede, viața comercială bucu-reșteană reluindu-și imediat cursul de dezvoltare normală” (p. 196). În aceeași situație s-au aflat și meșteșugurile bucu-reștene despre a căror stagnare însă, cum arătam în recenzie (p. 196), autorul nu vorbește pentru că documentele indică, așa cum rezultă și din paragraful respectiv al cărții (vezi p. 44—45), continua dezvoltare a lor. Cit privește interpretarea, pe care ne-o atribuie Dan Berindei, a concluziei sale cu privire la „renașterea” comerțului bucu-reștean la începutul celui de al doilea sfert al secolului al XVII-lea, ea nu ne aparține. Ținînd însă să ne fie călăuză în „interpretarea” acestei concluzii, Dan Berindei ne sugerează, acum, și modul în care ea trebuie înțeleasă. În lucrarea sa, Dan Berindei scrie: „Comerțul bucu-reștean, stagnant în perioada *inițială* a secolului își reia apoi dezvoltarea...” precizînd, în continuare, în același pasaj, că „dacă în *primul sfert* al secolului activitatea comercială bucu-reșteană prezintă, cum *s-a semnalat*¹, o oarecare stagnare, din 1625 — după restabilirea reședinței principale a domniei la București — se remarcă strămutarea aci a unui însemnat număr de negustori din Țirgoviste” (p. 46, subl. ns.). Sensul acestei afirmații a lui Dan Berindei, pe care recenzentul nu l-ar fi „înțeles”, ar fi, în „tălmăcirea” preopinentei noastre, acela că „noua ascensiune a comerțului bucu-reștean a creat noi condiții favorabile unor strămutări și că această strămutare ilustrează și dovedește ascensiunea”, ceea ce, judece oricine, nu se prea poate înțelege din pasajul respectiv mai ales dacă el trebuie corelat, cum indică acum autorul, cu explicația dată la p. 52 a cărții, peste care, recenzentul ar fi trecut, chipurile, repede. Iată explicațiile (căci sînt mai multe) de la această pagină care, în treacă-t fie spus, fac parte din secțiunea de capitol consacrată istoriei politico-militare a Bucureștilor: „Odată cu domnul, boierii se stabilesc în București” (numeroasele exemple ilustrative ce urmează sînt, cu excepția unui singur din 1630, din documentele anilor 1626—1628); „Interesant este faptul că în această vreme are loc și o deplasare a populației lucrătoare din Țirgoviste spre București” (exemplificare printr-un act din 1627); „... este sigur că restabilirea curții și venirea boierilor *au atras în cuprinsul orașului o numeroasă populație de deservire sprijinindu-se și creșterea meseriilor și a negoșului...*” (subl. ns.). Toate acestea sînt observații juste, la care subscriem, dar care în nici un caz nu pot da sensul dorit de Dan Berindei mai sus citatei sale concluzii. Din contra, ele arată că din prea puțin clara afirmație mai sus citată a lui Dan Berindei rezultă că strămutarea negustorilor țirgovitești constituie cauza fenomenului de ascensiune a comerțului bucu-reștean, iar nu efectul acestuia, cum ține cu orice preț să ne convingă Dan Berindei pentru a evita critica pe care recenzentul i-a adus-o cu privire la nedocumentarea de către autorul cărții a strămutării negustorilor țirgovitești la București. Autorul s-a împotmolit astfel în propriile afirmații.

Țrecînd la cea de a doua observație critică cu care Dan Berindei nu e de acord, ținem să subliniem că recenzentul nu a ignorat nicidecum faptul că reședința

¹ Așadar, din chiar textul lucrării rezultă că autorul prin „*perioada inițială*” a secolului a avut în vedere „*primul sfert al secolului*” (al XVII-lea); echivalența deci nu aparține.

ispravnicilor de scaun a fost Bucureștii și nici nu a contestat concluziile juste ale autorului cu privire la esența și evoluția instituției ispravnicilor, lucruri lămurite, de altfel, citse poate de limpede de autor „într-o foarte documentată notă”, cum apreciam în recenzie, publicată anterior în revista Institutului nostru (vezi Dan Berindei, *Ispravnicul sau ispravnicia scaunului Bucureștilor*, în „Studii și cercetări științifice, Istorie”, an. XIII (1962), fasc. 1, p. 129—138). Citind însă unele din afirmațiile întemeiate alături de altele neîntemeiate ale autorului, recenzentul și-a manifestat surprinderea „de ce autorul amestecă într-atît observații juste cu altele fortuite” (p. 198) cînd Dan Berindei însuși demonstrase, „pe bună dreptate”, cum observam noi în recenzie, că (cităm din Dan Berindei *op. cit.*, p. 138) „de oraș îi leagă (pe ispravnicia de scaun, n.n.) reședința și unele intervenții în problemele bucureștene, *dar ei rezolvă acestea din urmă ca și orice altă chestiune referitoare la întreaga țară*” (subl. ns.). Ispravnicia Bucureștilor ocupîndu-se așadar de problemele bucureștene numai în măsura în care domnul interveea în astfel de probleme, instituția ispravnicilor trebuia tratată nu în cadrul organizării administrative a orașului ci în cadrul problemei raporturilor domniei cu orașul. Fiind, în secolul al XVIII-lea, înlocuitori ai domnului în conducerea întregii țări, ispravnicia de scaun nu exercitau în chip special vreo autoritate administrativă în București, așa încît comparația cu organele comunității orașenești, pe care totuși Dan Berindei o face (vezi p. 95 și citatul din recenzie, p. 198), este fără îndoială, greșită. Din același motiv nici comparația cu vornicul nu este potrivită, atribuțiile acestui dregător vizînd, spre deosebire de cele ale ispravnicilor de scaun, numai administrația orașenească.

În ceea ce privește problema rolului dobîndit de negustori în conducerea orașului în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, rămînem la părerea, exprimată în recenzie, că modul just de tratare a acesteia este cel logic (cauză—efect) și nu invers.

Consecvent în a nu fi de acord cu recenzentul, Dan Berindei se îndepărtează cu abilitate mereu de subiect, situînd discuția pe un plan convenabil d-sale, dar abandonînd, din păcate, și probitatea științifică, prin ignorarea voită a unor pasaje din recenzie. Are oare vreun rost să fie taxată ca *nesusținută* observația recenzentului privind renunțarea de către autorul cărții la analiză în favoarea constatărilor generale cînd recenzentul și-a ilustrat afirmația cu exemple relevante pe o jumătate de pagină (vezi p. 199)? Ignorînd exemplificarea largă a recenzentului și ocolînd fondul problemei, preopinental nostru încearcă, în schimb, să-l convingă pe recenzent de adevăruri elementare arhiștute precum noțiunea de analiză ș.a. *Cui prodest?* Constatările generale (citate în recenzie) deși sînt însoțite de numeroase exemple de către autor, ele rămîn dominante în paragraful respectiv pentru că sînt așezate, de regulă, în fruntea paragrafelor. Fără a pierde din vedere formularea defectuoasă din întîmpinarea lui Dan Berindei (așa-zisa *invinuire* a recenzentului nu poate fi bazată pe afirmația aceluiași, ci conținută în această afirmație), trebuie să arătăm că observația recenzentului privitoare la „raportul dintre analiză și sinteză” din cartea lui Dan Berindei nu se reduce, totuși la o „afirmație generală”, ci e însoțită de unele detalii pe care recenzentul le-a considerat *suficient* de convingătoare pentru a mai fi nevoie să apeleze iarăși la exemple cînd alte observații, mai importante, trebuiau bogat exemplificate (și acesta în limitele unui spațiu, totuși, redus). Noi am arătat, astfel, că semnificația unor fapte nu este „îndeajuns subliniată de autor, așa încît acestea ajung să copleșească prețioasele observații și ideile juste ale autorului... Lectura acestor secțiuni de capitol lasă impresia că autorul a fost dominat de foarte bogata documentație remarcată mai sus, așa încît nu a reușit ca la expunerea aparte a problemelor, raportul dintre analiză și sinteză să fie echilibrat. De aici discrepanța dintre claritatea unor paragrafe și prolixitatea altora în cadrul aceluiași capitol”. Dacă e nevoie, totuși, de o exemplificare, cum dorește autorul, este destul să ne referim, între altele, doar la paragrafele privind negustorii, prăvăliile și morile din capitolele II—IV pentru a nu fi pusă la îndoială obiectivitatea recenzentului.

Afirmația lui Dan Berindei cum că recenzentul n-ar fi linut seama „de faptul că de cîte ori au existat elemente noi acest lucru a fost subliniat” de către autorul

cărții este iarăși neintemeiată pentru simplul motiv că recenzentul a scos în permanență în relief acest fapt atunci când a fost cazul. Să cităm doar două exemple din recenzie: „În comparație cu capitolele precedente, viața Bucureștilor e studiată aici mai pe larg, autorul lucrării subliniind, totodată, *elementele noi* care caracterizează dezvoltarea capitalei Țării Românești în această epocă”; „...autorul urmărește, după același plan de dezvoltare ca în capitolele anterioare evoluția schimbărilor survenite în toate sectoarele de dezvoltare a orașului, reliefând importanța *elementelor noi*, caracteristice perioadei de descompunere a feudalismului, care apar în acest timp...” (subl. ns. p. 195). Recenzentul nu a putut trece însă peste acele părți din lucrare în care autorul, grăbit, s-a mărginit la simple constatări generale semănând ca două picături de apă deși de multe ori ele privesc fenomene din perioade diferite. Din înseși exemplele care însoțesc aceste constatări ale autorului rezultă posibilitatea reliefării elementelor noi în procesul de dezvoltare a fenomenelor respective. Ne surprinde faptul că Dan Berindei, pe de o parte, în numele unei „implicite” „similitudini de situație” și al unor necesități impuse de economia lucrării încearcă să ne convingă că afirmațiile sale standard sînt, de fapt, numai, „aparente repetiții” iar pe de altă parte afirmă că, totuși, expunerea a fost făcută nuanțat, cînd am citat atîtea fraze șablon la p. 199 din recenzie. Cît privește paranteza lui Dan Berindei despre cei 300 de ani pentru intervalul de două secole este evident pentru oricine știe să numere pînă la doi că e o greșeală de tipar.

Rămînem, de asemenea, la părerea exprimată în recenzie în privința modului cum prezintă Dan Berindei uneori evoluția istorică a Bucureștilor și Țirgoviștei. Este necesar totuși să subliniem că aprecierea recenzentului nu s-a vrut nici „acuzație” nici „învinuire”, cum afirmă Dan Berindei, ci simplă constatare (care e însoțită, să se observe, de „se pare că”, „cel puțin așa ar rezulta din...”). Analizînd comparativ evoluția istorică a celor două orașe, Dan Berindei prezintă, într-adevăr, o realitate istorică binecunoscută, dar, orice s-ar spune, ascensiunea Bucureștilor e consemnată uneori de autor cu o anumită satisfacție (vezi pasajele citate de noi în recenzie, p. 199). De ce oare pentru Dan Berindei dărimarea întărirurilor din Țirgoviște „confirmă... că (Bucureștii, n.n.) *deveniseră capitala însăși a țării*, în timp ce Țirgoviștea lua calea declinului” (subl. lui D. B.), iar stricarea, de către turci, în timpul *aceleiași domnii*, a curților domnești din București nu mai „confirmă” nimic? Mențiunea din fragmentul de cronică a comisului Iștoc e destul de clară: „căci curțile domnești din București le-au fost stricat turcii pe vremea tată-său Ghica Vodă, cum și la Țirgoviște le-au surpat”. Oare cuvintele *stricat și surpat* din acest citat trebuie luate *ad litteram*, cum crede Dan Berindei? De ce atunci Grigore Ghica, noul domn, venind în țară spre sfîrșitul anului 1660, a fost nevoit să stea un timp la Caracal?

Trecînd la observațiile de amănunt ale recenzentului, Dan Berindei este de acord în mod tacit cu unele, dar altora le contestă, printr-un mod ciudat de interpretare, valabilitatea. Astfel, afirmații grăbite și, evident, greșite, din cartea sa devin, prin intermedul unei gramatici poprii a autorului, juste. Deși ar fi deajuns să-i indicăm lui Dan Berindei oricare din gramaticile românești apărute pînă în prezent pentru a se convinge că prepoziția *spre* nu are niciodată sensul imposibil pe care ni-l propune d-sa, ci în contextul menționat înseamnă „*aproape de mijlocul secolului*” (referindu-se, evident, la prima jumătate a acestuia), vom proceda la o reluare a chestiunii în discuție pentru a reliefa maniera, atît de frecventă în răspunsul său, în care Dan Berindei înțelege să-și „justifice” afirmațiile greșite din carte. *Iată ce scrie în lucrarea sa Dan Berindei: „... în nordul țării... va ființa, de altfel, centrul de greutate al statului moldovean pînă spre mijlocul veacului al XVI-lea, cînd se mută capitala la Iași”* (p. 11). Recenzentul, în mod firesc, nu putea fi de acord cu această afirmație și a scris, trimițînd la izvoare: „Capitala Moldovei n-a fost mutată la Iași „spre mijlocul veacului al XVI-lea” cum afirmă autorul (p. 11), ci în a doua jumătate a secolului” (p. 200 din recenzie). Iată acum si „interpretarea” propriei afirmații din răspunsul lui Dan Berindei, prin care d-sa vrea să arate că, chipurile, nu autorul a greșit, ci

recenzentul n-a înțeles că „spre mijlocul veacului” poate să aibă și sensul de „pe la mijlocul veacului” (subl. lui D.B.), ceea ce înseamnă și cea de adoua jumătate a secolului (subl. ns). În condițiile în care Dan Berindei se conduce în scrisul d-sale după o gramatică proprie nu ne mai surprinde faptul că pentru d-sa inconsecvențele și contradicțiile evidente relevate de noi în recenzie (vezi p. 200) nu sînt de fapt ceea ce scrie negru pe alb, ci... consecvențe și fapte care se întregesc armonios (pentru contradicțiile privind Slatina, ascensiunea Bucureștilor și principala reședință domnească a lui Radu cel Frumos, a se vedea recenzia noastră, p. 200).

Cartea lui Dan Berindei conține, așa cum notam și în recenzie, „surprinzător de numeroase neglijențe de formă”, lucru cu care autorul nu e de acord pentru că recenzentul n-a citat „decît patru exemple urmate de un etc.” și citeva repetiții însoțite de același etc. Este de mirare cum pentru Dan Berindei, binecunoscut pentru acuratețea scrisului său, exprimări de felul *meșteri meșteșugari*, *descătușare de cătușe*, *înlesnirea circulației lesnicioase* și altele asemănătoare citate de noi în recenzie constituie simple „scăpări de condei”. Am vrea să subliniem că astfel de „scăpări”, nepermise nici chiar unui școlar, nu „pot fi găsite în orice lucrare” cum scrie, minimalizînd, Dan Berindei, ci se întîlnesc numai în lucrarea recenzată. Recenzentul s-a oprit la cele șapte exemple din recenzie pe care le-a citat „în ordinea paginilor cărții” (și nu clasificate după vreun criteriu de ordin gramatical), pentru că le-a socotit deosebit de elocvente pentru susținerea afirmației sale. El spicuisse însă din cartea lui Dan Berindei o listă întreagă de asemenea, să ne exprimăm totuși eufemistic, stridențe, dar din necesități redacționale a fost nevoit să renunțe a le mai cita pe toate, folosindu-l, în consecință, pe etc., cu sensul, totuși, cunoscut și nu pentru a exagera, cum bănuiește Dan Berindei. Spre convingere, vom reda în cele ce urmează pomenita listă așa cum arăta ea înainte de intervenția foarfecei redacționale: „primele începuturi” (ale orașului) (p. 5, 13, 17); „progresul economic „ia un ritm rapid...” (p. 10); nucleul urban al Bucureștilor secolului al XV-lea avea „o dară de extindere destul de apreciabilă în semicercul format de malul sting al Dimboviței” (p. 18); „lucrări de sinteze” (p. 18); „Bucureștii tind să devină ceea ce fuseseră în ultima parte a veacului al XV-lea. Tirgoviștea dinspre munți începînd din nou a-i ceda pasul” (sic!) (p. 31); „însăși spațiul de extindere a așezării” (în loc de *insuși*), (p. 38); „încercări de rezistență față de turci sînt și ele caracteristice ale perioadei cercetate” (în loc de *încercările*) (p. 44); „dezvăluindu-se prin aceasta firea hrăpărească marelui boier” (în loc de *a marelui boier* sau *caracteristică marelui boier*) (p. 57, nota 1); mișcare de caracter militar” (în loc de „mișcare cu caracter militar” (p. 69); „construirea unui mare număr de edificii” (p. 63; un caz similar, la p. 145); „din cei 899 capi de familie... 138 erau țărani (arșali, birnici, scutelnici) care se ocupau în mod exclusiv cu agricultura. deci 15, 35%” (p. 73); „chiria datorită de orașenii sezători pe locurile m-rii sf. Ioan” (în loc de *datorată*) (p. 74); „La 7 ianuarie 1790, Brîncoveanu reintră în București, primele cînd au dat tunurile, făcînd veselie mare” (p. 79); „pe un plan de importanță mai scăzută” (p. 91); „în anii următori, cercetări de acest fel le face al doilea vornic” (în loc de *cercetările... le face...*) (p. 92); „Instituția ispravnicilor de scaun se întîlnește... în a doua jumătate a secolului... Ei apar acum... îndeosebi cînd domnul lipsea înalțara hotarelor (corect: *a lipsi din* sau *de undeva*) (p. 93); „eforia fabricilor de testemeli acordă „autorizație de funcționare mai multor manufacturi probabil, de lapt, ateliere mari” (159); din cauza pericolului de incendiu „se iau măsuri pentru evacuarea cazanelor așezate în locuri neprielnice (în loc de *neindicale*) (p. 162); „Dezvoltare iau în acești ani și atelierele de luminări de ceară” (p. 163; o afirmație a lui Ion Ghica „conține destule grăunte de adevăr” (sic! expresia se folosește numai la singular) (p. 164); „În 1832 se numără în București circa 2 000 de meșteri meșteșugari” (p. 164); activitatea economică este „descătușată în parte de cătușele feudale” (p. 174); „Burghezia tinde să cadă la o tranzacție cu boierimea silind-o pe aceasta să accepte formula unei *exploatări combinate* a maselor” (p. 175); dominante

sint în oraș masele orășenești" (p. 175); în anul 1831 se alege „primul *sfat orășenesc al orașului*" (p. 190); „de ziua sa onomastică" (a lui Kiselev) (p. 191); „poporul bucureștean" (I) (p. 224); „măsurile pentru a înlesni circulația *lesnicioasă în oraș*" (p. 241); „interiorul unei case dintr-o casă boierească din București" (p. 243); în anul 1835 se cumpără burghie pentru săparea puturilor „dar cu această achiziție problema nu se *elucidează*" (p. 252) etc.

Tot atât de supărătoare sint și repetițiile de felul celor ce urmează: „dezvoltarea demografică a orașului nu *înregistrează* progrese prea mari... deși este cert că se *înregistrează* o creștere a numărului populației Bucureștilor" (p. 142); „acest *progres* a fost consecința directă a neîncetatei lupte pentru *progres* a poporului român" (p. 157); Convenția de la Paris stabilește „*bazele* politice ale statului pe bază de proprietate și avere" (p. 175); „se trag și focuri de armă în orașul în care boierii, care nu plecaseră, unelteau și în care căminarul Sava — care făcea joc dublu — căuta să-și păstreze o poziție proprie" (p. 181) etc.

Cu enumerarea de mai sus nu am epuizat „lista" stîngăciilor stilistice, a construcțiilor gramaticale forțate, a repetițiilor supărătoare și (chiar!) a incorectitudinilor gramaticale (folosirea lui *etc.* a fost așadar obligatorie). La acestea trebuie să adăugăm că în lucrare se întîlnesc nu de puține ori fraze plate, contorsionate sau construite în grabă. Credem că, în aceste condiții, Dan Berindei va fi, în sfîrșit, de acord cu recenzentul că acesta din urmă n-a avut nici pe departe intenția să-l învinuiască în mod gratuit pe autor.

Fiind binecunoscută, cum remarcam și mai sus, acuratețea scrisului fecundului publicist și apreciatului istoric bucureștean, recenzentul nu putea să nu rămînă surprins de modul neîngrijit în care e scrisă această atât de documentată carte. Cu atîtea carențe de formă, interesanta lucrare a lui Dan Berindei apare, evident, insuficient finisată. Faptul că ea a așteptat cinci ani pentru a fi publicată nu poate constitui o justificare a neglijențelor de formă pe care le conține, ci dimpotrivă, după cum, în lumina celor arătate de noi mai sus, nu poate fi invocat ca justificare nici faptul că ceilalți recenzenti nu i-au „adus acest reproș".

În ceea ce privește penultimul paragraf din recenzie, Dan Berindei putea observa că el sintetizează exact observațiile critice dezvoltate în cuprinsul acesteia, așa încît el nu vine în contradicție cu nimic din ceea ce se afirmase mai înainte. El nu contrazice nici aliniatul final ci se *deosebește* de acesta, prin simplul fapt că penultimul alinat sintetizează carențele lucrării, iar în ultimul se arată în mod obiectiv meritele ei. Pentru că, dincolo de obiecțiile aduse cărții, lucrarea lui Dan Berindei are merite incontestabile pe care recenzentul le-a remarcat cu obiectivitate (o carte proastă nici nu ne-ar fi reținut atenția). Este regreabil însă că Dan Berindei a minimalizat acest ultim fapt și, foarte puțin receptiv la critică, a purces, nejustificat, la respingerea consecventă a observațiilor întemeiate ale recenzentului. Intervenția de față va contribui, credem, la precizarea unor din chestiunile în care critica noastră l-a nedumerit sau i s-a părut prea aspră cercetătorului bucureștean și va fi de natură să evidențieze faptul că uneori dicționele (subsemnatul a publicat totuși nu numai recenzii) pot fi și parafrazate sau, în orice caz, că respingerea unei critici constructive implică anume consecințe.

I. Caproșu

ACAD. D. PRODAN, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, vol. I, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1967, 596 p.

În istoriografia noastră studiile și cercetările asupra iobăgiei și șerbiei din Transilvania sînt foarte reduse ca număr și, ca atare, lucrarea acad. D. Prodan, bazată în cea mai mare parte pe material documentar inedit, de arhivă, este bine-venită, fiind așteptată cu mult interes de către toți specialiștii noștri. Autorul a urmărit în această lucrare să ne prezinte drepturile, dar mai ales sarcinile feudale ale iobagului, devenit șerb, în secolul al XVI-lea, precum și domeniul feudal cu întregul lui conținut material și uman.

Înainte de a trece la prezentarea și discutarea conținutului lucrării ne întrebăm de ce în titlu se arată că iobăgia din Transilvania va fi studiată doar în secolul al XVI-lea, deși autorul se ocupă de ea, exhaustiv, începînd încă din secolul al XIII-lea, bineînțeles că în măsura de care a dispus de material informativ. Deci nu ar fi fost mai indicat să se menționeze în titlu și secolele XIII—XV, mai ales al XV-lea, fiindcă întregii perioade i s-a acordat peste 180 de pagini?

Volumul I al lucrării cuprinde două părți. În prima parte intitulată *Prezentare introductivă 1437—1514* se tratează *Convențiile dintre țărani și nobili de la 1437, Sarcinile feudale, Monopolurile senioriale, Judecarea iobagului — Moștenirea lui — Dreptul de strămutare al iobagului, Obligațiile militare ale iobagului, și Legiurile din 1514*. Partea a II-a a lucrării, care se referă în special la perioada de timp dintre anii 1514—1600, cuprinde capitolele în care se tratează: *Cuprinsul uman al domeniilor feudale, Sarcinile feudale, Pămîntul alodial, Monopolurile senioriale, Judecăți — Gloabe — Moșteniri, Vite de pripas, Obligațiile publice ale iobagului, Șerbia, Evoluția domeniului feudal, Economia domeniială și Producția țărănească de marfă*.

După ce face o analiză succintă a convențiilor de la 1437 dintre țărani și nobili, autorul trece la cercetarea atentă a sarcinilor iobagului față de feudal, adică a censului, darurilor, dijmelor ca și a obligațiilor de muncă. Se arată astfel că censul, ca obligație feudală de bază, se plătea obișnuit în bani, mai rar în natură, că varia după averea iobagului și că se plătea global sau în maximum trei rate, la anumite date.

Censul era completat prin diferite prestații în natură, numite daturi sau daturi și care constau din boi, cai, porci, piei de jder, miere, bere, pături, perne, colaci, pui, cantități de cereale ș.a. legate de producția locală, de nevoile stăpînului, precum și de ocupațiile specifice ale iobagilor.

Pe lângă cens, dijele au fost cele mai importante obligații ale iobagilor față de biserică și se luau din grîne, vin, albine, miei, iezi, păsări, porci etc. În principiu, dijele trebuiau luate în natură, dar s-a practicat și răscumpărarea. Fixarea sumelor de răscumpărare era însă arbitrară. Pentru arendarea dijmelor au început certuri între nobili, precum și între biserică și nobilime, totodată țărani revoltîndu-se împotriva abuzurilor, silniciilor și în general a tuturor mijloacelor de constrîngere.

Pe lângă dije, nona, adică a noua parte din producția de cereale și vin se lua de către stăpînul locului. Obișnuit se lua mai întii dijma și apoi nona. Deci,

conchide documentat autorul, nona și dijmela erau prestații care grevau simțitor rezultatul muncii iobagilor.

Pe lângă dijma din cereale și vin, deosebită de dijma bisericească, era dijma porcilor, luată de stăpîni din animalele scoase la ghindă de iobagi pe domenii sau în păduri.

Se lua și o dijmă din albine.

Quinquagesima era o dare către rege numai a românilor care aveau oi. Obișnuit se lua din 50 oi o oaie cu miel. Prin abuz se putea lua și mai mult. S-a practicat și arendarea locală sau chiar generală a acestei dări.

Autorul a acordat atenția cuvenită variatelor și împovărătoarelor obligații în lucru ale iobagilor, menționate în acte sub denumirea de *servitia*, care se fixau de stăpîn după anumite criterii.

Direct, asupra iobagului, ca și asupra altor categorii sociale productive, apărau și monopolurile senioriale, ca: morăritul, crișmăritul și vămile feudale, distincte de cele regale. În cursul expunerii, autorul arată tendința nobilimii de a înmulți mereu vămile, autoritatea centrală a statului fiind nevoită să intervină. Pentru a susține dezvoltarea comerțului, regii au acordat scutiri de plata vămilor și au interzis încasarea mai multor vămi în aceeași localitate. Sînt discutate în capitolul *Vămile*, vămile de ape, vămile de uscat, vămile de la poduri, vămile de la trecători etc. dovedindu-se că înmulțirea lor, pe lângă cele regale, a îngreuiat circulația bunurilor. Din cauza această puterea centrală s-a văzut nevoită să facă mereu revizui și verificări de drepturi de vamă.

Trecînd la cercetarea condiției juridice a iobagului, autorul demonstrează că fiind legat de stăpîn a fost supus judecării acestuia, iar bunurile sale, după moarte, erau grevate de fosta lui situație. Astfel, convențiile din 1437 au acordat nobilului dreptul de a-și judeca și slugile fără moșie pentru toate delictele și infracțiunile, în afară de tîlhării și crime, dar la sfîrșitul secolului al XV-lea a primit și acest drept, cu anumite excepții. Iobagii au făcut eforturi pentru a li se garanta dreptul de apel sau cererile de revizuire, pentru a nu fi intrutotul la discreția stăpînului.

Autorul a acordat o atenție deosebită și organizării justiției feudale a timpului, folosind un material documentar foarte bogat și extrem de interesant. Astfel, a studiat competența justiției regale, precum și a scaunelor comitatelor, a scaunelor tradiționale de judecată, sătești, cheneziale, voievodale, boierești etc., precum și ale comunităților incluse în domeniile feudale. Scaunul de judecată al stăpînului se suprapunea instanțelor de judecată din sate, restrîngîndu-le competența. Autorul subliniază just că în materie judiciară, față de regatul maghiar, Transilvania a avut instanțele ei aparte „mărturii ale istoriei ei aparte” (p. 128).

Trecînd la succesiunea iobagului, acad. D. Prodan arată că persoanele dependente numai în condiții privilegiate au avut dreptul de a testa. Deși acest drept al iobagilor a fost prevăzut în convențiile din 1437, totuși bunurile celor fără urmași și soții, netestate, rămîneau stăpînului.

Paralel cu aceasta și dreptul de liberă mutare a iobagilor a fost supus celor mai numeroase și variate abuzuri, urmărindu-se desființarea lui, deși era reglementat de o serie de legi. Dar aceste reglementări, după cum a observat just autorul, urmăreau ocrotirea intereselor stăpînului și nu apărarea dreptului iobagilor. Totuși, oricum au interpretat feudații acest drept, iobagii l-au considerat ca o garanție a libertății lor de oameni liberi.

Cercetarea atentă a acestor capitole ne arată că în Transilvania, cu stadiul, specificul și variațiile ei de dezvoltare istorică, iobagii aveau sarcini față de rege, biserică și stăpîni. Astfel, ei plăteau darea, lucrau la cetăți, aveau diverse obligații militare concretizate în plata unui impozit special, în mergerea la oaste, aprovizionarea armatelor etc. În același timp, stăpînul beneficia și de o serie de drepturi regaliene, ca judecata și amenda. Permanent însă, susține documentat autorul, țărănimii a continuat lupta pentru emancipare, pentru ușurarea sau desființarea unor sarcini, căutînd în același timp să i se recunoască un rol în viața statului.

Infrîngerea țărănilor din 1514 a dus — după cum se știe — la groaznice repressiuni, precum și la șerbirea, adică legarea de pămînt a celor rămași în viață.

Deci, de acum înainte iobașul — ajuns șerb — devine obiect de tranzacție între stăpîni. Totuși, observăm că titlul nu corespunde materialului tratat în lucrare. Ne întrebăm dacă lucrarea nu se putea intitula iobașia și șerbia, sau, dacă prima parte poate fi considerată ca o introducere a celei de a doua, de ce nu a fost intitulată *Șerbia*?

În cele zece capitole ale părții a doua se continuă expunerea, după același plan urmărit în partea întâi, asupra situației economice, juridice și politice a iobașilor deveniți și șerbi. Situația economică a iobașilor și imaginea clară a raporturilor feudale se constată din materialul documentar care se referă la distribuirea sarcinilor feudale, a repartizării censului, precum și a obligațiilor darurilor, taxelor, dijmelor și slujbelor, care se conturează și precizează devenind stabile, ca și a sarcinilor publice, concretizate în impozite, obligații militare ș.a. Cresc în special obligațiile de muncă ale foștilor iobași, deoarece domeniul feudal din aducător de venituri devine producător. Stăpînul domeniului își constituie un teren propriu destinat culturii numit pămînt alodial. Această schimbare esențială în organizarea domeniului feudal a impus șerbia și munca servilă.

Credem că introducerea șerbiei trebuia să formeze capitolul inițial și principal al acestei părți a lucrării, deoarece s-a datorat chiar măsurilor luate după înfrîngerea răscoalei din 1514. Ar fi trebuit apoi să urmeze, credem, tot grupate, condiția juridică creată șerbilor și, în continuare, obligațiile către stăpîni și stat. Evident că aceste capitole sînt tratate după o manieră strict științifică, folosindu-se toată literatura de specialitate precum și materialul documentar inedit.

Dieta din 1514 — arată autorul — a condamnat pe toți iobașii la „servitute veșnică”, lăsîndu-i la discreția stăpînilor prin anularea dreptului de stămutare. Dietele următoare au urmărit să aplice prevederile votate de prima. Dar, fiindcă nemulțumirile șerbilor luau proporții s-au luat unele măsuri de reducere a numărului zilelor de muncă, revenindu-se chiar asupra anulării dreptului de strămutare, dar în asemenea condiții încît devenise inoperabil.

Discutată atent, pe baza unui bogat material documentar inedit și cu date deosebit de ilustrative, este atitudinea lui Mihai Viteazul față de șerbi după cucerirea Transilvaniei (p. 446—447).

Pentru a opri totuși nu alît strămutarea șerbilor ci fuga lor, pentru că readucerea lor la urmă era dificilă și extrem de costisitoare, atît principiile Transilvaniei cît și nobilii au introdus chezășia, ca o garanție a rămîinerii lor pe loc. Chezașii urmau să plătească o sumă fixă de bani, foarte ridicată, pentru cel care pleca, și de aceea ei erau cointeresați să-l oprească. Deși chezașia a fost pentru stăpîni un mijloc de asigurare împotriva fugii iobașilor, asigurîndu-se totodată și o despăgubire în cazul în care nu ar mai fi putut dispune de iobașii fugiți.

În condițiile șerbiei au intervenit tranzacții între stăpîni, sub diferite titluri, creîndu-se șerbilor o situație — am putea spune — similară cu aceea a robilor din Moldova și din Țara Românească. S-a ajuns ca șerbi să fie zălogiți pentru banii împrumutați, să fie donați de veci, să fie vînduți, deci cobořiți în situația de obiecte negociabile. S-a arătat clar că pentru legarea iobașului de pămînt a fost interesat nu numai stăpînul ci și statul. Dar, ca un revers al medaliei, arată autorul, pe măsura accentuării șerbiei intervine și strămutarea ilicită, fușă, angajarea la ocnă, calificarea ca meseriași în orașe, fușă peste granițe etc.

Referîndu-se la obligațiile în muncă ale șerbilor acad. D. Prodan demonstrează clar că ele au fost în funcție „de creșterea pămîntului lucrat de stăpîn în regie proprie sau lucrat pentru stăpîn” (p. 319). Întînderea acestui teren a variat ca și concentrarea lui, prin desprinderi treptate din pămîntul comun și prin ocuparea unor părți din pămînturile șerbilor. În această acțiune feudali au folosit tot felul de mijloace de constrîngere.

Pe lîngă obligațiile șerbilor față de stăpînii pămîntului, autorul și în această parte a lucrării a acordat toată atenția obligațiilor cu caracter public pe care le-a

împărțit în două categorii: 1. militare și 2. fiscale. Datorită amenințării externe, în special a celei turcești, în secolul al XVI-lea se reintroduc obligațiile militare pentru șerbi. Pe lângă obligația de întreținere a armatelor aflate în campanie, s-a introdus și un sistem de recrutare în armată a șerbilor, iar în caz de pericol extrem, o ridicare „pe capete”. Bineînțeles că participarea la campanii se suporta de fiecare șerb, care în plus trebuia să suporte dări speciale pentru achiziționarea armamentului.

Și în secolul al XVI-lea dările către stat ale șerbilor au fost distincte de cele datorate stăpînitorilor și în permanentă creștere. Foarte interesant ni se pare faptul că nu numai modul de impunere dar și cel de percepere a impozitelor din Transilvania seamănă cu cele din Moldova și Țara Românească. Amintim aici — ca exemplu — darea împărătească din Transilvania, din care se plătea tributul turcesc, similară cu cea din Moldova.

În concluzie, vol. I din lucrarea acad. D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, cuprinde, într-o expunere clară, un material faptic extrem de bogat, reușit analizat și sintetizat în capitole bine închegate. Instituțiile din Transilvania legate de iobăgie și șerbie, așa cum reiese din cercetarea acestei lucrări, au asemănări izbitoare cu cele din Moldova și din Țara Românească, ceea ce indică dezvoltarea lor unitară.

Lucrarea acad. D. Prodan o apreciem ca una din cele mai remarcabile realizări ale istoriografiei noastre, iar cercetătorilor noștri le poate fi dată ca un exemplu de muncă susținută și atentă.

Așteptăm cu deosebit interes volumul al II-lea care nu ne îndoiim că va fi de aceeași valoare ca și primul.

N. Grigoraș

MÉLANGES PIERRE RENOUVIN, *Etudes d'histoire des relations internationales*, Paris, P.U.F., 1966, 241 p.

Bincunoscut și apreciat nu numai în Franța ci și peste hotarele ei, Pierre Renouvin este una din personalitățile proeminente ale istoriografiei franceze contemporane, creator și conducător al unei adevărate școli a studierii istoriei relațiilor internaționale. Volumul omagial care i-a fost consacrat, volum la care au colaborat unii din cei mai de vază istorici francezi, este o nouă dovadă a prețurii de care se bucură ca urmare a activității sale de peste 50 de ani în domeniul istoriei.

După cum era și firesc, date fiind preocupările celui omagiat, articolele privesc sau sînt legate de istoria relațiilor internaționale. Ele se referă atît la metode și probleme ale cercetării, cît și la aspecte concrete. Din prima categorie se detașează studiul introductiv *De l'„Histoire diplomatique” à l'„Histoire des relations internationales”* (p. 1-15), consacrat lui P. Renouvin și pe care, în mod firesc îl semnează elevul, colaboratorul și continuatorul său, J. B. Duroselle.

Autorul se oprește mai întîi asupra evoluției lui Renouvin de la vechea orientare a istoriografiei franceze în care evenimentele diplomatice erau explicate prin alte evenimente diplomatice, la tendința acestuia, mai ales în anii de după război, de a descoperi „forțele profunde” care le determină — prin „forțe profunde” înțelegîndu-se atît factori materiali (geografici, economici, financiari) cît și spirituali și, în mod deosebit psihologia colectivă — tendință care a stat la baza cunostei *Histoire des relations internationales* (Paris, 1953-1958, 8 vol.) și care a fost teoretizată în *Introduction à l'histoire des relations internationales* (Paris, 1964). la care a colaborat și Duroselle. Propunîndu-și să aprofundeze conținutul acestei formule, autorul subliniază că aici trebuie avute în vedere numai macrofenomenele, microfenomenele neinfluențînd decît într-o mică măsură acțiunea omului de stat. În privința direcțiilor viitoare ale cercetării istoriei relațiilor internaționale, Duroselle consideră că ele trebuie să urmărească căutarea în toate direcțiile a expli-

cațiilor unui eveniment, precizarea interacțiunii între omul de stat și „forțele profunde”, a relațiilor între diferite componente ale acestora din urmă, ca și a raportului între perioadele de pace și războaie.

Discutarea concepțiilor lui Renouvin depășește cadrul unei simple recenzii și nu ne vom opri aici asupra ei. Considerăm însă că prezentarea lor este incompletă fără a avea în vedere contextul în care au apărut. Evident, într-un articol omagial atenția se îndreaptă în mod firesc spre cel omagiat; credem însă că meritele lui Renouvin nu ar fi fost cu nimic diminuate dacă activitatea sa ar fi fost încadrată în dezvoltarea generală a studiilor istorice din Franța ultimelor două decenii, dezvoltare determinată de anumite condiții istorice¹, mai mult, că o asemenea prezentare ar fi fost conformă spiritului operei acestuia. Poate că tendința „Școlii Analelor” — curentul dominant în istoriografia franceză contemporană — de desconsiderare aproape completă a evenimentelor în favoarea elementelor structurale este, așa cum sugerează Duroselle, depășită; dar tendința acesteia spre realizarea unei „istorii totale” nu putea să nu influențeze studiarea istoriei relațiilor internaționale. De altfel, chiar unul dintre întemeietorii acestei școli, L. Febvre, se pronunța, încă în 1930, pentru o modificare a opticii în acest domeniu².

Deosebit interes prezintă și materialul consacrat de V.L. Tapié istoriei Europei Centrale (*Méthodes et problèmes de l'histoire de l'Europe centrale* (p. 33—49), termen aplicat de autor, în mare, Imperiului habsburgic, adică acelei regiuni căreia un dublu proces istoric „i-a legat, pe de o parte, destinele de cele ale sfântului Imperiu român de națiune germană dar, pe de altă parte, i-a conferit o originalitate incontestabilă, a făcut din ea o lume diferită de restul Europei în esența și în problemele sale”. Apreciind că efortul istoriografiei din trecut, deși lăudabil, este depășit, V.L. Tapié consideră că se impune o schimbare de perspective în studierea istoriei acestei regiuni, mai ales în privința a trei probleme — națională, social-economică și culturală — probleme care, de altfel, sînt în strînsă legătură. Datorită caracterului specific al acestei regiuni, cercetările ar trebui să urmărească atît acele elemente care au dus la puternica luptă națională din secolul al XIX-lea — problema formării națiunilor, a apariției conștiinței naționale, a rolului răscoalelor, culturii și limbii în această privință — cît și factorii, mai ales cu caracter politic, social și cultural, care au asigurat Imperiului habsburgic o anumită unitate. Considerațiile autorului în legătură cu aceste probleme sînt deosebit de interesante; ele comportă însă unele discuții.

Mai tîrziu, tendința sa de a reliefa „condițiile profunde ale coeziunii popoarelor în interiorul imperiului” (p. 37) ni se pare exagerată. Fără îndoială, prezența aceleiași suveran, a unei structuri social-economice și a unei culturi asemănătoare puteau contribui la o anumită apropiere; nu credem însă că se poate vorbi de „l'élaboration d'une âme collective”. Istoria oferă și alte exemple ale unor situații asemănătoare — să ne gîndim la statele scandinave — în care deosebirile naționale nu s-au estompat totuși. De altfel, respingerea categoric a tezei privind existența unei anumite stratificări naționale nu ni se pare justificată; fără cunoscuta inegalitate de tratament a popoarelor din cadrul imperiului, caracterul național al revoluțiilor de la 1848 nu poate fi înțeles. Lupta se manifestă în toată amploarea ei în secolul al XIX-lea; dar ea nu ar putea fi concepută fără antecedente mai pronunțate decît cele care sînt menționate în articol.

O altă chestiune discutabilă este aceea a structurii sociale. V.L. Tapié înclină să creadă că în Europa Centrală ar fi vorba nu de o societate pe clase ci de una pe stări, societatea împărțită în clase fiind proprie, în concepția sa, numai societății capitaliste în care una din clase nu posedă nimic în afara forței de muncă, în vreme

¹ *Vingt-cinq ans de recherche historique en France (1940—1945)*, Volume offert par le C.N.R.S., I, p. XXI.

² L. Febvre, *Combats pour l'histoire*, Paris, 1965, p. 61.

ce în Europa Centrală țărani posedă pământ. A fost în felul acesta ignorat faptul că nu există o identitate între clasele din epoci diferite, că sfera noțiunii de clasă variază. Este adevărat că în capitalism împărțirea societății în clase atinge forma cea mai clară; dar situația a fost pregătită prin evoluția anterioară a societății, prin simplificarea treptată a raporturilor de clasă.

În sfârșit, nu putem trece peste faptul că autorul a neglijat complet istoriografia română. Cunoașterea ei, sau măcar apelul la istoria românilor transilvăneni — menționată o singură dată — ar fi permis o expunere mai nuanțată. Autorul vorbește despre rolul dublu al aristocrației, pe de o parte de sprijinire a monarhiei, pe de alta de reprezentantă a națiunii proprii; or, situația românilor transilvăneni oferea particularitatea lipsei unei aristocrații naționale, fapt care putea să determine o anumită modificare a conținutului și a formelor luptei lor naționale în raport cu fenomenele similare din alte regiuni ale monarhiei. Se face afirmația că, dacă după 1848, predomină lucrările de istorie națională, înainte de această dată mai numeroase erau cele privind ansamblul monarhiei; afirmația nu este însă valabilă pentru istoriografia transilvană, care prezintă și particularitatea că urmărește adesea întocmirea unor istorii comune românilor din cadrul și din afara Imperiului habsburgic. La fel, pentru românii transilvăneni problema limbii naționale nu se pune abia în prima jumătate a secolului al XIX-lea, ca pentru ansamblul monarhiei, ci, în mod clar, încă din a doua jumătate a secolului precedent, odată cu „Școala ardeleană”.

Prin însuși specificul său, articolul lui V.L. Tapié este de natură să dea naștere la discuții, dar chiar și prin aceasta, fără a mai aminti numeroasele sugestii pe care le conține, el are o reală importanță pentru cei care se preocupă de istoria Europei Centrale.

Reputat specialist în istoria Germaniei, J. Droz își propune în *L'idéologie, l'acteur de la politique internationale. La neutralité prussienne et l'opinion publique de 1795 à 1806* (p. 77—106) să încerce o nouă interpretare a relațiilor franco-prusiene de la pacea de la Basel până la bătălia de la Jena. Autorul pleacă de la considerentul că „în mai multe rînduri ideologia politică a fost un factor determinant pentru opinia publică și pentru guverne în atitudinea pe care ele au adoptat-o față de problemele politicii internaționale”, teză care ar putea fi aplicată și atitudinii Prusiei față de Franța în perioada menționată. Ideea este interesantă; dar ea poate suscita discuții atât în formularea sa generală cât și în încercarea de aplicare concretă pe care o face J. Droz. Ideologia poate să apară, la un moment dat, pe primul plan al relațiilor internaționale; dar ea reflectă o anumită situație social-economică sau politică care rămâne totuși factorul determinant, chiar P. Renouvin considerînd că opinia publică este o reflectare a condițiilor demografice, a intereselor economice sau financiare și a psihologiei colective³. De altfel, și Droz subliniază că ideile favorabile unei înțelegeri cu Franța care apar acum în Prusia sînt un rezultat al situației acesteia din urmă. Pe de altă parte, am fi așteptat o încercare de explicație a felului în care aceste idei au acționat asupra poziției oficiale a Prusiei, încercare ce ar fi fost în spiritul metodelor de cercetare preconizate de Renouvin. Articolul rămîne totuși interesant în privința atitudinii opiniei publice — termen care ar fi meritat însă o delimitare în funcție de epoca respectivă — față de ideile Revoluției franceze, atitudine determinată de interesele Prusiei și poziția ei printre statele germane.

Oprindu-ne doar asupra a trei articole, subliniem însă că întreg volumul constituie, prin informațiile și sugestiile pe care le conține, o prețioasă contribuție la studierea istoriei relațiilor internaționale din secolele XVI—XX.

V. Cristian

³ Vezi introducerea la *Introduction à l'histoire des relations internationales*, Paris, 1964, p. 3.

Cronici și povestiri românești versificate (sec. XVII—XVIII), Studiu și ediție critică de Dan Simonescu, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1967, 349 p.

Rezultat al unei laborioase investigații, volumul *Cronici și povestiri românești versificate* (sec. XVII—XVIII) se înscrie pe linia preocupărilor intense ale istoricilor noștri de editare a izvoarelor narative privitoare la istoria României. Importanța corpusului este cu atât mai mare cu cât cronicile versificate sînt cuprinse pentru prima dată într-un volum. Mai mult chiar, unele din cronicile incluse în colecție, ca *Rumeanșev în luptele dintre ruși și turci (1769—1772)*, *Înfrîngerea generalului Horváth (1786)*, *Mazilirea lui Alexandru Moruzi din domnia Țării Românești* etc., sînt editate acum pentru întia oară.

Cele 22 de cronici rimate cuprinse în colecție, însumînd peste 9000 de versuri, au fost studiate și editate pe baza a 56 de manuscrise chirilice păstrate în marile biblioteci din Cluj, Iași și București sau fotocopyate (un manuscris fotocopyat în *Coedrul Cosminului*, iar altul din Arhivele Statului din Budapesta). Autorul a ales numai acele „stihuri politicești” care, „prin conținutul lor au caracter de cronică, de izvor narativ, dezvăluind ideile și sentimentele autorului, ale clasei și categoriei sale sociale, în legătură cu desfășurarea diferitelor evenimente din istoria patriei noastre, înainte de mișcarea revoluționară din 1821” (p. 5—6). Din cauză că multe din manuscrisele cronicilor s-au pierdut, prof. Dan Simonescu a folosit și o serie de izvoare de cronici care se găsesc numai în edițiile din secolele XIX și XX sau în cele ale mitropolitului Dosoftei, din sec. al XVII-lea.

Fiecare cronică este precedată de o notă introductivă în care sînt expuse modul și tehnica editării, valoarea ei documentară, cu precizările bibliografice referitoare la cronică respectivă. În subsol, autorul dă numeroase și binevenite explicații, care înlesnesc înțelegerea cadrului istoric în care s-au desfășurat evenimentele descrise în cronică. Un alt merit al lucrării constă în aceea că autorul, în majoritatea cazurilor, a redat nu numai textele de bază, ci și variantele lor. Nefiind posibilă întotdeauna stabilirea datelor cînd au fost redactate, cronicile sînt editate în ordinea cronologică a „evenimentelor petrecute și înfățișate”. Ca urmare, volumul începe cu versurile lui Miron Costin despre originea latină a poporului și a limbii române și se încheie cu „stihurile” despre mazilirea lui Alexandru Moruzi din a doua a sa domnie în Moldova (august 1806).

Întregul volum este precedat de un amplu și documentat studiu introductiv. După ce dă definiția cronicii rimate, pe care o numește „prezentarea analitică, în versuri, a evenimentelor, fără preocupare din partea autorului de a le explica adînc și complet” (p. 7), autorul dă unele informații referitoare la genul cronicii rimate la diferite popoare și face o scurtă trecere în revistă a cercetărilor români care s-au ocupat de editarea de cronici rimate (p. 7—12).

Analizînd conținutul lor tematic, profesorul Dan Simonescu ajunge la concluzia că, din acest punct de vedere, cronicile rimate se împart în șase mari grupe și anume: a) *cronici care povestesc despre uciderea unor mari leudali*, b) *cronici și povestiri care prezintă episoade din războaiele ruso-austro-turce din secolul al XVIII-lea*, c) *povestiri satirice*, d) *povestiri care tratează despre mazilirea domnului Moruzi*, e) *versuri istorice ocazionale* și f) *cronica polemică*.

Autorul face și cîteva considerații pe marginea cauzelor care au determinat apariția acestui gen de cronică (p. 25—26) și analizează sistemul de versificație.

Volumul se încheie cu un *glosar* și un *indice* al numelor proprii din versuri. Editat cu grijă și competență, volumul constituie un instrument de lucru indispensabil în activitatea de cercetare istorică și filologică.

V. Ciobanu

OVIDIU PAPADIMA, *Cezar Boliac*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1966, 349 p.

Lucrarea de față este cea mai bună biografie a lui Cezar Boliac, publicată până azi. Întemeiat pe un bogat material și valorificând informații noi, Ovidiu Papadima ne înfățișează, într-un stil sobru, viața zbuciumată a unui neînfricat progresist din țara noastră care timp de patru decenii, până în 1877, când a fost lovit de o cumplită boală, a fost un mare ziarist, un fecund poet, un entuziast arheolog și numismat, precum și un pasionat culegător de documente și cronici referitoare la istoria neamului românesc.

Cu toate că în activitatea sa au fost și deficiențe, Cezar Boliac a avut mari merite ca scriitor și ca om politic. De aceea biografia lui prezintă un interes evident atât pentru istoria literaturii, cât și pentru istoria frământărilor politice din țările române în veacul trecut.

Cezar Boliac s-a născut la București în 1813, după cum se precizează în revista „Familia” de la Oradea, într-un articol apărut în 1875 și probabil redactat pe baza propriilor lui indicații. În 1830 s-a înrolat în ostirea nou creată, pe care a părăsit-o însă în curând. A renunțat la cariera armelor pentru a se consacra literelor și politicii militante. În 1835 a apărut primul său volum de poezii. A colaborat adesea cu versuri și proză la publicațiile periodice ale epocii, ca „Foaia pentru minte” a lui G. Barițiu, „Curierul românesc” al lui I. Eliade, „Vestitorul românesc” al lui Zaharia Cercalechi etc. A dat, în 1844, concursul său și revistei ieșene „Propășirea”. A aderat, în 1836, la acțiunea întreprinsă de opoziția liberală din Obșteasca Adunare pentru apărarea autonomiei Țării Românești. În 1840, fiind bănuțit de participare la „complotul” pus la cale de Mitiță Filipescu, a fost arestat. Comisia de anchetă a stabilit însă că această bănuială era neintemeiată. Totuși, ea a considerat pe Boliac vinovată de „scrieri defăimătoare împotriva oblăduirii”, găsite la percheziția ce i se făcuse. Pentru această vină el a fost pedepsit de Domn cu surghiunul la mănăstirea Poiana Mărului. A petrecut în surghiun numai trei luni, fiind iertat de Vodă Alexandru Ghica. Închisoarea de la București și chilia mănăstirii Poiana Mărului au contribuit la radicalizarea lui Cezar Boliac. În asemenea condiții era firesc ca el să participe intens la pregătirea revoluției din 1848 în Țara Românească și, după abdicarea lui Gheorghe Bibescu, să i se încredințeze sarcini importante de noul regim. Astfel, la 24 iunie 1848, Boliac a fost numit „vornic” al capitalei, funcțiune corespunzând aceleia a primarului de mai târziu. A făcut parte și din comisia pentru eliberarea țiganilor, precum și din comisia pentru școli.

După înăbușirea revoluției, Cezar Boliac, împreună cu alți fruntași, a fost arestat și apoi exilat. S-a dus atunci în Transilvania, unde a îndemnat pe români să sprijine acțiunea întreprinsă de generalul Bem. În acest scop, Boliac a publicat la Brașov un ziar purtând titlul de „Espatriatul”, din care au apărut 12 numere în perioada 25 martie 1849—3 iunie 1849. După ce generalul Bem a fost înfrânt, Boliac s-a refugiat în Turcia. A avut aici mari suferințe, implicat într-o obscură afacere de diamante ungurești, a fost arestat în două rânduri. Și-a redobândit libertatea datorită intervenției lui Ion Ghica pe lângă autoritățile turcești.

În 1850 Boliac s-a strămutat la Paris, unde va rămânea șapte ani. În capitala Franței, el s-a evidențiat în lupta dusă pentru cauza românească de compatrioții lui emigrați. A publicat articole în ziare și reviste, a tipărit broșuri, a editat chiar și o gazetă săptămînală, din care au apărut șapte numere în 1857.

Înapoiat în acel an la București, Cezar Boliac a militat citiva timp în viața politică alături de stînga radicală, îndrumată de C. A. Rosetti, fără însă a se înregimenta în rândurile ei. A colaborat asiduă la ziarul „Românul” al liberalilor munteni. Ca o manifestare a independenței sale, el a colaborat, în această perioadă, și la alte foi, ca, de ex., la „Naționalul” de sub direcția lui Vasile Boerescu și la „Dimbovița” de sub direcția lui Dimitrie Bolintineanu.

Prin coloanele ziarului „Românul”, Cezar Boliac a propăvăduțit secularizarea averii mănăstirilor închinată, într-o serie de articole care au avut un mare răsunet

și au constituit înția campanie de presă din țara noastră, după cum constată Ovidiu Papadimă. În același ziar, Boliac a deslănit și o altă campanie pe tema mănăstirilor zise brincovenesti, ale căror foarte mari proprietăți erau administrate de un membru al familiei Brincoveanu. Boliac a cerut ca și aceste proprietăți să fie preluate de stat sau, cel puțin, administrarea lor să fie supusă controlului statului.

La 15 decembrie 1862 a ieșit de sub tipar la București primul număr din „Buciumul”, gazetă pe care Boliac a publicat-o, reluând titlul foii efemere apărute la Paris în 1857. Treptat el s-a îndepărtat de radicali, pe care i-a atacat vehement după ce s-au aliat cu boierimea latifundiară, încheind acea nefirească alianță, denumită de Boliac „monstruoasa coaliție”. Aprobând, fără rezerve, politica lui Alexandru Ioan Cuza, recunoscând necesitatea reformelor care au fost înfăptuite după lovitura de stat de la 2 mai 1864, Boliac a pus în evidență, în „Buciumul”, însemnătatea acestor reforme și a luat apărarea țărânilor muncitoare împotriva exploataților ei. El s-a rostit și în favoarea votului universal.

Unele atacuri la adresa lui Koqălniceanu, apărute în „Buciumul”, au avut de consecință suspendarea ziarului, în decembrie 1864, din ordinul președintelui consiliului de miniștri.

După demisia lui Koqălniceanu din guvern, Cezar Boliac, la 1 martie 1865, a publicat foaia intitulată „Trompeta Carpaților” care a apărut până în ianuarie 1877 și a fost, în fapt, continuarea „Buciumului” sub alt nume.

În „Trompeta Carpaților” marile realizări ale domniei lui Cuza au fost neconținut puse în evidență și „monstruoasa coaliție” aspru criticată; chiar și după 11 februarie 1866, detractorii lui Alexandru Ioan Cuza n-au fost cruțați, iar numele Domnitorului Unirii a fost amintit cu respect și recunoștință la orice prilej. În problema agrară Cezar Boliac s-a menținut pe o poziție progresistă, sprijinind revendicările țăranilor, cerind în „Trompeta Carpaților” aplicarea sinceră și integrală a legii rurale, denunțând abuzurile administrației la sate și exploatarea exercitată de moșierime. Totodată, în „Trompeta Carpaților”, acțiunea muncitorimii de la orașe a fost apreciată cu multă simpatie. Au apărut și ample relații despre manifestațiile culturale ale vremii. Aici a publicat Cezar Boliac rezultatele cercetărilor lui arheologice.

Cu un entuziasm care probabil n-a fost dezinteresat, „Trompeta Carpaților” a comentat înființarea primelor societăți capitaliste pe acțiuni în România, ca. de ex., Societatea pentru monopolul tutunului, Societatea pentru exploatarea păcurii, Societatea de asigurări „Dacia” etc.

Printre deficiențele lui Cezar Boliac a fost și aceea de a fi aprobat constituirea cabinetului Lascăr Catargi în 1871. „Trompeta Carpaților” a adoptat atunci o atitudine binevoitoare față de guvernul conservator. Dându-și seama, în curând, de eroarea sa, Boliac a trecut în opoziție și a combătut pe Lascăr Catargi. A fost însă prea târziu. Din cauza greșelii ce săvârșise, Boliac a rămas izolat politiceste și înfrurirea „Trompettei Carpaților” asupra opiniei publice a scăzut simțitor.

În ianuarie 1877, Boliac a fost doborât de o congestie cerebrală. Pe jumătate paralizat, ne mai putând vorbi, a mai trăit patru ani. A murit la 25 februarie 1881.

În cursul agitatei sale vieți, Boliac a deținut vremelnice unele funcții publice. A fost membru al curții apelative din București (1860), director al Arhivelor Statului (1864—1866), membru al comitetului arheologic (1864) și apoi președinte al acestui comitet (1869). Deputat al orașului Tîrgoviște în Camera din București la 1859, a fost invalidat de Adunare. În anul următor fiind ales deputat de Giurgiu, a fost iarăși invalidat de Camera. Consilier comunal al Bucureștiului în 1861, membru al consiliului județului Ilfov în 1864, a fost înfrint la succesele alegeri pentru parlament care au avut loc până în toamna anului 1866, când a izbutit să fie ales deputat de colegiul țăranesc al județului Vlașca. Nu și-a putut însă păstra mandatul la alegerile generale din 1867. A reintrat în Cameră abia la 1869, ca deputat de Vlașca. Reales deputat în același județ la alegerile generale din 1870, 1871 și 1875, el a suferit o dureroasă înfringere la 1876, când s-a și încheiat cariera sa parlamentară.

Apreciind activitatea desfășurată de Cezar Boliac de-a lungul anilor, Ovidiu Papadima îl consideră, cu dreptate, ca pe „cel mai de seamă gazetar al epocii”. El a fost superior chiar și lui C. A. Rosetti a cărui proză a fost întunecată prin „nebulozități de gândire” și printr-o „frazologie exaltată”. Ceea ce a caracterizat pe ziaristul Cezar Boliac a fost vigoarea stilului, claritatea expunerii, orînduirea logică a argumentelor, materialul documentar ample pe care și-a bazat campaniile de presă, interesul pe care el s-a priceput să-l stîrnească pentru lemele tratate. Au avut succes și formulele lapidare pe care le-a folosit, cum a fost, de ex., celebra formulă „monstruoasa coaliție”. În foile pe care Boliac le-a redactat, articolele în care a susținut ideile sale au predominat față de rubricile cuprinzînd numai informații. Prezentarea grafică a constituit și ea un progres, gazetele lui Boliac fiind mai îngrijit tipărite decît ziarele de pînă la el. Cu asemenea însușiri, Boliac a reușit să exercite cîndva o mare influență asupra opiniei publice, după cum s-a vădit cu prilejul manifestațiilor de stradă din București, la 1866.

Pe cît de elogios este apreciată proza gazetărească a lui Boliac, pe atît de aspru sînt criticate poeziile lui de către O. Papadima. Astfel, el declară, cu privire la unele din aceste poezii, că sînt „absolut nule din punct de vedere estetic” și „întesate de franțuzisme” inutile (p. 74). El adaugă apoi că „aceste carențe ale simțului estetic, ca și penibilele sovăieli în crearea unei limbi literare proprii vor constitui o constantă a poeziei lui Boliac de mai tîrziu și din totdeauna” (p. 77). Deși recunoaște însemnătatea poeziilor sociale ale lui Boliac, care, la vremea lor, au avut un mare răsunet, Papadima este de părere că ele au fost „salvate [...] de gazetarul care se zbate în ele” (p. 77).

Despre studiile de arheologie ale lui Cezar Boliac, lucrarea ce recenzăm cuprinde o conștiințioasă snumerare. Papadima laudă străduințele depuse de Boliac pe acest tărîm. Amintește și criticile care i-au fost aduse de Alexandru Odobescu. Deși consideră aceste critici ca excesiv de severe, totuși Papadima constată că i-a lipsit lui Boliac „precizia științifică” (p. 332) și lasă să se înțeleagă că i-a lipsit și pregătirea științifică necesară.

Papadima semnalează preocupările lui Boliac privitoare la numismatică, menționează colecția sa de monede adunată cu multă trudă, precum și cursul gratuit de numismatică pe care l-a ținut în 1868. Nu se rostește însă asupra valorii științifice a contribuției lui Boliac în acest domeniu.

Pasiunea pe care Boliac a avut-o pentru istoria românilor este bine pusă în evidență de către Ovidiu Papadima. El arată că Boliac, în ziarele sale, a tipărit textul a numeroase documente, însoțindu-l de notițe, și că în articolele sale, de ex., în articolele consacrate secularizării averii mănăstirilor inchinate, el s-a întemeiat adesea pe hrisoave domnești sau pe alte acte din trecut privitoare la problemele dezbătute. Prețiosul material pe care Boliac l-a tipărit n-a fost încă pe deplin valorificat de istoricii noștri.

Viața și activitatea lui Cezar Boliac sînt astfel înfățișate de Ovidiu Papadima, cu talentul și metoda binecunoscute din lucrările sale anterioare. Totuși, în cartea de față sînt și unele mici erori. De ex., ziarul „Popolul suveran” n-a apărut de la 19 iunie 1848 pînă la 14 iulie 1848 (cum s-a tipărit la pagina 153), ci pînă la 11 septembrie 1848¹. Ziarul „Buciumul” pe care Boliac l-a publicat la Paris, în timpul emigrației, nu și-a încetat apariția „în marile 1857” (p. 196), ci la 3 mai 1857 (stil nou). Hasdeu n-a fost destituit în 1862 din funcțiunea de profesor la Colegiul Național din Iași (p. 286), ci un an mai tîrziu, la 18 mai 1863². Etc. Aceste mici erori s-ar putea să fie greșeli de tipar.

La întocmirea lucrării pe care o recenzăm Ovidiu Papadima a utilizat un ample material. I-au rămas însă necunoscute unele informații din cărți, reviste sau ziare care i-ar fi fost de un real folos.

¹ Nerva Hodoș și Al. Sadi Ionescu, *Publicațiunile periodice românești*, Tom. I, București, 1913, p. 501.

² „Studii și cercetări științifice, Filologie”, (Iasi), VIII (1957), 2, p. 278.

Astfel, Papadima n-a știut că în *Dictionnaire universel des contemporains* al lui Vapereau este publicată și biografia lui Cezar Boliac³. Autorul acestei biografii a fost marele filoromân Ubicini⁴ care, încă din 1848, când fusese secretarul guvernului provizoriu al Țării Românești și apoi al Locotenentei domnești, cunoscuse la București pe Boliac. Este neîndoios că, precum procedase în alte cazuri, de ex., față de Vasile Alecsandri⁵, Ubicini s-a adresat lui Boliac spre a obține datele necesare redactării biografiei acestuia. Din textul inserat de Ubicini în „Dicționarul contemporanilor” al lui Vapereau aflăm că Boliac s-a născut în 1813, ceea ce confirmă informația din revista „Familia” de la 1875. Mai aflăm că, în 1848, Boliac a fost unul din cei patru secretari ai guvernului provizoriu din Țara Românească. Firăște că asemenea informații nu sînt lipsite de interes.

Ovidiu Papadima n-a cunoscut nici actele unui proces penal din 1831—1832, intenat unui sublocotenent Manolescu, proces în care a fost menționat și numele lui Cezar Boliac⁶. În vîrstă de 18 ani, Boliac se distra pe atunci în timpul nopții, spărgînd gamuri la casele boierești. Distracții ale tinereții...

De asemenea, Ovidiu Papadima n-a avut cunoștința de scrisoarea pe care, la 7 iunie 1850, Cezar Boliac din Constantinopol a trimis-o lui C. A. Rosetti. Importanța ei a fost semnalată de N. Iorga⁷.

La observațiile făcute de Ovidiu Papadima cu privire la poezia lui Cezar Boliac *Pedeapsa cu moarte* (p. 201—202), adăugăm că această poezie a fost inspirată de un proces judecat la București, în 1844. Un boier, Dumitrache Vernescu, fusese asasinat, în orașul Buzău, din îndemnul amantului soției sale, de către unul din robii săi, Constantin sin State, cu ajutorul unei roabe. Divanul Criminalicesc și, în urmă, Înaltul Divan au condamnat la moarte pe acești trei acuzați, surghiunind la o mănăstire pe termen doar de un an pe soția adulteră. Domnitorul Gheorghe Bibescu a menținut numai pedeapsa cu moarte a lui Constantin sin State și a micșorat celelalte două osinde capitale⁸. Actul său a dat loc la numeroase comentarii. Mihail Kogălniceanu a publicat atunci un articol în revista „Propășirea” (15 oct. 1844, p. 319—320). Probabil că tot atunci a scris și Boliac poezia despre *Pedeapsa cu moarte*, iar nu în 1846, cum a afirmat într-o notiță inserată în „Trompeta Carpaților” din 1872⁹. De altminteri Vodă Bibescu, la 5 decembrie 1844, a decis comutarea pedepsei lui Constantin sin State în munca ocnelor pe viață și 200 toiege, aplicate în două rinduri¹⁰. Dacă Boliac ar fi scris poezia sa în 1846, el n-ar fi omis să arate că era aproape cu neputință să-și păstreze viața un osindit la inumana muncă silnică în ocne, după ce primise 200 toiege.

În încheierea acestei recenzii, subliniem din nou că biografia lui Cezar Boliac, publicată de Ovidiu Papadima, este o foarte bună lucrare. S-ar cuveni ca ea să fie completată de specialiști, care să se pronunțe, cu competență, asupra valorii științifice a contribuției lui Cezar Boliac la arheologie și numismatică.

Constantin C. Angelescu

³ Prima ediție a acestui dicționar a apărut la Paris, în 1858. La Biblioteca Universității din Iași am găsit numai ediția a 5-a, tipărită în 1880. La pagina 255 a acestei ediții este inserată biografia lui Cezar Boliac.

⁴ Olimpiu Boitos, *Biografiile românești ale lui Ubicini*, Cluj, 1932, p. 6.

⁵ *Ibidem*, p. 9—10.

⁶ Dinu N. Ioan, *Justiția militară acum o sută de ani*, „Revista de drept penal și știință penitenciară”, 1932, p. 410—432.

⁷ N. Iorga, *O scrisoare importantă a lui Cezar Boliac*, Academia Română, Mem. secțiunii istorice, seria III, tom. XVIII, p. 213—215.

⁸ Decretul n-rul 367 din 19 august 1844, publicat în „Buletinul oficial” al Țării Românești, n-rul 99 din 1844.

⁹ Cezar Boliac, *Opere*, vol. II, București, 1956, p. 315.

¹⁰ Decretul n-rul 511 de la 5 decembrie 1844, publicat în „Buletinul oficial” al Țării Românești, n-rul 148 din 1844.

VASILE NETEA, *George Barițiu, Viața și activitatea sa*, București, Editura științifică, 1966, 364 p.

Monografia consacrată vieții și activității lui George Barițiu de Vasile Netea completează o lacună de mult resimțită în istoriografia românească. Despre activitatea multilaterală a marelui ziarist și istoric transilvănean s-a scris mult și variat, atît în trecut cît și în zilele noastre¹. Lipsese însă o lucrare amănunțită și cuprinzătoare, care să închege într-un tot unitar contribuțiile fragmentare anterioare și care să dea, totodată, o imagine de ansamblu a vieții, ideilor și activității întemeietorului presei românești din Transilvania. Este meritul monografiei pe care o recenzăm de a întruni calitățile de mai sus, într-o expunere critică, completă și bine documentată.

Inscriindu-se pe linia unor preocupări mai vechi ale autorului², lucrarea despre G. Barițiu se bazează pe o amplă informație bibliografică, completată de cercetarea aprofundată a periodicelor vremii și a vastului material furnizat de corespondența acestuia, dintre anii 1829—1893, donată de Barițiu Academiei Române.

În introducere, autorul trece în revistă lucrările mai importante consacrate marelui publicist transilvănean în istoriografia noastră din trecut și de astăzi, după care, într-un prim capitol, procedează la o atentă analiză a mediului familial, social, național și cultural în care s-a născut, a crescut și s-a format G. Barițiu. Se subliniază influența deosebită exercitată asupra formației sale intelectuale de tinerii săi profesori de la facultatea de teologie din Blaj: Simion Bărnuțiu, Timotei Cipariu și Ioan Rusu.

Reține atenția evocarea sugestivă a primei călătorii întreprinse de Barițiu, în tovarășia lui Timotei Cipariu, în Țara Românească în vara anului 1836, prezentată în capitolul, semnificativ intitulat, *În largul vieții românești* (p. 49—55). Autorul subliniază cît de importantă a fost pentru orientarea culturală și națională a viitorului redactor de la Brașov cunoașterea directă a realităților social-politice din Principate și a mișcării literare transcarpatine.

Nu lipsită de interes este prezentarea concepției pedagogice și a activității didactice a lui Barițiu desfășurată ca profesor la Brașov. Autorul scoate în evidență marele merit al acestuia de a fi contribuit la elaborarea unei ideologii pedagogice progresiste și la promovarea unui învățămînt științific, cu un accentuat caracter practic.

În afara operei didactice și paralel cu aceasta, pînă în 1845, G. Barițiu a desfășurat cea mai întinsă activitate publicistică din secolul al XIX-lea, numele său fiind legat de întemeierea presei românești din Transilvania. Capitolul *George Barițiu ziarist* (p. 82—111) este consacrat tocmai acestui aspect al activității barițiene, care prin durata și amploarea sa depășește pe toate celelalte.

Autorul procedează la o cercetare amănunțită a activității publicistice a lui G. Barițiu, pe etape cronologice și în raport cu orientarea ideologică a acestuia, ceea ce nu s-a făcut pînă la monografia pe care o recenzăm. Urmărind activitatea publicistică a lui Barițiu, autorul distinge o primă fază a acesteia între anii 1838—1850, cu inevitabilele prelungiri determinate de orientările sale ulterioare. Este perioada afirmării lui Barițiu ca remarcabil publicist în variate domenii, cu accentul pe problemele economice, sociale și politice.

Deosebit de interesant este capitolul *Ideile* (p. 113—196), întemeiat pe o bogată informație, în care sînt înfățișate ideile lui Barițiu despre limbă și ortografie, activitatea sa literară și culturală, principiile social-economice, orientarea politică și atitudinea națională care au stat la baza ziaristicii sale. Autorul reliefează, în primul

¹ Vezi bibliografia lucrării de la p. 331—337.

² Vasile Netea, *Noi contribuții la cunoașterea vieții și activității lui Visarion Roman. Corespondența sa cu George Barițiu și Iosif Hodoș*, Sibiu, 1942; Idem, *Timotei Cipariu și George Barițiu călători prin Țara Românească în 1836. — Note pe marginea unui text inedit* —, în „Studii”, an. XI (1958), nr. 1, p. 117—132.

rind, calitatea sa de ziarist economic, social și politic al burgheziei românești din Transilvania; de asemenea, subliniază caracterul progresist al ideilor sale economice care îl situează printre principalii exponenți ai promovării relațiilor capitaliste în perioada prepatruzeoptistă.

Orientarea politică și atitudinea națională a lui Barițiu sînt bogat ilustrate prin prezentarea celor mai semnificative articole ale sale din perioada anterioară anului 1848. Îndeosebi, autorul pune în lumină valoarea articolului „Românii și maghiarismul”, pe care îl consideră pe nedrept uitat, astăzi, față de discursul lui Simion Bărnuțiu din 2/14 mai 1848. El arată, totodată, că articolul respectiv conține toate argumentele naționale ale discursului menționat, exceptînd partea social-juridică a acestuia și elementele polemice în legătură cu „uniunea” Transilvaniei cu Ungaria, specifice anului 1848.

Prezentarea detaliată a ideologiei politice, a orientării naționale și a principiilor social-economice ale lui Barițiu din perioada prepatruzeoptistă permit înțelegerea poziției sale față de revoluția de la 1848, care face obiectul unui capitol separat, *În fața revoluției* (p. 197—231). Merită semnalat faptul că, pe baza cercetării principalelor surse de informație contemporane asupra organizării discuțiilor și hotărîrilor adunării naționale de la Blaj din 3/15 mai 1848, autorul ajunge la concluzia că G. Barițiu, contrar celor afirmate de Silviu Dragomir, a avut un rol activ, proeminent, în desfășurarea lucrărilor istorice adunării. Cercetările mai noi³ permit stabilirea originii unora dintre revendicările economice ale mișunii prezentate poporului la Blaj în ziua de 4/16 mai 1848 în ideile susținute de redactorul de la Brașov în foile sale, fapt care pune în lumină adevăratul rol jucat de acesta în cursul adunării de pe Cîmpia Libertății.

În lucrare se precizează, de asemenea, limitele ideologice ale lui Barițiu în problema națională, la începutul revoluției, explicate printr-o prudență exagerată și încredere în democratismul revoluționarilor maghiari, fapt care îl va împiedeca de la o participare mai activă la lupta pentru mobilizarea maselor și pentru combaterea tendințelor guvernului maghiar de a proceda, fără consultarea poporului român, la unirea Transilvaniei cu Ungaria.

Activitatea postrevoluționară a lui Barițiu, pe plan economic, politic, cultural și publicistic, sub absolutism și dualism, formează în monografie un capitol aparte (p. 232—306). Se subliniază participarea sa activă, în această perioadă, la viața politică, lupta sa neobosită, după proclamarea dualismului austro-ungar, pentru redobîndirea autonomiei Transilvaniei, viguroasa sa revenire ca publicist militant, fără a fi neglijate marile sale merite și contribuții în cadrul Academiei Române și în al „Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român”.

Unul din ultimele capitole ale monografiei se ocupă de *Concepția și activitatea istoriografică a lui G. Barițiu* (p. 307—319). În cadrul său autorul reliefează elementele materialist dialectice din gîndirea istorică a lui Barițiu, care a fost idealist romantică cu tendință democrat-liberală, prezintă concepția lui cu privire la raportul dintre rolul maselor și al personalității în făurirea istoriei, caracterul progresist al ideilor sale naționale, preocuparea sa permanentă de publicare a izvoarelor, considerate ca premisă în scrierea adevăratei istorii, legarea activității istoriografice de necesitățile practice ale luptei politice și naționale din Transilvania.

Demnă de relevat este critica adusă de autor obiecțiilor ridicate de unii istorici din trecut cu privire la opera istorică fundamentală a lui G. Barițiu — „Părți alese din istoria Transilvaniei pe 200 de ani în urmă”. V. Netea subliniază, de asemenea, contribuția valoroasă adusă de Barițiu la îmbogățirea istoriografiei românești prin biografiile, articolele, studiile, culegerile de documente și mai ales prin monumentala sa lucrare istorică menționată.

³ G. Ghișe, I. Kecskés și P. Teodor, *Ideii economice în opera lui G. Barițiu privind promovarea istoriei la românii din Transilvania*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, an. VI (1963), p. 53.

Capitolul final prilejuiește autorului o sintetică expunere a activității desfășurate pe o perioadă de mai bine de jumătate de veac de „Nestorul presei românești”, cu sublinierea caracterului complex al personalității acestuia.

Monografia recenzată este însoțită de bibliografia scrierilor despre viața, opera și epoca marelui publicist, de un indice de nume și locuri, alcătuit de Paul Simionescu și de două rezumate în limbile franceză și engleză.

Lucrarea lui V. Netea este susceptibilă de unele completări și precizări, care însă nu-i limitează valoarea. George Barițiu ca membru al Societății Academice Române, devenită mai târziu Academia Română, a avut o activitate deosebit de bogată și variată, pe care autorul a expus-o succint. Ne îngăduim să relevăm mai jos unele aspecte din multilateralitatea manifestărilor lui G. Barițiu în cadrul înaltului for de cultură românească, care au scăpat atenției autorului.

Intervențiile lui G. Barițiu în lucrările Societății Academice Române au fost numeroase și importante. Amintim că în urma propunerii sale s-a publicat primul catalog cuprinzând lista cărților și manuscriselor oferite bibliotecii Societății, însoțită de numele donatorilor⁴. De asemenea, tot lui îi aparține propunerea să se determine forma sigiliului Societății Academice⁵.

Dintre comunicările prezentate de George Barițiu în cadrul Academiei Române, ca istoric, amintim: „Proiecte de tratate între împăratul Leopold I de o parte și între principii Transilvaniei și ai Munteniei de altă parte”, „Proiectul de exilare a românilor locuitori pe un teritoriu cu sași și strămutarea lor în Valahia mică în secolul trecut”⁶, „Sumariul citorva rescripe și decretelor religioase din Ungaria relative la goanele religioase din veacul al XVIII-lea”⁷, nementionate de V. Netea.

Activitățile lui G. Barițiu de raportor al operelor înaintate Academiei pentru premiere i se adaugă aceea de membru și adeseori de referent al comisiei de cercetare a manuscriselor traducerilor după istoricii latini⁸, aspect care a scăpat atenției autorului.

Calitatea lui G. Barițiu de donator a numeroase colecții de documente Academiei Române, amintită de autor, nu este însă și exemplificată. Indicăm mai jos donația pe care Barițiu însuși a considerat-o de o deosebită valoare istorică și anume colecția de documente copiată de protopopul Ștefan Moldovan după arhiva eruditului conte maghiar Iosif Kemény⁹.

Cu ocazia aniversării a 80 de ani de viață a lui G. Barițiu, în semn de omagiu pentru marele cărturar ardelean, Academia Română a decis baterea în 1.000 de exemplare a unei medalii de bronz, care să immortalizeze evenimentul¹⁰. Această acțiune completează informațiile date de autor în capitolul *Sfârșitul* cu privire la manifestările prilejuite de sărbătorirea lui Barițiu din 12/24 mai 1892.

În încheiere, adăugăm câteva precizări: George Barițiu a donat încă din viață Academiei Române corespondența sa dintre anii 1838—1848¹¹ și nu cu începere de la anul 1820, cum arată autorul (p. 304).

„Cartea de rugăcuni pentru evlaviea omului creștin”, publicată de Samuil Micu Clain la Viena, în 1779, amintită de V. Netea ca fiind donația lui G. Barițiu (p. 304), a fost, de fapt, dăruită Academiei Române de Andrei Cosma din

⁴ „Analele Societății Academice Române”, tom. IV (1871), p. 8.

⁵ *Ibidem*, tom. I (1867), p. 117.

⁶ *Ibidem*, seria II, tom. XI (1888—1889), p. 65 și 106.

⁷ *Ibidem*, tom. VIII (1885—1886), p. 171.

⁸ *Ibidem*, tom. V (1872), p. 72; tom. VI (1873), p. 57; tom. VII (1874), p. 108; tom. X (1877), p. 159.

⁹ *Ibidem*, seria II, tom. VII (1884—1885), p. 212.

¹⁰ *Ibidem*, tom. XVI (1893—1894), p. 12—13.

¹¹ *Ibidem*, tom. VIII (1885—1886), p. 122.

satul Supuru, din Transilvania. George Barițiu a avut meritul de a fi mijlocit această donație, în sensul expedierii cărții la București¹².

Comunicarea despre „Muzeul etnografic din Lipsca” a fost citită de G. Barițiu în ședința Academiei din 31 august 1877. Tot atunci el a făcut și propunerea înființării în țară a unui muzeu etnografic și a participării cu exponatele acestuia la expoziția din Leipzig¹³. La 26 august 1877, data indicată de autor (p. 303), Barițiu a dat citire doar unui extras din programa muzeului respectiv.

Completările și precizările de mai sus se referă la amănunte și deci nu micșorează meritele incontestabile ale lucrării lui V. Netea.

În concluzie, nu putem decât să subliniem încă odată contribuția deosebit de valoroasă adusă de autor la îmbogățirea istoriografiei românești prin documentata sa monografie despre George Barițiu.

S. Mărieș-Agapi

MIHAIL KOGĂLNICEANU, *Scrisori, note de călătorie*. Texte îngrijite, adnotate și prezentate de Augustin Z. N. Pop și Dan Simonescu, București, Editura pentru Literatură, 1967, 311 p.

În anul sărbătoririi unui secol și jumătate de la nașterea lui Mihail Kogălniceanu, Editura pentru literatură a scos de sub tipar — sub îngrijirea lui Augustin Z. N. Pop și Dan Simonescu — un prețios volum de documente, de o incontestabilă valoare istorică și literară, cuprinzând scrisori și note de călătorie ale ilustrului istoric, literat și om politic. Buni cunoscători ai vieții și operei neobostului luptător pentru unitate și independență națională, alcătuitoarii ediției de față, mergând pe linia unor preocupări anterioare, pun și de această dată la dispoziția cititorilor un bogat material informativ asupra activității desfășurate de către M. Kogălniceanu vreme de peste jumătate de secol, iar specialiștilor un indispensabil instrument de lucru.

Scrisori de la Kogălniceanu publicase încă din 1913 Petre V. Haneș (*Scrisori 1834—1849*), dar ele nu acopereau decât o perioadă relativ scurtă din viața sa, perioadă studiilor și a refugiului postpatruzeciostist. La acestea s-ar mai adăuga unele piese epistolare, din preajma și vremea Unirii incluse în volumul *Documente privind Unirea Principatelor* (vol. I, București, 1964), cum și corespondența lui M. Kogălniceanu din vremea războiului pentru independență, inserată în volumele de *Acte și documente din corespondența diplomatică a lui M. Kogălniceanu relative la războiul independenței României 1877—1878*, editate de către V. Kogălniceanu și *Documente privind istoria României, Războiul pentru independență*, București, 1952—1954. În rest, s-au tipărit grupuri restrinse de scrisori, unele chiar izolate, ce sînt departe de a alcătui unități de corespondență în timp și activitate. După ce, în anul 1959 a tipărit primul volum din *Catalogul corespondenței lui Mihail Kogălniceanu*, lucrare de semnalare a peste 2.200 scrisori aflătoare în colecțiile Bibliotecii Academiei, Augustin Z. N. Pop adună, în prima parte a volumului de față, un număr apreciabil de scrisori semnate de M. Kogălniceanu, provenind din diverse fonduri ale Bibliotecii Academiei cum și din Arhiva Elenei Popovici din Piatra-Neamț. Fără a-și propune o ediție exhaustivă de documente, alcătuitoarul acestei părți a volumului le-a reținut selectiv și pe considerentul contribuției informative noi — interesînd dezvoltarea societății românești în secolul al XIX-lea și adăugînd date noi la biografia lui Kogălniceanu. Editorul s-a fixat pentru prezentarea materialelor epistolare în trei cicluri: familiale, către prieteni și oficiale, în interiorul acestora păstrînd succesiunea cronologică. Cele mai vechi scrisori sînt 1835, deci din perioada studiilor lui Kogălniceanu la Berlin, iar ultimele corespondențe din ciclul

¹² „Analele...”, tom. IX (1886—1887), p. 10—11.

¹³ *Ibidem*, tom. X. (1877), secț. I, p. 53—54.

familial, către soția sa Catinca și către fiul său Vasile întind informația autobiografică până în ceasurile din urmă ale lui Kogălniceanu.

Din aceste scrisori se degajă pasiunea pentru cunoaștere și pentru organizarea muncii, înțeleasă de el ca primă și principală condiție a existenței omului. Impresionante sînt scrisorile către cei de acasă pe care-i informează lunar asupra studiilor școlare și extrașcolare. Nu mai puțin interesante sînt scrisorile adresate patrioților moldoveni C. Negri și V. Alecsandri, cu care Kogălniceanu se întîlnise pe pozițiile înaintate ale revoluției burghezo-democratice de la 1848 și cu care, împreună, va organiza eșalonul luptătorilor pentru unitatea și libertatea națională. Alte epistole adunate în volumul de față sînt adresate unor personalități marcante ale vieții culturale și politice românești de la jumătatea secolului trecut ca: I. Eliade Rădulescu, D. A. Sturdza, Al. Papadopol—Calimah, Iacob Negruzzi, Dim. Cozadini etc. Toate aceste scrisori sînt străbătute de ideea progresului — linie directorie în vasta lui activitate desfășurată pe un plan multilateral.

O pondere deosebită în cadrul culegerii o are corespondența oficială și protocolară a lui M. Kogălniceanu, pătrunsă în întregime de un consecvent democratism. Încă din tinerețe, prigonit fiind de către regimul despotic al lui M. Sturdza pentru ideile sale democratice, Kogălniceanu va deveni un aprip apărător al legalității. În același sens, semnificative sînt scrisorile din vremea domniei lui Al. I. Cuza. Kogălniceanu nu pierde nici un prilej pentru a sesiza organele de resort și a infiera îngerințele administrației de stat. Cu doi ani înainte de secularizare, Kogălniceanu informa pe domnitor asupra condițiilor în care egumenii greci voiau a impoesui moșiile închinăte în dauna regimului fiscal al țării. Rapoartele din 30 august 1859 (p. 117) și august 1860 (p. 121) îl arată cald sprijinitor al unificării corpurilor legiuitoare.

Perioada 12 octombrie 1863—21 ianuarie 1865 cînd, ca președinte al Consiliului de Miniștri, ministru de interne și temporar ad-interim la Departamentul Lucrărilor Publice inspiră și sprijină reformele secularizării averilor mănăstirești și a legii rurale, este de asemenea viu reflectată în scrisorile din această culegere. Actul de la 2 mai 1864 se oglindește vibrant în ordinul trimis comandanților de unități militare asupra modului cum se va desfășura plebiscitul (p. 126—127), iar, în ce privește aducerea la îndeplinire a reformei agrare grăitor este raportul către domnitor din 1 iulie 1864 (p. 128). E de la sine înțeles că după răsturnarea lui Cuza, în alegerile pentru Constituantă el va fi combătut cu cea mai înverșunată ură de către conspiratorii din 11 februarie. Totuși, luminile politice ale lui Kogălniceanu, pricperea sa gospodărească și creditul său moral de care se bucura în fața masei populare, se fac simțite și după 1866, așa încît corespondența din timpul ministeriatului de interne (16 noiembrie 1866—24 ianuarie 1870) în cabinetul Dim. Ghica abundă în măsuri administrative de tot felul: recomandă prefectilor și primarilor respectarea prevederilor constituționale la întocmirea listelor electorale învederîndu-le că, de se vor produce abuzuri, va proceda la dizolvarea comitetelor comunale (p. 133); dezaprobă abuzurile organelor militare la recrutări, încorporări, revizuit și mobilizări criticînd fără încetare comisiile vizate de necinste chiar apostrofîndu-le: „ar fi o monstruoșitate ca numai clasele muncitoare să fie de fapt supuse serviciului ostășesc, ca numai ele să răspundă țării impozitul singelui” (p. 142); se ridică energic împotriva vandalismelor autorităților argesene sprijinite de magistratură și de unități de dorobanți împotriva răzeșilor răsculați la Măcău în 1860 (p. 144); manifestă o permanentă grijă ca patrioții indeobște cunoscuți prin lupta lor revoluționară și cu garanți de probitate ca V. Alecsandri și C. Negri să intre în parlament pentru a îmbunătăți compoziția morală a corpurilor legiuitoare (p. 77—80); dezmente calomnia răspîndită de adversari că ar fi fost „de a disface Unirea” replicînd: „Numele meu este și va fi întotdeauna lipit de legea rurală și de proclamarea Unirii. Și acest nume în a-l lăsa intact și copiilor mei” (p. 136).

Corespondența numeroasă acoperă perioada 3 aprilie 1877—25 noiembrie 1878 cînd e titularul afacerilor externe, girînd președinția Consiliului de Miniștri și

internele. Numeroase autografe personale, piese oficiale, cum și corespondența diplomatică dovedesc entuziasmul de care fusese cuprins marele om de stat în acel elan eroic al poporului nostru. Corespondența sa cu agenții diplomați ai României la Viena, la Paris, la Berlin și Roma, cu prințul Gorceakov și cu prefectii din țară informează asupra bravurii ostașilor români pe cîmpul de luptă din sudul Dunării (p. 15).

Ultimele scrisori și telegrame din acest ciclu privesc activitatea desfășurată de către Kogălniceanu în parlamentul țării în ultimii ani ai vieții. Capitolul se încheie cu câteva anexe: actele de naștere și de deces, precum și note despre colecția de tablouri și piese muzeistice a lui M. Kogălniceanu.

În general, această parte a volumului este editată cu grijă. Scrisorilor redactate în limba franceză, Augustin Z. N. Pop le-a alăturat traduceri, iar pentru a înlesni orientarea cititorului, textele au fost însoțite — acolo unde a fost cazul — de note explicative.

Primul capitol al lucrării prezintă însă și unele mici deficiențe, pe care ne permitem a le semnală. Nu toate materialele epistolare din acest volum sînt inedite, cum se arată în partea introductivă a culegerii. Astfel, unele dintre ele apăruseră în diverse publicații anterioare. Așa de pildă, circulara din 15 septembrie [1877] (p. 155) o găsim și în volumul II din *Acte și documente din corespondența diplomatică a lui M. Kogălniceanu, relative la războiul independenței României 1877—1878* (p. 160); scrisoarea către V. Alecsandri din [10 februarie 1878] (p. 161) figurează și în vol. I din *Acte și documente...* (p. 37); scrisoarea către soția sa Catinca trimisă de la Paris la 10 iunie 1891 (p. 17—18) o găsim, însoțită de traducerea românească, reprodușă în revista „Făt-Frumos”, nr. 1/1909, p. 19—20; scrisoarea către Ion Eliade Rădulescu din 3 noiembrie 1864 (p. 74) a fost publicată și în revista „Studii și cercetări bibliografice” vol. II, 1957, p. 287—288; Manifestul „Către partizanii unioniști din ținutul Dorohoi” din 1 martie 1857 (p. 11) a fost tipărit și în vol. IV din *Acte și documente privind istoria renașterii României*, p. 40—43 (la p. 84—86 din același volum fusese tipărit sub titlul „Manifestul comitetului electoral al Unirii din 10/22 martie 1857, Iași”).

Alte scrisori au apărut și în publicații recente ca „Tribuna”, sau „Argeș”, sub semnătura aceluiași Augustin Z. N. Pop, dar în perioada cînd volumul se afla deja sub tipar, așa încît asupra acestora nu mai insistăm. În altă ordine de idei se înscriu unele neconcordanțe vizibile în datarea unor corespondențe, între indicațiile din prezentul volum și cele din *Catalogul corespondenței lui M. Kogălniceanu*, fără ca autorul să precizie cauza acestor schimbări. Notăm de pildă: scrisoarea din 18/30 ianuarie 1881 către Grigore Ventura (p. 90) în *Catalog* (p. 423) e datată 2/20 ianuarie 1881; telegrama din 31 august [1869] către generalul Anibal Gherghely (p. 142) în *Catalog* (p. 397) apare ca fiind din [1879]; telegrama din 14 septembrie [1877] către Emil Ghica (p. 154) în *Catalog* (p. 344) e datată 9 septembrie [1877]; telegrama din [1878] către baronul de Stuart (p. 164) e datată în *Catalog* (p. 354) ca fiind din [1877]; telegrama din 7 martie [1880] către Leon Negruzzi (p. 166), în *Catalog* (p. 214) poartă data de 7 martie [1869], scrisoarea din 23 noiembrie [1888] către președintele colegiilor I de senatori din Roman, Huși și Galați (p. 170) în *Catalog* (p. 430) e datată [1887]; de asemenea și scrisoarea către alegătorii colegiului I de deputați din Iași (p. 171) în volum poartă anul [1888] iar în *Catalog* (p. 130) anul [1887].

Totodată ne exprimăm dezacordul în ce privește datarea unor scrisori făcute de către alcătuitoarea ediției: e vorba de scrisoarea către Ion Ghica (p. 39) considerată a fi din 1844 — în realitate ea fiind din 5/17 ianuarie 1845 (vezi argumentele Cornelei Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea națională. 1834—1849*, București, 1967, p. 263, nota 2) și scrisoarea către același I. Ghica (p. 48—49) din 4/16 august [1845] care pare să fie mai curînd din 1846 (C. Bodea, *op. cit.*, p. 286—287, nota 1).

Semnalăm, de asemenea, unele inadvertențe strecurate în notele explicative. De exemplu, în nota 3 de la p. 61 se afirmă că „nu se știe cînd s-a introdus forța

aburului în fabrica lui Kogălniceanu" (de la Tg. Neamț — n.n.); or, știut este că după 1855 fabrica a fost înzestrată cu forța motrice a aburului. Fabrica a fost mărită apoi prin cumpărarea în 1856 a utilajelor fabricii de postav a lui Bühl, iar în 1860 prin achiziționarea mașinilor fabricii de la mănăstirea Neamț (vezi L. Boicu, *Industria în Moldova între anii 1848—1864 în Dezvoltarea economiei Moldovei. Contribuții*, București, 1963, p. 235). În 1863 fabrica ne apare ca o întreprindere industrială de tip capitalist, bine organizată și înzestrată deja cu mașina de vapori (vezi Gh. Chiriță, *Date noi privind fabrica de postav de la Tg. Neamț a lui M. Kogălniceanu*, în „Studii” nr. 6/1964, p. 1398, anexa 1). În nota 4 de la aceeași pagină se afirmă că Czajka era „porecla conspirativă” a lui Sadyk-pașa (Mihael Czajkowski), or, acesta era numele său, prescurtat, des folosit între prietenii lui. El se stabilise la Constantinopol după ce părăsise în aprilie 1841 Parisul, nu pentru a intra în armata turcă, ci ca agent al lui Adam Czartoryski în capitala Imperiului Otoman (vezi C. Bodea, *op. cit.*, p. 14). Considerăm inutilă includerea în nota 1 de la p. 124 a textului integral al telegramii din 3 martie 1864 către prefectii din țară, de vreme ce același text este reprodus apoi ca document la p. 125.

Sînt prezente în textul documentelor și unele greșeli de transcriere. Exemplificăm prin scrisoarea către Ion Ghica din 12 aprilie 1845: la p. 46, paragraful 2, întîlnim „...alții ce vor să tragă viața românilor... de la Rumul” (corect *vița*); „Petru Maior prin cartea sa *despre începutul românilor...*” (e titlul cărții și deci trebuia scris ca atare); în ultimul paragraf al paginii întîlnim expresia „...autorul lor n-au *trezentat* niciodată buna societate” (corect *trezentat*); la p. 47, ultimul paragraf, „*Ați primit opt calendare...*” (pentru „*Ați trimis...*”) și „...copia litopiseșilor ce *i-ai* cerut...” (pentru „...*i-am* cerut”).

Făcînd abstracție de aceste mici deficiențe, capitolul în sine este bine alcătuit și reprezintă un cîștig în procesul de valorificare a materialului epistolar provenind de la M. Kogălniceanu.

În cel de-al doilea capitol din acest volum sînt publicate, sub îngrijirea lui Dan Simonescu, pentru prima dată integrale după textele autografe existente în Biblioteca Academiei, însemnările de călătorie la Viena (1844) și în Spania (1846). Ele sînt însoțite de succinte prezentări din partea editorului, care precizează valoarea lor istorică și literară.

Însemnările pe care le-a făcut Kogălniceanu cu prilejul călătoriei sale la Viena (aprilie—iunie 1844) fuseseră editate fragmentar de către Al. Lapedatu în revista „Floarea darurilor” nr. 5/1907, vol. I, p. 301—306 și vol. II, nr. 1/1907, p. 8—11, fără a indica însă sursa. De atunci și pînă astăzi acest jurnal de călătorie n-a mai constituit obiectul de studiu al vrcunui cercetător.

Impresiile lui Kogălniceanu, notate uneori sub forma unor idei asupra cărora avea de gînd probabil să revină cu dezvoltările necesare, sînt grupate metodic în jurul mai multor probleme esențiale: considerații istorice despre relațiile româno-polone; interes pentru viața culturală și artistică a Vienei (biblioteci, teatru, muzică); restricțiile de clasă în Austria pentru cei ce îmbrățișau cariera armelor; diferențierea între clasele sociale din Viena (*poporul aristocrația și burghezia*) și posibilitățile fiecăreia din punct de vedere politic și economic; rigiditatea oficialității austriece. Kogălniceanu se remarcă prin notația realistă a celor observate, prin referirea permanentă la stările de lucruri de la noi, dar mai ales prin aprecierea faptelor de pe poziția înaintată a patriotului progresist și democrat. Jurnalul se încheie cu considerații de ordin social și economic asupra situației muncitorilor din Austria, mai bună, după părerea sa, decît situația muncitorilor din Anglia.

Celălalt text *Notes sur l'Espagne, 1846*, reprodus acum integral de către același Dan Simonescu și considerat de editor „un mozaic literar de mare preț pentru aprecierea personalității lui M. Kogălniceanu în special și a memorialului de călătorie în general” — la care apreciere subscriem — fusese fragmentar pus în valoare de către N. Carțoian (*Călătoria lui Kogălniceanu în Spania*, în „Anuarul Gimnaziului „Ion Măiorescu” din Giurgiu pe anul școlar 1918—1919”, București, 1919, (p. 47—62).

Călătoria lui M. Kogălniceanu în Spania (septembrie 1846—martie 1847), spre deosebire de călătoria la Viena, a fost mai rodnică prin rezultatele ei informative. Însemnările făcute cu acest prilej cuprind, fără a respecta o anumită ordine, tablouri din istoria politică a Spaniei bintuită în acea vreme de lupte politice interne, din istoria claselor sociale cu contradicțiile dintre ele, tablouri etnografice și imagini ale peisajului spaniol, cum și aprecieri pe marginea artei și literaturii spaniole. Acestea sînt redată realist, de pe poziția patriotului care își evocă mereu țara lui îndepărtată, găsind între ea și Spania, surori latine, analogii și deosebiri pe care le explică științific. Însemnările sale nu se limitează la simple impresii, ci acestora le adaugă o bogată informație istorică și literară luată din izvoare documentare de primă mână pentru acea vreme.

Călătoria în Spania, ca și cea de la Viena au lăsat urme adînci în opera literară de mai tirziu a lui Kogălniceanu, iar însemnările pe care le-a făcut relevă cercetărilor o nouă și importantă latură a activității neobositului patriot.

Alcătuitorului acestui capitol îi revine meritul de a fi reușit să ordoneze un material — ne referim la însemnările din Spania — în manuscrisul autograf nepăgînat și fără titluri care să indice succesiunea ideilor, operație nu tocmai ușoară. În plus, Dan Simonescu a completat aceste însemnări cu un aparat critic absolut indispensabil pentru înțelegerea textului.

Volumul se încheie cu un indice cronologic al scrisorilor și cu indici alfabetici de nume și locuri pentru cele două capitole distincte ale ediției.

În ansamblul ei, lucrarea reprezintă un instrument valoros, rod al unei munci îndelungate desfășurată de cercetători competenți, a căror strădanie merită cu prisosință cele mai îndreptățite aprecieri.

D. Vitcu

MIHAIL KOGĂLNICEANU, *Texte social-politice alese*, Volum alcătuit de Dan Berindei (coordonator), Leonid Boicu, Nicolae Ciachir, Matei Ionescu, Dan Simonescu, București, Editura Politică, 1967, 423 p.

Apariția volumului de față constituie un omagiu pe care alcătuitorii ediției îl aduc marelui om politic și bărbat de stat, Mihail Kogălniceanu, cu prilejul împlinirii a 150 de ani de la nașterea sa.

Culegerea, cuprinzînd texte alese din lucrările, studiile, discursurile și corespondența lui Kogălniceanu, are scopul de a reda în ansamblu imaginea unei complexe personalități și îndeosebi aceea a gândirii sale în domeniul social-politic. Concepînd lucrarea ca un auxiliar pretios pentru categorii mai largi de cititori, autorii au procedat la o selecție riguroasă a materialului și, totodată, dat fiind numărul mare al textelor rămase de la Kogălniceanu, au apelat adeseori doar la pasajele cele mai semnificative ale documentelor. Întîlnim, astfel, reunite în culegere pagini din valoroasa și vastă sa corespondență purtată vreme de peste o jumătate de veac fie cu membrii familiei, fie cu prieteni sau persoane oficiale din care cu ușurință se pot desprinde coordonatele gândirii sale progresiste. Găsim, de asemenea, ordonate cronologic, fragmente sau texte integrale ale lucrărilor sale cele mai reprezentative, care l-au afirmat pe Kogălniceanu în cadrul vieții culturale și politice românești din secolul trecut (*Moldau und Wallachei Romänische oder Wallachische Sprache und Literatur, Schiță asupra istoriei, moravurilor și a limbii țiganilor, Introducțiile la „Dacia Literară” și „Arhiva Românească”, Cuvînt introductiv la cursul de istorie națională, Dezrobirea țiganilor, Însemnările de călătorie la Viena și în Spania, Despre civilizație, Dorințele partidei naționale în Moldova, Ochire istorică asupra sclaviei, Jurnalismul românesc în 1855, Idei greșite, Chestiunea Dunării etc.*).

Autorii culegerii, propunîndu-și să evidențieze poziția lui Kogălniceanu în cadrul marilor evenimente politice ale veacului trecut — revoluțiile de la 1848, Unirea Principatelor, războiul de independență — au selectat pentru această pagină cele

mai edificatoare. O parte însemnată a volumului cuprinde memorabilele discursuri din epoca de formare a statului național, care l-au afirmat pe Kogălniceanu nu numai ca un strălucit orator, dar îndeosebi ca un neobosit luptător pentru cauza progresului social și național. Perioada anilor în care, ca prim-ministru al țării, a dirijat viața politică românească pe un drum corespunzător celor mai înaintate aspirații ale poporului este, de asemenea, judicios reprezentată în culegerea de față. Se cuvin a fi menționate aici cele câteva piese privitoare la actul impropriietății de la 1864, în înfăptuirea căruia Kogălniceanu a avut un rol determinant.

Alte materiale se referă la diversele acțiuni întreprinse de Kogălniceanu în Parlament, în preajma și în timpul războiului pentru independența națională, toate menite să contribuie la afirmarea drepturilor și intereselor națiunii române pe plan european. În sfârșit, relevăm prezența în culegere a celor mai semnificative materiale care atestă participarea activă a lui Kogălniceanu la viața social-politică și culturală a țării până în ultimele clipe ale vieții.

La sfârșitul volumului s-a adăugat cronologia vieții și activității lui Kogălniceanu, precum și un indice de nume de persoane.

Nu putem încheia această prezentare fără a sublinia utilitatea studiului introductiv datorat editorilor care, pe baza unui bogat material informativ, urmărește să realizeze o viziune de ansamblu asupra activității de-a dreptul copleșitoare desfășurată timp de o jumătate de veac de către marele patriot M. Kogălniceanu.

D. Vitcu

N. COPOIU, *Refacerea Partidului Social-Democrat din România (1900—1910)*, București, Editura Științifică, 1966, 299 p.

Lucrarea pe care o prezentăm contribuie la elucidarea unuia dintre cele mai importante perioade din istoria mișcării muncitorești din România.

Prezentînd pe larg necesitatea organizării și refacerii partidului clasei muncitoare, autorul face o analiză atentă a situației economice, sociale și politice a perioadei tratate, analiză care ne ajută să urmărim întreg procesul de maturizare ideologică și organizatorică a mișcării muncitorești pînă la refacerea Partidului Social Democrat din România. Concepută astfel, lucrarea prezintă actul reorganizării partidului muncitorilor români de la începutul secolului al XX-lea nu ca un fenomen izolat, întâmplător, fără legătură cu încercările anterioare de reorganizare, ci scoțînd în evidență faptul că procesul refacerii partidului este o etapă nouă a creșterii și maturizării mișcării muncitorești, etapă impusă de condițiile istorice concrete existente în România.

Prima parte a cărții, consacrată analizei situației sociale, economice și politice a țării de la începutul secolului al XX-lea, prezintă cadrul în care se vor desfășura acțiunile mișcării muncitorești din această perioadă. Tabloul vieții economice, concretizat prin intensificarea dezvoltării industriei, care nu schimbă totuși caracterul permanent și predominant agrar al economiei, completat de o analiză a vieții politice a țării, constituie punctul de plecare al autorului în examinarea profundă a situației și luptei clasei muncitoare. Înainte de a trece la cercetarea mișcării muncitorești, într-o succintă prezentare a situației clasei muncitoare din acea vreme, autorul insistă asupra faptului că mișcarea muncitorească de la noi a cunoscut la sfârșitul secolului al XIX-lea anumite frământări care prin caracterul și urmările lor au însemnat încheierea unei etape în procesul dezvoltării ei.

Așa după cum se subliniază în lucrare, noua etapă urmează unei faze superioare a mișcării muncitorești, faza de desăvîrșire a procesului de transformare a clasei muncitoare dintr-o clasă în sine într-o clasă pentru sine, fenomen ce se reflectă pe plan social-politic prin intensificarea luptei de clasă, iar în sînul P.S.D.M.R. prin ascuțirea luptei dintre curentul muncitoresc și cel reformist. Etapa de după 1900 se caracterizează prin dezorganizarea vremelnică a Partidului Social Democrat al muncitorilor din România, datorată trădării elementelor burghezo-liberale. Totuși,

elementele înaintate ale mișcării muncitorești vor lupta în continuare pentru regruparea forțelor și stringerea rândurilor clasei muncitoare. N. Copoiu acordă o atenție deosebită acțiunilor revoluționare care demonstrează continuitatea dezvoltării mișcării muncitorești al cărei scop era reorganizarea partidului clasei muncitoare. Ca urmare a acestui proces de transformare și maturizare a mișcării muncitorești, după 1904 proletariatul poate relua mai hotărât lupta pentru refacerea organizațiilor muncitorești și socialiste. De acum se accentuează procesul radicalizării maselor muncitoare, mișcarea grevistă capătă un avânt deosebit, se organizează sindicatele muncitorești și se editează cu regularitate ziare socialiste.

Afirmarea poziției socialiştilor români față de problemele dezvoltării socio-economice și politice a României, centralizarea mișcării sindicale, precum și evenimentele din primăvara anului 1907, duc în cele din urmă la crearea Uniunii Socialiste din România, eveniment care constituie — după cum arată N. Copoiu — primul pas pe drumul refacerii partidului clasei muncitoare.

Urmărind îndeaproape planul prezentării procesului refacerii P.S.D. drept rezultatul dezvoltării mișcării muncitorești din primul deceniu al secolului al XX-lea, N. Copoiu analizează cu atenție intensificarea acțiunilor în sensul organizării proletariatului și al răspîndirii ideilor socialiste în această perioadă.

Conferința Uniunii Socialiste din ianuarie 1908 reprezintă un alt moment important al procesului de reconstituire a Partidului Social-Democrat. Se crează acum efectiv organizația politică centralizată a proletariatului român, transformată mai târziu în P.S.D. Autorul reliefează faptul că în perioada respectivă acțiunea de reorganizare a partidului este caracterizată prin respingerea atacurilor guvernului burghez-moșieresc și de ofensivă ideologică împotriva manevrelor claselor dominante de a ieși din criza politică ce urmează răscocalelor țărănești. Măsurile luate de guvernele burghezo-moșieresti împotriva clasei muncitoare și a mișcării socialiste dovedeau că, în ciuda numărului relativ mic al muncitorilor organizați, clasele dominante erau înspăimîntate de creșterea mișcării socialiste din România. Dezvoltarea mișcării muncitorești dă posibilitatea să se întrevadă întărirea continuă a acesteia în sensul organizării și refacerii partidului socialist. Infruntînd piedicile ridicate împotriva organizării sale, clasa muncitoare reușește acum să treacă peste acestea și la începutul anului 1910 să fie reconstituit Partidul Social Democrat.

Privită în ansamblu, lucrarea prezentată atestă o serioasă documentare din partea autorului, folosirea judicioasă a tuturor informațiilor și expunerea lor în așa fel încît să oglindească întregul proces al desfășurării mișcării muncitorești din primul deceniu al secolului nostru pînă la reorganizarea partidului. Indicii de nume, de publicații și geografici, de la sfîrșitul cărții, înlesnesc folosirea lucrării.

În încheiere, apreciem că lucrarea lui N. Copoiu reprezintă o cercetare valoroasă a unui capitol interesant din istoria mișcării muncitorești din România.

Gh. Florescu

PRIMA MONOGRAFIE A RĂSCOALEI ȚĂRANILOR DIN 1907

Pe linia valoroaselor realizări ale istoriografiei noastre contemporane se înscrie și volumul *Marea răscocală a țărănilor din 1907* (Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1967, 907 p.), lucrare de anvergură, rezultat al muncii unui larg colectiv de cercetători (A. Oțetea, Ion Popescu—Puțuri, Augustin Deac, Titu Georgescu, Damian Hurezeanu, Traian Lungu, Marin Badea, Ion Felea, Marin Florescu, Coralia Fotino, Ion Ilincioiu, Anastase Iordache, Mircea Iosa, Vasile Niculae, Georgeta Tudoran, Ludovic Vajda) de la Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C. C. al P.C.R. și Institutul de istorie „N. Iorga” al Academiei.

Dacă pînă în prezent un studiu monografic asupra marii înclăștări de forțe sociale din primul deceniu al sec. al XX-lea nu a existat, iar lucrările apărute s-au limitat numai la analiza unor aspecte, colectivul de autori menționat, cercetînd numeroase fonduri arhivistice din țară și din străinătate, presa centrală și locală, memoriile oamenilor politici ai vremii și dezbaterile parlamentare, au reușit să com-

pleteze acest gol, prezentându-ne într-o viziune integrală, unitară și amănunțită izvorul cauzelor răscoalei, importanța și semnificația ei istorică, rolul pe care l-a avut în determinarea dezvoltării ulterioare pe plan politic, economic și social a României.

Cele două capitole ale volumului, respectând ordinea din lucrare, se referă la istoriografia răscoalei, situația social-economică și politică a țărănimii la începutul sec. al XX-lea, desfășurarea răscoalei și influența exercitată de aceasta în Transilvania și Bucovina, atitudinea clasei muncitoare și intelectualității față de răscoală, ecoul stîrnit peste hotare, modul cum a fost reflectată în literatură și artă și, în sfîrșit, la consecințele răscoalei țărănești din 1907 pe plan economic și social-politic.

Bogatul material documentar folosit a facilitat evidențierea faptului că marea răscoală a țărănilor din 1907 a constituit produsul obiectiv al realităților social-economice, ilustrate mai ales prin structura caracterului relațiilor agrare de la sfîrșitul sec. al XIX-lea și începutul sec. al XX-lea din România, determinate la rîndul lor, în primul rînd, de disproporția enormă în ce privește repartizarea proprietății asupra pămîntului. Urmărind izbucnirea și desfășurarea răscoalei, al cărei acuziș a fost îndreptat direct împotriva puterii economice a moșierimii, autorii lucrării au scos în relief, pe lângă intensitatea și amploarea ei, faptele eroice și jertfele țărănimii răsculate în ciocnirile avute cu detașamentele militare represive. Totodată, relevăm modul judicios și sistematic în care este prezentat tabloul desfășurării răscoalei, avînd în vedere faptul că acțiunile țărănilor au avut uneori un caracter simultan, alteori intermitent, cuprinzînd teritorii foarte întinse.

Clasa muncitoare și mișcarea socialistă din România au avut cea mai înaintată atitudine atît prin sprijinul și aderarea la lupta comună împotriva forțelor reactionare, cît și prin organizarea de greve și manifestații, de apeluri mobiliza-toare în paginile ziarului „România Muncitoare”.

Atitudinea intelectualității din România față de țărănimea răsculată este analizată cu precizie. Atît la orașe cît și la sate, cu excepția unui număr foarte redus, intelectualii au fost de partea țărănimii, fie condamnînd nedreptatea și suferințele la care este supusă, fie luînd parte activă, mai ales învățătorii și preoții satelor, la luptele țărănești.

În teritoriile românești aflate încă sub jugul străin, Transilvania și Bucovina, ecoul izbucnirii răscoalei țărănești din 1907 a căzut pe un teren propice, mai ales că aici lipsa de pămînt a țărănimii, viața grea și mizeră a maselor populare erau împletite cu aspirarea națională. Cu toate măsurile severe luate de aparatul burghezo-moșieresc pentru a preveni orice tulburări, în numeroase localități, în special din Transilvania, țărănimea a trecut la acțiuni îndreptate împotriva organelor locale ale puterii de stat și a moșierilor.

Rezonanța luptelor țărănimii din primăvara anului 1907 a avut o mare erie de răspîndire pe plan internațional. Ziare din numeroase țări europene și în primul rînd din cele vecine României, indiferent de orientarea lor politică, au furnizat în coloanele lor informații ample privind desfășurarea răscoalei, dovedindu-se prin aceasta ecoul care l-au avut în rîndul opiniei publice de peste hotare amploarea, înverșunarea și extinderea ei.

Marea ridicare la luptă a țărănimii pentru pămînt și un trai mai bun, înăbușită în sînge cu cruzime de către regimul burghezo-moșieresc în numele „ordinii”, a avut mari repercusiuni în viața politică și economică a țării și în primul rînd în politica agrară a cercurilor conducătoare. Legile adoptate de partidul liberal în perioada 1907—1910 au avut drept scop să înlăture orice pericol al reeditării unui nou 1907, prin atenuarea contradicțiilor de clasă din mediul rural. Dar, așa cum afirmă și autorii, felul cum au fost concepute și aplicate, aceste legi, au constituit simple paleative, ele neînlăturînd adevăratele cauze care stăteau la baza realităților agrare, dreptul de proprietate asupra pămîntului fiind considerat de burghezo-moșierimea română „sacru și inviolabil”.

Volumul prezentat constituie, așa cum am mai afirmat, prima monografie a răscoalei țărănești din 1907, întocmită pe o largă bază documentară. Planul judicios alcătuit, ca de altfel și viziunea unitară care îmbrățișează toate problemele tratate o recomandă ca o lucrare izbutită, căreia îi acordăm frațele noastre.

A. Macovei

COLONEL ION CUPȘA, *Armata română în campaniile din anii 1916, 1917*, București, Editura Militară, 1967, 342 p.+18 hărți.

Analizând principalele acțiuni militare ale armatei române din anii 1916 și 1917, autorul lucrării, așa după cum însuși menționează, și-a propus să scoată în evidență anumite concluzii de ordin militar care au influențat dezvoltarea artei militare a armatei române în această perioadă.

Prezentând situația militară a României în vara anului 1916, Ion Cupșa face o trecere în revistă a situației militare pe fronturile europene în august 1916, dându-ne posibilitatea de a cunoaște starea de lucruri existentă în Europa la intrarea României în război. Rezultat al unei serioase documentări, tabloul privind efectivul, armamentul, tehnica de luptă și nivelul de pregătire al armatei române, este deosebit de interesant pentru cunoașterea exactă a unor aspecte ale participării României la primul război mondial.

Descriindu-se împrejurările nefavorabile în care intră armata română în război, în urma realizării aceluși echilibru de forțe pe toate fronturile existente, dînd astfel Puterilor Centrale posibilitatea de a realiza o superioritate covârșitoare pe frontul român, sînt redată totodată planurile de campanie ale celor două tabere beligerante.

În continuare este prezentată ofensiva forțelor române în Transilvania și apărarea pe frontul de sud, acțiuni militare de o importanță deosebită pentru desfășurarea ulterioară a războiului. Este evidențiat faptul că datorită conducerii necorespunzătoare exercitată de comandamentul român, a lipsei de armament și de pregătire necesară, cît și datorită superiorității numerice și tehnice a inamicului, cea dintîi campanie desfășurată pe frontul român nu duce la obținerea rezultatelor scontate. Acțiunile următoare, descrise cu multă competență, demonstrează ridicarea nivelului de pregătire generală a armatei, eroismul și curajul soldaților români în acțiunea de respingere a ofensivei Puterilor Centrale. Prima campanie de pe frontul român terminîndu-se cu retragerea armatei române în Moldova, constituie totuși, așa după cum reliefează I. Cupșa, una din cele mai glorioase pagini din istoria armatei noastre. În cursul iernii și a primăverii anului 1917, armata română, reorganizîndu-se, devine capabilă de a ieși învingătoare în acțiuni militare de mare amploare.

La Mărăști, Mărășești și Oituz, armata română obține succese strălucite, scoțînd în evidență trăsăturile caracteristice ale artei militare a trupelor române din acea perioadă pe plan strategic, operativ și tactic.

Analiza campaniilor militare ale armatei române din 1916, 1917 este foarte importantă deoarece în această perioadă a războiului centrul de greutate al acțiunilor militare s-a deplasat pe frontul român, Puterile Centrale făcînd eforturi deosebite pentru a înfrînge România și a-i cotopti teritoriul bogat în resurse petroliere și agroalimentare de care Germania și Austro-Ungaria aveau mare nevoie pentru ducerea războiului.

Ion Cupșa a selecționat critic și a interpretat în mod just informațiile bogate privind primul război mondial, fără a trata însă toate aspectele participării României la război, limitîndu-se doar la analiza principalelor acțiuni ale armatei române și urmărînd să demonstreze caracteristicile artei militare a acestora în timpul celor două campanii desfășurate pe frontul român. Discutînd anumite puncte de vedere privind tactica și strategia militară, autorul face legătura între

noile concepții de ducere a unor acțiuni de luptă și vechea tradiție a artei militare românești.

Lucrarea prezentată este prima realizare pe linia clarificării multiplelor aspecte ale participării României la primul război mondial. Bun cunoscător al teoriei și tacticii militare din perioada de care se ocupă, autorul aduce prin această lucrare o contribuție prețioasă atât la cunoașterea acțiunilor militare desfășurate de armata română în 1916 și 1917, cât mai ales la dezvoltarea artei militare a acesteia.

Bazându-se pe o documentație bogată, Ion Cupșa reușește să clarifice anumite puncte de vedere controversate privind participarea României la primul război mondial. Lucrarea cuprinde numeroase tabele statistice privind compunerea și înzestrarea tehnică a armatei române, fiind însoțită de o listă bibliografică și de un mare număr de hărți militare.

Gh. Florescu

NICOLAE TITULESCU, *Discursuri*, București, Editura Științifică, 1967, 622 p.

La scurt timp după apariția în Editura Științifică a substanțialei și apreciatei monografii *Nicolae Titulescu* de I. M. Oprea, aceeași editură a publicat, sub îngrijirea lui Robert Deutsch, un volum de *Discursuri* ale marelui om politic și diplomat român. Volumul nu conține numai discursuri propriu-zise ci și interviuri, declarații, articole și studii menite, așa cum arată și editorul, să ofere o imagine cât mai completă a concepției lui N. Titulescu și să sublinieze unele trăsături ale personalității sale complexe. Materialele au fost reproduse, în general, în ordine cronologică și numai uneori a fost preferat criteriul tematic; studiul introductiv și notele explicative vin să ușureze publicului larg înțelegerea problemelor tratate, în diferite împrejurări, de către T. Titulescu.

Discursurile din perioada anterioară intrării lui Titulescu în activitatea diplomatică ilustrează preocupările științifice și didactice ale profesorului universitar în domeniul dreptului și cele ale omului politic care cerea, în limitele poziției sale de clasă, o largă reformă agrară, vot universal și, cîtiva ani mai târziu, ca ministru de finanțe în cabinetul Averescu, aplicarea reformei fiscale bazate pe repartizarea mai echitabilă a impozitelor, impunerea progresivă pe venituri.

În remarcabilă sa activitate diplomatică, în calitate de delegat la Conferința păcii de la Paris, reprezentant la Londra și la Liga Națiunilor, titular la departamentul externelor în 1927—1928 și 1932—1936, președinte al Adunării Societății Națiunilor etc., Nicolae Titulescu, animat de un fierbinte patriotism, și-a pus întreaga capacitate și putere de muncă, strălucitul său talent oratoric în slujba apărării intereselor economice și politice ale țării, menținerii păcii și întăririi colaborării între state.

Volumul conține discursuri, interviuri etc. semnificative pentru eforturile depuse de N. Titulescu în problema reparațiilor și — în mod deosebit — în afacerea opantărilor; susținind cu fervoare drepturile românești, el și-a atras încă de atunci atenția și simpatia unor cercuri largi ale opiniei publice internaționale.

Un interes deosebit prezintă discursurile lui N. Titulescu din perioada 1932—1936, importante documente ale politicii externe românești, oglindind principalele direcții și obiective ale acesteia.

Reorganizarea Micii Înțelegeri, înființarea Pactului balcanic, intensificarea colaborării între statele membre ale acestor alianțe, normalizarea relațiilor româno-sovietice, întărirea prieteniei cu Franța, desfinarea agresorului, adoptarea convenției strîmtorilor de la Montreux, acțiuni de mare însemnătate în rezolvarea cărora ministrul de externe român și-a adus din plin contribuția, sînt ilustrate în culegere prin diferite materiale. Se evidențiază cu deosebită pregnanță țelurile majore ale acțiunilor întreprinse de N. Titulescu, toate urmărind menținerea păcii prin efortul colectiv al popoarelor, menținerea tratatelor de pace.

În toți acești ani, ca și după demiterea sa, în numeroase discursuri ținute în țară și în străinătate, marele diplomat se pronunța cu hotărâre pentru crearea unui sistem de securitate colectivă, combătând politica de concesiile a statelor occidentale și cerind aplicarea de sancțiuni severe statelor revizioniste, agresive, fasciste. Ca urmare a neobositei sale activități diplomatice, a talentului oratoric remarcabil, N. Titulescu s-a impus ca o autoritate a diplomației mondiale dintre cele două războaie mondiale.

Conferințele, discursurile, interviurile sale reprezintă un izvor de informare extrem de prețios; totodată, ele stîrnesc un interes deosebit prin bogatul conținut de idei, prin logica expunerii și aleasa formă literară. Presa românească și străină a vremii, toți cei care l-au ascultat au fost unanimi în a recunoaște strălucitul talent oratoric al marelui diplomat; expunerile sale erau așteptate cu nerăbdare și primite cu un interes deosebit, stîrnind admirația auditorului.

Apariția volumului „Discursuri”, prin care se pun la îndemina publicului larg adevărate pagini de antologie retorică cu un conținut plin de semnificații, cu o importantă valoare documentară, reprezintă totodată îndeplinirea unei datorii patriotice. N. Titulescu a militat neobosit pentru spărarea independenței naționale și a integrității teritoriale a României, pentru încredere și colaborare între popoare. Strălucită personalitate a diplomației românești, el ocupă un loc de cinste în istoria diplomației mondiale. Tocmai de aceea așteptăm editarea în întregime (în mai multe volume) a *tuturor* discursurilor, interviurilor, declarațiilor, articolelor, studiilor etc., aparținînd marelui diplomat, nutrinđ și speranța descoperirii, în scurt timp, a materialelor semnalate, dar necunoscute pînă în prezent.

I. Agrigoroaie

ION M. OPREA, *Nicolae Titulescu*, București, Editura Științifică, 1967, 406 p.

Cu monografia semnată de Ion M. Oprea, cel mai de seamă reprezentanț al diplomației românești dintre cele două războaie mondiale, Nicolae Titulescu, își reia locul cuvenit în rîndul valorilor naționale. Reconsiderarea acestei personalități oia necesară deoarece oferă un exemplu de om politic care într-o perioadă de frămîntări ca cea interbelică, deși „situat pe pozițiile clasei burgheze” (p. 14), a intuit căile și mijloacele cele mai potrivite promovării unei politici externe realiste ce avea ca scop menținerea integrității teritoriale și a suveranității naționale a României.

În primele capitole ale lucrării, autorul se ocupă de formarea ca intelectual a lui Titulescu, relevînd trăsăturile dominante ale viitorului om politic. Se menționează că deși Titulescu s-a impus în conștiința națională mai ales ca diplomat, el a desfășurat și în alte domenii o activitate nelipsită de succese și semnificații. Astfel, ca profesor universitar, Titulescu a urmărit reformarea învățămîntului superior, preocupat fiind de ridicarea învățămîntului nostru la nivelul celui mondial și de sporirea prestigiului științei românești peste hotare: „să vie cît mai curînd ziua, spunea Titulescu, în care românul va figura cu strălucire în concertul european intelectual” (p. 33).

Pe aceeași linie a prezentării activității multilaterale a lui Titulescu, autorul se ocupă în capitolul al III-lea al monografiei de poziția adoptată de eminentul om politic față de principalele probleme interne ale României (1905—1921), relevînd în special poziția lui de susținător activ al reformelor agrare și electorale. Analizînd critic elementele esențiale ale acestei poziții, Ion M. Oprea integrează pe Titulescu „în rîndul elementelor burghezo-democrate care au ocupat o poziție înaintată în rezolvarea chestiunii țărănești” (p. 61).

După părerea autorului, activitatea lui Titulescu de pregătire și elaborare a reformei financiare este elocventă în privința poziției sale de promotor entuziast al reformelor înnoitoare. Reforma financiară din 1921 elaborată de Titulescu se distinge prin caracterul ei democratic, lăsînd un minimum de venit neimpozabil

și înlocuind principiul proporționalității cu principiul progresivității în aplicarea impozitelor. Ion M. Oprea relevă și cauzele neaplicării acestei reforme, subliniind mai ales opoziția marelui capital dezavantajat de sistemul impozitului progresiv. Deși autorul menționează spiritul înaintat al reformelor, viziunea critică asupra activității lui Titulescu este omniprezentă arătând că, de fapt, reformele nu vizau decât „o finisare a democrației burgheze, o modernizare a relațiilor sociale prin înlăturarea a ceea ce era învechit în cadrul acestora” (p. 16).

Intrucât activitatea diplomatică a lui Titulescu este cea mai bogată în semnificații, Ion M. Oprea consacră cinci din cele zece capitole analizei acestei activități. Cum era și firesc, autorul urmărește evoluția diplomatului român. Numirea ca prim delegat la Conferința păcii, preluarea în 1922 a funcției de ministru al României la Londra, procesul optanților ungari sint momente importante ale începutului unei strălucite activități diplomatice, trepte care marchează creșterea marelui diplomat. Înainte de a cerceta activitatea diplomatică a marelui Titulescu, autorul încearcă o sistematizare a metodelor și mijloacelor de care s-a folosit Titulescu de-a lungul întregii sale activități definindu-i opera ca „un sistem cuprinzător de metode și mijloace diplomatice cu o structură logică și un fundament realist, menite să contribuie la dezvoltarea pașnică a popoarelor” (p. 382).

Ion M. Oprea, continuând cercetarea activității diplomatice a lui Titulescu, menționează măsurile eficace de reorganizare a activității Ministerului Afacerilor Externe în perioada în care l-a condus (1927—1928). Numirea pentru a doua oară, în 1928, ca ministru al României la Londra este delimitată de autor ca o etapă distinctă a activității marelui diplomat, etapă în care a fost prezent la majoritatea evenimentelor diplomatice. Cu deosebită atenție tratează autorul poziția lui Titulescu față de problema reparațiilor, arătând că participarea eminentului diplomat la Conferința de la Haga (1929—1930) a constituit un exemplu de apărare a intereselor țării. Autorul menționează faptul că dubla alegere consecutivă ca președinte al Societății Națiunilor era o recunoaștere pe plan internațional a meritelor diplomatului nostru.

Ion M. Oprea arată cum sporirea succeselor internaționale face din Titulescu un colaborator tot mai solicitat și pe plan intern. Astfel, în 1932, precia conducerea Ministerului Afacerilor Externe reușind să pună condiția păstrării portofoliului independent de fluctuația guvernelor. În această funcție, relevă autorul, Titulescu va lucra neobosit pentru apărarea păcii pe baza principiului securității colective. Semnificativă, pe această linie, este participarea lui Titulescu la negocierile încheiate prin semnarea convenției privind definirea agresorului (1932—1933). Tot pe linia consolidării păcii, Titulescu a inițiat reorganizarea Micii Înțelegeri (16 februarie 1933) declarând: „când pacea este amenințată nu se răspunde cu războiul, ci cu organizarea păcii. Aceasta este geneza simplă dar întreață a pactului de organizare a Micii Înțelegeri” (p. 230).

Preocupat de bunele relații cu vecinii, element esențial al unei politici realiste, marele diplomat a depus eforturi îndelungate pentru normalizarea relațiilor cu Uniunea Sovietică. Mai mult, Titulescu a urmărit încheierea unui pact de asistență mutuală cu Uniunea Sovietică. Se subliniază că negocierile duse pentru acest pact (Montreux, 1936), în urma cărora se ajunsesse la formulări ce nu lezau interesele țării, au fost abandonate după înlocuirea lui Titulescu în 29 august 1936. România n-a mai încheiat pactul de asistență mutuală, deși Titulescu recomandase în momentul destituirii sale necesitatea semnării în timp util a unui asemenea pact. „Înainte ca Germania să declare război Uniunii Sovietice sau să-i acorde un pact de neagresiune”.

Ion M. Oprea se ocupă de activitatea antifascistă și antirevizionistă în capitolul al VIII-lea, arătând că Titulescu „nu s-a ridicat împotriva fascismului din considerente sociale” (p. 277), ci această atitudine îi era dictată de sentimentele sale patriotice, de concepția sa profund umanistă în virtutea căreia popoarele trebuie să trăiască independente și suverane. De asemenea, autorul relevă poziția constantă

a strălucitului diplomat în susținerea tezei că revizuirea păcii generale constituie un pericol de război.

Monografia tratează în ultimele două capitole îndepărtarea lui Titulescu din guvern și activitatea desfășurată ca persoană particulară până la sfârșitul vieții. Deși tratează întreaga viață a lui Titulescu, preferința netăgăduită a autorului se îndreaptă către cercetarea rolului și aportului eminentului diplomat la dezvoltarea politicii externe a României interbelice.

Pe baza unui bogat material, în cea mai mare parte inedit, Ion M. Oprea evidențiază contribuția lui Titulescu la soluționarea unor complexe probleme internaționale, dar care priveau direct România, acțiunile sale pentru întărirea alianței României cu statele vecine și marii aliați, lupta sa neobosită pentru respectarea tratatelor și pentru apărarea păcii indivizibile împotriva tendințelor revizioniste ale statelor fasciste.

Apreciind într-o înaltă măsură reușitele autorului, nu putem trece cu vederea peste unele deficiențe ale lucrării. Astfel, tratând activitatea viitorului diplomat între 1905—1921, Ion M. Oprea se referă doar în trecere la alitudinea adoptată de Titulescu în problema națională. Credem că era necesar să se insiste îndeaproape asupra acestui aspect din viața lui Titulescu, intrucât, așa după cum se știe, în perioada respectivă desăvârșirea unității naționale, pentru care a militat Titulescu, forma, alături de reforma agrară și de votul universal, una din problemele fundamentale ale statului român.

De asemenea, subcapitolul întâi din capitolul al VI-lea ni se pare rupt de restul lucrării. Autorul prezintă situația României în perioada crizei economice din 1929—1933, aducând explicații mult prea detaliate pentru înțelegerea mobilurilor acțiunilor lui Titulescu în epoca respectivă.

În plus, credem că era indicat ca autorul să întocmească o bibliografie a lucrărilor cercetate. Surprinde, de asemenea, faptul că autorul a ignorat unele lucrări (Pierre Renouvin, P. Boncour, G. Warsamy, M. Blondel, M. Baumont) fundamentale pentru istoria relațiilor internaționale între cele două războaie mondiale cu interesante mărturii despre activitatea lui Titulescu. Remarcăm, de asemenea, că autorul trimite concomitent la edițiile română și rusă ale lucrării ziaristei Tabouis (vezi p. 285 și 344).

Aceste observații nu diminuează meritele lucrării lui Ion M. Oprea, căruia îi datorăm cea mai amplă monografie consacrată strălucitului diplomat român.

I. Ciupercă

SIMPOZIONUL „25 DE ANI DE LA MOARTEA PROFESORULUI ILIE MINEA”

În cadrul aniversărilor culturale ale anului 1968, Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” al Filialei Iași a Academiei Republicii Socialiste România a organizat, în ziua de 23 februarie 1968, simpozionul „25 de ani de la moartea profesorului Ilie Minea”, fondatorul Institutului de istoria românilor „A. D. Xenopol” din Iași.

Personalitatea și opera omului de știință ieșean au fost evocate în cinci comunicări, susținute de foști elevi ai săi: conf. dr. N. Corivan, șeful Secției de istoria României a Institutului de Istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, *Viața și opera profesorului Ilie Minea*, prof. N. C. Bejenaru, *Activitatea didactică a profesorului Ilie Minea*, prof. dr. C. Cihodaru, șeful Sectorului de istorie medică a Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, *Contribuția lui Ilie Minea la dezvoltarea științei istorice românești*, cercet. pr. dr. N. Grigoraș, *Cercetările profesorului Ilie Minea în domeniul culturii feudale românești* și conf. dr. D. Ciurca, șeful Sectorului de istorie universală al aceluiași Institut, *Contextul de istorie universală al studiilor lui Ilie Minea*.

La acest simpozion au luat parte academicieni, profesori universitari, cercetători științifici, profesori, studenți, care au ascultat cu deosebit interes comunicările prezentate.

Cuvîntul de deschidere a fost rostit de prof. dr. doc. M. Petrescu-Dimbovița, directorul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, care a evocat personalitatea profesorului, îndrumătorului, și neobositului cercetător al istoriei românilor, patriotului sincer Ilie Minea. Prin opera sa de certă valoare științifică, Ilie Minea se situează, pe drept cuvînt, în rîndul celor mai apreciați istorici români. Conștient de înalta misiune educativă a istoricului, profesorul Ilie Minea s-a străduit ca, de la înălțimea catedrei, să însușească generațiilor de studenți mîndria față de opera înaintașilor și respectul față de celelalte popoare.

În comunicarea sa, conf. dr. doc. N. Corivan a subliniat aria vastă a cercetărilor profesorului Ilie Minea, după care s-a referit la cele mai semnificative momente din viața istoricului.

Preocupările lui Ilie Minea au fost orientate în special spre „domeniul istoriei politice și multe din studiile lui au și astăzi valabilitate”, dar istoricul ieșean a adus și contribuții la cercetarea istoriei culturii românești. S-a subliniat că „în toate lucrările sale el a urmărit precizia documentării, analiza critică a izvoarelor și interpretarea cit mai justă dată textelor din cronici și documente”. În continuare, sînt evidențiate trăsăturile caracteristice ale operei sale, și anume: preocuparea de a integra istoria politică a țărilor române în contextul istoriei universale, fapt semnalat în „toate studiile lui mai ample de istorie politică și mai ales în lucrarea sa de bază *Principatele române și politica orientală a împăratului Sigismund*, deosebita atenție acordată de Ilie Minea „fenomenelor de cultură” și „dorința sa permanentă de a pune în valoare tradițiile culturale ale poporului român”, precum și abordarea unitară a istoriei românilor, observată mai ales în cursurile sale.

Deși Ilie Minea nu a înțeles rolul luptei de clasă în evoluția procesului istoric, el a sesizat totuși că modul în care era scrisă istoria nu era cel mai potrivit, fapt pentru care a căutat să găsească forme mai adecvate de tratare. În incheiere, s-a subliniat că „rezultatele științifice valoroase obținute prin munca asiduă pe care a depus-o, critica istorică, precum și probitatea științifică în modul de tratare a problemelor istorice, îl situează pe Ilie Minea pe un loc de frunte în istoriografia românească”.

Prof. N. C. Bejenaru s-a referit, în special, la metodele de lucru ale lui Ilie Minea și la sincerul și puternicul său patriotism, care străbătea ca un fir roșu toate prelegerile sale. După Ilie Minea, o istoriografie autentică este numai aceea care are la bază, pe de o parte, reconstituirea faptelor istorice și, pe de alta, interpretarea acestora, între ele fiind o strânsă legătură. Din acest motiv, el acorda o mare atenție chiar și celor mai mici amănunte, dacă pe baza lor se puteau trage concluzii importante. Lecțiile sale de la facultate se remarcă printr-o ținută științifică, datorată, în mare parte, și concepției sale despre menirea acestora. „Lecția — spunea Ilie Minea — este o operă de artă care trebuie alcătuită cu cea mai mare grijă; nu trebuie să dăm impresia de superficialitate și de ușurință în prezentarea ei; ea trebuie să reprezinte un tot bine încheiat și ideile ei bine dovedite. Numai astfel cei ce ne ascultă vor folosi din expunerea noastră, numai în felul acesta vom putea fi folositori tinerilor care vin la facultate pentru instruire și educare”.

O altă notă a cursurilor sale o constituie strădania profesorului de a cultiva la studenți cel mai fierbinte patriotism, sentiment care însă nu avea nimic comun cu șovinismul. Pentru a demonstra că avem o istorie plină de fapte mărețe, Ilie Minea se străduia să evidențieze nota patriotică care a stat la baza tuturor faptelor de seamă ale înaintașilor noștri și să sublinieze că, prin sacrificiile sale, poporul român a contribuit la păstrarea și dezvoltarea civilizației europene. Dar nu numai istoria politică, ci și cea socială putea și trebuia să servească la educarea patriotică a tinerilor generații, fapt pentru care, în lecțiile sale, el a acordat atenție și mișcărilor sociale din istoria poporului român. În sfârșit, s-a reliefat rolul de precursor al lui Ilie Minea în apărarea dreptului la viață independentă a popoarelor mici, idee din care și-a făcut o profesiune de credință.

Vorbind despre contribuția substanțială a profesorului Ilie Minea la dezvoltarea științei românești, prof. dr. C. Cihodaru s-a referit mai întâi la concepția istorică a lui Ilie Minea. Format la școala istorică vieneză fondată de Ottokar Lorenz, discipol al lui Leopold Ranke, la care se formaseră și alți istorici români ca D. Onciul și Gh. Popovici, Ilie Minea „supunea izvoarele la o critică exigentă pentru a le da astfel valoarea necesară și de a stoarce din ele adevărul istoric”. Dar, propria concepție istoriografică profesorul și-a dezvoltat-o în lucrarea *Există tendințe noi în istoriografia românească de astăzi?* Cu această ocazie el făcea afirmația că istoriografia „a ajuns, mai ales în timpul din urmă, o funcție socială”. Ilie Minea a admis rolul personalității în istorie, dar a subliniat că pînă și cei mai mari eroi „care au transformat lumea reprezintă colectivitatea însăși”. El a criticat diferite școli istorice, a cunoscut unele lucrări asupra materialismului istoric, pe care însă l-a confundat cu economismul vulgar și l-a respins. Spre deosebire de unii istorici romantici, Ilie Minea arată că istoria este o știință și că ea trebuie să respecte „adevărul istoric și să fie scrisă în mod obiectiv”.

Cercetările sale au îmbrățișat întreaga istorie românească. Totuși perioada asupra căreia s-a oprit mai mult este aceea a evului mediu, în legătură cu care a dat numeroase lucrări de certă valoare, publicate separat sau în reviste de specialitate, ca: *Relațiile politice dintre Țara Românească și Ungaria în vremea regelui Ludovic I (1900), Românii înainte de 1222 (1923), Principatele române și politica orientală a împăratului Sigismund, Vlad Dracul și vremea sa ș.a.*, pentru întocmirea cărora a folosit izvoare noi, în mare parte maghiare, inaccesibile altor istorici români. Ilie Minea a adus, de asemenea, o contribuție însemnată la valorificarea izvoarelor istorice românești și la cunoașterea vechilor noastre instituții și a organizării social-politice a societății românești din trecut, prin lucrări ca

Letopisețele românești scrise slavonește, Reforma lui Constantin Mavrocordat cu completarea în legătură cu reforma lui Constantin Mavrocordat, Istoria unui cnezat ardelean ș.a. În concluzie, s-a subliniat că Ilie Minea „a fost fondatorul Institutului „A. D. Xenopol“, în al cărui cadru reorganizat în anii democrației populare în țara noastră lucrăm noi astăzi, în forme noi și după concepții noi“, dar „metoda de cercetare este aceea care ne-a dat-o neobositul istoric“.

Remarcând că „o comemorare ca aceasta de astăzi se poate aprecia ca un popas, ca o rememorare și recunoaștere a muncii înaintașilor și dascălilor noștri, dar totodată ar trebui să fie o verificare a strădaniilor noastre și în special a rezultatelor lor“, cercet. pr. dr. N. Grigoraș s-a referit apoi la autoritatea științifică pe care istoricul Ilie Minea și-a asigurat-o grație metodei sale de lucru și a concepției pe care o avea despre istorie ca știință. În legătură cu aceasta s-a subliniat că „profesorul Ilie Minea credea just că orice istoric adevărat — nu improvizării sau diletanții — prin cultura, metoda și posibilitățile de investigare, poate cunoaște și judeca orice epocă din viața unui popor sau a umanității, evoluția ei, realizările ei, și din acest punct de vedere el consideră istoricul ca fiind deasupra tuturor oamenilor de știință“. Pornind de la astfel de premise, Ilie Minea a dat numeroase lucrări de analiză și de sinteză asupra culturii românești, „ajungând la rezultate valabile și astăzi“. Dintre acestea, pot fi citate lucrările: *Literatura și pacea universală* (1901), *Poezii ardeleni* (1911), *Contribuții la studiul personalității lui M. Eminescu* (1911), *Primul pictor ardelean cunoscut din secolul al XVI-lea* (1913) ș.a. Un loc aparte l-a ocupat în comunicare lecția de deschidere a anului universitar 1923—1924, în care profesorul Ilie Minea a tratat despre *Intellectualismul vremurilor noastre*. N. Grigoraș a subliniat just, ea ideilor istoricului privind generalizarea culturii științifice, arătând că pentru ridicarea culturală a maselor țărănești Ilie Minea credea studenților să plece în lumca satelor și să aprindă făclia culturii.

În lucrări ca *Letopisețele moldovenești scrise slavonește* (1925), *Din istoria culturii românești*, în care sînt grupate o serie de prelegeri ținute în anul universitar 1932—1933, *Informațiile românești ale cronicii lui Ian Dlugosz* (1926), *Dimitrie Cantemir. Omul. Scriitorul. Domnitorul*, Ilie Minea a adus contribuții la istoria culturii românești. Conchizînd că Ilie Minea s-a dovedit un adevărat erudit și în acest domeniu al cercetărilor sale, N. Grigoraș a arătat că pentru munca și străduința cu care istoricul ieșean a urmărit descoperirea adevărului istoric, el reprezintă un exemplu de urmat pentru toți cei ce lucrează în domeniul cercetărilor istorice.

Ultima comunicare a fost prezentată de conf. dr. D. Ciurea care, urmărind preocupările lui Ilie Minea de a scoate în relief aportul românilor la politica sud-est europeană, s-a referit la unele aspecte din lucrările istoricului în domeniul istoriei universale și în mod special la lucrarea *Principalele române și politica orientală a împăratului Sigismud* (București, 1919), pe care a apreciat-o ca pe o lucrare „cu larg cadru de istorie universală, în care a întrunit rezultatele parțiale obținute anterior“. Folosind surse interne, dar și străine, mai ales maghiare, istoricul a demonstrat în lucrarea sa *Un popas al regelui Mateiaș în Moldova* („Cercetări istorice“, 1936) injustețea politicii externe a regelui maghiar. Combaterea exagerărilor istoriografiei burghize șovine maghiare și restabilirea adevărului istoric au constituit o preocupare permanentă a sa. Referitor la cursurile lui Ilie Minea, s-a arătat că unul dintre cele mai reușite a fost cel intitulat *Mihai Viteazul în cadrul epocii* (1936), din care D. Ciurea a prezentat și un fragment edificator. Referindu-se la limitele contribuțiilor lui Ilie Minea, datorate formării sale la școala critică austriaco-germană, D. Ciurea a arătat că pentru Ilie Minea n-a existat un feudalism „autentic“ în istoria poporului român și că „economicul și socialul au fost numai sumar luate în considerație în cursurile și studiile sale, ca factori constanți, care au influențat și determinat evoluția istorică“. Ilie Minea a fost dominat de concepția școlii germane a lui M. Reymond (1833) potrivit căreia politicul este „firul roșu“ al istoriei; el era convins că istoricul „este omul timpului și al arhivelor, căruia

nu-i este permis să-i fie străin nimic din ce este documentar și cronologic". Cu toate acestea, din activitatea sa trebuie subliniat aportul său la studierea „unor probleme majore din istoria românilor într-un amplu cadru de istorie generală pe care o cunoștea profund”.

În încheierea comunicării s-a arătat că Ilie Minea n-a fost un „ambasador” în străinătate, ca unii din contemporanii săi, al „culturii și drepturilor politice românești, dar le-a afirmat pe plan intern, cu aceeași tenacitate de la modesta sa tribună didactică și publicistică ieșeană”.

Comunicările prezentate au reliefat personalitatea lui Ilie Minea, om de știință cu vederi progresiste, care și-a pus întreaga sa capacitate de muncă și creație în slujba celor mai nobile idealuri ale poporului român. Prin cercetările sale științifice, omul de știință ieșean a contribuit la elucidarea a numeroase probleme de istorie politică, socială și culturală a României, multe din concluziile sale rămânând — după cum s-a subliniat în toate comunicările — valabile și astăzi.

Fondator al Institutului de istoria românilor „A. D. Xenopol” și al revistei „Cercetări istorice”, Ilie Minea a contribuit la crearea bazei organizatorice a viitoarelor cercetări istorice, iar metoda sa de lucru — așa cum s-a arătat în una din comunicări — a fost însușită de cei ce lucrează astăzi în Institutul fondat de el.

V. Ciobanu

SĂRBĂTORIREA A 120 DE ANI DE LA REVOLUȚIA DIN ANUL 1848 ÎN ȚĂRILE ROMÂNE

În primăvara acestui an, întreaga țară a sărbătorit împlinirea a 120 de ani de la revoluția română din anul 1848 — parte integrantă a revoluției europene — eveniment cardinal în istoria poporului român din vremea renașterii sale naționale. Importante manifestări cu caracter științific și cultural au marcat acest eveniment.

Iașul, străvechi leagăn de cultură și progres, orașul în care acum douăsprezece decenii s-a aprins flacăra revoluției pe pământul românesc, a adus, cu acest prilej, un fierbinte și emoționant omagiu luptătorilor veacului trecut, acelor „neînfricați bărbați moldoveni” de numele cărora este legată o întreagă epocă de strălucită afirmare socială și națională a poporului român.

Seria manifestărilor a fost inaugurată în ziua de 4 aprilie 1968, în aula „M. Eminescu” a Universității ieșene, printr-o sesiune științifică festivă organizată de către Universitatea „Al. I. Cuza”, Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” al Filialei Iași a Academiei și sectorul din Iași al Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R. Cuvîntul de deschidere a sesiunii a fost rostit de prof. dr. C. Cihodaru, decanul Facultății de istorie și filozofie a Universității „Al. I. Cuza”, care a subliniat importanța revoluției de la 1848 în Țările române, moment de răscruce al luptei poporului român pentru răsturnarea rînduicilor feudale, pentru dreptate socială și libertate națională.

Prezentînd apoi comunicarea *Premisele anului revoluționar 1848 în Țările române*, C. Cihodaru a făcut o amplă analiză a factorilor economici și social-politici care au generat revoluția, arătînd că în prima jumătate a secolului al XIX-lea, ca urmare a dezvoltării forțelor de producție și, pe această bază, a diviziunii sociale a muncii, producția de mărfuri și procesul de transformare a acesteia în producție capitalistă au înregistrat progrese simțitoare. Creșterea producției meșteșugărești, a atelierelor bazate pe cooperarea capitalistă simplă, a manufacturilor și chiar a producției de fabrică, sporirea producției agricole destinată schimbului, precum și dezvoltarea, mai apoi, a transporturilor au contribuit deopotrivă la întărirea legăturilor economice dintre diferitele regiuni locuite de români și, astfel, la formarea pieței naționale. Înlăturarea monopolului turcesc asupra comerțului Principatelor, în urma păcii de la Adrianopol, desființarea vămilor interne și apoi a vămii dintre Moldova

și Țara Românească — a arătat în continuare vorbitorul — au avut o mare însemnătate atât pentru creșterea numerică a burgheziei cât și pentru întărirea pozițiilor sale economice în condițiile societății feudale aflată în descompunere. Dar, dezvoltarea forțelor de producție și, implicit, a burgheziei însăși, era frînă de dominația învechitelor relații feudale, pe de o parte și de persistența jugului otoman, pe de alta. Eforturile întreprinse de această nouă forță socială în vederea dobândirii drepturilor economice și politice în stat rămăseseră pînă în preajma anului 1848 fără rezultate. Pe plan social, autorul a evidențiat ascuțirea la maximum a contradicției dintre țărănimea dependentă — clasa socială cea mai numeroasă — și boierimea retrogradă. Agravarea contradicției dintre capitalismul în ascensiune și feudalismul dominant, a conchis autorul, manifestată și prin dezvoltarea luptei întregului popor român pentru unitatea și independența națională, a generat marea mișcare de eliberare socială și națională, care a zdruncinat din temelii un regim devenit anacronic, deschizînd drumul dezvoltării ulterioare a societății românești pe o nouă treaptă istorică.

Cu un deosebit interes a fost audiată comunicarea lectorului universitar Gh. Platon intitulată *Puncte noi de vedere în legătură cu mișcarea revoluționară de la 1848 din Moldova*. Autorul, folosind un bogat material documentar, a făcut o minuțioasă analiză a unor aspecte esențiale ale mișcării revoluționare moldovene, ca de pildă: programul mișcării, locul ocupat de problema agrară în cadrul acțiunilor cu caracter revendicativ din această perioadă, raportul mișcării revoluționare cu masele populare, etc.

Referindu-se la saltul ideologic pe care l-au realizat revoluționarii moldoveni, de la „Petiția — proclamație” la „Printipiile noastre” și chiar „Dorintele partidei naționale”, autorul a combătut cu argumente viabile teza potrivit căreia mișcarea revoluționară moldoveană, sub raport ideologic, era în urma revoluțiilor din Țara Românească și Transilvania, că acest salt s-ar datora influențelor exercitate de ideologia munteană și transilvăneană. Dezvoltarea unitară a ideologiei în cele trei țări române exclude ipoteza unei „cristalizări” gradate a ideologiei revoluționare moldovene în prima parte a anului 1848 — această ideologie fiind deja cristalizată în momentul izbucnirii mișcării. Autorul a apreciat că limitele programului revoluționar de „Petiția-proclamație” n-au fost generate de confuzia ideologică ce-ar fi domnit în rîndul revoluționarilor moldoveni ci acel program le-a fost dictat mai mult din considerente de natură tactică, între care un rol important l-a jucat tendința de a realiza transformările pe cale pașnică și progresivă. Tactica aceasta a impus încă de la începutul mișcării neîncluderea în programul revoluționar a acelor revendicări — îndeosebi eliberarea și împroprietărirea țăranilor — de natură să ridice masele în sprijinul revoluției. Totodată, această tactică a fost impusă și din necesitatea de a evita o intervenție armată din afară. Cît privește acțiunea maselor în cadrul mișcării, autorul a subliniat faptul că eforturile lor au fost izolate, iar revoluționarii n-au încercat să le canalizeze pe făgașul unei insurecții cu caracter general. De aceea, mișcările revoluționare ale burgheziei și boierimii liberale din perioada anterioară și din cursul anului 1848, ilustrînd aceeași situație revoluționară generată de sistemul feudal ajuns în ultimul stadiu al descompunerii, s-au desfășurat separate de cele ale țăranilor, ambele contribuind din plin, în măsură și pe planuri diferite, la prefacerile ulterioare anului 1848, cărora Unirea le-a deschis o nouă etapă, cu noi condiții și perspective.

În comunicarea *Anul revoluționar 1848 în literatură* prof. dr. doc. C. Ciopraga a reliefat caracterul militant al literaturii române de la mijlocul veacului trecut. Ca și în alte părți — a remarcat autorul — în umbra grupărilor literare s-a desfășurat o activitate politică susținută. „Societatea literară” întemeiată în 1845 de N. Bălcescu, I. Eliade-Rădulescu și I. Ghica era destinată să abată atenția de la asociația secretă „Frăția”. Din „Asociația literară”, cum s-a numit ea după 1845, făceau parte și moldovenii C. Negruzzi, V. Alecsandri, M. Kogălniceanu ș.a., învederîndu-se astfel ideea colaborării strînse pentru înfăptuirea unității naționale.

Din literatura epocii, strălucit reprezentată de Alecsandri, Russo, Bolintineanu, Boliac, Mureșanu ș.a. autorul a evidențiat două sentimente: unul de revoltă împotriva tiraniei feudale, altul de încredere în destinul patriei. Același suflu respiră și arta oratorică a lui Simion Bărnuțiu ca și creațiile pictorilor militanți din aceeași perioadă, Ioan Negulici, Barbu Iscovescu și Const.Daniej Rozenthal, care, în totalitate s-au încorporat marii lupte antif feudale și naționale. Literatura referitoare la evenimentele revoluționare de acum 120 de ani, a spus în încheiere autorul, ilustrează prezența activă a literaturii la marile dezbateri ale istoriei.

Cercetătorii științifici A. Karetki și G. Tudoran au prezentat apoi comunicarea *Idealurile revoluției de la 1848 în mișcarea socialistă și comunistă din România. Desăvârșirea revoluției burghezo-democratice*. Autorii, pornind de la marile dezbaterate sociale și naționale ale revoluționarilor pașoptiști din cele trei țări române, au urmărit modul cum s-au repercutat acestea, după înăbușirea revoluțiilor, în mișcarea socialistă și apoi comunistă din România până la desăvârșirea revoluției burghezo-democratice (30 decembrie 1947). Programul revoluției din 1848, deși trunchiat, s-a realizat în bună parte, dar treptat, atât pe plan economic și social cât și pe plan politic și național.

În condițiile de dezvoltare a societății românești din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea — au arătat autorii — sarcina continuării și dezvoltării revoluției burghezo-democratice a revenit proletariatului, singura clasă consecvent revoluționară. Astfel, lupta maselor populare nu s-a oprit odată cu realizarea Unirii Moldovei cu Țara Românească nici după dobândirea independenței naționale, ci programul generației pașoptiste a fost preluat, pe un plan superior, de către noua clasă revoluționară, proletariatul, care va conduce lupta maselor populare în condițiile nou create de dezvoltare a capitalismului în țara noastră, pentru înfăptuirea tuturor dezideratelor revoluționare ale poporului român, pentru desăvârșirea revoluției burghezo-democratice.

În comunicarea *Revoluția română de la 1848 — parte integrantă a revoluției europene* —, asistentul univ. V. Cristian, referindu-se la locul revoluției române în contextul general al epocii, a apreciat că, prin programul ei național și social-politic, ea s-a încadrat în puternica efervescență revoluționară care cuprinsese Europa încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Contactul cu ideile revoluției franceze, idei concretizate în celebra „Declarație a drepturilor omului și ale cetățeanului”, a avut un efect pozitiv pentru ideologia revoluționară românească din deceniile premergătoare anului 1848, în sensul maturizării acesteia. Dar — a subliniat autorul — preluarea ideilor apusene, luminate sau liberale, nu s-a făcut în mod mecanic, ci ele au fost adaptate gradului de dezvoltare a societății românești și necesităților ei stringente, așa încât ideologia revoluționară românească apare ca un produs autohton al unui pământ rodnic chiar dacă pe el au fost însămintate și unele idei de largă circulație în Europa vremii.

Izbucnită într-un moment când torontul revoluționar cuprinsese aproape întreaga Europă, revoluția română a înscris în programul ei probleme vitale pentru dezvoltarea ulterioară a societății românești, probleme fără a căror rezolvare constituirea României moderne nu putea fi concepută. Afirmând cu tărie în fața Europei dezideratele sale sociale și naționale, revoluția română — a conchis autorul — a constituit, în același timp o prețioasă contribuție la mișcarea revoluționară europeană de la mijlocul veacului trecut.

Ultima comunicare, *Idealurile comune ale revoluționarilor pașoptiști în Țările Române*, a fost prezentată de către asist. univ. V. Russu și cercet. șt. D. Vitcu. Autorii au scos în evidență faptul că deși țările române au fost separate din punct de vedere politic vreme îndelungată, prin hotare nefirești impuse de vicisitudinile istoriei, totuși, prin originea, limba și factura psihică comună locuitorilor lor, prin neîntreruptele legături economice și culturale, ele se afirmau la jumătatea secolului trecut ca părți teritoriale componente ale aceluiași popor. Era deci și firesc ca în atmosfera de puternică efervescență revoluționară ce domnea de o parte și alta a

Carpaților către jumătatea veacului trecut, moldovenii, muntenii și transilvănenii să acționeze nu ca reprezentanți ai unor provincii, ci ca români, aparținând aceleiași nații, cu aceleași aspirații și drepturi istorice.

Țările române — au arătat în continuare autorii — au cunoscut o singură revoluție, deoarece același a fost programul, sincronică a fost desfășurarea și unic a fost scopul final. Programul unitar, statornicit în liniile sale generale încă de la Paris, însuma cele două probleme primordiale ale vremii: socială — desființarea șerbici și emanciparea țăranimii — și națională — Unirea și independența — a căror realizare a fost urmărită printr-o strânsă colaborare între moldoveni, munteni și transilvăneni atit în timpul revoluției, cât și în anii următori. Adăugată în lanțul necentenitelor străduinți către progres ale poporului român, revoluția de la 1848, corespunzând unor necesități legitime și obiective, a dat un puternic impuls acțiunilor întreprinse în cea de-a doua jumătate a veacului trecut în direcția înfăptuirii marilor idealuri sociale și naționale pentru care au trăit și luptat reprezentanții de frunte ai generației pașoptiste.

Sesiunea științifică festivă de la 4 aprilie 1968 se înscrie în rîndul unui larg sir de manifestări cu caracter științific și cultural care au avut loc la Iași — ca și în întreaga țară --- cu prilejul împlinirii a 120 de ani de la revoluția română din anul 1848.

D. Vitcu

VALERIAN POPOVICI

(1908—1967)

NECROLOG

În ziua de 23 septembrie 1967 s-a stins din viață conf. univ. Valerian Popovici, șeful sectorului de istorie modernă al Institutului de istorie și arheologie din Iași.

Născut la 29 noiembrie 1908 în comuna Ivești-Birlad, Val. Popovici a făcut studiile liceale în orașul Tecuci și a urmat apoi cursurile Facultății de litere și filozofie la Universitatea din Iași, fiind unul dintre studenții distinși ai secției de istorie.

După o laborioasă activitate desfășurată în învățămîntul mediu, a fost numit, în 1949, conferențiar la Facultatea de istorie din Iași unde, în scurtă vreme, a devenit șeful catedrei de istoria României și titular al disciplinei de istorie modernă.

Val. Popovici a desfășurat o îndelungată și prețioasă activitate la Filiala din Iași a Academiei R. S. România timp de 17 ani în calitate de cercetător și conducător al Institutului.

În această din urmă funcție a contribuit la dezvoltarea Institutului de istorie și arheologie și la progresul cercetărilor științifice în domeniul istoriei moderne.

Studiile pe care Val. Popovici le-a consacrat mișcării revoluționare de la 1848 în Moldova, mișcărilor țărănești și problemei agrare în general, începuturilor industriei moderne în România, istoriei partidelor politice, aportul său la elaborarea celui de al IV-lea volum al Tratatului de istoria patriei — alcătuiesc o contribuție durabilă închinată istoriografiei noastre.

Val. Popovici s-a distins și printr-o bogată activitate obștească.

A fost membru al Partidului Comunist Român din 1946.

Pentru activitatea desfășurată i s-au acordat ordine și medalii ale Republicii Socialiste România.

Încetarea prematură din viață a lui Val. Popovici reprezintă o grea pierdere pentru Institutul de istorie și arheologie.

✱

Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol“ al Filialei Iași a Academiei Republicii Socialiste România publică „Anuarul institutului de istorie și arheologie“, care continuă seria de *Istorie* a revistei „Studii și cercetări științifice“, Iași, apărută între anii 1950 și 1963.

„Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol“ cuprinde *studii, comunicări și note, recenzii* ș. a., consacrate istoriei României (veche, medie, modernă și contemporană), istoriei relațiilor internaționale ale României, istoriei universale ș. a.

Publicația noastră se adresează cercetătorilor în domeniul istoriei României și universale, profesorilor, studenților și tututor celor interesați în cunoașterea și studierea științelor istorice.

Publicația apare anual.

Prețul unui abonament este de lei 25.

În țară abonamentele se fac la oficiile poștale, agențiile poștale, factorii poștali și difuzorii voluntari din instituții.

Comenzile din străinătate se fac prin :

CARTIMEX

Căsuța poștală 134—135
București

Republica Socialistă România
sau prin reprezentanții săi din străinătate

La revue „Anuarul Institutului de Istorie și arheologie „A. D. Xenopol“ paraît 1 fois par an.

Le prix d'un abonnement annuel est de Dollars 2, FF 10, — DM 8.

Toute commande à l'étranger sera adressée à

CARTIMEX

Boîte postale 134-135

Bucarest, Roumanie

ou à ses représentants à l'étranger

En Roumanie, vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur.

*Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol“,
tom. V, p. 1—275, Iași, 1968*

40559

Lei 25